

KULTŪROS

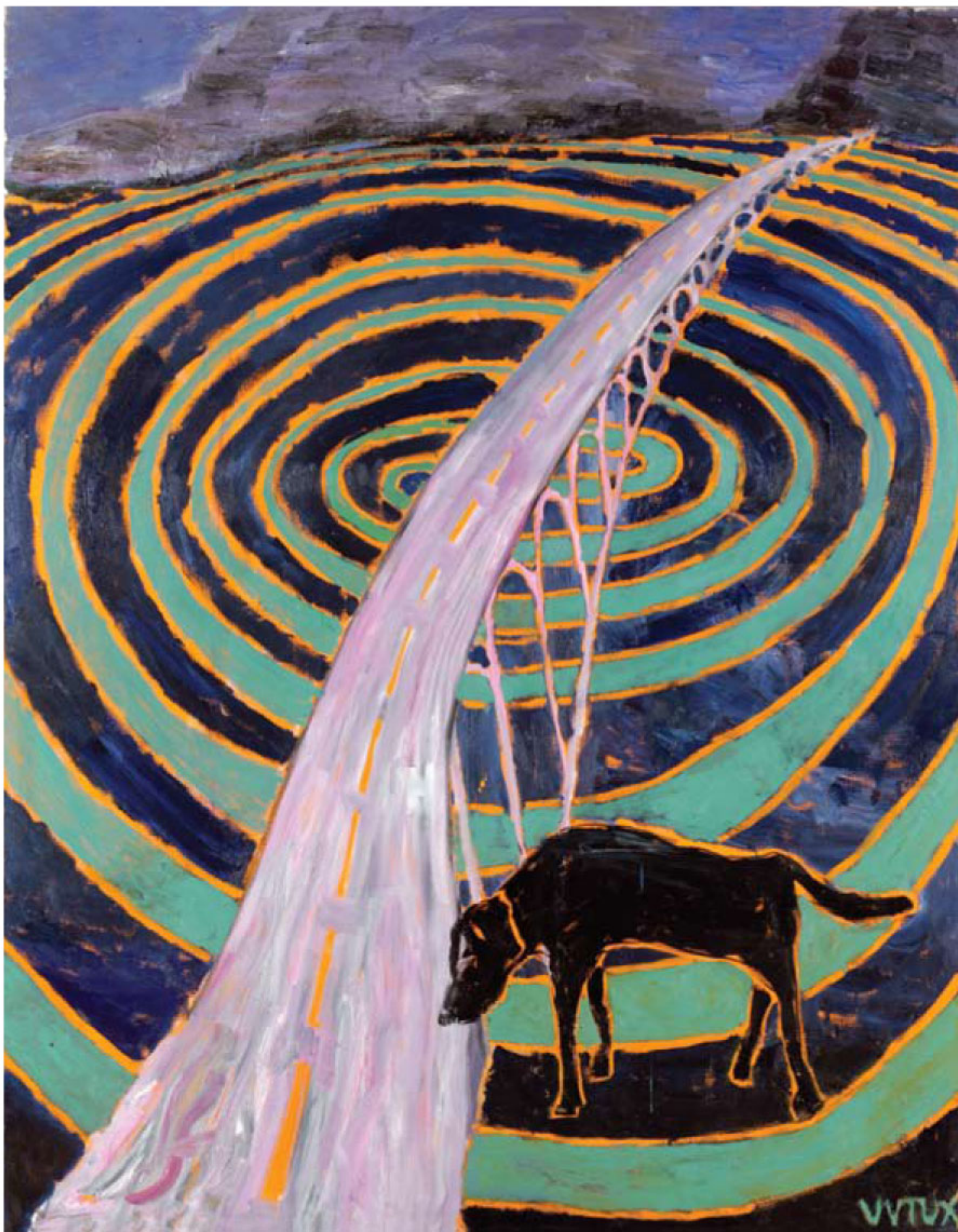
BARAI

ISSN 0134-3106

2011

7/8

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. www.eurozine.com

Jovita
AUKŠTIKALNYTĖ
Sapnas ir širdis. 2009
Drobė, aliejus; 70x70

Agnė DEVEIKYTĖ-
LIŠKAUSKIENĖ
Lysvių miškas II
2008. Drobė, akrilas

Paroda „Duetai“ Kaune, galerijoje „Aukso pjūvis“, veiks iki vasaros pabaigos. Apie ją skaitykite p. 73.

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKVIČIŪTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dailininkas) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (*eurozine*)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Tomas KIAUKA
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – UAB Kultūros barai. SL 101

Remia

SRTRF įsipareigoja
2011 m. Kultūros
barų projektui
suteikti 180 000 litų finansinę paramą.

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra *Eurozine the netmagazine*
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Skaidra TRILUPAITYTĖ. Apie kietą ir minkštą nusileidimą, arba Muziejai „križės“ kultūroje / 2

Problemos ir idėjos

Algis MICKŪNAS. Lietuviškos kalbos pasaulis / 6
Zecharia PLAVIN. Apie pagiežą ir bendradarbiavimą tarp kultūrų / 11

Pro publico bono

Mantas LIESIS. Eutanazija diskusijų spąstuose / 16

Europos istorijos

Georg FRANCK. Garsenybės: medijų visuomenės elitas / 23
Technologijos ir žiniasklaida: pokyčiai ir kultūros mitai. *23-iasis Europos kultūros žurnalų susitikimas Lince* / 31

Paveldas ir paminklai

Algimantas GRAŽULIS. Vertybės, išmetamos į sąvartynus / 34

Nuomonės apie nuomones

Vladas BALKEVIČIUS. „Kitaip manantis tai dar ne slibinas.“ *Ar Vincas Kudirka buvo bedievis?* / 42

Kūryba ir kūrėjai

Vaidas JAUNIŠKIS. Publika? Tegul užaina... *Teatro sezono apžvalga* / 50
Šarūnė TRINKŪNAITĖ. Aktoriaus atsitraukimai, arba Rolandą Kazlą skandinantis Moby Dikas / 59
Raimonda BITINAITĖ-ŠIRVINSKIENĖ. Nauji Prahos kvadrantalės įvaizdžiai / 64
Vlada KALPOKAITĖ. Žaidimas vyšnių kauliukais. *Naujosios dramos akcija* 11 / 67
Kęstutis ŠAPOKA. Ugniaus Gelgudos (ne)kriminaliniai peizažai / 71
Kristina CIVINSKIENĖ. Pasiklydusios kartos atradimai / 73
Kristina STANČIENĖ. Akvilė Zavišaitė: hedonizmo nuodėmė ir laikinumo kančia / 75
Violeta JUŠKUTĖ. Ten, už horizonto. *Vytauto Pakalnio kūryba* / 77
Meno ir mokslo sandūroje. *In memoriam* Algimantui Galiniui / 79
Aušra ROŽANKEVIČIŪTĖ, Gajane LEONENKO. Žakas Lipšicas žemiečiams / 80
Donata Wenders – fotografė filmavimo aikštelėje / 85
George MIKELL / Jurgis MIKELAITIS. Kodėl Zsa Zsa pasakiau „Ne, ne“ / 89

Kaimynystė

Baltijos šalių posovietinė kaita ir dilemos: vykti ar nevykti, išlikti ar išnykti? *Su Maria Mälksoo kalbasi Tomas Kavaliauskas* / 91
Tomas MANUSADŽIANAS. Ar Julija Tymošenko taps Ukrainos Morta Boreckaja? / 96

Istorijos puslapiai

Marius ŠČAVINSKAS. Mindaugo krikštas ir jo reikšmė / 104
Petras STANKERAS. Ispanijos pilietinis karas – generalinė Didžiojo pasaulinio karo repeticija / 113

Apie knygas

Vytautas BERENIS. Modernusis šimtmetis ir žydai / 123

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Streso testas / 126
Summaries / 127

Viršelio 1 p.: Vytautas PAKALNIS. Atlanto kvapas. 2001. Drobė, aliejus; 190x150
4 p.: Vytautas PAKALNIS. Žirafa ir kometa. 1997. Drobė, aliejus; 177x135
Iš parodos VDA „Akademijos“ galerijoje. Antano Lukšeno reprodukcija.

APIE KIETĄ IR MINKŠTĄ NUSILEIDIMĄ, arba MUZIEJAI „KRIZĖS“ KULTŪROJE*

Kai kalbama apie ekonomikos būklę, paprastai nepasikliaujama vien sausa statistika, remiamasi vaizdingais palyginimais, – anot populiariosios sąmonės, ekonomika auga/bliūkšta, pučiasi/sproginėja kartu su finansiniais burbulais ir toli gražu ne visada juda tomis kryptimis, kurias numato racionalieji strategai. Savo ruožtu tokie dalykai kaip šalies raidos greitis ar „pavaros“ siūlo palyginimus ne su spontaniškais gamtos reiškiniiais, o greičiau jau su sudėtingais mechanizmais. Modernieji šamanai – ekspertai, kalbėdami apie krizės, infliacijos ar panašių negandų „suvaldymą“, nuolat primena būtinybę užsitikrinti minkštą nusileidimą, perspėdami, kad jis gali būti ypač kietas.

Apžvalgininkų ne sykį jau aptarta oficialioji šalies raidos strategija visuomenės ateitį sieja ne su kokiais nors tradicinės industrijos sektoriais, bet su trim milijonais kūrybiškų piliečių. Taigi nedviprasmiškai galima įvardyti ir esminį naujosios ekonomikos variklį – tai visuomenė, drąsiai nugalinti finansinių krizių ir panašius „drakonius“, savarankiška ir gebanti „pasirūpinti savimi“, o ne tradicinė valdžia, prisiimanti atsakomybę už savo veiksmus. Banalybe tapusi frazė, kad gyvename

postindustriniame kūrybos amžiuje arba kūrybinės ekonomikos laikais, net pačią krizę paverčia kažkuo „įdomesniu“ – mat iššūkių nebijantiems žmonėms sunkmečiai suteikia „naują šansą“. Į šalį kukliai pasitraukusi (tradicinė) kultūra neoliberalistinės kūrybiškumo doktrinos šviesoje irgi turi įrodyti savo gebėjimą kurti pridėtinę vertę.

XX a. 7-ojo dešimtmečio viduryje Ronaldo Reagano suformuluota doktrina, kurią vėliau išplėtojo jo paties, Margarethos Thatcher ir kitų Vakarų valstybių vadovų administracijos, šiandien, ko gero, jau reikalautų išsamesnio aptarimo. Tačiau minint lietuviškąsias analogijas, užtenka įsisąmoninti bent tai, kad viskas keičiasi ir progresuoja neapsakomai greitai. Todėl, pavyzdžiui, automobilio – bene populiariausios susisiekimo priemonės ir prestižo, bent jau lietuviams, ženklo¹ – metafora ekonomikai, kuri yra atvira globalizacijos iššūkiams, nebetinka. Investicijų *fast forward* režimu skatinimą įkūnija skriejančio lėktuvo įvaizdis. 2010 m. lapkritį ūkio ministras, kalbėdamas apie tai, kaip sekasi skatinti ekonomiką, sakė: „Dabar skrendame tik su vienu varikliu, o kitas pamažu pradeda sukintis.“ Pirmasis variklis – tai pramonė ir eksportas, antrasis – vidaus vartojimas. Ministras, kiekviena proga užsimindavęs ir apie būtinybę investuoti į pažangiausias technologijas, tąsyk

* Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą *Santaros-Šviesos* suvažiavime 2011 m. birželio 24–26 d. Alantoje, Molėtų rajone.

paminėjo kol kas bene perspektyviausią lietuviškosios kūrybos sritį, kuri „sugebėjo atsitiesti ir tempia mūsų ekonomiką į priekį“ – tai, žinoma, statybų verslas („statybų bendrovės nustojo skūstis“).

Statybų verslo tapatinimas su kūryba čia neturėtų būti suprastas kaip klaidinga vieno ar kito ministro pasisakymų interpretacija. Net ir nepašiepiant Vyriausybės noro pritraukti žinomas užsienio bendroves kurti slėniams, plėtoti inovacijoms ir aukštosios technologijoms (vargu ar kas iš principo prieštarautų tokiems tikslams!), tenka pripažinti: oficialių vizijų prognozuojamus naujosios (žinių) ekonomikos proveržius dažnai pristabdo vien tai, kad jie verčiami paklusti „plėtros per statybas“ logikai. Ne tik minėtąsias sritis, bet ir meno sektorių dažnai bandoma stimuliuoti investicijomis į naujus pastatus.

Sunku pasakyti, ar nekilnojamas turtas iš tikrųjų yra veržliausia šalies ekonomikos sritis, tačiau būtent šis neoficialus prioritetas gerokai komplikuoja rimtesnes diskusijas (dažnu atveju vis dar hipotetines) tarp Kultūros ir Ūkio ministerijų. Nė viena iš jų kol kas neapsibrėžė savo kompetencijos nei meno inkubatorių, nei kūrybinių industrijų ir panašių sričių skatinimo atžvilgiu, nepaisant kadaise parašytų strategijų. Tokie objektai kaip Valdovų rūmai ar Tūkstantmečio šventei ketintas pastatyti Nacionalinis stadionas – tai tik du ryškesni pavyzdžiai, rodantys, kad tikraisiais miesto kultūros strategais tampa statybos trestai ir panašios bendrovės. Jau nė nekalbant apie tai, kad kūrybiškumas Lietuvoje (ir ne tik) apskritai gali būti traktuojamas kaip gebėjimas lengvai įsisavinti „europinius pinigus“, nesukuriant jokios ypatingos vertės (kuruoti šiuos pinigus pavedama, aišku, ne Kultūros ministerijai).

Bet akivaizdi ir priešinga tendencija – tai retorikos be jokio „kietesnio“ turinio plėtra. Šią tendenciją puikiai iliustravo programa „Vilnius – Europos kultūros sostinė 2009“. Spontaniškumas, kurį įkūnijo žalsva VEKS „organiškosios kultūros“ molekulė, buvo pabrėžiamas ir paraiškoje Europos Sąjungos atsakingoms institucijoms – čia piešti gana išpūdingi *Vitality and Creativity* vaizdai. Pagrindinė progra-

mos koncepcija *Culture Live* (Kultūra gyvai) turėjo parodyti, kad „kultūra yra integrali kasdieninio gyvenimo dalis, o jos kūrime dalyvauja kiekvienas“. Vis dėlto programa tapo ne demokratinės kultūros platforma, o keistu savadarbiu „lėktuvu“ (ši metafora tinka ne tik verslo veržlumui apibūdinti).

Nelygiateisis statybų ir meno sektorių dialogas lėmė, kad ir kultūros regeneracija buvo ne itin sėkminga, nors duris atvėrė bent du tais metais pabaigti objektai – Nacionalinė dailės galerija ir Vilniaus dailės akademijos „Titanikas“. Vis dėlto žvelgiant retrospektyviai, bene įsimintiniausias buvo nuolatinis ir neabejotinai „vitališkas“ VEKS reorganizavimas. Programą be paliovos keičiant, optimizuojant, ypač trumpinant, buvo įgyvendinti toli gražu ne visi net ir 2009-aisiais „popieriuje“ surašyti projektai. Besikeičiantys VEKS vadovai, Vilniaus merai, kultūros ministrai ne vienus metus kalbėjo apie reikšmingą progą atnaujinti kultūros infrastruktūrą (o du aukščiau minėti objektai vos atvėrę duris buvo sutapatinti su VEKS „sėkme“), bet argi kas nors imsis rimčiau matuoti VEKS rezultatus pagal nuolat besikeičiančių „planų“ retoriką?

Simptomiška, kad tuo pat metu kai kuriuos plėtros projektus ėmė kuruoti Ūkio ministerija ir tai pasėjo nereikalingą įtampą tarp VEKS programos vykdytojų ir jos finansuotojų (čia nekalbu apie trumpalaikius skandalus ar „sąmokslo teorijas“). Buvęs kultūros ministro patarėjas Liudas Šukys viešai apgailėstavo dėl lietuviškų statybos tradicijų ir statybininkų diktato politikams, jo pateikti palyginimai aiškiai bylojo ne kultūros naudai. Mat žiniasklaida tuo metu dūzgė dėl VEKS programai „netikėtai“ nubrauktų 25 mln. Lt., nors Ūkio ministerija meno inkubatorių programai, tiksliau – statybos darbams, ramiausiai skyrė daugiau kaip 60 mln. Lt.

Politikai, neretai demonstruojantys susidvejinusią sąmonę (realybė sau, viešieji ryšiai – sau), neslėpė ir neneigė, kad 2009-aisiais bankrutavo lietuviškas oro vežėjas, tačiau šio žodžio atkakliai vengė kalbėdami apie VEKS (patys šios įstaigos vadovai nesėkmes pripažino kur kas lengviau). Vilniaus vicemeras ir

VEKS valdybos pirmininkas Gintautas Babravičius desperatiškai kartojo, kad tai buvo „labai labai sėkmingas projektas“, bet kartu pripažino, esą suvaldyti pakrikusią organizaciją ir programą, „kad šitas bombonešis su degančiais varikliais nusileistų saugiai ant žemės, nesitėkštų į ją“, kainavo begalę pastangų. Kone jėga bandomą išspausti „oficialųjį optimizmą“ ir gyrimąsi neapsakoma VEKS sėkme nesunku paaiškinti: juk kultūra (priešingai nei kokia nors UAB) iš principo negali bankrutuoti, nepaisant institucijų fiasko, finansinės atsakomybės stygiaus ar net įžūlaus politikų spaudimo. Demokratinėje visuomenėje visada būna tokių, kurie užsiima meno kūryba ar tiesiog daro tai, kas jiems patinka, kad ir kaip tą vadintume.

Įdomu, kad net ir VEKS „saugumo reikalavimai“ atliepė globalų naujojo tūkstantmečio nerimą. Prieš 2008-ųjų sutikimą miesto meras siekė sudrausminti fejerverkų mylėtojus ir apsaugoti Katedros aikštę, kuri Naujųjų metų naktį anksčiau visada virsdavo šiukšlynu. O artėjant 2009-iesiems ir kone intuityviai nujaučiant „nekultūringų“ sausio 16-osios riaušių grėsmę, ryžtingai siekta suvaldyti minias, užplūsiąsias būsimąją kultūros sostinę. Iš anksto pareikšta, kad Naujųjų metų naktį bus imtasi neregėtų saugumo priemonių: Vilniuje bus sutelktos policijos pajėgos iš visos Vilniaus apskrities, patruliuos net kariuomenė. Senamiestyje ir jo prieigose bus uždarytas eismas, pėsčiųjų perėjose stovės kontrolės postai. Anot mero Juozo Imbraso, „į Katedros aikštę eisime kaip į lėktuvą: jokių gėrimų, sprogmenų ar petardų. Negalime leisti, kad būtų sugadinta šventė.“

Kartu su pirmaisiais 2009-ųjų nakties fejerverkais prasidėjusį skrydį Rūta Vanagaitė (viena iš buvusių VEKS vadovių) vėliau, neslėpdama apmaudo, pavadino lietuvių noru „iššokti aukščiau bambos“. Gal į tokius palyginimus nereikėtų kreipti dėmesio ir šį skrydį optimistiškai sieti su žavia jaunos šalies ambicija? Deja, 2009-aisiais vietoj pasiskraidymų tam pritaikytais orlaiviais orą dažniau drebino retoriniai palyginimai. Nors ir ne lakūnas, tačiau ekstremaliu sportu aktyviai užsiimantis vicemeras Babravičius

2009 m. balandį pripažino: „Ketinta skristi su boingu, tai atitinkamai buvo ir įranga, ir visi kiti dalykai. Kai paaiškėjo, kad galimybių tam nėra, tenka perdarinti.“ Tuo pat metu šis naujasis VEKS lėktuvo su dviem degančiais varikliais pilotas, pasidžiaugęs, kad orlaivį „net tokiomis aplinkybėmis pavyko nutupdyti saugiai“, keleiviams gana įkyriai rekomendavo persėsti į utopinį Guggenheimo laivą (įspūdingų gabaritų Zahos Hadid projektą žiniasklaida vadino ir upe atplaukusiu, ir kosminiu laivu). Matyt, dar gerokai prieš 2009-uosius politikai suvokė, kad vien VEKS „boingo“ menamam visos Lietuvos skrydžiui į pasaulio dėmesio orbitą nepakaks. Todėl dešiniajame Neries krante imta projektuoti Ermitažo-Guggenheimo muziejų, nors fakto, kad šis „kosminis laivas“ iš tikrųjų nutūps Vilniaus krantinėje, greičiausiai niekas neplanavo.

Iš šivaizduojamo „boingo“ mėginta persėsti į dar sunkiau šivaizduojamą kosminį laivą, bet jokių būdu nenorėta prisipažinti, kad net ir tas „boingas“ nebuvo konstruojamas. Blogiausia, kad nepasirūpinta net paprasčiausio orlaivio įranga. Žinoma, negalima sakyti, kad VEKS programai įgyvendinti ar Ermitažui-Guggenheimui atsirasti apskritai nebuvo rengiama si. Vis dėlto pasitvirtino bent dvi senos tiesos: norėta kaip geriau, bet išėjo kaip visada, nes kairė ir vėl nežinojo, ką daro dešinė, arba atvirkščiai. Hipotetinio muziejaus turinys – *Fluxus* – yra pernelyg tąsus ir nepibrežiamas įprastais meno kriterijais. Kai kuriuos politikus hipnotizavusi būsimąjo daugiafunkcinio centro galimybių studija buvo sudurstyta iš pernelyg skirtingų audinių skiaučių – pasaulinio lygio ekspozicijų, vietinio (eksperimentinio?) avangardo, Litvakų kultūros centro, Jono Meko centro, kino bei kitokio pobūdžio salių ir t. t. Todėl meninė muziejaus vizija atrodė ne mažiau fiktyvi negu ekonominio pagrindimo „modeliai“, apskaičiuojantys į Vilnių neva atskrisiančių užsienio turistų naudą. Beje, projekto „krikštatačiai“ tiek ekonomikos kilimo metus, tiek sunkmetį vadino „pačiu geriausiu laiku“ globaliam muziejui Vilniuje nutūpti, ir tai nenuostabu – juk svajonėms nebūna tinkamo ar netinkamo meto.

Ne viešųjų ryšių erdvėje, o realiame miesto gyvenime kietoji forma (infrastruktūra) ir minkštasis turinys (kultūra) kelia nemažai „suderinamumo“ problemų. Deja, nėra jokios vienareikšmės, esą „Bilbao patikrintos“, formulės, kaip šiuos dalykus reikėtų „teisingai“ suderinti. Todėl ir užmojis įkurti naują Moderniojo meno centrą Vilniuje, dešiniajame Neris krante, sulaukia ne tik sveikinimų, bet ir abejonų, ar verta investuoti į *dar vieną naują pastatą*. MMC vadovai, kalbantys apie gyvą ir atraktyvų šeimos kultūros centrą, tuo neabejoja. Danguolė Butkienė, būsimos muziejaus direktorė, teigia: „Kiekviena nauja parodų, koncertų ar teatro salė, atsiradusi mieste, pritraukia daugiau publikos. Matome, kaip suaktyvėjo kultūrinis gyvenimas, atidarius Nacionalinę dailės galeriją ir Dailės akademijos „Titaniką“. Vilniuje, lyginant su kitų Europos šalių sostinėmis, vis dar trūksta parodinių erdvių, ypač didesnių.“

Tokiems svarstymams galima pritarti arba ne, pavyzdžiui, man atrodo, kad miesto gyvybingumą (bent kol kas) sėkmingiau skatina ne tiek prestižiniai urbanistiniai projektai *per se*, kiek traukos taškais tapusios viešosios erdvės (tarp jų ir kai kurios ekspozicijos). Atšilus orams, dešiniojo Neris kranto pievas jau natūraliai užlieja įvairios poilsio bei pramogų iniciatyvos, net be didesnių pastangų „iš viršaus“. Akivaizdu ir tai, kad intervencinė politika (tai traktuojama ne vien kaip dotacijas, bet ir kaip pozityvius valingus sprendimus) kultūros laukui reikalinga labiau nei gležnai Lietuvos ekonomikai, anot kai kurių analitikų, žaliuojančiai „tartum žolė pavasarį“.² Nauji kultūros statiniai šioje situacijoje gali tapti rizikingi vien todėl, kad beveik neįmanoma prognozuoti, kaip jų funkcionavimą ir išlaikymą ateityje paveiks kitų, jau egzistuojančių ar dar tik planuojamų kultūros centrų veikla, juk, pavyzdžiui, niekur nedingo ir idėja įkurti daugiafunkcinį kultūros centrą ant Tauro kalno! Ne ką lengviau nuspėti oficialias kultūros politikos kryptis. Išoriškai mažiau efektingų, ypač nedidelių, miesto muziejų veiklai savivaldybė didesnės paramos kol kas nežada, vis dar nededama pastangų plačiau populiarinti ir

Fluxus kolekciją, įsigytą 2007 m. Antra vertus, pavyzdžiui, miestui priklausantis Energetikos ir technikos muziejus, turintis veiklią vadovybę, puikiai funkcionuoja ir jau tapo patraukliu centru.

Lietuvoje labai mėgstama ir lengviau sekasi kurti strategijas ir dalyti pažadus. Sostinės vadovų svajonės apie virtualius kosminius laivus ar bent transatlantišnius lainerius sutapo ir su žemiškesniais statybų sektorius, taip pat su viešbučių ir restoranų lūkesčiais. Jau egzistuojančios kultūros institucijos nesunkiai apibrėžia savo misiją, surašo veiklos nuostatus ar reglamentus, pagal kuriuos viešumoje pateikiami įvairūs gražūs duomenys. Vis dėlto „minkštasis“ kultūros turinys turėtų būti suvokiamas ne vien naršant po virtualią erdvę ar tyrinėjant ataskaitas – jį reikėtų „apčiuopti“ stebint ir dalyvaujant, lankantis renginiuose ir bendraujant. Šiuo atžvilgiu verslininkų Danguolės ir Viktoro Butkų apsisprendimas kurti privatų muziejų, kuris pristatys Lietuvos, o ne pasaulio dailę, ko gero, gali tapti pozityviu trečiuoju keliu. Juk renkama reali meno kolekcija ir investuojama konkrečiame Lietuvos meno lauke. Belieka tikėtis, kad būsimas rezultatas leis praktiškai pajusti, kaip veikia iki šiol tik populiarinta, tačiau kol kas taip ir „nepatikrinta“ viešojo ir privataus sektorių partnerystė, siekiant tvarios miesto kultūros plėtros. ■

¹ Galima pritarti Ryčio Zemkausko minčiai apie Lietuvos galingųjų vaizduotės skurdą, mat pastariesiems, jei pavyksta būti išrinktiems į Seimą, norisi „pirmiausia pasirūpinti už mokesčių mokėtojų pinigus... gauti „prabangų“ automobilį. „Prabangos“ viršūne pas mus laikomi „bemsai“, „mersai“ ir „džipai“. Lygiai kaip Rusijoje, neslėpsime. Mažai kam kilo mintis būti originaliam – įsigyti pavažinėtam automobilį ar bent jau hibridą: Vakaruose ir JAV jie labai populiarūs tarp žaliuosius ir socialiai atsakingus vaizduojančių politikų bei verslininkų.“ Žr.: R. Zemkauskas. Kokie mes vargšai, www.alfa.lt, 2009-10-02.

² Šis Gitano Nausėdos poetinis palyginimas siūlo protingo sodininko „nematomos rankos“ įsikišimą, o tai gerokai skiriasi nuo veržlaus lėktuvo su narsiu pilotu įvaizdžių. Žr.: Š. Černiauskas, G. Nausėda: Lietuvos ekonomika – tartum žolė pavasarį, www.delfi.lt, 2011-06-01.

LIETUVIŠKOS KALBOS PASAULIS*

Kalba ir tiesioginė pasaulio patirtis

Tęsdami svarstymus, kaip galėtume atsakyti į Kanto klausimą, kokia būtų filosofija, jei ji kalbėtų lietuviškai, prisiminkime, kad lietuvių kalba išreiškia labai konkrečią tautos patirtį ir atidų išiklausymą į savo sielą. Šis išiklausymas nebuvo teorinis, jis atsirado tiesiogiai bendraujant su gamta, jaučiant jos pulsą, kai viskas matuojama gamtos įvykiais ir ženklais. Ilgiausia metų diena buvo švenčiama kaip Saulės deivės sugrįžtuvės, visi darbai buvo planuojami pagal gamtos ciklus. Žirniai būdavo sėjami praėjus mėnesiui (vienam mėnuliui) po saulės dienos pavasarį, kai diena ir naktis susilygina. Tuoj po saulės dienos būdavo sėjami linai, o avižos – vyšnioms žydint. Rugius įjaukavo po žolių šventės (rugpjūčio 15 d.), o sėdavo per rudens lygiadienį. Net mėnesių pavadinimai susiję su gamtos ypatybėmis arba su darbo pobūdžiu. Gruodį žemę sukausto gruodas, rugsėjį sėjami rugiai, balandis – tai paukščio balandžio mėnuo. Vadinas, pasaulio samprata laiko požiūriu yra cikliška, sukasi ratu, nes viskas kartojasi ir kartodamasis atsinaujina. Net žodis *pasaulis* yra konkreti gyvenimo *po saule*, užsiklojus dangumi, išraiška. Gyvendamas *po saule*, žmogus supranta laiką kaip nenutrūkstamą pasikartojantį saulės ciklą – ji pateka, pakyla ir nusileidžia. Saulei patekėjus, pasaulis nušvinta ir pražysta, *šviesoje* lietuvis *švenčia* savo gyvenimo dieną. Įdomu, kad pasaulį žmogus išvysta tik saulės apšviestą, todėl saulė yra šventa. Jos šviesa gamtiška, todėl joje viskas judru, gyva, viskas *teka* – ir saulė *teka*, ir upės *teka*, ir

mergaitės *išteka*, nešamos gyvenimo srovės. Nors laikas yra ratas, viskas tame rate sukasi gyvybiškai. Tai leidžia suprasti konservatyvų pasaulio pasikartojimą (palyginime su amžinu Nietzsche's beveik tapatumo kartojimu) ir pajusti gyvybingą pasaulio judrumą.

Šiame pasaulio pasikartojime ir tekėjime viskas yra surišta ir suausta. Žemyna Motinėle visus kantriai nešioja ir visiems dosniai dovanoja savo turtus. Nors ji juoda, bet joje slypi visos gėlynų spalvos. Ji visko yra turtinga. Pavyzdžiui, *midus* buvo aukojamas *Patrimpui*, gamtos dovanų dievui, ir Medeinei, deivei turtų, randamų giriose, ežeruose ir upėse. Bet Medeinė yra ir žemės medžių deivė, o medis – šventas, nes jis senesnis už kitus gyvuosius ir yra arčiau kūrybos, arčiau žemės, kuri dovanoja žmogui gyvybę. Žmogus yra susietas su žeme ir jos *dosnumu*, todėl artojas, ardamas pirmą vagą, įardavo gabalą duonos, pats žodis *duona* yra kilęs iš senovinio *duonia* (duoklė) – žmogus artojas davė žemei auką, *duonią*. Lietuvis palaikė gamtos pusiausvyrą: gaudamas *duonią* iš gamtos, žmogus turi *duonią* atiduoti/grąžinti gamtai. Pusiausvyra išreiškia ritmišką gamtos reiškinių pasikartojimą. Vienos jėgos sustiprėjimas suardo pusiausvyrą, gamta išmušama iš savo ritmo, o tai blogai, nes žmogus pats priklauso šiai pusiausvyrai ir šiam ritmui, juos suardžius, žmogus nukenčia.

Pasak Vinco Vyčino, ši pusiausvyra ir ritmas yra realistinė gamtos samprata, ji neperkrauta technikų ir teorijų, pagrįstų vien žmogaus norais ir pažiūromis, ji nėra antropocentrinė, remiasi pagarba gamtos jėgoms. Vyčinas argumentuoja, kad lietuvių filosofija, atsiradusi iš jų patyrimo, kuris įsikūnijo kalboje, yra pranašesnė už modernių laikų filosofijos kryptis, pritariančias gamtos

* Tęsinys iš nr. 6. Pabaiga. Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą *Santaros-Šviesos* suvažiavime 2011 m. birželio 24–26 d. Alantoje, Molėtų rajone.

kontrolei ir išnaudojimui, kai nepaisoma nei jos ritmo, nei pusiausvyros. Šios kryptys padaro žmogų įstatymų steigėju, subjektu be gamtinių ypatybių, nes pasikliaujančiu vien teorijomis. Toks žmogus – tai grynas, transcendentinis, monistinis padaras, kuris žvelgia į gamtą kaip į objektą (*Gégenstand*), kaip į kažką, esantį prieš žmogų, tarsi pats žmogus gamtai nepriklausytų. Lietuvių filosofija, įsigyvenusi į kalbą, teigia, kad žmogus yra pasaulyje ir priklauso pasaulio vyksmui, jo jėgoms ir ritmui. Lietuvis suprato gamtą iš vidaus, o ne kaip objektą, esantį šalia jo, ne kaip išorinį, ne kaip svetimą, ne kaip *alienus*, iš kurio Vakarų filosofija išrutuliojo žmonių susvetimėjimą ir svetimumą tiek sau, tiek gamtai. Lietuvišką pasaulio kaip ritminės pusiausvyros sampratą išreiškia, pavyzdžiui, Krivio vaidmuo. Jo aukščiausias tikslas buvo pasiaukoti ir įžengti į laužą, sukrautą iš ažuolo šakų – tokia auka būdavo reikalinga gamtos pusiausvyrai atkurti tada, kai gamta ją prarasdavo.

Lietuvių kalba savitai išreiškia sampratą įvykių, turinčių savyje gyvybės principą. Toks principas kalboje išreiškiamas refleksyviomis veiksmažodžių formomis, atskleidžiančiomis visapusiškus ryšius. Pavyzdžiui, „žmonės susisėdo už stalo“. Tasai *si* parodo, kad įvykis įvyko pats iš savęs, iš savo pajėgų, o ne vien dėl išorinės įtakos. Įvykiai būna surišti vienas *su* kitu, bet jie turi ir savo vidinę dermę, kuri nėra pažeidžiama. „Prieš pat lietų susibūrė debesys“ – jie patys susibūrė iš savo vidinių jėgų. Taigi lietuviai pasaulio sąryšius supranta kitaip negu modernioji Vakarų filosofija arba Artimųjų Rytų kultai. Tai, kad įvykiai įvyksta patys savaime, rodo net ir kai kurių morfologinių formų galūnės: „Saulutė patekėjusi apžėrė visą pasaulį savo spinduliais.“ Ji pati įstengė patekėti. Ši išraiška yra arčiau klasikinės aristoteliškos graikų filosofijos, pagal kurią kiekvienas dalykas turi savo vidinius principus, savo *physis*, savo prigimtį. Bet ne kiekvienas įvykis gali be jokios atodairos paveikti kitus įvykius. Akmens pirštu neperkirsi. Ši filosofinė žiūra leidžia išskirti visų dalykų prigimtį, jų ryšį su kitais dalykais, atsižvelgiant, kas, nuo ko ir kodėl priklauso. Karvių neganysi smėlynuose. Toks pasaulio supratimas lemia lietuvių būdo pastovumą, suvokimą, kad ne viskas su viskuo dera, vienas dalykas gali būti tik su jam

tinkančiais kitais dalykais. Jei sutampa su jais, jis su jais *sutinka* ir į juos *įtinka*. Tarp įtikusių dalykų atsiranda pusiausvyra ir harmonija – o tas lietuviui *patinka*. Lietuvis nenori per daug viršauti, jis nori sutikti, t. y. *susitikti*, būti kartu ir *pritikti*, nori gyventi taikingai, neperžengdamas gamtos pusiausvyros ribų.

Šios ribos yra išvelgiamos net aukščiausioje dvasinėje plotmėje, kai kalbame apie pasaulio sutvėrimą. *Sutverti* reiškia dalykams suteikti *tvarumą*. *Tvėrinys*, konkrečiai sakant, turi savo tvorą ir yra apribotas, be tvorų, kurios *aptveria* daiktus, dalykus, pasaulis būtų *palaida bala*. Iš šio *tvarumo*, iš sampratos, kad įvykiai žino natūralią savo vietą, lietuvis išsiugdė senovinę dorovę, parentą *dalia*. Žmogus priklauso pasaulio daliai, ta dalis turi savo ribas ir jų paisydama veikia savo viduje. Ši veikla negali būti visiškai laisva, nes negalima peržengti natūralių savo ribų. Žmogus, būdamas pasaulio dalis, kantriai priėmė ir savo dalią. Žmogaus elgesys yra geras, jeigu jis atitinka savo ribas ir prigimtį, pakludamas savo daliai. Tokia dalios samprata artima senovės graikų dorovės sampratai. Aptarkime, pavyzdžiui, graikų deivės Atėnės vaidmenį Trojos kare. Hektoras turi stoti į dvikovą su Achilu. Žinodamas, kad Achilas yra nenugalimas, Hektoras išsigąsta ir nori pasitraukti iš mūšio lauko. Bet jam pasirodo Atėnė ir pažada, kad atsiųs pagalbininką. Stojęs į kovą Hektoras pamato, kad jokios pagalbos jam nėra. Mums, išpažįstantiems modernią moralę, atrodytų, kad Atėnė pamelavo. Bet pagal ankstyvąją filosofinį graikų supratimą, kiekvienas įvykis turi savo *physis*, savo prigimtį, taigi savo dalią, kurios negalima išvengti. Atėnė nukreipė Hektorą atlikti tai, kas lemta jo dalios, todėl yra neišvengiama. Jis ne tik susitinka savo dalią, bet ir sutinka su ja, t. y. priima ją. Tame žmogus randa tikėjimą ir tikrumą – jis yra tikras, nes neišduoda savo prigimties. Tikrumas susijęs su tikėjimu, kuris yra ne religija, bet susitaikymas su pasaulio tvirties ribomis.

Ši dalios samprata yra susijusi su vidine savo kelio ir jo krypties nuojauta. Radęs teisingą kryptį, žmogus randa tiesą. Pasak Kazimiero Būgos, *tiesa, teisybė, teismas* yra atėję iš *tiesumo*. Tiesus susijęs su *teise, taisymu, tiesumu*. Kas tiesus, ištiestas, tas yra ir *teisus, teisingas*, o kas yra *kumpas, sulenktas*, tas yra *neteisus, blogas*. Blogis yra nu-

krypimas nuo *tiesumo*, teigia Būga, juk ir žodis *žala* yra kilęs iš šaknies *zvel*, kuri reiškia būti kreivam, lenktam, palyginkime: pažvilęs, palinkęs, įžulnus, nukrypęs nuo tako. Išvesti mergaitę iš tiesaus (doros) kelio yra nusikaltimeas prieš Mildą, meilės deivę. Jaunuolis nebuvo tiesus, jis nukrypo nuo meilės esmės, todėl padarė žalą. Tiesa susijusi su tiesiogine patirtimi ir yra tiesioginė šios patirties išraiška. Kaip minėta, lietuvių dainos rodo, kad jie turėjo „aštrią akį“, matė daiktus paprastai ir tiesiogiai, tokius, kokie jie yra tiesiame kelyje, suvokdami savo dalią ir ribas. Atrodo, kad lietuvių elgsena ir papročiai yra kilę ne iš antropocentriškos savivalės, bet atėję iš sampratos, kad pasaulis turi ribas, savo vidinius įvykius, kurie neatsiejami nuo konkrečios vietos ir kitų įvykių. Ši samprata lemia, kad lietuvių papročiai susiję su jų aplinka, be kurios tie papročiai neturi galios. Žmogus yra dalis tos aplinkos ir tų kelių, iš kurių nukrypti neteisinga ir žalinga.

Peršasi išvada, kad lietuvių kalba perteikia ekologinę filosofiją, kuri siekia dalykų dermės, laikosi pusiausvyros, skatina patirto pasaulio supratimą ir žmogaus susipratimą pasaulyje. Tas su(si)pratimas gali būti susijęs su papratimu, pripratimu. Tai ypač aišku iš lietuvių žemdirbystės papročių – jaučiamas artimas ryšys tarp įvairių gyvūnų ir žmogaus. Jis tuos gyvūnus prisipratina ir jie pripranta prie jo. Nenustelbdamas, nepažeisdamas jų prigimties, neatimdamas jų savigarbos žmogus pri(si)pratina juos savo ir jų naudai. Vadina juos ne abstrakčiais numeriais, bet vardais, kildinamais iš jų būdo ir ypatybių: margis, pilkis, beragė, žalutė ir t. t.

Gamtos evoliucija nėra procesas, nulemtas priežastingumo ryšių, kiekvienas dalykas turi savo užuomazgą – tai daigas, iš kurio išauga konkretus dalykas ir atskleidžia savo esmę. Pasaulis yra gyvas, viskas jame tarpsta iš daigų. Gamta yra moteriškos lyties, nes viskas gimsta iš jos. Kiekvienas dalykas turi savo būdą, ir tas būdas nėra primestas žmogaus. Tikrovė turi savo takus, kuriais teka gyvybė. Pasaulio tvarka atsiranda iš to, kad kiekviena būtybė laikosi savo tako ir išlaiko savo būdą. Tokią tvarkos sampratą galima palyginti su klasikine graikų filosofija, pagal kurią kiekvienas dalykas turi ribas (*peras*). Vystymasis buvo suprantamas kaip ėjimas į tikslą, į pabaigą,

ir ta pabaiga (*telos*) reiškė, kad pasiekta riba (*peras*). Tas pats pasakytina ir apie formą – kiekvieną dalyką apriboja jo forma ir tos formos nebegalima pakeisti, nes ji sudaro to dalyko *physis*, jo *prigimtį*. Pagal pasaulio (*kosmos*) tvarką niekas negali peržengti savo paties ribų. Kai subrandinami vaisiai, gamta vėl viską pradeda iš naujo, iš daigų vėl išauga nauja gyvastis, paveldėjusi savo pirmtakų savybes. Paveldėjimas suteikia valdžią – visus gamtos dalykus valdo tai, ką jie paveldi iš pirmtakų. Nėra jokios savivalės, visi dalykai turi savo formą ir savo paveldą, kuris glūdi juose kaip prigimties dalis. Tvarka yra išlaikoma, radikalių pasikeitimų nėra. Viskas sukasi cikliškai.

Žmogaus tvarka: visuomenė

Tokia pasaulio samprata lietuviai grindžia ir bendruomeninę arba visuomeninę tvarką. Žodžio *visuomenė* šaknis *viš* leidžia suprasti, kad pasaulis suvokiamas kaip *visata*, kaip tai, kas *vieša* ir atvira. Net ir dievybė buvo pavadinta *viešpačiu*. Viešybė reiškia priklausymą visatai ir kartu žmogaus priklausymą viešumai, laikantis paveldėtos tvarkos, suvokiant, kad gyvenimas teka ratu. Viešumoje, atvirume lietuviai kūrė savo gyvenimą. Aiškiai matyti ryšys su ugnimi, ugnies garbinimas. Prieš saulės dieną visos ugnys būdavo užgesinamos, iš ažuolo šakų krivis užkurdavo/sukurdavo naują ugnį Perkūno garbei. Iš to laužo žmonės nešdavosi nuodėgalius namo, kad įkurtų namų židinių, namų ugnį, kuri atspindėdavo saulės šviesą, jos šventę, jos šventumą. Ugnis buvo šventa, taigi ir žmonių sukurta šeima turėjo būti šventa, gyvenanti ugnies ir saulės šviesoje. Sukurti šeimą, vesti, reiškė užkurti namų židinių, atnaujinant ugningą gyvenimo aistrą. Ta aistra negalėjo būti nuodėminga, nes žmogus buvo gimęs ne iš Adomo nuodėmės, jis buvo paveldėjęs gyvybės daigą, kuris pražysdavo puoselėjamas šeimos, jausdamas artimųjų meilę. Artimas yra tas, kuris arti gyvena, šis artumas ir artimo meilė skamba ir vokiečių, ir anglų kalbose: žodžiai *Náchbar* ir *Neighbour* reiškia arti gimusius. Ir lietuviams *artimieji* yra jų giminės, gimę iš to paties daigo ir siejami panašaus gyvenimo būdo.

Tas *artimasis*, kuris ne giminė, – tai *kaimynas*, gyvenantis tame pačiame arba netolimame kaime. Jei jis vedė

dukterį – išvedė iš tėvų namų į savo namus, vadinasi, susiejo abejus namus giminyste, sumaišė jų daigus, sukūrė naują šeimos židinį. Tai šventa šventė, išreiškiamą vestuvių puota, dainomis ir aistringais šokiais. Išsipildė tai, ko taip ilgėtasi, kai ilgais vakarais jaunos mergaitės dainuodavo ilgesio dainas. Bet kas gi yra ilgesys? Jis apima, kai nutolsta tas, kas buvo labai arti. Dainos išreiškia mylimojo – artimiausio žmogaus – nutolimą. Bet štai ilgesys išsisklaido, nes jaunamartė išsina su tuo, kas išveda ją vestuvėse, per kurias ji išpildo savo dalį, atlieka tai, kas skirta prigimties: mergaitė tampa moterimi. Žodis *moteris* yra iš bendros šaknies su *motina*. Lietuviai turi *Laimą*, kuri visada yra tiesi, nenukrypstanti, ji prižiūri, kad viskas klotųsi pagal dalį, todėl neša tvarką ir taiką. Moteris tampa namų ponija, pgl. graikų *potnia*, sanskrito *patni* ir lietuvišką *pati*. Išėjusi į *pačias*, ji turi teisę su savo *pačiu* važiuoti į viešnages, būti *viešnia*, būti viešumoje.

Moteris yra lietuviškų namų simbolis, o tie namai – tai gimtinė, puoselėjama iš kartos į kartą. Pasak Juozo Ereto, lietuvė moteris yra namų dvasia. Ji kursto namų židinį, aplink namus žydi jos pasodinti ir prižiūrimi gėlynai, ji augina naujas kartas nuo mažutėlio iki didelio, nuo daigėlio iki gėlės, nuo avinėlio iki avino. Mažybinis kalbos vainikas, anot Ereto, irgi yra sukurtas lietuviškos moters, kurios jautrumas aplinkai leidžia jai pajusti ir sutapti su daugybe gyvybinių skirtumų ir skirtumėlių, įpinant juos į kalbą ir į dainas. Lietuvė moteris yra neuilstanti lietuviško gyvenimo audėja. Jos rankų darbo audiniuose sutelktas visas pasaulis: saulelėje vešintys gėlynai, rugiuose glūdinti žemės *duonia*, dangaus ir žemės spalvos. Ji yra lietuviško pasaulio audėja – panašiai iš linų saujelės atsiranda balinta drobė, – ir jame gimusio žmogaus dalios lėmėja. Ji įaudžia ne tik spalvas, bet ir dainų ritmus, ir savo sielą. Lietuvė moteris, atrinkdama lino siūlus, įpindama lauko gėlynus, pasaulio spalvas ir ritmą, kaimo gryčioje tyliai nuaudė vieną iš seniausių pasaulio sampratų.

Daugelyje senųjų tradicijų dainius, žynys (*sage-saga*) buvo savo žmonių dalios audėjas. Jis žinojo tos audnos siūlus ir tai, kaip kiekvienas yra supintas su kitu, t. y. kaip suausti pasaulio takai. Pavyzdžiui, Ohura Mazda, sudėjusi šaknis *men* (turėti dvasinę aistrą) ir *dhe* (sukur-

ti ir tvirti), turėjo galią siūlų audnoje atrasti pasaulio takus. Pasaulį į poeziją, į dainas įaudė *poetes, vateos*, iš to atsirado *vipra* (virpėti, dainos aistra) ir kartu *vat* (supratimas). Vedose dainius paruošia audną (*taks*) su savo aidu, balsu (*taks-vacamsi*), taip atsiranda žodis *tekstas*. Graikai šlovino *mūzas*, įkvepiančias kūrybos aistrą, ir vadino jas *tehtonarchos* (pirmapradėmis audėjomis). Graikų kalbos žodžiais – priešistorinis žynys ir dainius – *olenos* – buvo pavadintas originalus tekstas (archi-tekstas): *arche* – pagrindas, *techtos* – audna). Lotynų kalboje *ordo, ordior* reiškia tą patį: stropų siūlų išskirstymą audnoje. Indoeuropiečių literatūroje gausu audimo metaforų. Vedose maldoje rašoma: kad man takas nebūtų paprastas, kai aš audžiu dainą. Odi- no mįslės įmenantis milžinas *Vafprudnir* yra stiprus (*prudr*) audime, anglosaksų *vodcraeftum-vaef* reiškia tą patį: suaudžia dainą su galia. Senovės Islandijoje *audna* yra dalios audėja. Šioje audnoje įaustas žmonių supratimas apie pasaulio takus. *Sagė, saga, žynys*, dainius, kuris supranta pasaulio audną, jo tekstą, jo „architektūrą“.

Lietuvė moteris savo rankomis yra įaudusi jos patirtą pasaulį ir net žmonijos atmintį – jos audna yra lietuviškai apdainuotas pasaulis. Ji yra ne vien biologinė mūsų motina, ji nuaudė mūsų gimtinę, mūsų pasaulį, kuriame esame gimę. Ji pina pintines iš karnų ir vytelių, įpindama į jas aplinkos ritmus, mergaičių dainas ir šokius.

Bet ir *jis* yra prisidėjęs prie pasaulio audnos. Jis yra *pats*, šeiminkas, kuriantis įrankius, kurie pritinka rankai. Jis stato pasaulį savo rankomis ir joms pritaikytai įrankiais. Jis įrengia pastogę sau ir jai, ir visiems gyvūnams, kurie atsiduria po ta pastoge. Čia samprata yra tiesioginė ir susieta su tiesioginiais veiksmais, su ranka ir su galva, nes jis apgalvoja, ką reikia daryti, kokį grūdą kokiam laukui parinkti, kokį putojančiamalui, o kokį – duonai. Sukūrė šeimos židinį, jie abu (senovinis žodis *mudu*) savo rankomis sukuria savo pasaulį, eidami pavaldėtais takais ir jais nukreipdami po gimtinės stogu tekantį gyvenimą.

Lietuviai nebuvo egocentrikai, viską kildinantys vien iš savęs. *Jie* dar yra sutapę su gamta ir jos įvykiais, dar

nėra nutolę nuo pasaulio, nuo žemės ir nuo kitų, dar gyvena visuomenėje, jai priklauso ir yra jos dalis. Jų veiksmas yra ne privatus, bet viešas, visų matomi ir visų veikiami. *Jiems* pasaulis nėra „objektas“, nuo kurio jie atsitraukę ir kurį išnaudoja savo „laimė“ ir troškimams. Jų troškimai vis dar yra susieti su gamta, su jos troškimais, su jos pusiausvyra. Jie yra tikri *demokratai*, nes leidžia visatos gyvenimui tekėti jam įprastais takais.

Būdami atviri, priklausomi (*klausa*) nuo giminės ir kaimynystės, lietuviai yra vaišingi, nes to reikalauja dosnioji motina žemė. Lietuvių kalba tiesiogiai ir tyrai išreiškia viską, apie ką yra kalbama. Bet tos kalbos reikia išmokti klausytis, kad per ją mums bylotų pasaulis ir mes bylotume jam.

Pastabos apie „svetimpročius“

Ką gi mums, visų bangų išeiviams, veikti, atradus arba pažinus lietuvišką pasaulį, supratus jo kalbą? Mes gyvename laisvi, bet ar tos laisvės sampratą gavome iš lietuviškos žemės, iš lietuviško žodžio? Laisvė juk reiškia leisti sau būti tuo, kas esi, ir leisti visiems kitiems būti tokiems, kokie jie yra. Bet tai nereiškia, kad laisvė yra daryti ką užsimanius, tai jau būtų nebe laisvė, o paleistuvystė, išklydimas iš gyvenimo tėkmės takų, iš pasaulio audnos, iš lietuvio dalios.

Lietuviai savo nelaimėi yra per daug prisiskolinę „svetimpročių“. Jie kovoja už svetimžodžius, jau sulinkę nuo tų žodžių naštos, ir daro žalą lietuviybei, nukrypsta nuo tiesos, nuo tiesaus lietuviško tako. Jie nebesu(si)tinka tuose takuose, o ir susitikę nebeturi tarpusavy darnos. Jie nebesijaučia jausti į lietuviškos motinos audną, į jos kalbos siūlus, į tuose siūluose jaustą Lietuvos ritmą, dainas, spalvas ir melodijas. Jie didžiuojasi įsiauđę į kitus pasaulius, nesuprasdami, kad jų pačių pasaulis, esantis ir atrandamas jų kalboje, yra pats gyvybiškiausias, patrauklus net svetimšaliams. Jie pamiršta, o gal niekada nežinojo, kad jų kalba išreikšta pasaulio samprata yra tokia pat tobula, o gal net gilesnė ir sudėtingesnė už daugybę kitų sampratų. Jų kalbos gelmės saugo dar beveik „nekaltą“ visos indoeuropiečių kultūros patirtį.

Argi nebūtų maloniausia ir kilniausia tuos praminetus takus prisiminti, tuose gimtinės takuose *susitikti*, kad atrastume vidinę pusiausvyrą ir tarpusavio darną?

Straipsnis parašytas vykdant Lietuvos mokslo tarybos Nacionalinės mokslo programos „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“ projektą „Individo socialinis ir kultūrinis tapatumas“.

Literatūra

- K. Būga, *Rinktiniai raštai, 1 tomas*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958.
- S. K. Chatterji, *Balts and Aryans in their Indo-European background*. Simla: Indian Institute of Advanced Study, 1968.
- M. Durante, *Ricerche sulla preistoria della lingua poetica greca. La terminologia relativa alla creazione poetica*. Roma: Rendiconti, Classe di scienze morali, storiche, critiche e filologiche, 15, 1960, p. 231249.
- A. Landsbergis & C. Mills, *The Green Linden: Selected Lithuanian Folk-Songs*. New York: Voyages Press, 1964, from the Introduction by M. Gimbutas.
- M. Heidegger, „Bauen, Wohnen, Denken“ in *Vortraege und Aufsaezte*. Pfullingen: Neske, 1954, p. 145–163.
- V. Jungfer, *Litauen, Antlitz eines Volkes*. Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1938.
- K. Kerényi, „Was ist Mythologie?“ in *Europaeische Revue*. Leipzig: [s.n.], 15 Juni 1939, p. 7ff.
- O. Kratins, *An Unsung Hero: Krišjānis Barons and His Lifework in Latvian Folk Songs*. Western Folklore, Oct., 1961, vol. 20, no. 4, pp. 239–255.
- A. Maceina, *Filosofijos kilmė ir prasmė*. Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, 1978, p. 57ff.
- S. G. Oliphant, „Sanskrit dhēnā = Avestan daēnā = Lithuanian dainā“ in *Journal of the American Oriental Society*, Dec., 1912, vol. 32, no. 4, p. 393–413.
- W. F. Otto, *Die Gestalt und das Sein*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1974.
- A. Landsbergis & C. Mills, *The Green Linden: Selected Lithuanian Folk-Songs*. New York: Voyages Press, 1964, from the Foreword by R. Payne.
- P. Thieme, „Die Wurzel Vat“ in *Asiatica. Festschrift Friedrich Weller*, Leipzig: [Otto Harrassowitz], 1954, p. 656–666.
- K. H. Volkmann-Schluck, *Einfuehrung in das philosophische Denken*. Frankfurt (am Main): Klostermann, 1965, p. 54ff.
- V. Vycinas, *Our Cultural Agony*. The Hague: M. Nijhoff, 1973, p. 66f.
- S. Vyduenas, *Litauen in Vergangenheit und Gegenwart*, Tilsit: Verlag der Buchdruckerei Lituania, 1916, p. 87f.

APIE PAGIEŽĄ IR BENDRADARBIAVIMĄ TARP KULTŪRŲ

Kaune, Vytauto gatvėje, šalia remontuojamo namo statybininkai užtvėrė šaligatvį, palikę tik jo bordiūrą. Tokiomis sąlygomis žmogus, gerbiantis pėsčiųjų eismo taisykles, todėl nenorėdamas eiti gatve, turi parodyti tikrą ekvilibristo meistriškumą, nes ant bordiūro telpa vos viena koja. Kruopščiai paisydama taisyklių, tuo kelkraščiu ėjo jauna moteris, susilenkusi, vesdama už rankos mažą vaiką, kuris vis klimpo į purvą, žlegšintį po aptvaro lentomis. Kartais abu neišlaikydavo pusiausvyros ir įbrisdavo į šalia kliokiantį purviną vandenį. Smarkiai lijo. Moteris negalėjo išskleisti skėčio, nes trukdė aukšta statybininkų tvora. Staiga ji pamatė mudu su žmona – pasiėmę skėčius ir ratuotus lagaminus, linksmi žygiavome į autobusų stotį pačiu Vytauto gatvės viduriu (tą ketvirtadienio rytą mašinų beveik nebuvo). Piktai žvilgtelėjusi į mus, moteris apkeikė savo vaiką ir šiurkščiai ištempė jį iš purvo.

Neturėjau jokios galimybės tam vaikui padėti – šią akimirką buvau jo mamos kosminis priešas, velnio pasiuntinys Žemėje. Tai buvo tikra, nors ir kukli, pagiežos apraiška. Būtent apie šitą reiškinį, vadinamą prancūzų kalbos žodžiu *ressentiment*, buvau pakviestas kalbėti Pasaulio lietuvių simpoziume Kaune.

Kodėl moteris įniršo? Kodėl ji taip šiurkščiai elgėsi su niekuo dētu savo vaiku, pamačiusi, kaip kiti žmonės, užuot kankinęsi, laviruodami užtvėrtu šaligatviu, smagiai žingsniuoja gatve? Moters pagiežą interpretuoju taip: ji dorai laikosi valstybėje priimtų ir gerbiamų taisyklių, todėl eina šaligatviu, kad ir kiek mažai jo būtų

likę. Valstybė (šiuo atveju statybininkai) šią moterį nuskriaudė, priversdama ją ir jos vaiką nepatogiai kerėplinti kelkraščiu, bristi per purvą, nes eidami gatve jie nusižengs taisyklėms. Du lengvabūdžiai, šiai valstybei neįsipareigoję užsieniečiai akiplėšiškai nesilaikė tų privalomų taisyklių ir būtent toji nepagarba leido jiems likti sausesniems ir jaustis patogiau. Tai akivaizdi košmariška neteisybė. Kas beliko daryti tai moteriai? Bejėgišką pyktį, pagiežą „visam pasauliui“ ji išliejo rėkdama ant nekalto, nuo jos priklausomo vaiko, nekantriai ir šiurkščiai tempdama jį tolyn.

Akivaizdu, kad moteris nekaltino valstybės (tų statybininkų, nors būtent jie privertė ją kabarotis ant bordiūro). Moteris kaltino mus, pažeidžiančius taisykles, taigi negerbiančius jai brangios šalies. Kas užmokėjo už šitą jos nuoskaudą? Vaikas, kuris mūsų, piktadarių pažeidėjų, net nematė.

Daug metų buvau šventai įsitikinęs, kad pyktis, ieškant teisingumo, yra gėrio varomoji jėga. Tai man atrodė ypač svarbu Izraelyje, kur gyvenu ir praktikuoju savo paties visuomeninį pilietiškumą. Dabar taip jau nebemanau.

Viskas prasidėjo nuo tada, kai 1978–aisiais, antraisiais mano buvimo Izraelyje metais, mokslo įstaigos, kurioje mokiausi, pianistų konkurso žiuri skyrė man pirmąją premiją. Pagal konkurso sąlygas gavau teisę su tos įstaigos orkestru groti savo paties pasirinktą kūrinį. Šventinis laureato benefisas turėjo įvykti po dešimties dienų. Priėjęs prie orkestro dirigento, prisistačiau ir

džiugiai pranešiau, ką ketinu groti. Dirigentas pasakė, kad studentų orkestras gali su manimi groti tik Bacho koncertą *d-moll*, kurį jie išmoko dar prieš pianistų konkursą. Šį koncertą grojo mergina, dalyvavusi konkurse ir gavusi antrąją vietą. Talentinga pianistė (dabar mes draugaujame šeimomis) tada mokėsi pas Patį Svarbiausią Profesorių. Pirmoji premija turėjo būti paskirta, aišku, jai,* bet į žiuri tais metais pakviestas studentų atstovas sumaišė kortas ir jo balsas lėmė, kad premija teko man (po to įvykio studentų atstovai daugiau niekada į žiuri nebebuvo kviečiami).

Jeigu viskas vyktų šiandien, gal vargais negalais išmokčiau tą Bacho koncertą ir, apsimovęs įžūliai raudonomis kojiniėmis, iš gaidų jį pagročiau. Bet tada buvau drovus jaunuolis, labai nenorėjau lipti į sceną su protesto jausmu širdyje (šiuo atžvilgiu buvau visiškai teisus – apimtas protesto įkarščio, kažin ar tinkamai pagrosi sudėtingą partitūrą). Bacho koncerto aš atsisakiau ir su tos įstaigos orkestru negrojau niekada.

Mano pilietinė sąžinė sukilo, ėmiau įdėmiai sekti, kur kokios neteisybės vyksta, savo pasibaisėjimą jomis liedamas draugams ir artimiesiems. Mano širdį užplūdo pilietinis pasididžiavimas – juk atvirai baisiuosi vis didėjančiu neteisybių kiekiu! Neteisybės labai greitai užpildė visą mano horizontą, daug metų nemačiau nieko, išskyrus jas. Laikiau save didvyriu. Nekreipiau dėmesio į tai, kiek žmonių įžeidžiau, nė sekundės dėl to nesikrimsdamas. (Kadaise užgauti žmonės tik pastaruoju metu ėmė man priminti, ko „pasiekiau“ tarpusavio bendravime tuo „totalinio baisėjimosi“ laikotarpiu.)

Apimtas švento įniršio, galėjau skaityti tik tokią literatūrą, kuri energingai liejo įtūžį dėl neteisybių ir kurios meninis metodas buvo arba arši košmariška distopija arba makabriškas groteskas. Niekaip negalėjau suprasti, kodėl dauguma Izraelio rašytojų romanus ir apysakas rašo ramiu tonu.

* Kokia komiška ir užgauli būna „išankstinio žinojimo“, kas nugalės, išraiška, pademonstravo pasaulio jaunimo (iki 19 m.) krepšinio čempionatas Rygoje. Per apdovanojimo ceremoniją, skambant Lietuvos himnui, iš viršaus pasipylė... Serbijos vėliavos spalvų balionai! Matyt, čempionato rengėjai latviai neabejojo, kad pasaulio čempionais taps ne lietuviai, o serbai. – *Red. pastaba.*

Ėmiau neapkęsti ir Izraelio rašytojų.

Bet taip susiklostė likimas, kad susipažinau su rašytoju Danu Tsalka, gimusiu 1936 m. Varšuvoje. (Jis, deja, mirė vėžiu 2005–ųjų birželį.) Danas padovanojo man keletą savo knygų, kurių tada irgi negalėjau skaityti, nes jose buvo per mažai įtūžio.

Mane užvaldęs pyktis reiškė nepaliojamą kovą su neteisybėmis, todėl emocinė pusiausvyra atrodė prilygstanti moralinei išdavystei. Danas suprato mano būseną ir keletą kartų pakvietė susitikti. Iš jo tada (o tai buvo 9-ojo dešimtmečio pati pradžia) pirmąkart išgirdau prancūzišką sąvoką *ressentiment* (pagieža, kerštingumas). Danas šį terminą vartojo panašiai kaip Nietzsche, tvirtinęs, kad Tikras Žmogus (Antžmogis) neišleis *ressentiment* nuodų į savo sielą.

Tada nelabai gilinausi į Dano žodžius. Tik praėjus daugeliui metų pagaliau suvokiau šios sąvokos reikšmę ir žlugdantį *ressentiment* poveikį. Ėmiau žvelgti į Izraelio visuomenę, analizuodamas jos *ressentiment*. Bet man artimesnė ne Nietzsche's, o Maxo Schelerio (1874–1928) šios sąvokos samprata. 2007–2010 m., remdamasis Schelerio metodologija, parašiau didelį tekstą apie Izraelio bėdas. Prieš mėnesį man buvo pranešta, kad ši studija – su pataisymais – iš principo priimta ir bus spausdinama.

Apie visa tai mažiau vykdamas į Lietuvą, kur buvau pakviestas pasidalyti mintimis apie žmogišką bėdą ar ydą, prancūzų vadinamą *ressentiment*.

Simpoziume kalbėjau taip:

Terminą *ressentiment* vartojo ir Sørenas Aabye Kierkegaard'as (*Two Ages: A Literary Review*), ir Friedrichas Nietzsche (*On The Genealogy of Morals* §§ 10–11), bet aš remiuosi gerokai platesniu socialiniu psichologiniu šio reiškinio aprašymu, kurį pateikė įžymus visuomenės tyrinėtojas Maxas Scheleris studijoje *Ressentiment* (1912). Pasak jo, tai „bejėgiškas pasipiktinimas, patiriamas žmogaus, kurio garbę pažemino, fizinei gerovei smarkiai pakenkė stipresnis žmogus arba stipresnių žmonių grupė. Bejėgiškas pasipiktinimas pamažu užvaldo jo sielą ir pripildo ją neapykantos, kuri smurto ir pažeminimo veiksmis nukreipiama prieš niekuo nekaltus silpnesnius asme-

nis, dažniausiai prieš artimuosius, priklausomus nuo jo.“

Ressentiment yra baisi griaunamoji jėga, kurios aukų neįmanoma numatyti ir kuri išardo žmonių santykius, atima galimybę gyventi kartu.

Ressentiment ypač klesti nepritekliaus ir tironijos sąlygomis, kai režimas, siekdamas dominuoti, jėga verčia žmones elgtis prieš savo moralinius įsitikinimus ir teisingumo supratimą.

Taip pat *ressentiment* atsiranda kaip neišvengiamas netinkamos metaideologijos arba klaidingo tapatinimosi padarinys, nes netinkama metaideologija skatina socialinės sistemos autoritarizmą ir antihumaniškumą, o tai sukelia sunkias *ressentiment* bangas visuomenėje.

Nuo 1992 m. dažnai lankausi Lietuvoje. Man pasisekė – turiu čia artimų vaikystės draugų, o jūsų atgautos Nepriklausomybės metais įgijau keletą naujų brangių bičiulių. Per šią nuoširdžią draugystę man atsiveria Lietuva, graži šalis su problemomis, kurios – nustebau tą suvokęs – labai panašios į reiškinius, giliai ir sunkiai žeidžiančius Izraelį. Nors mūsų šalių visuomenės labai skiriasi, istorinės ir socialinės aplinkybės irgi skirtingos, bet atmosfera, deja, ir vienur, ir kitur pritvinkusi vienodai bejėgiško pykčio, kuris dažnai nukreipiamas į silpnesnius, paverčiant juos be kaltės kaltais.

Maža šalis, neturinti strateginių gamtos išteklių, persekiojama nuolatinės baimės dėl galingų kaimynų grobuoniškų užmačių, neišsilaisvinusi iš slegiančios istorinės tremčių, žudančių okupacijų patirties, nemokanti tvarkytis pagal socialinės demokratijos principus, išugdžiusi palyginti nedaug žmonių, kurie ramiai jaustųsi ir sėkmingai dirbtų, perpratę Vakarų liberalizmo schemą, yra patogi dirva vešėti visuomenės disharmonijai ir *ressentiment*. Šalies valdžia – neneigiu nuoširdžių jos pastangų ir akivaizdžiai dorų siekių – po tarptautiniu „efektyvaus globalizmo“ skėčiu neįstengs sukurti sąlygų, kurios padėtų visuomenei greitai persitvarkyti ir harmoningai gyventi. Tačiau atsiranda galimybė tam tikram kiekiui žmonių, gerai perpratusių siste-

mą, greitai praturtėti ir atsiskirti nuo daugumos. Tai lemia, kad politika suskyla į dvi dalis: viena atsigręžia į įtakingus prasisiekėlius, kita – į daugumą, kurią traktuoja kaip „masę“, bet ne kaip pavienius žmones. O tada atsiveria gilus tautinės pagiežos (*ressentiment*) krateris.

Perpildydama sielą, pagieža paralyžiuoja santykius tarp žmonių, naikina jautrumą, skatina būti plėšriais savanaudžiais ir visiškai atšaldo norą įsijausti į kitų emocines būsenas. Kiaulystė (teatleidžia man niekuo dėtos kiaulės) kitų atžvilgiu tampa norma ir yra priimtinas tramplinas kiekvienam, turinčiam energijos siekti karjeros. Alisos Rozenbaum (Ayn Rand) ir Miltono Friedmano įteisintą „efektyvų egoizmą“ globalizacija pavertė religija, kuri ideologiškai pagrindžia nejautrumą ir nepagarbą eiliniams žmonėms. Taip masiškai platinami *ressentiment* nuodai. Žmonės bėga iš savo valstybės. Matau šį skaudų reiškinį ir Lietuvoje.

Tyrinėdamas *ressentiment* aptikau du būdus, kaip jį neutralizuoti – transcendentalų hierarchinį ir profesionalų tarpkultūrinį.

Pirmąjį būdą romane „Vargdieniai“ genialiai aprašė Victoras Hugo. Pamenate, Žanas Valžanas, 19 metų kalėjęs už tai, kad pavogė duonos kepalą badaujančiai savo motinai pamaitinti, išėjęs į laisvę neapkenčia viso pasaulio, nes ir pats yra jo nekenčiamas, neturi nei kur pernaktuoti, nei ką valgyti. Mirtinai nusikamavęs, jis atsiduria vyskupo Bienveniu namuose, ten yra pavaišinamas ir gauna nakvynę.

Naktį pabudęs, pavagia sidabrinus šaukštus ir pabėga. Policija jį nutveria ir atveda pas vyskupą akistaton. Valžanas apstulbsta, išgirdęs vyskupą sakant, kad šis **padovajonęs** tuos šaukštus paleistam kaliniui, gaila, pamiršęs atiduoti dar ir sidabrinės žvakides. Po to vyskupas tyliai paliepia Valžanui, kad parduotų ką pavogęs ir už tuos pinigus susikurtų tokį gyvenimą, kad siela džiaugtųsi, – tai būsianti didžiausia dovana Dievui.

Sukrėstas vyskupo poelgio, Valžanas patiria sielos atpirkimą – nuo tada jis gyvena visiškai kitaip, spinduliuodamas meile ir jautrumu artimiesiems.

Mūsų laikais šis „Vargdienių“ epizodas dažnai praleidžiamas, tarsi audringai romantiško romano kontekste būtų neesminis, bet iš tikrųjų jis parodo labai taurų, deja, labai retai taikomą būdą, kaip išgydyti sielą nuo bejėgiško pykčio ir velniškų jo nuodų, dažniausiai nukreipiamų į dar silpnesnį nekaltąjį. Šis išlaisvinimas yra Pasaulio Teisuolių kelias, bet jis pažįstamas gal tik tiems, kurie augo su meile širdyje arba besąlygišką meilę patyrė vėliau. Šiuo atveju partarti ką nors, būtų tolygu auklėti žmogų, kad jis taptų Leonardo da Vinci'u arba Mozartu. Unikalią transcendentinę dovaną suteikia ne auklėjimas ir, žinoma, ne turtai, o tik besąlygiška meilė ir įkvėpimas, todėl prikelti naujam gyvenimui tą, kurį apnuodijusi neapykanta, gali ir neturtingas, šlovės spinduliuose nesimaudantis žmogus.

Yra ir antras būdas, kaip išgydyti sielą nuo pykčio, – tai atrandama „pakeliui“, t. y. dirbant vienoje srityje ir randant „bendrą kalbą“ arba turint bendras profesines vertybes su bendradarbiais. Profesinė – bet kurios srities – edukacija yra transcendentalumo apraiška. Profesijos viršūnė – tai žmogiškoji kūryba, kurios horizontas yra tai, kas dar **nepažinta**. Kiekvienas žmogus, ilgai mokęsis tam tikros disciplinos ir investavęs į ją savo pastangas, žino, kad egzistuoja pasakiška galimybė priartėti arčiau jos horizontų. Daugelis, iš tolo pajutę tokią perspektyvą studijų metais, vėliau atitolsta ir gyvena inertiškai, neperžengdami profesijos nustatytų ribų. Tokius žmones kamuoja rutinos nuobodu-lys, apima bejėgiškas nepasitenkinimas ir kyla grėsmė apsinuodyti *ressentiment*.

Bet transcendentali šviesa gali įsižiebtį net vėlyvame amžiuje, net dirbant nepalankiomis sąlygomis, net jaučiant moralinį ir materialinį nepriteklių. Tai gali įvykti, kai panašios profesinės užduoties imasi **skirtingų kultūrų** žmonės ir dirba kartu. Nesvarbu, ar tai būtų pradinės mokyklos mokytojai, vaikų darželio auklėtojai, ar menininkai ir filosofai.

Kiekviena kultūra skirtingai apvaisina konkrečią profesiją ir pasiekia savitų rezultatų. Susidūręs su kitos kultūros atstovu, įdomiai sprendžiančiu savo pro-

fesinę užduotį (sakykim, jis naudojasi tautosaka, o gal valstybine patirtimi arba taiko savitą metodologiją), žmogus tarsi atsibunda: jo žinios, iki šiol atrodžiusios nuobodžios ir netekusios perspektyvos, staiga atgyja ir įgauna naują pritaikymo galimybę. Kitos kultūros **trauka** ne tik sužadina norą eiti pirmyn profesijos horizonto link, bet ir sukuria kūrybingą, geranorišką atmosferą. Tai praturtina abi puses.

Iš to gali daug pasisemti ir mokiniai, ir įvairių sričių profesionalai, nes tai yra ne **hierarchiškas**, bet **kolegialus** augimas.

Geranoriškas profesinis ryšys tarp kultūrų kreipia suvokti savo tautos kultūrą ne kaip nuobodų įsipareigojimą puoselėti sustabarėjusias apeigas. Kiekviena nauja patirtis leidžia kultūrai atsinaujinti. Atmesdami tai, kas pasenę ir persunkta *ressentiment* nuodais, išlaisviname kūrybinę energiją.

Toks bendravimas yra regioninis, kolegialus, o ne hierarchinis, kai siekiama, kad visi paklustų vienam autoritetui. Tai padeda suvokti, kad pavienis žmogus yra kartu ir visas pasaulis, leidžia įžvelgti absoliučią jo sielą, „išgirsti“ tai, ką konstruktyvaus ir įdomaus, net gyvybiškai svarbaus, jis sako savo pakeleiviui (*fellow-traveler*).

Aš esu už regioninį profesinį bendradarbiavimą, už kolegias regionines profesines konferencijas, kuriose dalijamasi patirtimi, kaip siekti transcendentalumo **nepritekliaus sąlygomis**, suvokiant *ressentiment* pavojų. Mažų šalių žmonės, ypač jeigu jie yra kūrybiški, galėtų sėkmingai dalyvauti tokiuose regioniniuose renginiuose, kad kartu ieškotų ir rastų būdą, kaip atkurti geranorišką dialogą tarp žmonių ir kaip „kalibruoti“ politiką, kad ji padėtų siekti šito tikslo. Tada šalies mažumas nebus jos trūkumas, esminis nepriteklius.

Baigęs kalbėti, pažvelgiau į klausytojų veidus – atrodė, kad susidraugavome (o gal įaudrinti jausmai man melavo...), bet aiškiai pajutau: mintis apie regioninį profesinį bendradarbiavimą **nebuvo** suvokta kaip praktinis pasiūlymas, nors būtent tai sudaro mano samprotavimų esmę. Man atrodo svarbu rengti,

pavyzdžiui, pradinių, vidurinių mokyklų mokytojų konferencijas Sedoje, Biržuose, Turmante, Daugpilyje, Liepojoje, Tartu, Viljandyje ir t. t., kad lietuviai, latvių ir estų mokytojai nuolatos dalytūsi patirtimi, kaip ugdyti mokinių smalsumą mokslams ir humanistikai, įžiebtį jų kūrybingumą, remiantis skirtinga šių šalių tautosaka ir savaip suformuotomis vertybėmis. Esu įsitikinęs, kad tautosakos ir vertybių sąveika, pažintinis kultūrų tarpusavio ryšys yra brangios dovanos, praturtinančios žmonių gyvenimą.

Toks pat kultūrinis bendradarbiavimas galėtų vykti ir tarp akademikų, pavyzdžiui, istorikų, kurie nuolat lygintų skirtingose šalyse okupacijų paliktus randus, primestos ideologijos interpretacijas, prisitaikymo ir pasipriešinimo modelius... Ekonomikos sritis irgi šaukiasi kultūros bangomis transliuojamų interpretacinių palyginimų. Kiekviena įžvalga padeda mums palypėti bent vienu laipteliu aukšty, kad toliau matytume ir geriau suprastume įvairius reiškinius, – tai išlaisvina iš bejėgiškumo pančių.

Net žvelgiant iš šalies, plika akimi matyti, kad regioninis tarpkultūrinis Baltijos šalių bendradarbiavimas yra nepakankamas, pagrindinės pastangos yra nukreiptos į Lietuvos ryšio su išeiviais stiprinimą, kuris grindžiamas hierarchine Tėvynės pirmumo sąvoka. Tai atbaido nemažai emigrantų, nes didina jų nuoskaudas, jų *ressentiment*, nors ir atmieštą ilgesiu. O puoselėti geranorišką vietinį bendradarbiavimą tarp kultūrų stinga ir entuziazmo, ir impulsų.

Dabar norėčiau pridėti ilgą *post scriptum* apie susitikimą Laisvės alėjoje.

Prie fontano mane užkalbino vyriškis, kuris klausėsi mano pranešimo simpoziume:

– Jūs sakėte, kad *ressentiment* dažnai apima tada, kai visuomenę valdo netinkama „pagrindinė idėja“, ar taip?

– Būtent taip, – atsakiau.

– Ar galėtumėte įvardyti tą negerą „pagrindinę idėją“, – paklausė.

– Mano manymu, tai etninės tautinės vienybės idėja, – atsakiau. – Žmonės skatinami dirbti, atsidėti

ir aukotis „tautos vienybei“, savaisiais pripažįstami tik etninės grupės atstovai.

– O vietnamiečiai, gyvenantys Pavilnyje, tokiais nepripažįstami...

– Būtent taip.

– Tai ką, laisvės dėlei jūs siūlote suardyti šalį?

– Mano vizija būtų tokia: kiekvienas žmogus galėtų gyventi ir klestėti iš vidaus, savo širdies vedamas, puoselėdamas savo gabumus ir vertybes, kurių jam nereikėtų atsisakyti, paklūstant valdžios ar įtakos grupių raginimams aukotis „vienybės“ dėlei, t. y. jam nereikėtų dėl to griauti savo ir savo artimųjų gyvenimo. Ir valdžiai, ir visuomenei derėtų suvokti, kad kiekvienas žmogus ir jo siela – tai ištisas pasaulis, kuris turi teisę skleistis savaip. Tada širdyse nebus pykčio (arba jo bus gerokai mažiau), neskriausime silpnesnių už save, nes kiekvienas galės aistringai pasinerti į jam įdomių idėjų paieškas.

– Supratau: agituojate už anarchiją...

– Sakykite, ar daug yra žmonių, kaltinančių valdžią dėl skriaudų, kurias jie patiria? – paklausiau.

– Daug, bet kokią tai turi reikšmę?

– O ar daug yra žmonių, kaltinančių valdininkus, kad šie nedorai praturtėjo?

– Daug, bet jie iš tikrųjų nėra nekalti.

– Ar daug yra efektyvių protestų?

– Kaip čia jums pasakius... Bet kaip jie susiję su mūsų pokalbiu apie anarchiją?

– O aš apie anarchiją ir nekalbu, – atsakiau, – kalbu apie išsivadavimą iš paralyžiuojančio pykčio. Tai leistų žmonėms (taip pat ir valdžios atstovams) pakeisti savo požiūrį vieniems į kitus, revizuoti savo jausmus ir dirbti, paisant vienas kito lūkesčių. Tada subtiliau derintume veiksmus, stengdamiesi sukelti kuo mažiau tarpusavio rietenų ir pykčio, ieškotume efektyvių politinių alternatyvų...

– Aš vis tiek manau, kad be vienybės toli nenuesim, – pasakė pašnekovas ir atsisveikino.

Pradėjo smarkiai lyti. Scena su moterimi, tempiančia vaiką Vytauto gatve, įvyko kitą rytą. Lietaus, atrodė, lyta be paliovos... ■

EUTANAZIJA DISKUSIJŲ SPAŠTUOSE

Meilė ir mirtis yra pagrindinės, svarbiausios žmogaus egzistencijos temos. Erotas ir Tanatas – tai du banginiai, ant kurių laikosi žmogiškasis pasaulis.

Gyvenimo esmė yra erotas, kurį visi tapatina su meile. Žmogus stokoja meilės, todėl visą gyvenimą trokšta mylėti ir būti mylimas. Tačiau eroto sąvoka yra žymiai platesnė. Erotas simbolizuoja pamatinę stoką, stygių, glūdinį žmogaus prigimtyje. Žmogus iš prigimties yra erotiška, kitaip tariant, stokojanti būtybė, jis jaučia ne tik meilės, bet ir įvairių daiktų stoką. Žmogui būtina vartoti, kad patenkintų elementarius, buitinius savo poreikius. Teisingas lietuviškas posakis, kad žmogus gyvas, kol valgo. Apie mirusį sakoma: „Padėjo šaukštą.“ Taigi, vartoti – reiškia gyventi.

Dalis žmonių jaučia nenumaldomą kūrybos stoką – jiems būtina kurti. Kurti tai, ką vartotų kiti. Vadinasi, kurti – taip pat reiškia ir gyventi. Vartodamas, kurdamas, mylėdamas žmogus gyvena. Kas nebekuria ar bent jau nebevartoja, kas tampa nebemylimas, tas atsiduria prie mirties.

Gyvenimas yra mirties neigimas. Žmonės nenori kalbėti apie ligas, mirtį. Ir tai normalu, nes mirtis slegia, vargina, gąsdina nebūtimi. Mąstyti apie nebūtį žmonėms nepakeliama, todėl jie svaiginasi gyvenimu – vieni daug dirba, kiti aistringai kuria, tretį atsideda šeimai, ketvirtį visa tai sėkmingai derina. Žmonės trokšta įprasminti beprasmię būtį, teigdami gyvenimą ir bėgdami nuo mirties.

Visi, dar pajėgiantys kurti, vartoti, mylėti, nori gyventi. Justinas Marcinkevičius, būdamas solidaus am-

žiaus, švęsdamas gimtadienį, ištarė eilutę iš savo eilėraščio: „Gyvenau, ir dar noriu!“ Jaunystė, sveikata, poezija, pavasaris – visa tai visomis išgalėmis neigia mirtį. „Čia nebus mirties“, – tarsi pažadą šnabžda gyvenimas.

Kalbėdami apie mirtį iš tikrųjų kalbame apie gyvenimą. Juk žmonės neturi mirties patirties. Yra žmonių, patyrusių „klinikinę mirtį“, tačiau tikrosios mirties nepažįsta niekas. Kai žmogus sako: „Aš noriu mirti“, iš tikrųjų tai reiškia: „Noriu gyventi, bet noriu gyventi KITAIP.“ Kuo jaunesnis, kuo sveikesnis žmogus, tuo su didesniu patosu jis kalba apie mirtį. Jauni, sveiki, gražūs dažniausiai pasisako ir už eutanazijos įteisinimą. O tie, kurie atsiduria ant mirties slenksčio, nutyla. Jie nėra girdimi. Nes mirtis yra anapus gyvenimo, kartu ir už kalbos ribų. Sunkiai sergantis žmogus apie mirtį paprastai nekalba, juo labiau nekalba apie savo teisę numirti. Apie teisę mirti kalba sveiki žmonės, bet jų žodžiai apie mirtį skamba kaip naivus flirtas, kaip užkalbėjimas. Kita vertus, tai neišvengiama, nes žmogus yra kalbanti būtybė, kurios gyvenimą reguliuoja kalba išreikštos teisės normos.

„Gyvybė – tai judėjimas“, – teigė tiek Sokratas, tiek Schopenhaueris. Kas juda, tas gyvas. Gyvas tas, kas juda. Kiekvienoje žmogaus kūno kertelėje viskas be perstojo juda kruta. Ir jis pats turi nuolat judėti, kad išlaikytų savo gyvastį. Gyvendamas žmogus turi nuolat kovoti su ligomis, su senėjimu – jis turi judėti, sportuoti, būti gryname ore, nepasiduoti skausmui ir nevilčiai.

Gyvenimas nėra amžinasis gėris, kartu jis labai žiaurus, pirmiausia todėl, kad laikinas. Žmogus miršta palikdamas besidžiaugiantį, besišypsantį – gyvą gyvenimą.

Merdėjimo procesas gali užsitęsti, atnešdamas didžiules kančias. Kenčiantis žmogus gali nuoširdžiai norėti mirties, ypač greitos ir lengvos – eutanazijos.

Apie 523 m. baltų kraštuose galiojusiame Brutenio teisyne buvo rašoma: „*Jei žmogus yra apsunktas sergančiais artimaisiais ar jei jis pats sirgtų, tai mes leidžiame juos sudeginti ar jiems susideginti, nes mūsų dievų tarnautojai turi ne dejuoti, o juoktis.*“ Tomas Moras, Katalikų bažnyčios šventasis, garsiajame 1515 m. veikalė „Utopija“ rašė: apie žmogų, kuris „*negalįs atlikti jokių gyvenimo uždavinių, kitiems tapęs nemalonus, našta sau, taip sakant, pragyvenęs savo mirtį, tai jis turįs nebetęsti savo pražūties ir vargų ir, jeigu jam gyvenimas kančia, ryžtis mirti. Jis turįs arba pats išsilaisvinti, arba laisvu noru sutikti, kad būtų kitų išvaduotas.*“

Filosofiniai klausimai, t. y. klausimai, į kuriuos nėra atsakymų, labai svarbūs. Jie padeda suvokti mūsų santykį su gyvybe ir su mirtimi. Filosofškai galima diskutuoti, dėstyti įvairius požiūrius, kas yra gyvybė, kas yra mirtis, bet teisiškai pateikiamas labai konkretus atsakymas, kas yra gyvas, o kas – miręs.

Teisė labai aiškiai apibrėžia, iki kada laikomas gyvu, – iki visų smegenų mirties momento. Tik mirus visoms smegenims: tiek smegenų žievei, tiek kamienui, žmogus pripažįstamas mirusiu. Ir čia kyla klausimas, ar nejudantis žmogus – pavyzdžiui, tas, kuris yra pastovios vegetacinės būsenos ir kurio smegenų žievė, atsakinga už mąstymą, yra mirusi, o funkcionuoja tik smegenų kamienas, palaikantis kvėpavimą, – vis dar gyvas. Pagal galiojančias teisės normas toks žmogus laikomas gyvu. Formali baudžiamoji teisė žmogaus gyvybę saugo nuo jo gimimo iki visų smegenų mirties. Todėl bet kuris asmuo, atėmęs gyvybę žmogui, net ir beviltiškai sergančiam, traukiamas baudžiamajon atsakomybėn už nužudymą.

1968 m. Harvarde sudaryta medikų, juristų, etikos specialistų ir teologų komisija apibrėžė smegenų mirties kriterijus. Tiesa, mirties kriterijai, nustatyti teisės aktais, ateityje gali būti koreguojami, antai mirtis gali

būti siejama vien su smegenų žievės žūtimi. Dabar mirties kriterijus koreguojamas, t. y. mirties momentą galima paankstinti, teismo sprendimu. Teisėjų, kaip ir didžiosios visuomenės dalies, logika paprasta: niekada iš komos nepabusiantis pacientas, kurio smegenys negrįžtamai pažeistos, nors jis kvėpuoja savarankiškai, neturėtų būti laikomas gyvu žmogumi. Labai garsi byla, kai Anglijos Lordų Rūmai, aukščiausia teisminė instancija, žongliruodami teisinėmis sąvokomis pripažino, kad savarankiškai kvėpavusiam vegetacinės būsenos pacientui buvo teisėtai nutrauktas dirbtinis maitinimas ir skysčių skyrimas. Pacientas mirė. Taigi, nors Vakarų teisės aktai mirties momentą tapatina su visų smegenų mirtimi, teismo sprendimu mirties momentą galima paankstinti.

Ev ir *thanatos* – iš dviejų graikų kalbos kilmės žodžių sudarytas eutanazijos terminas. *Ev* – geras, *thanatos* – mirtis. Eutanazija – tai gera mirtis. O kas nenori geros mirties? Žmonės maldose prašo: „Duok, Dieve, lengvą smertį.“ Eutanazijos idealas yra lengva, graži, neskausminga mirtis. Mirti be kančių, be skausmo, nugyvenus prasmingą gyvenimą, apsuptam mylimų ir mylinčių žmonių – šito trokšta visi. Deja, daugelis miršta patirdami didžiules kančias.

Eutanazija pateikia gyvybės vertinimą – ar ji gera, ar bloga. Geros lengvos mirties esmė ir yra gyvenimo vertinimas.

Dabartiniais laikais eutanazijos samprata nutolo nuo pirminės šio žodžio reikšmės. Gyvenimo kokybės kriterijus išliko, tačiau dabar eutanazija suprantama ne tiesiog šiaip gera, lengva mirtis, o tokia mirtis, kurią paspartina, prie kurios prisideda kitas žmogus, paprastai gydytojas. Mūsų dienomis eutanazija suprantama kaip medikalizuota mirtis ligoninėje, pacientas pasirašo dokumentus, kad prašo padėti jam numirti, nes serga labai sunkia liga. Moderni eutanazijos samprata į mirties procesą įtraukia kitą asmenį – jis arba pats savo veiksmais atima gyvybę sunkiai sergančiam pacientui (tai vadinama eutanazija), arba suteikia priemonių, kad kenčiantis žmogus pats sau atimtų gyvybę (tai vadinama padėjimu nusizudyti). Gyvybės atėmimas pastovios vegetacinės būsenos pacientams, kurie negali

išsakyti savo valios, taip pat priskirtinas prie eutanazijos, vis dėlto dabar eutanazija dažniausiai suvokiama kaip mirtis paties asmens prašymu. Tai siauroji ir pati populiariausia samprata, dar vadinama savanoriška eutanazija.

Lietuvos teisės aktuose eutanazijos sąvokos nėra. Jei eutanazijos terminą išverstume į teisinę kalbą, turėtume apibrėžti du skirtingus poliūs: eutanaziją kaip nužudymą ir eutanaziją kaip teisėtą veiklą. Viename, neigiamame, poliuje, eutanazijos sąvoką keičia neteisėto tyčinio gyvybės atėmimo (kitaip sakant, nužudymo) sąvoka; kitame, teigiamame, poliuje – eutanazijos sąvoką keičia paciento teisė savo valia atsisakyti jam nepriimtino gydymo, net jeigu tai sukeltų jo mirtį. Jei eutanaziją suvokiame kaip gydytojo veiksmus, kai jis suleidžia mirtiną vaistų, stabdančių širdies veiklą, dozę, Lietuvoje tai būtų traktuojama kaip neteisėtas gyvybės atėmimas ir gydytojas būtų traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, nes padarė nusikaltimą. Aktyvi eutanazija Lietuvoje yra nusikalstama.

Bet jeigu pacientas pareiškia, kad atsisako bet kokio gydymo, net ir galinčio pailginti gyvenimą, gydytojas neprivalo tokio paciento gydyti. Tokia eutanazija, dar vadinama pasyviaja, bus teisėta. Gydytojas, kuris, nors ir galėjo išgelbėti pacientą nuo mirties, bet jo negelbėjo, nes pacientas atsisakė gydymo, nebus traukiamas baudžiamojon atsakomybėn.

Visa diskusijų apie eutanaziją esmė – ribų klausimas. Svarbiausia nustatyti, kur brėžti ribą tarp *neteisėtos* eutanazijos, kuri turi būti pripažįstama nusikaltimu, ir tarp *teisėtos* eutanazijos, kuri pripažįstama lengva gera mirtimi. Apskritai, protingiausia būtų vengti eutanazijos sąvokos, nes žmonės, diskutuodami apie, atrodytų, tą patį reiškinį, jį įsivaizduoja ir supranta labai skirtingai. Eutanazijos sąvoka labiau maskuoja su gera lengva mirtimi susijusias problemas, negu jas sprendžia. Būtų geriausia kalbėti ne apie abstrakčią eutanaziją, bet diskutuoti konkrečiais klausimais: pavyzdžiui, apie paciento teisę atsisakyti gydymo, apie tai, kada gydytojas gali nutraukti pastovios vegetacinės būsenos pacientų gydymą, arba kaip galima sumažinti fizinį mirštančiojo skausmą...

Lietuvos Baudžiamojo kodekso nusikaltimų žmogaus gyvybei skyriuje yra straipsnis, nustatantis atsakomybę už padėjimą nusižudyti beviltiškai sergančiam asmeniui, už tai gali būti skirta laisvės atėmimo iki ketverių metų bausmė. Kadangi eutanazijos nusikaltimai labai latentiški, juos sunku įrodyti, o minėto straipsnio formuluotė gana neaiški, iki šiol nėra nė vieno apkaltinamojo nuosprendžio pagal BK 134 straipsnį „Padėjimas nusižudyti“, nors kodeksas galioja jau aštuonerius metus.

Lietuvoje, kaip ir daugumoje valstybių, aktyvi eutanazija, kai gydytojas savo veiksmais atima gyvybę pacientui, yra neteisėta ir nelegali, o ją atlikę asmenys traukiami baudžiamojon atsakomybėn. Tačiau yra valstybių, kurios priėmė specialius įstatymus, nustatančius, kad eutanazija teisėta, jei ji vykdoma laikantis visų procedūrinių reikalavimų, jei ją atlieka medikai tiksliai pagal įstatymą. Olandija yra pirmoji Europos valstybė, kuri 2002 m. įteisino eutanaziją ir padėjimą nusižudyti. Jos pavyzdžiu pasekė Belgija. JAV Oregono valstijoje, kuri pagal gyventojų skaičių panaši į Lietuvą, nuo 1997 m. galioja Orios mirties įstatymas. Čia yra įteisintas tik padėjimas nusižudyti, kai sergančiam žmogui suteikiamos priemonės, kuriomis galima atimti sau gyvybę. Medikas negali suleisti pacientui mirtinos vaistų dozės, jei tai padarytų, būtų traukiamas baudžiamojon atsakomybėn. Oregono valstijoje praėjusiais metais dėl padėjimo nusižudyti mirė apie 60 pacientų, suvartojusių medikų paskirtą mirtiną vaistų dozę, ir tai sudaro labai nedidelį visų mirčių procentą.

Vienos valstybės nedaro skirties tarp eutanazijos ir padėjimo nusižudyti, kitos, kaip antai JAV Oregono valstija, išvelgia čia didelį moralinį ir teisinį skirtumą. Atseit, kai asmuo, nors ir su mediko pagalba, pats sau atima gyvybę, yra pateisinama, o kai gyvybę savo veiksmais atima kitas žmogus (medikas) – nepateisinama.

Nors Šveicarijoje nėra specialaus įstatymo, kuris įteisintų padėjimą nusižudyti, baudžiamasis kodeksas nedraudžia tokios pagalbos, jei ji suteikiama iš gerų, nesavanaudiškų paskatų. Taigi šioje šalyje legali yra ne eutanazija, o padėjimas nusižudyti, ir tai daroma pa-

prastai ne ligoninėse, to imasi visuomeninės organizacijos, viena iš tokių yra „Dignitas“.

Apie šią organizaciją ir apie 93 metų ponios Alisos kelionę į Šveicariją gražiai numirti neseniai išleistoje pjesėje „Ponios Alisos gimtadienis“ rašo Vanda Juknaitė. Alisa švenčia savo gimtadienį ir netikėtai telefonu gauna pasiūlymą savo noru pasitraukti iš gyvenimo, jai žadama tokia mirtis, apie kokią galima tik svajoti. Poniai Alisai siūloma protingai rinktis, „nes tik rinkdamasis suteiki prasmę gyvenimui“, savanoriška mirtis, anot organizacijos „Dignitas“ atstovų, padeda racionaliai išspręsti gyvenimo pabaigos sunkumus. Šioje pjesėje keliama klausimai nėra tušti ir beprasmiški. Apie juos rašoma ir mokslo knygoje, juos svarsto žymiausi teisės filosofai. Antai Ronaldas Dworkinas knygoje „Gyvenimo viešpatavimas“ (*Life's Dominion*) teigia, kad valstybės, varžančios žmogaus laisvę apsispręsti, ar jam gyventi, ar ne, yra totalitarinės. Dworkino mintį galima pratęsti ir taip: žmogaus laisvę pasiekia aukščiausią tašką tada, kai jis yra laisvas padaryti patį kardinaliausią veiksma – atimti sau gyvybę. Dworkino logika sako, kad nusižudydamas žmogus parodo, esą viskas priklauso tik nuo jo valios ir pasirinkimo.

Suabsoliutinama ir žmogaus laisvė, ir pasirinkimo iliuzija. Pamištama, kad žmogus nėra ir nenori būti laisvas. Jis nori, kad juo rūpintųsi, kad iš jo neatimtų vilties pasveikti. Tradicinę hipokratiškąją medicinos tradiciją, kuri grindžiama rūpinimusi pacientu, jo gerove, keičia nauja – laisvės tradicija, kuri remiasi sudėtinga technika, vadyba, efektyvumu ir teisės aktais. Antai Civilinio kodekso 6.727, 6.729 straipsniai nustato, kad kiekvienai procedūrai reikia paciento sutikimo, kad būtina pacientui suteikti visą informaciją apie jo ligos eigą, prognozes, gydymo būdus. Tikroji priežastis, kodėl tapo privalomas asmens sutikimas dėl medicininių intervencijų, buvo noras apsisaugoti nuo tokių barbarybių, kokios vykdytos Antrojo pasaulinio karo metais. Bet dabar šios teisės normos pasidarė vos ne savo pačių karikatūra, nes dėl kiekvieno medicininio veiksmo poliklinikoje ar ligoninėje pacientas turi dėti savo parašą. Susidaro įspūdis, tarsi ir dabar gydytojais, kaip eutanazinės nacių praktikos laikais, stengtųsi savo pacientus nuvaryti į kapus.

Labai retas žmogus nori žinoti, kad jis serga sunkia nepagydoma liga, tiksliau sakant, nenori išgirsti tokios tiesos, kuri atima svarbiausią dalyką, gyvenimui suteikiantį prasmę, – tai viltis. Paciento teisė žinoti ligos eigą ir prognozes dažnai tampa vadinamosios jatrogenijos – tai liga, kylanti dėl netinkamo gydytojų elgesio, – priežastimi. Kai ligoniui tiesiai, racionaliai, mediciniškai pasakoma, kuo jis serga, kad jam liko tiek ir tiek laiko gyventi, tai paveikia ligonio psichinę būseną, ir jau ne liga, o teisinė informacija atima viltį pasveikti, net viltį gyventi.

Minėtas vienas žymiausių šių laikų teisės filosofų Ronaldas Dworkinas savo knygoje aprašo senutę Margo, kuri serga vėlyvos stadijos Alzheimerio liga. Nors pati visiškai nebesugeba pasirūpinti savimi, Margo, iš šalies žiūrint, yra laimingiausias kada nors matytas žmogus. Nepaisant to, teisės filosofas prieina prie išvados: jei Margo toliau bus gydoma arba jei nebus atimta jos gyvybė, pažeisime Margo autonomiją, tai yra pažeisime kažkada buvusios sveikos Margo nenorą būti tokia sunkia ligone, kokia ji dabar yra.

Nauja laisvės ideologija veda ne prie ko kito, bet prie eutanazinės politikos, nacių vykdytos prieš septynis dešimtmečius. Nacistinėje Vokietijoje buvo žudomi blogai išsivystę naujagimiai, psichiniai ligoniai, sergantieji tuberkulioze, sifiliu, nusenę, homoseksualūs asmenys – tai yra visi, kurie „neverti gyventi“. Gydytojais, kurie tą darė, atseit tiesiog „vykdė savo pareigą“, „gydė“ nesveikas vokiečių tautos kūno vietas. Medicininiam mąstymui – neva tai „gydymas“, o ne žudymas – buvo teikiama didelė propagandinė reikšmė. Skandinavų kriminologas Nilsas Christie'is, psichologas Erichas Frommas savo veikaluose, sociologas Zygmundas Baumanas knygoje „Modernybė ir holokaustas“ atskleidžia, kad koncentracijos stovyklose darbavosi savo profesines pareigas atliekantys specialistai bendradarbiaudami su biurokratija. Tai dėsningas vadybos, racionalizavimo, biurokratizavimo, formalizavimo, atsakomybės išskaidymo principų taikymas.

Spekuliacija mirtimi mūsų laikais tapo gyvenimo kasdienybe. Todėl, įteisinus eutanaziją, neabejotinai prasidėtų užmaskuotas žmonių žudymas dėl pinigų,

dėl turto, teisiškai tariant, iš savanaudiškų paskatų. Ne-reikia, pasak filosofo Arvydo Šliogerio, mokslinių ty-rimų ten, kur viskas aišku kiekvienai kaimo močiutei, labai blogai, kad mokslininkai nesupranta tų elementa-rių tiesų ir bando atrasti ne realiam gyvenimui, o šaltai mokslinei erdvei tinkamas teorijas. Mokyti autoriai – akademinės visuomenės elitas – neižvelgia jokios (nei juridinės, nei socialinės) priežasties, dėl kurios žmonių naikinimą reikėtų laikyti nusikaltimu ir už tai bausti.

Kalbėdami apie eutanazijos įteisinimą, galime prisi-minti ir Petro Cvirkos romaną „Frank Kruk“: kai žmo-nės myli, yra mylimi ir sveiki, jie mano, kad taip visada ir bus, kad nei jie, nei jų mylimieji niekada nemirs. Bet neapsirinka tik „graboriai“. Ir tik „graboriai“ žino, koks verslas niekada nebankrutuos...

Manytume, Šveicarijos padėjimo nusižudyti ir Olan-dijos eutanazijos ir padėjimo nusižudyti praktika, teisės aktais instituciniu lygmeniu įteisinusi laisvę numirti ir numarinti, nuėjo per toli. Šveicarijos teisės aktai nereik-alauja, kad tas, kam padedama nusižudyti, būtų mirš-tantis ar sirgtų sunkia nepagydoma liga. Šveicarijoje teisėta padėti nusižudyti net ir nesunkiai sergančiam asmeniui, svarbu tik, kad viskas būtų vykdoma kilniais, o ne savanaudiškais tikslais, ir kad būtų pareikšta no-rinčiojo mirti valia. Olandijoje, kur įteisinta eutanazija ir padėjimas nusižudyti, keliama tokia esminė sąlyga: turi būti „savanoriškas paciento, kuris kenčia nepake-liamas kančias ir nėra perspektyvos, kad paciento būklė pagerėtų bei tai būtų vienintelė protinga išeitis iš minėtos būklės, prašymas“. Taigi, svarbūs du kriterijai: pirma, kad kančios nepakeliamos, antra, kad nėra galimybės tų kančių palengvinti. Olandijoje taip pat nereikalau-jama, kad pacientas būtų mirštantis, – nustatyta sąlyga, kad pacientas turi būti kenčiantis. Tos kančios gali būti ne tik fizinės, bet ir psichinės. Todėl sunkiomis psichi-nėmis ligomis sergantys pacientai, kurių kančių nebe-įmanoma palengvinti kitomis medicininėmis priemo-nėmis, taip pat gali prašyti eutanazijos.

2001 m., dar prieš įsigaliojant Olandijos įstatymui, legalizuojančiam eutanaziją ir padėjimą nusižudyti, JTO Žmogaus teisių komitetas išdėstė kai kurias kri-tines pastabas: atkreipė Olandijos dėmesį, kad būtina

užtikrinti žmonių teisę į gyvybę, išsakė susirūpinimą dėl galimos eutanazijos rutinizacijos ir pernelyg liberalaus eutanaziją įteisinančių sąlygų aiškinimo. Nemažai prie-kaištų išsakyta dėl nepakankamai efektyvios eutanazijos ir padėjimo nusižudyti kontrolės, kuri pagal įstatymą iš esmės vykdoma tik po to, kai eutanazija jau atlikta.

Kritikuodami tokį eutanazijos įteisinimą, kaip tai padaryta, pavyzdžiui, Olandijoje, visiškai neatmeta-me eutanazijos galimybes. Eutanazija – kaip mirties paspartinimas – išimtiniais atvejais gali būti taikoma. Antai, jau minėtas pavyzdys su pastovios vegetacinės būsenos pacientu Anglijoje – nors ne visos jo sme-genys buvo mirusios, bet funkcionavo tik kamienas, palaikantis kvėpavimą. Eutanazijos taikymas jam, manytume, yra pateisinamas, nes toks pacientas nie-kada nepasveiks, jam niekada negrįš mąstymas, kalba, emocijos, jis niekada nevaikščios, nereaguos į aplinką, savarankiškai jis gali tik kvėpuoti, o gyvastį palaiko dirbtinis maitinimas.

Kokie dar eutanazijos atvejai gali būti pateisinami? Bene vienintelė Lietuvos spaudoje aprašyta eutanazijos byla, kai 1998 m. motina labai stipriai apdegusiam savo sūnui, jo paties prašymu, suleido mirtiną vaistų dozę. Dėl patirtų nudegimų (apdegė 35% kūno, virtusio ištisa pūliuojančia žaizda) jis kentė nepakeliamus skausmus. Motina, pati būdama medikė, suprato, kad sūnaus bū-klė beviltiška, o kančios beprasmės, ir po pusę metų darytų nerezultatyvių operacijų suleido jam mirtiną vaistų dozę.

Įvykus šiam nelaimingam atsitikimui, buvo iškelta baudžiamoji byla dėl nužudymo, ir ne dėl paprasto, o dėl vadinamojo kvalifikuoto, t. y. pačios sunkiausios rūšies, nužudymo. Vėliau motinos veiksmai buvo perkvalifikuoti kaip paprastas nužudymas, galiausiai baudžiamoji byla buvo nutraukta, pripažinus motiną nepakaltinama, kitaip tariant, konstatavus, kad savo sūnaus gyvybę ji atėmė dėl psichikos sutrikimo, ku-ris neleido jai tinkamai suvokti savo veiksmų. Tokia praktika, kai eutanaziją atlikę asmenys pripažįstami nepakaltinamais ar ribotai pakaltinamais, taikoma ir kitose valstybėse arba naudojamos kitos, tik teisės specialistams suvokiamos sąvokos, kuriomis žongli-

ruojant užtikrinama, kad asmuo, atlikęs eutanaziją, nebus traukiamas baudžiamojon atsakomybėn, išvengs bausmės.

Kodėl taip atsitinka? Kodėl įstatymo raidė lyg ir sako viena, o pasielgiama priešingai? Kodėl eutanaziją atlikę žmonės pripažįstami nepakaltinamais, jiems neskiriamos bausmės? Juk baudžiamoji teisė saugo bet kokio, net ir mirštančio, asmens gyvybę. Teisininkai, taikantys teisės normas, mato: jei pažodžiui vykdys įstatymo raidę ir nužudymu laikys bet kokią gyvybės atėmimą, padarys teisiškai logišką, tačiau nieko bendra su realiu gyvenimu ir problemų sprendimu neturinčią išvadą. Joks žmogus, sužinojęs apie minėtos šeimos tragediją, nepasmerktų motinos, juo labiau nereikalautų kelti jai baudžiamosios bylos ir skirti bausmės už nužudymą.

Teisinga, kad motina išvengė baudžiamosios atsakomybės, tačiau diskutuotina, ar tikrai reikėjo pripažinti ją nepakaltinama. Manytume, buvo galima rasti ir kitų baudžiamosios teisės instrumentų, kaip antai pasitelkti Baudžiamajame kodekse įtvirtintą būtinojo reikalingumo normą, kurią išaiškinus plačiau, nei dabar ją aiškina baudžiamosios teisės doktrina, būtų sudaryta galimybė šį ir kitus išimtinius eutanazijos atvejus pripažinti teisėtais.

Visuomenė pradeda diskutuoti apie eutanaziją po to, kai žiniasklaida aprašo ypač sukrečiančius atvejus, – tada visi įsitraukia į diskusiją, net valstybių vadovai ir parlamentarai. Taip jau yra nutikę tiek Prancūzijoje, tiek JAV, toks sujudimas buvo ir Lietuvoje 1998 m. – daugelis žmonių ir dabar prisimena minėtą eutanazijos bylą. Kita eutanazijos byla gerai žinoma visai Europai, ypač teisei bendruomenei. Ji žymi tuo, kad šią eutanazijos, tiksliau padėjimo nusižudyti, bylą nagrinėjo ir 2002 m. sprendimą priėmė Europos Žmogaus Teisių Teismas. Tai ponios Pretty byla prieš Jungtinę Karalystę. 43 metų moteris sirgo nepagydoma degeneracine nervų sistemos liga, kai protinės funkcijos išlieka nepakitusios, tačiau atrofuojasi raumenys. Diana Pretty buvo paralyžuota nuo kaklo srities, jos kalba dėl raumenų atrofijos pasidarė nebesuprantama, ji buvo maitinama per vamzdelį. Kai kančios tapo nepakeliamos, o ji pati nebegalėjo nusižudyti, Pretty pradėjo siekti, kad jos vyras,

kuris pritarė jos norui, padėtų jai nusižudyti. Dėl to jie du kreipėsi į prokuratūrą, prašydami patvirtinimo, kad tuo atveju, jei Pretty vyras padės žmonai nusižudyti, jis nebus baudžiamas pagal Anglijoje galiojantį įstatymą, užtraukiantį baudžiamąją atsakomybę už padėjimą nusižudyti. Prokuratūra, o vėliau ir aukščiausia Jungtinės Karalystės teisminė instancija – Lordų Rūmai šį prašymą atmetė. Tada Pretty kreipėsi į Europos Žmogaus Teisių Teismą, teigdama, kad buvo pažeistos jos teisės, tarp jų ir teisė į privataus gyvenimo gerbimą.

Teismas, aiškindamas 8 straipsnį (teisė į privataus gyvenimo gerbimą) pirmą kartą savo jurisprudencijoje suformulavo žmogaus teisės apsispręsti dėl savo likimo principą, taip pat asmens autonomijos principą. Teismo nuomone, teisė apsispręsti dėl savo likimo, teisė pačiam žmogui subjektyviai (vadovaujantis asmeniniais motyvais) vertinti savo gyvenimo kokybę yra teisės į privatų gyvenimą sudedamoji dalis. Teismas pabrėžė neatmetantis galimybes, kad įstatymai, draudžiantys Pretty vyrui padėti žmonai nusižudyti, pažeidžia Pretty teisę į privatų gyvenimą, bet padarė išvadą, kad 8 straipsnis nebuvo pažeistas. Kaip suprasti tokią teisinę abrakadabrą? Esmė ta, kad konvencijos 8 straipsnis, turi dvi dalis. Pirmoje nustatyta, kad turi būti gerbiamas žmogaus privatus gyvenimas. Antra dalis numato, kad valdžia gali kištis ir riboti asmens privatų gyvenimą, „*kai tai būtina demokratinėje visuomenėje siekiant užkirsti kelią teisės pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat gyventojų sveikatai ar dorovei arba kitų žmonių teisėms ir laisvėms apsaugoti*“.

Taigi nors teismas neatmetė, kad nuspręsti nebegyventi yra ponios Pretty teisė į privatumą, vis dėlto visas straipsnis kaip visuma nebuvo pažeistas, nes privatus Pretty gyvenimas buvo varžomas, siekiant apsaugoti kitų visuomenės narių, kurie yra silpni ir pažeidžiami, gyvybę.

Visuomenėje diskusijas sukelia tik garsiausi atvejai, kai gyvybė atimama sunkiai sergančio asmens prašymu arba jam suteikiama pagalba nusižudyti. Tačiau tai tik ledkalnio viršūnė, nes po vandeniu slepiasi kitas eutanazijos, kaip reiškinio, fenomenas, kuris pagal savo mastą turėtų būti žymiai aktualesnis. Tai nuskausmi-

nimas, su nuskausminamųjų vaistų perdozavimu susijusios problemos, o kartu ir mirties paspartinimas. Eutanazija ir padėjimas nusižudyti, pavyzdžiui, Olandijoje sudaro vos kelis procentus, o opijaus preparatų perdozavimas – keliasdešimt procentų visų mirčių. Ši problema kur kas aktualesnė nei aktyvi eutanazija ar padėjimas nusižudyti.

Lietuvoje turėtume kalbėti ne apie eutanazijos ir padėjimo nusižudyti įteisinimą, o apie efektyvų nuskausminimą, kad ligoniai nekenėtų ir mirtų be kančių. Realybė yra tokia, kad mūsų šalyje vyrauja negatyvus požiūris į nuskausminimą. Nepagrįsta opiofobija lėmė, kad pas mus opioidų skiriama iki šimto karto mažiau negu išsivysčiusiose šalyse, – teigia knygą apie skausmą ir jo malšinimą parašiusi, 1994 m. pirmąją Skausmo kliniką Vilniuje įkūrusi gydytoja Janė Baublienė. Pasak jos, „religiniai įsitikinimai dar ir šiandien kartais kliudo malšinti skausmą“. Katalikų bažnyčia priešinasi nuskausminimo liberalizavimui, nes, pagal jos mokymą, kančia yra prasminga. Todėl ragina „priešintis mirštančiųjų ligonių sąmonės prislopinimo taktikai“. Bažnyčios dokumentuose rašoma, kad kančiose mirštantis ligonis dalijasi Kristaus kančia. Kristus neprašė Dievo geros, lengvos mirties, t. y. eutanazijos. Kristus mirė kančiose. Katalikybė kančioje mato prasmę, todėl žmogų, kuris sąmoningai sutinka mirtį kančiose, laiko tokiu pat kančiniu kaip Kristus. Nors katalikų mokymas pateisina terminaliniams ligoniams taikomą nuskausminamąjį gydymą, vis dėlto „Popiežiškoji Taryba ragina priešintis mirštančiųjų ligonių sąmonės prislopinimo taktikai“.

Ką tai reiškia praktiškai? Itin sunkiais atvejais, kai skausmas žmogui nepakeliamas, yra du keliai: arba leisti mirti kančiose arba malšinti skausmą bet kuriuo atveju, net susitaikant, kad dėl tokio nuskausminimo pacientas mirs. Yra trys anesteziologijos pakopos: pirma – sedacija, antra – nesąmoningumas, trečia – anestezija. Katalikų bažnyčios mokymas pritaria tik sedacijai, kuri leidžia pacientui išlikti sąmoningam ir kęsti skausmus. Net ir esant antrajai pakopai – nesąmoningumui – sunkiai sergantis pacientas jaučia stiprų skausmą. Ir tik esant anestezijai pacientas nebejaučia jokio skausmo, anestezuotas jis gyvena neilgai, tačiau miršta be kan-

čių. Teisė į terminalinę anesteziją, kai nėra galimybės kitaip pašalinti skausmo, turi būti pripažinta visuotine kiekvieno žmogaus teise.

Tarpukario laikais Lietuvos katalikų bažnyčios etikas, hierarchas Adomas Jakštas teigė, kad tas, kuris nėra ragavęs kentėjimų, amžinai liks naivus vaikas, nors ir būtų pražilęs išminčius. Šeštos klasės gimnazistė Elzė iš Vandos Juknaitės knygos „Tariamasis iš tamsos“ taip pat sako: „Tik tada žmogus supranta, kas yra laimė, kai būna patyręs kančią.“ Tačiau mirštantis žmogus kenčia paskutiniu savo gyvenimo tarpsniu. Panaudoti kentėjimo patirties jis nebegalės. Skausmo slopinimas, naudojant visas įmanomas priemones, net susitaikant su tuo, kad pacientas dėl anestezijos gali mirti, o ne beprasmė kančia, turėtų būti laikomas dievišku dalyku.

Žmogaus kančią išmatuoti labai sunku:

Ar skausmas didelis? –

Nežinau.

Ar džiaugsmas didelis? –

Nežinau.

Žinau, kokio didumo ašara.

Taip eilėraštyje rašo medikas ir poetas Algimantas Jasulaitis. Kiekvieno kančia individuali.

Straipsnis pavadintas „Eutanazija diskusijų spaustuose“, nes kartu tai ir pasaulėžiūros problema. Nuo kertinių žmogaus pasaulėžiūros taškų – požiūrio į mirtį, kančią, ligą, laisvę priklauso ir eutanazijos vertinimas.

Pacientai ir dabar turi teisę atsakyti gydymo, todėl, jei labai sunkus ligonis nusprendžia, kad jis nenori gydytis ir tęsti savo kančių, gydytojais, nutraukę gydymą, turi daryti viską, kad likusią gyvenimo dalį žmogus praleistų nejausdamas skausmo. Alzheimerio liga sergantys, net ir vėlyvųjų stadijų, pacientai, lygiai kaip ir apsigimę naujagimiai yra žmonės ir jais privalu rūpintis. Eutanazija turi būti laikoma ne kuo kitu, bet tokių žmonių žudymu. Eutanazija ir padėjimas nusižudyti gali būti teisėti tik pačiais išimtiniausiais, sunkiausiais atvejais. Antraip mirtis taps verslu, o eutanazija virs nacių krematorių atitikmeniu. ■

Georg FRANCK

GARSENYBĖS: MEDIJŲ VISUOMENĖS ELITAS

Medijų visuomenės aristokratija – tai įžymybės. Šis teiginys nelaikytinas drąsiu. Kur kas drąsiau būtų teigti, kad įžymybės ir yra medijų elitas. Vis dėlto kur kas teisingesnis būtų požiūris, kad medijų rodomos įžymybės yra ne kas kita, o tarpstančio populizmo produktas.

Ar medijų, kitaip sakant, *mūsų* visuomenė apskritai dar turi elitą? Jam paprastai priklauso tie, kurie kokioje nors svarbioje srityje yra sukūrę ar kuria ką nors nepaprasta. Bet kas yra tas *nepaprasta*? Kas turi galią tai nustatyti? Kuo matuojamas atstumas tarp to, kas normalu ir kas nepaprasta? Kalbos apie elitą remiasi problemiška prielaida, esą įmanoma įsivaizduoti, kad egzistuoja kažkas panašaus į visuomenės piramidę – tai sluoksniuotas statinys su plačiu pamatu ir kyšančiu smaigaliu.

Medijų visuomenė vieno smaigalio neturi – čia jų yra daugybė. Nesama ir visiems privalomų normų, kaip siekti nepaprastumo. Vertinant minėtą daugybę smaigalių ir dalinių nepaprastumų, į akis krinta tik žinomumo mastas. Jei šiais laikais dar atpažįstamą elitą galima apibūdinti koku nors bendru vardikliu, tai tas vardiklis yra *įžymybė*. Tačiau iš to anaipol nedarytina išvada, kad įžymus tampa tik tas, kuris kokioje nors svarbioje socialinėje srityje daro kažką nepaprasta.

Medijų visuomenės įžymybe tampa tas, kurį medijos tokiu padaro. Medijos disponuoja kanalais arba pačios yra sistema kanalų, leidžiančių manipuliuoti masių dė-

mesiu, o šis maitina gausų *dėmesio turtuolių* sluoksnį. Aišku, medijos nėra labdaros organizacijos. Jos turi verslo interesų ir gamina vien tai, kas didina dėmesio prieaugį. Įžymybių aristokratais medijos padaro tuos, kuriuos populiarindamos populiarėja ir pačios.

Įžymybių gamybos sferoje medijų produktyvumą apibūdina sąvoka „garsenybės“. Medijos, pirmiausia televizija, be paliovos ieško talentų ir ugdo tuos, kurie tinka atrakcijai. To rezultatas – jau sodriai suvešėjęs dėmesio turtuolių sluoksnis, kuriam priklauso ne vien akivaizdžiai populiarių sričių „žvaigždės“, – tas sluoksnis persmelkia visą kultūrinį gyvenimą. Norint pakilti į dėmesio turtuolių luomą, ir vaizduojamojo meno atstovui, ir dirigentui, net poetui būtina prisikasti iki savotiškos popžvaigždės rango, kitaip sakant, būtina tapti garsenybe. Nepakanka vien rengti parodas, koncertuoti ar rašyti knygas – pirmų pirmiausia reikia būti matomam televizijos ekrane. Tu turi pasidaryti medijoms toks įdomus, kad jos į tave investuotų eterio laiką ir plotą.

O gal vis dėlto pernelyg drąsu teigti, kad šios medijų rodomos aukštosios kultūros įžymybės yra tik paprasčiausias suvešėjusio populizmo produktas? Ar ne teisingesnis būtų požiūris, kad kategorijos, kitados padėjusios sisteminti kultūrinį gyvenimą, dabar susijaukė? Gal prasidėjo kultūros virsmo tarpsnis, kuris driekiasi toliau nei jį apibūdinantis lūžis tarp modernybės ir postmodernybės?

Pierre'o Bourdieu* kultūros nuosmukio sociologija

Elitiškumo ir populiarumo priešpriešą kultūrinio gyvenimo sociologija vis dar laiko svarbiausia sąvokų pora. Pierre'o Bourdieu plataus užmojo studijos „Subtilūs skirtumai“¹ (1979), „Nematomi galios mechanizmai“² ir „Meno taisyklės“³ (1992) atskleidžia klasinės visuomenės kultūrinio gyvenimo panoramą, kur aukštoji kultūra yra turtingojo elito kultūra. Šis elitas turi priemonių nubrėžti socialinės skirties brūkšnį tarp savęs ir gausaus neprivilegiuotųjų sluoksnio. Elito rankose sutelkti ne tik medžiaginiai, bet ir – o tai svarbiausia – nemedžiaginiai turtai. Pastaruosius Bourdieu vadina simboliniu kapitalu, kuris reiškiasi dviem pavidalais: kaip kultūrinis ir kaip socialinis kapitalas. Kultūrinį kapitalą sudaro švietimo gėrybės, parankios tiems, kurie turi galią duoti toną aukštajai kultūrai, o socialinis kapitalas yra tai, kuo disponuoja tie, kurie turi reikiamus ryšius.

Studijoje „Subtilūs skirtumai“ Bourdieu aprašo, kaip šitos priemonės veikia. Turtas teikia prestižą, o turtuoliai nustato socialinį atstumą tarp savęs ir neturtingųjų, telkia tuos, kurie gali sau leisti artimus asmenis rinktis pagal prestižą. Priemonės, padedančias visa tai įgyvendinti, Bourdieu vadina kapitalu, nes jomis galima atsiseikėti dalį pridedamosios vertės. Ši vertė sukuriama dėl asimetriškų sociumo mainų. Tie, kurie duoda toną, taria savo žodį net ir tais atvejais, kai jie nėra pokalbio dalyviai. Savo ruožtu, jei nori, kad tavęs paisytų, visai nebūtina fiziškai dalyvauti. Tie, kurie turi tinkamus ryšius, laiko rankose geresnes kortas, kai žaidžia dėl rango ir vardo. Jie yra aukštinami, jiems ne visko reikia siekti savo jėgomis. Be to, jiems yra lengviau negu kitiems

* Pierre Bourdieu (1930–2002) – žymus prancūzų sociologas. Jo plėtojamos socialinės erdvės, socialinio lauko, kapitalo ir klasės sąvokos padėjo pamatą vadinamajai praktikos teorijai. Nuo 2005 m. Ženevoje veikiantis Pierre'o Bourdieu fondas tarptautiniu mastu skatina ir koordinuoja mokslinius ir politinius debatus, įvairių sociologijos ir humanistikos sričių tyrimus. (*Vert. past.*)

plėsti ryšių tinklą. Tie, kurie gali daryti išpušį išprusimu, akademiniais laipsniais ir vardais ar meno kūrinių kolekcionavimu, pelno ne tik prestižą, bet ir gauna privilegiją gausinti tai, kas lengvai įgyta. Turintieji ryšius disponuoja ir vešančiais talentais.

Bourdieu parodo, kaip nematerialusis turtas atgamina save ir kaip nepaliaujamai jis veikia. Kadangi žmonės apskritai linkę šlietis prie tų, kurie geriau apsirūpinę, nei prie žemesnio visuomenės sluoksnio, ryškėja tendencija kurti hierarchines uždarytų klubų sistemas. Su literatūriniu išvalgumu ir empiriniu kruopštumu Bourdieu atskleidžia, kokią įtaką priklausymas tokiems klubams daro savimonei ir savo vertės pajautai. Jis piešia praeito amžiaus 7-ojo ir 8-ojo dešimtmečių Paryžiaus subtiliosios visuomenės paveikslą: tai klasinė visuomenė, kuri generuoja tipiską skirtumą tarp stambiosios ir smulkiosios buržuazijos skonių. Sociologas išsamiai gvildena kultūros vartojimą ir įtikinamai išaiškina, kad kultūrinio skonio tipologijos neįmanoma nustatyti be dviejų kategorijų – tai nematerialusis turtas ir jo kaupimo priemonės. Ekonominiai santykiai irgi labai svarbūs, vis dėlto šiai problemai spręsti jų nepakanka.

Populiarioji kultūra šiame paveiksle yra kultūra tų, kurie privilegijuoti ne pagal išprusimą ir aukštesnį išsilavinimą. Tai ne šiaip žemojo sluoksnio kultūra, o tokia, kuri prieinama be būtino kultūrinio kapitalo, įgyjama kartu su aukštesniu išprusimu. Tai lengvai vartojama kultūra, tokią siūlo masinės medijos ir techninių reprodukcijų rinka. Nei Bourdieu, nei jo vaizduojamam elitui nebūtų nė į galvą atėję teigti, kad populiariosios srities protagonistai kada nors galės kėsintis į privilegijuotą įžymybių poziciją, paverždami ją iš aukštosios kultūros atstovų, juo labiau negalėtų net įsivaizduoti, kad aukštosios kultūros kūrėjai įstengs prasimušti į aukštumas tik tarnaudami masinėms medijoms.

Čia kyla keletas klausimų. Ar Bourdieu požiūris į kultūros ekonomiką iš tikrųjų yra pasenęs? Ar toji ekonomika laikytina tipišku moderniu padėties suvokimu, kai nebeužčiuopiamas perėjimas į postmoder-

nybę? Arba gal jo sąvokų sistemoje esama tam tikrų vietų, kurios iškraipo naujausių pokyčių vertinimą?

Senosios ir naujosios medijos

Bourdieu teorija nepaaiškina, kuo iš tikrųjų matuojama kultūrinio ir socialinio kapitalo vertė. Ar tai yra pajamos, kurias toks kapitalas padeda gauti, ir kapitalo vertė nustatoma pagal jas, ar tai su pajamomis nesusijusi vertė, nuo kurios priklauso pajamų dydis? Ekonomikos teoretikai (tarp jų ir Marxas) sako, kad kapitalo vertę nustato lūkestinių pajamų srautas, apskaičiuojamas pagal dabartinę vertę. Tačiau Bourdieu turi galvoje kitką. Jis tylomis apeina klausimą, kaip matuoti pridedamąją vertę, kurią įgyti suteikia galimybę kapitalas.

Pagal Bourdieu teoriją viskas atrodo taip, tarsi pajamų, įgyjamų iš simbolinio kapitalo, prigimtis irgi būtų simbolinė. Pridedamąją vertę sudaro simbolinė socialinio nuotolio vertė. Kuo ši vertė matuojama? Bourdieu neaiškiai apibrėžta *kapitalo* sąvoka turi silpnąją vietą, nes, pasak jo, garsenybės gauna pajamas, kurias galima visiškai tiksliai išmatuoti. Todėl jos spjauna į bet kokius socialinius nuotolius. Tiesa, iš pradžių jos taip pat vaikosi ne pinigų, bet vis dėlto pajamų, kurios kvalifikuojamos ir registruojamos. Garsenybės daug uždirba kaip tik iš to, kuo išsiskiria Bourdieu elitas, – iš prestižo, reputacijos ir garsaus vardo. O šios jų pajamos – vadinkime jas kaip norime, – toli gražu nėra tik simbolinės. Jos matuojamos tokiais vienetais kaip prisijungimų kiekis, tiražas, lankytojų skaičius.

Prisijungimų kiekis, tiražas, lankytojų skaičius apibūdina dėmesį, kurį įgyja tie, kuriuos rodo medijos. O jos, pajamas semiančios iš įžymybių, namų ūkiams tiekia informaciją, panašiai kaip tiekiamas vanduo ir elektra, kad surinktų dėmesio skatikus, mokamus už recepciją. Kadangi medijos finansuoja save, šią atrakcijos paslaugą parduodamos reklamai, joms savo ruožtu svarbu tiksliai matuoti patraukiamo dėmesio lygį. Medijos gamina tai, kas maksimaliai didina prisijungimų kiekį, tiražą ar lankytojų skaičių.

Ekonomikos požiūriu medijos yra informacijos rinka. Taip jas traktuojant išryškėja skirtumas, apie kurį Bourdieu tik polemizavo, bet analitiškai detaliau to nenagrinėjo. Vis dėlto čia iškyla skirtumas tarp senųjų ir naujųjų medijų. Senosios medijos yra tokia rinka, kur informacija tradiciškai parduodama už pinigus, pavyzdžiui, knygos, spauda, kino filmai, koncertai ir teatro spektakliai. Naujosios medijos atsisako įprastinio modelio, kai prekės parduodamos už pinigus. Tokios medijos kaip komercinė televizija ir internetas informaciją klientams stačiai brukte bruka. Privačioje televizijoje vartojimas yra laisvas, o internete pinigų cirkuliuoja juokingai mažai, palyginti su informacijos srautais. Pavyzdžiui, informacinė sistema *Google* labai brangią paslaugą teikia veltui. Ji kainuoja tik truputį dėmesio, kuris atkreipiamas į reklamos eilutę. Vienu žodžiu, naujosios medijos informaciją tiesiogiai išmaino į dėmesį. Čia teikiama atrakcijos paslauga. Iš pajamų už šią paslaugą finansuojama informacijos pasiūla.

Matydamas, kaip įsitvirtina naujosios medijos, Bourdieu neįžvelgė jose nieko daugiau, išskyrus degradaciją. Jei palyginsime, kaip detalai, giliai ir subtiliai jis nušvietė kultūrinį modernybės ir postmodernybės gyvenimą, suprasime, kad jo pateiktas televizijos vertinimas yra lėkštas ir miglotas: veikale „Apie televiziją“⁴⁴ sociologas kritikuoja maksimalių skaičių vaikymosi blogybę ir nepasako nieko esmingesnio, išskyrus bendrą moralizavimą ir iš pačios televizijos žinomus nusiskundimus, kaip žemai yra smukę žurnalistų papročiai. Knygoje neanalizuojami vertinimo mechanizmai, glūdintys manipuliacijose ir populizme, kuriuos diegia masinės medijos. Bourdieu paskaitos apie televiziją po 1996 m. rodo, kad naujųjų medijų plėtra išslysta iš jo šiaip jau įžvalgios analitikos.

Dėmesio kapitalizavimas

Naujosios medijos išsiskiria dar ir tuo, kad nieko negaili siekdamas maksimizuoti rodiklius, bet ne vien tuo. Jos turi kaip niekada galingą kanalų

sistemą informacijai teikti ir dėmesiui atkreipti, o ypač efektyvūs yra būdai patrauklumui didinti ir atkreiptam dėmesiui matuoti. Visa tai sudaro naujosios turtuolių klasės gyvavimo pamatą. Negana to, naujosios medijos perėmė ir tas dėmesio ekonomikos funkcijas, kurias pinigų ūkyje atlieka bankai ir biržos.

Pritraukiamo dėmesio matavimas atitinkamais vienetais, tokiais kaip, tarkime, prisijungimų arba lankytojų skaičius, reiškia, kad šios mokėjimo priemonės įgyja valiutos funkciją. Nors dėmesys pats savaime anaipol nėra valiuta, t. y. individualaus ir asmeniško atsiskaitymo priemonė, bet tada, kai yra matuojamas, virsta homogenišku ir tinkamu atsiskaityti, nes jo vienetai yra skaičiuojami kaip ir visi kiti. Procentinis vienokio dėmesio rodiklis skiriasi nuo kitokio taip, kaip, pavyzdžiui, euras skiriasi nuo kitos valiutos, tačiau jų esmė vis tiek yra vienoda.

Tokios valiutos atsiradimas teikia galimybę kitaip pažvelgti į turtus, kurie sudaro įžymybių egzistavimo pamatą. Matuojamo ir dokumentuojamo dėmesio turtų nereikėtų traktuoti nei vien metaforiškai, nei laikyti kapitalo forma, kokią jie gali įgyti, o vertinti tik simboliškai. Čia kaip tik ir atsiskleidžia pamatinis Bourdieu nematerialaus kapitalo sąvokos silpnumas. Kultūrinis ir socialinis kapitalas pagal Bourdieu sistemą yra tik prestižo, reputacijos, garsaus vardo priežastis, bet pats nėra grindžiamas dėmesio turtais.

Bourdieu teorijai svetima dėmesio ekonomika, jis nekalba apie nemedžiagines pajamas, kurias būtų galima išmatuoti, – jam žinomos tik priemonės, vargais negalais tinkamos socialiniam nuotoliui apibūdinti. Jo elitas – tai viršutinis sluoksnis, kuris gali nuo plačiųjų masių atsiriboti todėl, kad turi tam reikiamas priemones. Bourdieu vartojamos kapitalo sąvokos – bent jau kaip termino – nederėtų suprasti paraidžiui. Išskirtinumą, kurį monopolizuoja turtingųjų klasė, jis vadina kapitalu tik dėl gražios analogijos su medžiagine nuosavybe.

Ši paprasta ir ganėtinai netiksli „kapitalo“ samprata atkeršija, kai reikia apibūdinti į turtuolių rangą

prasimušusias įžymybes. Ta naujoji turtuolių klasė aukštumas pasiekia ne dėl kokio nors ypatingo savo išskirtinumo, ne dėl estetinio skonio, kuris būdingas aukštajai kultūrai. Naujieji turtuoliai yra ypač turtinigi tik dėl išmatuoto ir dokumentuoto dėmesio. Tokios rūšies pajamomis Lady Gaga yra turtingesnė už Anną Netrebko [rusų sopranas, vadinamoji „XXI a. operos Diva“, – *red.*]. Tai, kad ji veikia ne aukštojoje, o populiariojoje kultūroje, šiuo atveju nesvarbu. Ir nors Lady Gaga nėra tokia išskirtinė kaip Anna Netrebko, vis tiek ji turtingesnė už aną tiek pagal kultūrinį, tiek pagal socialinį kapitalą.

Kodėl? Todėl, kad turtus, kurie sukaupiami iš prestižo ir garsaus vardo, sudaro dėmesio pajamos. Lady Gaga disponuoja tokiais „aktyvais“, kurie teikia didesnę prestižą, geresnę reputaciją ir garsesnę vardą nei kruopštus muzikinis pasirengimas, vertinga meno kūrinių kolekcija ar skambus akademinis titulas. Būdama minėtų turtų savininkė, ji turi reikiamus ryšius, būtinus, kad išsilaikytų „žvaigždžių“ padangėje. O priežastis, kodėl šie jos turtai tampa paraidžiui suprantamu kapitalu, yra ta, kad jie rentabilūs, kad už juos mokami procentai.

Kas susilaukia daug dėmesio ir turėdamas šį turtą tampa žinomas, tas jau vien dėl šios priežasties dar labiau traukia dėmesį, nes žmonės yra girdėję, esą jis priklauso *dėmesio elitui*. Niekas taip nežavi žiūrinčios ir klausančios publikos kaip demonstruojami dėmesio turtai. Todėl ir nutiko taip, kad įžymybės pasirodymas tapo medijų išmėginta priemone prisijungimų kiekiui, tiražams arba lankytojų skaičiui didinti.

Dar niekada nėra buvę tiek daug įžymybių kaip šiais laikais. Naujųjų medijų atėjimas susijęs su kvapą gniaužiančiu garsenybių daugėjimu. Priežastis ne vien ta, kad naujosios medijos turi nepaprastai galingas priemones dėmesiui pritraukti, o veikiau kaip tik ta, kad, norint plėtoti masinių atrakcijų verslą, reikia kuo didesnio įžymybių tunto. Kadangi naujosios medijos specializuojasi šiame versle, jos išmoko kapitalizuoti dėmesio turtą. Ką reiškia turto kapitalizavimas? Tai reiškia taip aktyvuoti turtą, kad jis

duotų pelną. Dėmesio turtai pradeda būti pelningi, kai pats jų savininkas ima traukti dėmesį todėl, kad tiek daug uždirba.

Kaip matome, dėmesio turtų kapitalizavimas yra santykinis dalykas. Turtas pats ima traukti dėmesį, kai pasiekia kritinę masę. Naujosios medijos yra linkusios jį kaupti todėl, kad disponuoja reikiamu skirstymo tinklu ir skaičiavimo įranga. Iš tikrųjų vaidmuo, kurį jos kaip „finansų šaka“ vaidina dėmesio ekonomikoje, yra kur kas didesnis. Jei norima sukaupti tiek dėmesio, kad šis pradėtų duoti pelną, reikia kreditorių, kurie finansuotų plėtrą. Kitaip tariant, reikia agentūros, galinčios suteikti avansą, kuris būtinas išugdyti dėmesio įžymybei. Tas avansas – demonstravimo plotas ir laikas – turi laiduoti lūkestines pajamas.

Tokį avansą gali suteikti tik medijos, nes tik jos disponuoja demonstravimo plotu ir laiku. Medijos įstengia garantuoti, kad pasirodymas tam tikroje laidoje tam tikru laiku generuos reikiamą matuojamo dėmesio porciją. Medijos investuoja į demonstravimo plotą ir laiką norėdamos patraukti, surinkti dėmesį, ir ši investicija reiškia, kad rodomiems asmenims užtikrinamas dėmesio avansas. Kreditą medijos suteikia todėl, kad iš dėmesio, kurį ši investicija pritrauks, jos uždirbs taip pat, kaip bankas uždirba iš paskolų.

Be medijų teikiamo kredito bemaž neįmanoma įgyti tokių dėmesio turtų, kad šie patys duotų pelną. Verslas, kuriuo medijos verčiasi kaip kreditorės, aišku, yra dvipusis. Medijas pirmiausia domina ne asmens, imančio kreditą, pajamos, o tos, kurias gaus kreditorius. Vadinasi, medijos investuos tik į tą asmenį, kuris galimai išsaugos ar padidins jų pačių patrauklumą. Medijoms reikia darbinų arklų, o šie gatvėje nesigano, todėl jos pačios turi juos užveisti. Dar kartą pabrėžiu: plėtojant masinių atrakcijų verslą, medijoms būtina tuntuais štampuoti garsenybes.

Tas, kuris nori sėkmingai sukurti šiame versle, iš pradžių neturėtų būti pernelyg išrankus. Asmenų, kovojančių dėl pasirodymo medijose ploto ir laiko, aukštingumas prilygtų niekuo nemotyvuotai aro-

gancijai. Atsisakyti masių prielankumo reikėtų, kad medijų įžymybė elgiasi snobiškai. O būdami išrankūs, kaip siūlo Bourdieu, jie rizikuotų tuo, kas jiems brangiausia, – savo populiarumu.

Na, o tas, kuriam pavyko susikrauti turtus, jau yra pasimokęs ir supranta, ką šiame versle reiškia profesionalumas. Čia svarbu ne prakilniai elgtis, o suvokti, kad medijos veikia ne vien kaip bankai, bet ir kaip biržos. Medijos investuoja demonstravimo plotą ir laiką, o susirenka dėmesį. Ir viena, ir kita – išlaidos ir pajamos – yra suskaičiuojamos ir paskelbiamos. Medijos skelbia savo investicijas, nes tarpusavyje jos yra lyginamos pagal sklaidą, t. y. pagal dėmesio pajamas, – taip nustatomas jų akcijų kursas. [1] Atsiranda skirstymo galimybė: įžymybių parade medijos rikiuojasi pagal turtų svarumą, kitaip sakant, pagal kapitalo dydį. Į jų akcijų kursą orientuojasi tie, kurie konkuruoja dėl vietos medijose.

„Garsenybėmis“ siūlau laikyti tuos pažįstamus veidus, kurie disponuoja biržoje registruotu dėmesio kapitalu. Pirmutinis jų rūpestis yra žiūrėti, kad nekristų šito kapitalo akcijų kursas. Šioms garsenybėms nelemta mėgautis tokia nepriklausomybe, kokią turėjo senasis elitas, galėjęs jaustis ramus, nes jo luomui negrėsė laikinumas. Dabartinėms garsenybėms neduoda ramybės mintis, kad jų akcijų kursas gali kristi. Jos ima nervintis, jei sumažėja interviu ėmėjų ir paparacų, o įvykus menkiausiam nesklaidumui puoselėja viltį vėl išdidžiai grįžti į aukštumas. Jos žino, kas yra priklausomybė nuo dėmesio narkotikų, o mes žinome, kokia sunki ši liga.

Naujosios medijos, jei laikysime jas informacijos rinka, yra ne kas kita, o išplėtotas kapitalizmas. Yra valiuta, veikia bankai ir biržos, yra turtuolių klasė, kurios turtai gausėja patys (turtas, dauginantis turtą, kaip sakė Marxas). Klasinėje dėmesio visuomenėje garsenybės yra ta turtuolių klasė, kuri dėl savo pajamų kapitalizavimo įgyja kur kas daugiau dėmesio, nei galėtų jo pelnyti asmeniškai. Medijų vaidmuo čia toks pats, kokį pinigų kapitalizme vaidina finansinė oligarchija. Naujosios medijos padovanojo mums net savotišką turbokapitalizmą. Tapo

įmanoma prasimušti į aukščiausią įžymių rangą, neturint jokių nuopelnų pagal klasikinį supratimą, o tik apsukriai manipuliuojant šiokiu tokiu savo jau įgytu dėmesiu. Pavyzdžiui, Paris Hilton nereikėjo nieko daugiau, tik būti didžiulio turto paveldėtoja, kuri susuka pornografinę filmuką ir iškart atsiduria biržoje registruotų firmų viršūnėje. Vokietijos padingėje minėtinas Veronos Feldbusch vardas: vieno mėnesio santuokos su pirmo rango įžymybe pakako, kad ji pati atsidurtų tarp garsenybių.

Garsenybės: ar tai jau postelitas?

Taigi vėl grįžtame prie elito. Ar gali būti, kad dėmesio birža yra ta medijų visuomenės vieta, kur vyksta elito atranka? Ar išvis įmanoma taip pigiai nusipirkti vietą viršutinėje klasėje? Atsakymas aiškesnis negu aiškus: nieko panašaus. Išgirdęs tokius klausimus, Bourdieu apsiverstų karste, nors pirmiausia jis norėjo tik vieno – savaip išplėtotą kapitalizmo kritika demistifikuoti senąjį elitą. Būtų pernelyg ironiška teigti, kad sustabarėjusių santykių negali išjudinti niekas kitas, išskyrus naujo tipo kapitalizmą. Bet argi ne Bourdieu nuolat kartoję, kad visuomenės apatinis ir viršutinis sluoksniai atsiranda dėl ekonominių santykių? Ar ne jis pabrėžė, kad, kalbant apie socialinę padėtį, būtina neišleisti iš akių atrankos metodų? Pagaliau, argi istorija nerodo, kad visuomeninio turto skirstymas visada nustumia į šalį asmens nuopelnus ir savybes?

Jei turbokapitalizmą sudarytų tik šou verslas, elito klausimas kaipmat dingtų iš darbotvarkės. Tačiau naujųjų medijų verslo modeliui būdinga tai, kad jis, pirma, turi galios stipriai spausti tradicinę elitinę kultūrą, antra, būtent jo paties šaknys glūdi senojoje kultūroje. Kapitalistinės dėmesio ekonomikos modelis pirmiausia ir idealiai tipiškai susiformavo mokslo srityje. Mokslas, kaip jį dabar suprantame, pradėjo telktis į specialius darbo barus iš klajojančių mokslo ragavusių žmonių, jie turėjo arba tarnauti kuni-gaikščiams, arba tikėtis mecenatų paramos. Tuose baruose atsirado pradinės specializuotos gamybos

linijos, kurios teikė produkciją kitoms specializuotoms linijoms. Susiformavusias linijas vienija rinka, vadinama mokslinė komunikacija – vieni gamintojai aprūpina kitus gamintojus savo sukurta informacija. Komponuojant ją su nauju dėmesiu atsiranda naujas žinojimas, kuris savo ruožtu pasirodo mokslinės komunikacijos rinkoje kaip išankstinis produktas, tinkamas būsimoms žinojimo gamybos stadijoms.

Toks darbo pasidalijimas funkcionuoja kaip uždara dėmesio ekonomika. Mokslinės informacijos rinkoje siūlytojai investuoja savo dėmesį tam, kad patrauktų kitų mokslininkų dėmesį. Jie veltui dalija per vargus sukauptą informaciją, t. y. skelbia savo tyrimų rezultatus, turėdami vieną tikslą – atkreipti recipientų, ypač tų, kurie šią informaciją toliau naudos kaip gamybos priemonę, dėmesį ir tai dokumentuoja cituodami. Citavimu yra matuojamas dėmesys, panašiai kaip jis matuojamas, pavyzdžiui, kompiuteriniais prisijungimais. Mokslininkai brukte bruka informaciją suinteresuotai publikai, kad patrauktų jos dėmesį. Citavimą jie maksimizuoja panašiai kaip medijų verslininkai maksimizuoja prisijungimus. Ir ką manote: čia taip pat atsiranda didėjančių dėmesio turtų fenomenas.

Nuo tada, kai citavimo procesą imta stebėti ir statistiškai apdoroti, ėmė į akis kristi savotiškai iškreiptas citavimų pasiskirstymas, kurį Robertas Mertonas pavadino Mato efektu: „...kas turi, tam bus duota, ir jis turės su pertekliumi, o iš neturinčio bus atimta ir tai, ką jis turi“ (Mt 13,12). Šio iškreipto pasiskirstymo nelieka, kai analizuojamas publikacijų skaičius. Iš publikacijų skaičiaus aiškėja, kad daugiausia uždirbantieji nėra visų darbščiausi. Toli gražu ne. Vienintelis įtikinamas paaiškinimas čia būtų toks: daugiausia uždirbantieji cituojami todėl, kad jie jau yra žinomi, kitaip sakant, kad jų sukauptas dėmesio kapitalas duoda pelną. [2] Vadinas, mokslininkams atlyginama ne tik už produktyvumą, bet ir už garsų vardą, kuris leidžia ypač daug uždirbti. Jie, kaip daugiausia uždirbantys, susižeria perviršio pelną.

Mokslo įžymybės taip pat yra klasė turtuolių, kurių turtai duoda pelną. Kas ginčys elitinį statusą

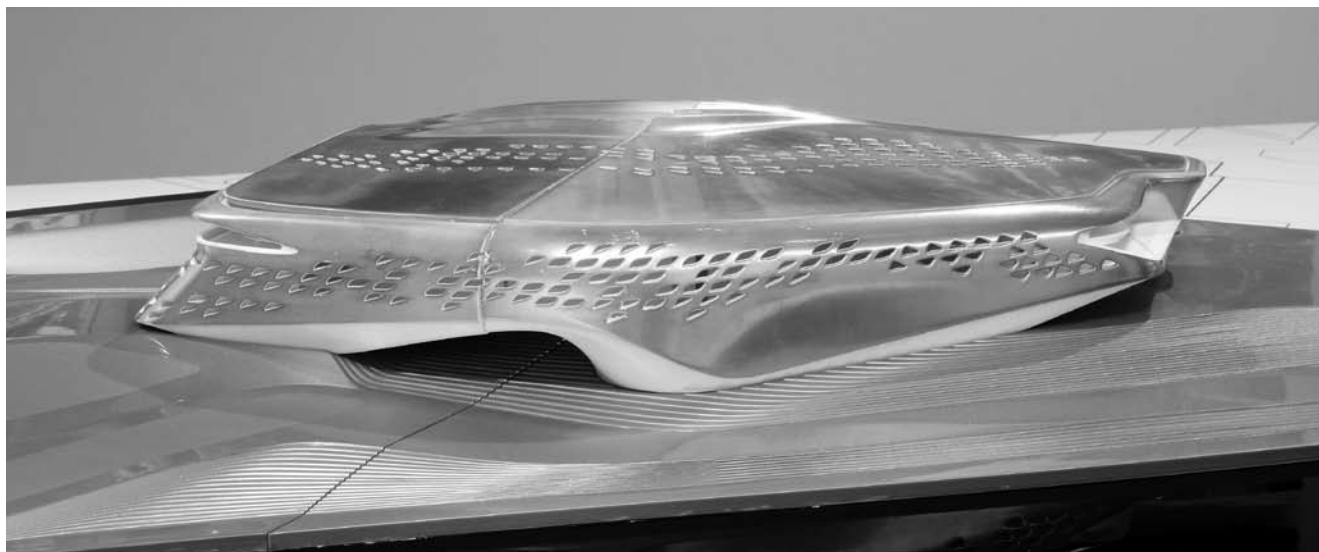
to, kuris yra Nobelio premijos laureatas arba apdovanotas Fieldso medaliu? Su finansinėmis dėmesio rinkomis susiduriame ne vien moksle. Užkrėstas yra ir visas kultūrinis gyvenimas, kuris taip pat jaučia naujųjų medijų spaudimą. Mes visi, kurie darbuojame šioje srityje, neišvengiame naujojo kapitalizmo nagų. Nebepakanka – ypač humanitarinių profesijų žmonėms – vien gerai dirbti. Kas užsimojęs kuo nors tapti, turi imtis dėmesio patraukimo verslo. Mes jaučiamės skatinami – patyliukais ar viešai – kuo aktyviau pardavinėti save žemesnėmis kainomis, nesvarbu, ar smulkiojoje prekyboje, t. y. socialinėse svetainėse (*Facebook*, *Twitter*), ar plačiu mastu. t. y. pasirodydami per televiziją.

Dabar jau senamadiška laukti, kol kas nors susidomės tavo darbu, – šiuolaikiška yra pardavimą imti į savo rankas, tiksliau tariant, planuoti iš anksto. Be tokio poveikio nieko nebus. Praėjo tie laikai, kai intelektualinis diskursas buvo keitimasis argumentais. Mūsų dienomis pirmiausia veikia rinka, kurioje siūloma informacija, galinti patraukti kuo daugiau dėmesio. Argumentų svarumas matuojamas pajamomis tų, kurie juos pateikia. Anksčiau lemdavo argumentų įtikinamumas, dabar – gradacija. [3] Susiduriame su nauju visuomenės, siekiančios nuomoti

savo dėmesį, tipu. Šiokią tokią užuovėją ir atokvėpį nuožmijoje kovoje dėl visuomenės dėmesio suteikia tik be pastangų įgyjamos pajamos, kurios suplaukia kaip jau sukaupto dėmesio procentai. Papildomos pajamos, kurias turi užsitikrinti kiekvienas, norintis tapti tikrai turtingas, kaupiasi todėl, kad vienaip ar kitaip veikia minėtasis evangelisto Mato efektas.

Filosofams, literatūros ir meno žmonėms taip pat svarbu dėmesio bankų kreditavimo rinkoje ir medijų vykdomo kategorizavimo biržoje siekti sėkmės. Jei jie nori iškilti į pačias dėmesio aukštumas, jų moksliniai diskursai ir profesinė kritika turi įsilieti į masines medijas, pereiti į tokius formatus kaip filosofų ir literatų kvartetai, pokalbių, diskusijų kultūros ir meno klausimais šou. Vaizduojamajame mene ir architektūroje vietoj radikaliųjų avangardistų naujaisiais kelrodžiais tapo dabitiškos popžvaigždės. Tokių menininkų kaip Jeffis Koonsas ar Damienas Hirstas ir tokių architektų kaip Zaha Hadid ar Remas Koolhaasas tikrai radikali yra tik medializacijos strategija.

Kai kas tokį išėjimą į viešumą sveikina kaip anksesnės elitinės kultūros demokratizavimą – juk dabar visi gali tarti žodį kaip žiūrovų apklausos dalyviai. Vis dėlto būtų pernelyg naivu tą veržimąsi į medijas painioti su socialiniu angažuotumu. Rimčiau atrodytų, jei kalbėtume apie savotišką refeodalizavimą.

Zaha HADID. Guggenheimo–Ermitažo muziejaus projektas – lyg mistinis erdvėlaivis šalia Neries

Medijos, kaip veiksmingiausios kultūrinio gyvenimo „žaidėjos“, turi galią iškelti ką nors į žymybių aristokratų. Visas tas procesas yra ne kas kita, kaip pastangos tapti tos aristokratijos dvarininkais, o tą tvarko būtent medializacijos strategija.

Tad į klausimą, ar garsenybės vadintinos medijų visuomenės elitu, atsakyti trumpai – taip arba ne – negalima. Kaip minėta, bendrasis mūsų laikais dar atpažįstamo elito vardiklis yra *įžymybė*, tačiau kad taptum žymybe, jau nebūtina itin nusipelnyti kokioje nors svarbioje srityje. Dėmesio finansų rinkoje kovodamos dėl investuotojų malonės susitinka ir susimaišo anksčiau buvusių neabejotinai atskirų kultūros sričių – aukštosios ir populiariosios – atstovai. Kol investicija apsimoka, pati sritis investuotojams neturi reikšmės. Konkurencija dėmesio finansų rinkoje nesiekia išrinkti elito, ji tam net netinka. Visus kitus selekcijos mechanizmus ji pranoksta tik savo galia už tai atlyginti.

Ką visa tai reiškia elito sampratai? Tai reiškia, kad šios sąvokos turinys, ypač perspektyvos požiūriu, tapo priklausomas nuo subjekto asmeninės ir socialinės padėties. Elito sąvoka jau nebetinka socialiniam statusui apibūdinti. Empiriškai išsikristalizavusi garsenybių klasė yra tai, kuo tapo elitas, jei ši kategorija apskritai kada nors buvo sociologiškai objektyvi. Tradiciškai suprantamo elito ieškojimas veikiau iškraipo naujosios situacijos vaizdą. Skiriamasis postmodernios visuomenės bruožas yra ne tik susidvejinusi visuomeninio turto sistema (tą įžvelgė jau Bourdieu), bet ir itin išplėta kapitalistinė dviejų lygmenų – medžiaginio ir nemedžiaginio – ekonomika.

Bourdieu norėjo parodyti, kad nemedžiaginė ekonomika ne tik primena kapitalizmą, bet ir yra tikrų tikriausias kapitalizmas. Medijų visuomenė pateikia iš esmės pakitusį kultūros ir komercijos santykį. Greita medžiaginės gamybos, kurią komercija yra kiauurai persmelkusi, dabar gyvuoja jau ne šiaip kultūros produktų gamyba, kur komercijos principai tarsi neveikia, – ši gamyba yra tokia pat komerciška, tiesiog čia cirkuliuoja visai kitokia valiuta. Naujųjų medijų perteikiama kultūra nėra tikslas savaime – tai priemonė

generuoti dėmesio pajamas. Pačios medijos veikia kaip rinka su sava valiuta ir sava finansų pramone.

Ši įžvalga nuteikia anaipol ne optimistiškai. Tačiau ji padeda suprasti neapsakomą naujųjų medijų užsikrėtimą komercija ir pajusti jų tarsi džinas iš butelio paleistą jėgą generuoti turtus. Tai koreguoja naivų manymą, neva naujosios medijos yra ne kas kita, o skaitmeninės technologijos. Norint suprasti medijų visuomenę, reikia pirmiausia išsąmoninti, kas yra naujoji informacijos rinka ir nemedžiaginės gamybos turbokapitalizmas. Tada į dienos šviesą iškils šis tas daugiau nei alternatyvus naujosios ekonomikos vaizdas. Tada pamatysime, kad įvyko savotiška kultūrinė ekonomikos revoliucija, nušlavusi senąjį elitą. ■

¹ Pierre Bourdieu, Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft, Surkamp, Frankfurt a. M., 1982: *La distinction. Critique sociale du jugement*, Paris, 1979. (Vert. past.)

² Pierre Bourdieu, Die verborgenen Mechanismen der Macht. Schriften zur Politik und Kultur 3, Bd.1. Hrsg. von Margarete Steinrück, VSA, Hamburg, 1992. (Trumpų tekstų rinkinys. Vert. past.)

³ Pierre Bourdieu, Regeln der Kunst. Genese und Struktur des literarischen Feldes, Surkamp, Frankfurt a. M., 1999: *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*, 1992. (Vert. past.)

⁴ Pierre Bourdieu, Über das Fernsehen, Suhrkamp, Frankfurt a. M. 1998: *Sur la télévision*, Paris, 1996. (Vert. past.)

[1] Plg. Georg Franck, Mentaler Kapitalismus, München: Hanser, 2005, 4 skyrius.

[2] Plg. Georg Franck, Scientific Communication – A Vanity Fair? In: *Science*, Bd. 286, Nr. 5437 (1. Oktober 1999); *The Scientific Economy of Attention*. In: *Scientometrics*, Bd. 55, Nr. 1 (2002).

[3] Plg. Markus Joch ir kt. (Hrsg.) Mediale Erregungen? Autonomie und Aufmerksamkeit im Literatur- und Kulturbereich der Gegenwart. Tübingen: Niemeyer, 2009.

Iš vokiečių kalbos išvertė
Alfonas TEKORIUS

Versta iš: *Merkur* 4/2011
© Georg Franck / *Merkur*
© Eurozine

TECHNOLOGIJOS IR ŽINIASKLAIDA: POKYČIAI IR KULTŪROS MITAI

23-iasis Europos kultūros žurnalų susitikimas Lince

Europos kultūros žurnalų asociacijos, kurią vienija portalas *Eurozine*, 23-ioji konferencija, gegužės viduryje surengta Lince (Austrija), buvo skirta aptarti, kaip naujosios technologijos keičia žiniasklaidos formas ir turinį. Lentos meno muziejuje, įsikūrusiame ant Dunojaus kranto, keletą dienų diskutavo daugiau kaip šimtas Europos kultūros leidinių redaktorių, leidėjų ir viešųjų intelektualų. Buvo bandoma prognozuoti žurnalistikos ateitį, aptarta intelektualinės nuosavybės apsauga, laisvo žodžio sklaidos peripetijos. Nenuostabu, kad žurnalistikos pokyčius aptarė atstovai iš kultūros žurnalų – juk būtent jų puslapiuose ieškoma naujų idėjų, perspektyvių koncepcijų, dėstomas platus, gilus ir kritiškas požiūris į šių dienų aktualijas, pateikiama skvarbių išvalgų apie socialinius ir kultūrinius ateities procesus.

Pasaulio žiniasklaidos dėmesį šiemet prikaustė arabų šalys, kuriose vilnija kruvinos pilietinių neramumų bangos, ši tematika išsamiai nagrinėjama ir portale *Eurozine*, todėl 23-įjį Europos kultūros žurnalų susitikimą pradėjo Khalebas Hroubas, Kembridžo Arabų žiniasklaidos projekto vadovas, pranešime analizavęs sąsajas tarp arabų visuomenės sociopolitinių pokyčių ir žiniasklaidos. Pasak pranešėjo, pastaruoju metu išryškėjo raidos projektuose koduotos priešpriešos, tie, kas atidžiau seka arabų žiniasklaidą, suvokia, kad šioje pasaulio dalyje vyksta esminiai pokyčiai. Nuo to laiko, kai regione pradėjo veikti TV stotys, priklausančios *Al Jazeera* tinklui, tapo akivaizdu – nepaisant regioniško ir konjunktūros, prasidės žiniasklaidos bumas. Taip ir įvyko. Hroubas teigia: „Tabu

politikoje buvo sulaužyti jau gerokai prieš 2011-ųjų įvykius, tačiau valstybinės valdžios monopolis ir atotrūkis nuo vadinamosios ketvirtosios valdžios neleido užtikrinti žodžio laisvės. Arabų revoliucijos yra unikali galimybė įveikti prarają tarp arabų pasaulio ir Vakarų. Visuotinis nusivylimas Obamos neryžtingumu Egipte rodo, kad tą padaryti pavyks tik tuo atveju, jei pasaulio lyderiai žengs regiono pokyčių priešakyje, užuot eję jiems iš paskos.“

Programoje, skirtoje žurnalistikos ateičiai aptarti, medijų analitikė Tamara Witschge teigė: žurnalistai iki šiol mano, kad žinias „sukuria“ ekspertai, o skaitytojai ir žiūrovai yra tik vartotojai, kurių reakcija naudinga tiek, kiek padeda susivokti, koks naujienų turinys laikomas reikšmingu. Kitas pranešėjas, internetinio žurnalo *Berliner Gazette* leidėjas Krystianas Woznickis aiškino, kad jo leidinio principas – radikalus skaidrumas, todėl ir skaitytojų komentarai, ir redaktorių papildymai integruojami vizualiai. Jo nuomone, tai atspindi žurnalistų ir auditorijos bendradarbiavimą, kuris neleidžia įsigalėti mitui, kad tiesioginis žinių šaltinis yra minia. Norvegų dienraščio *Aftenposten* kultūros skyriaus redaktorius Knutas Olavas Āmāsas gynė tradicinės žurnalistikos vertybes. Jo nuomone, kol kas per anksti prognozuoti šio pobūdžio žiniasklaidos saulėlydį, ateitis ne tokia niūri, kaip teigia pesimistiškai nusiteikę medijų analitikai ir skaitytojai. Kas teikia pagrindą reliatyviam optimizmui? Āmāsas pabrėžia: „Geriausieji leidiniai jau suvokė, kad turi mąstyti ir veikti kaip tinklinės organizacijos, yra ko jiems pasimokyti iš naujųjų socialinių medijų, o šios savo ruožtu turi semtis patirties iš „tradicininkų“.

Didžioji tradicinė žiniasklaida nacionalinę ir tarptautinę skaitytojų auditoriją aprūpina pirmarūšė žurnalistika. Ji iki šiol daro didžiulį poveikį, keisdama žmonių kasdienybę. Kodėl? Todėl, kad būtent ji sukuria didžiąją dalį geros kokybės žurnalistikos, o kokybiška žurnalistika turi didelę paklausą. Šiandieniniai skaitytojai yra išsilavinę labiau nei kada nors anksčiau ir jie darosi vis reiklesni klientai ir piliečiai. “ Tokiems skaitytojams, pranešėjo nuomone, reikia patikrintų žinių, kuriomis jie galėtų remtis ir pasitikėti. Pastebima tendencija, kad Skandinavijos regione mažėja susidomėjimas sensacijų besivaikancia žiniasklaida, didėja aukštos prabos žurnalistikos poreikis. Ąmāso negāsdina teiginiai, kad tradicinė spauda atgyveno savo amžių, kad prasideda internetinė era. Remdamasis savo darbo patirtimi (redaguoja tiek „popierinį“ laikraštį, tiek internetinę jo versiją), norvegų redaktorius tikino nepastebintis jokių spaudos nykimo požymių: tradicinės spaudos tiražai ateityje galbūt kiek sumažės, tačiau ji vis tiek išliks gyvybinga ir reikalinga, suprantama, jei įstengs šį tą perimti iš naujųjų medijų. Laikraščius skaito įvairių kartų žmonės, nereikėtų nuvertinti tų, kuriems šiandien yra per penkiasdešimt – tradicinės „popierinės“ spaudos jie veikiausiai neišsižadės ir sulaukę garbaus amžiaus. Skandinavijoje būtent senjorai yra atidžiausi ir reikliausi skaitytojai... Beje, teiginiai, kad „rimtas“ turinys praranda auditoriją, yra niekuo nepagrįstas mitas. Tai Ąmāsas iliustravo tokiu pavyzdžiu: prieš keletą metų *Aftenposten* žurnalistai pradėjo leisti mėnesinį žurnalą, skirtą analitinei publicistikai. Patys nustebo, kad per keletą mėnesių jis taip smarkiai išpopuliarėjo – šiuo metu žurnalo tiražas jau perkopė 30 000 egzempliorių ir leidinys ėmė uždirbti pinigus. *Aftenposten* šiomet pradėjo leisti kultūrai skirtą žurnalą. Ir vienas, ir kitas leidžiami tradiciniu būdu, o jų tiražai auga... Pasak norvegų redaktoriaus, jei dalis tradicinės žiniasklaidos išnyks, tai tik tie leidiniai, kurie nebus imlūs naujovėms ir nesirūpins tekstų kokybe.

Kita susitikimo tema – intelektualinės nuosavybės apsauga. Atsiradus internetui ir kitoms technologijoms, ji kelia vis daugiau rūpesčių autoriams, leidėjams ir vartotojams. Europos rašytojų tarybos pirmininkė Pirjo Hiidenmaa apgailestavo, kad iki šiol nėra susiklosčiusi tinkama atlygio autoriams sistema, kuri pranoktų ydingą dabartinę

autorių teisių apsaugą. Ji atmetė pasiteisinimus, neva tam trukdo naujosios technologijos: tai, kas techniškai įmanoma, turi būti ir legalu. Berlyno laisvojo universiteto tyrėjas Leonhardas Dobuschas pabrėžė, kad dabartinė sistema įteisina nelygų mokesčio už autorių teises paskirstymą, iš to pelnosi labiausiai pasiturinti mažuma. Jis priminė: 8-ajame dešimtmetyje Europoje klestėjo įsitikinimas, esą namudiniai įrašai sužlugdys muzikos verslą (ir, beje, anuomet tai buvo nelegalu). Bet tie nuogastavimai nepasitvirtino, priešingai – tokie įrašai atnešė didžiulius pelnus būtent toms kompanijoms, kurios reikalavo juos uždrausti. Dobuschas apeliavo į naujausius Harvardo mokslininkų tyrimus – jų duomenimis, nepaisant sparčios skaitmeninių technologijų plėtros (o veikia kaip tik dėl jos) kino filmų, muzikos įrašų ir knygų skaičius ne tik nesumažėjo, bet gerokai išaugo. Pavyzdžiui, 2000–2007 m. laikotarpiu sukurta 30 proc. daugiau vaidybinių filmų, įrašyta 50 proc. daugiau muzikos albumų, išleista 66 proc. daugiau knygų. Taigi naujausi tyrimai leidžia tvirtinti, kad žmonės, priešingai nei manyta, kūriniams įsigyti išleidžia tiek pat ar net daugiau pinigų.

Anglijoje ir Vokietijoje atlikti tyrimai rodo, kad dabartinė autorių teisių apsaugos sistema nėra labai palanki kūrėjams. Abiejose šalyse 60 proc. profesionalių rašytojų (jais laikomi tie, kurie skiria kūrybai pusę savo laiko) privalo turėti papildomą darbą, kad išgyventų, nes pagal galiojančią autorių teisių sistemą didžiausia pajamų dalis atitenka labai mažai kūrėjų grupei. Panaši situacija yra susiklosčiusi tiek muzikos, tiek kino filmų industrijoje. Didžiosios kūrėjų dalies pajamas lemia ne autorių teisių apsauga, bet kontraktų sistema ir gebėjimas derėtis su leidėjais, tad mėginimas sustiprinti autorių teisių apsaugą nepadės išspręsti problemų, o toliau didins nelygybę. Ciuricho (Šveicarija) universiteto dėstytojas ir tyrėjas Felixas Stalderis aptarė naujus reiškinius, rodančius, kad autorių teisių apsauga silpnėja. Kita vertus, nuomonė, esą kuo stipriau įtvirtintos autorių teisės, tuo kūrėjai turi daugiau naudos, yra menkai pagrįsta. Dabar taikomas autorių teisių modelis naudingas tik privilegijuotiesiems – perkamiausių kūrinių autoriams ir leidėjams. Leidėjai, įgiję monopolines teises į kūrinių, dažnai reikalauja už jį nepagrįstai didelio mokesčio arba

iš viso neleidžia juo naudotis, be to, dažnai sunku nustatyti asmenį ar instituciją, kuriam priklauso teisė į kūrinį, ypač kai kalbama apie knygas, išleistas Europoje po 1859 metų. Dėl šios priežasties leisti autoriaus teisių požiūriu „rizikingą“ kūrinį dažniausiai ryžtasi mažos nežinomos leidyklos, galerijos ar agentūros, dėl to nukenčia potencialūs vartotojai. Autorių teisių apsaugos stiprinimas pažeidžia būtent šį sektorių. Skaitmeninės eros nereikėtų baimintis, tikino Stalderis, nes kultūros sričiai ji nedaro esminio poveikio, ypač kai kalbame apie materialius objektus ar atlikėjų meną: geros kokybės ar prabangiai išleisto spaudos leidinio niekada nenurungs elektroninė jo kopija, o gyvo koncerto – skaitmeninis įrašas... Užuoat bet kokia kaina stiprinus autorių teisių apsaugą, kurios poveikis įvairioms kūrėjų ir vartotojų grupėms yra labai skirtingas, derėtų verčiau susitelkti į bendro mokesčio už naudojimąsi internetu įvedimą, kaip jau yra taikoma parduodant tuščius CD, spausdintuvus ir kopijavimo mašinas, o pinigus, gautus iš tinklo mokesčio, persikirstyti kūrėjams ir autorių teisių subjektams. Tokiam modeliui pritarė žalieji visoje Europoje, o pastaruju metu svarstomi nacionalinio masto sprendimų projektai Vokietijoje, Austrijoje ir kitur. To naudą suvokia ir muzikos industrija, nes paversti vartotojus priešais, su kuriais tenka bylinėtis dėl pinigų, yra ne kažin kokia alternatyva. Panašu, kad autorių teisių apsauga ateityje bus rimtai reformuojama.

„Žodžių svoris toks didelis, tačiau jie niekada nebuvo tokie pigūs, kokie tapo internete“, – sakė buvusi *Index on Censorship* redaktorė Judith Vidal-Hall, pristatydama pranešėjus, gvildensiančius žodžio laisvės Europoje temą. Buvęs vengrų savilaidos leidėjas, o dabar Vengrijos parlamento liberaliojo sparno deputatas, architektas László Rajkas papasakojo, kokia situacija klostosi Vengrijoje. Pasak prelegento, valdančioji *Fidesz* partija ėmė daryti du dešimtmečius sėkmingai veikusių šalies konstituciją. Šios partijos strategija dvilypė: žiniasklaida depolitizuojama, tuo pat metu apribojant jos laisvę. Europos Sąjunga taip pat skatina pusiau viešus, pusiau privačius medijų finansavimo modelius, kurie nuslepia valstybės kišimąsi į žodžio laisvę, – teigė Rajkas, – todėl kol kas per anksti tvirtinti, esą besivienijančioje Europoje spaudos ir išraiškos laisvė jau užtikrinta...

Jauna baltarusių leidėja ir redaktorė Iryna Vidanava papasakojo, kaip jos šalyje gniaužiama spaudos laisvė ir kaip nepriklausomi leidėjai grumiasi už demokratiją, priešindamiesi režimui, nepripažįstančiam žodžio ir išraiškos laisvės. Apibūdindama situaciją Baltarusijoje, pranešėja vartojo sąvoką „informacinis karas“, kuris jau pareikalavo nemažai aukų. Šalies valdžia, naudodama gerai apgalvotą spaudimo taktiką, atliko kratas keliolikoje redakcijų ir leidinių redaktorių namuose. Per kratas seniausias Baltarusijos dienraštis *Naša Niva* prarado keturiasdešimt kompiuterių, kuriuos redakcijai buvo padovanoję skaitytojai. Nepaisant persekiojimų, šalyje, kurioje didžiausias auditorijas anksčiau valdė valdžiai ištikimi oficioziniai leidiniai, stiprėja nepriklausomų laikraščių ir žurnalų įtaka, o nepriklausomų naujienų ir informacijos agentūrų, veikiančių internete, vartotojų skaičius pernai išaugo 82 proc. Iš viso šalyje yra pusketvirto milijono internautų. Šie ir daugelis kitų faktų liudija, kad valstybinė propagandos mašina neveikia taip efektyviai kaip anksčiau, ir Baltarusija jau nėra atskirta nuo pasaulio geležine informacijos blokavimo siena. Ypač aktyviai internetu naudojasi jaunimas. Nors dauguma interneto svetainių yra nedidelės, jos padeda skliti naujoms idėjoms ir sutelkia vis didesnę savarankiškai mąstančių žmonių auditoriją. Vis dėlto situacija tebėra labai sudėtinga: Baltarusijos įstatymai draudžia leidiniams pasitelkti laisvai samdomus autorius ar komentatorius, todėl nemažai perspektyvių jaunų žurnalistų ieško galimybės profesinę karjerą tęsti Ukrainoje ar Rusijoje.

Tarptautinio spaudos instituto (IPI) direktorė Alison Bethel McKenzie pabrėžė: nors pasaulio dėmesys prikaustytas prie konflikto zonose dirbančių ir žūstančių korespondentų, gausu žurnalistų, kurie, būdami mažiau pastebimi, sąžiningai dirba savo darbą – kasdieninės jų grumtynės už žodžio laisvę yra nepaprastai svarbios, nes pasiaukojamai ir nesavanaudiškai ginamas viešasis interesas.

Tradiciniame kasmetiniame Europos kultūros žurnalų susitikime buvo svarstoma ir daugiau medijų ateičiai aktualių temų, diskutuota ir apie tai, kaip savo erdvę galėtų toliau plėtoti *Eurozine* partneriai ir rėmėjai. ■

Parengė Marius GAUČYS

VERTYBĖS, IŠMETAMOS Į SAŲVARTYNUS

Vilniaus regionas (apie Vilniaus miestą čia nekalbėsiu) vis dar labai turtingas ne tik Lietuvai, bet ir Europai svarbaus, išskirtinai vertingo kultūros paveldo. Jis galėtų tapti ypatinga kultūrinio turizmo mėgėjų traukos vieta, tačiau istoriškai susiformavęs kultūrinis kraštovaizdis kaip reta apleistas, tvarkomi tik kai kurie jo fragmentai. Archeologinis, sakralinis paveldas yra negailestingai žalojamas, senosios kaimo gyvenvietės ir dvarų sodybos sparčiai nyksta. Šimtai Vilniaus regione iki šių dienų išlikusių senųjų dzūkų ir aukštaitiškų kaimo gyvenviečių byloja apie tautos ištakas, etninį savitumą, pabrėžia ir įprasmina regioninius, subregioninius, net atskirų apylinkių skirtumus ir ypatumus, turtindamos kraštovaizdį. Beveik visos šios gyvenvietės yra ir Lietuvos dvarų paveldo dalis. Tačiau Kultūros vertybių registre yra vos 43 ar 38 Lietuvos senojo kaimo gyvenvietės (vadinamieji etnografiniai kaimai), nė viena iš jų iki šiol nebuvo pripažinta saugoma valstybės ar bent savivaldybės. Valdininkai teigia negalintys užtikrinti net tų „sąrašinių“ kaimo gyvenviečių apsaugos, sako, gal užtektų išsaugoti po vieną (!) kiekviename regione. Taip kryptingai formuojama viešoji opinija, kad didžioji vertingo nacionalinio paveldo dalis esą dėl finansinio valstybės nepajėgumo pasmerkta pražūčiai. Taigi savo pačios pragaištingą aplaidumą, nesugebėjimą grūdų atskirti nuo pelų valdžia pateikia tarsi kažkokią nenugalimą jėgą, tiesiog *force majeure*...

Valstybės fiskalinė monetarinė politika irgi vykdoma ta pačia linkme – autentiško kultūros paveldo priežiūrai, tvarkymui ir tinkamam (tausojamajam) naudojimui iš valstybės biudžeto nubyra menki skatikai, nes valdžia vadovaujasi išdidžia nuvorišų nuostata: ko pritrūks, patys pasistatysime, kaip antai statome Valdovų rūmus, taikydami pažangias šiuolaikines statybos technologijas, medžiagas ir gaminius. Kuo greičiau autentiškas kultūros paveldas sunyks, tuo mažiau bus vargo dėl jo apsaugos, o kartu neliks tautos ir Valstybės tapatumo problemų, nes tapatintis nebeturėsime su kuo... Antai per du nepriklausomybės dešimtmečius neatsirado lėšų net pirmojo Lietuvos Prezidento Antano Smetonos dvaro sodybai sutvarkyti. Visiškas valstybės abejingumas itin svarbiems kraštovaizdžio paveldo segmentams – seniesiems kaimams ir dvarų sodyboms, nesirūpinimas jų likimu (Kultūros ministerija su Aplinkos ministerija neįsteigė nė vienos saugomos dvarų paveldo kompleksų teritorijos) verčia klausti: ar šalis tokia vargana, ar toks varganas valdžios mentalitetas?

Ar reikia priminti, kad Vilniaus regione yra Lietuvos valstybingumo ištakas, jo raidą menančio kultūros paveldo reikšmingiausia, vertingiausia ir didžiausia sanauka? Lietuvos Respublikos teritorijos bendrajame plane yra nustatytas šio ir kito kultūros paveldo funkcinis teritorinis ir erdvinis stuburas, apimantis ir trijų istorinių Lietuvos sostinių – Kernavės, Vilniaus, Trakų su istorinėmis jų jungtimis – paveldą. Lietuvos

Kernavės piliakalniai – ne tik Lietuvos, bet Europos ir pasaulio kultūros vertybė

istorinio valstybingumo požiūriu tai reikšmingiausias arealas, viena iš pagrindinių valstybės istorijos paveldo erdvinio stuburo dalių (LR teritorijos bendrasis planas, 3 brėžinys „Kultūros paveldo teritorijos“). Deja, nei nacionaliniai paveldosaugos interesai, nei tarptautiniai įsipareigojimai, nei teisėti piliečių reikalavimai nesutrukdė būtent šiame areale (Elektrėnų savivaldybėje, greta Kazokiškių gyvenvietės) įrengti Vilniaus apskrities komunalinių atliekų švartyno, kuris pagal parengtus ir patvirtintus planus turėjo tapti didžiausiu strateginiu tokio pobūdžio objektu Lietuvoje. Numatyta, kad jis aptarnaus apie 1 mln. gyventojų. Atsižvelgiant į migracijos tendencijas, suplanuotą Vilniaus ir Kauno dipolį (žr. LR teritorijos bendrojo plano p. 9), buvo prognozuojama, kad ateityje šis skaičius labai padidės.

Šio švartyno statybos istorija – tipiškas valdžios institucijų požiūrio į Lietuvos kultūros paveldą ir jo apsaugą atspindys. Išskirtinis gal tik jos mastas, trukmė, net valdininkų cinizmo ir įžūlumo laipsnis, nors tuo jau sunku ką nors nustebinti... Be to, ši istorija vis dar tęsiasi, todėl būtina panagrinėti ją nuosekliau.

Išskirtinė absurdo istorija

Aplinkos ministerija 2002-06-12 priėmė sprendimą (raštas Nr. 01-24-3257) „Dėl planuojamos ūkinės veiklos leistinumą poveikio aplinkai požiūriu“ (išsiga-

liojo nuo 2002-06-27, *Informaciniai pranešimai*, 2002, nr. 51), kuriuo pritarė Vilniaus apskrities švartyno įrengimui Kazokiškėse (Elektrėnų sav.) pagal pateiktą poveikio aplinkai vertinimo ataskaitą su vos dviem papildomomis sąlygomis. Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai analizė buvo atliekama nesiremiant jau parengtais LR teritorijos bendrojo plano (esminiai sprendiniai tuo metu buvo jau suderinti su valstybės valdymo institucijomis, tačiau Seimas planą patvirtino šiek tiek vėliau – 2002-10-29) ir kitų valstybės strateginio planavimo dokumentų sprendiniais bei nuostatomis. Neatlikta planuojamos ūkinės veiklos poveikio kultūros paveldui ir istoriškai susiformavusiam kultūriniam kraštovaizdžiui analizė. Nesilaikyta LR planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymo 5 straipsnio reikalavimų. Ignoruota visuomenės (bendruomenės) nuomonė. Pažeistos žmonių teisės. Rengiant šį dokumentą, nebuvo objektyviai išnagrinėta švartyno ir jo infrastruktūros neišvengiamai neigiama įtaka čia pat esančiam Valstybiniam Kernavės kultūriniam rezervatui ir Neries regioniniam parkui kultūrinio turizmo, paveldosaugos ir ekologijos požiūriais. Kaip visiškai nereali atmesta net tikimybė, kad milžiniškos apimties švartynas padarys neatitaisomą žalą Kernavės kultūriniam rezervatui, (2004 m. jis buvo įrašytas ir į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą), vizualiai užterš su rezervato aplinka susijusį kultūrinį kraštovaizdį. Tuo

metu rengtuose dokumentuose sąvartyno kaupo aukštis virš žemės paviršiaus (nulinė altitudė) buvo nurodytas 30 metrų, o kaupo plotas – 27,1 ha. Įsivaizduokime 100 m pločio ir 2710 m ilgio kaupą. Tikimybė, kad sąvartyno kaupas gana greit išaugs iki vieno kilometro ilgio ar net daugiau, buvo labai reali. Prognozuota, kad sąvartynas užims apie 50 ha plotą. Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertintojai neatsižvelgė ir į tai, kad panaikinus dalį vienintelio istorinio kelio, nuo Kernavės vedančio kitapus Neries, labai sumenkės piliakalnių komplekso eksponavimo, apžvalgos galimybės.

Vėliau buvo parengtas kaip reta nekokybiškas sąvartyno šalia Kazokiškių gyvenvietės detalusis planas, tačiau Elektrėnų savivaldybės taryba vis tiek jį patvirtino. 2005 m. sausio 19 d. pradėta rengti sąvartyno techninį projektą ir tai sukėlė dar didesnę įtampą... Įkyriai, arogantiškai, kietakaktiškai brukamo sąvartyno itin nemokšiškas planavimas ir statybos procesas ilgainiui virto tarptautiniu skandalu – pasiekė tarptautinius Strasbūro ir Ženevos teismus.

Kodėl *vieta* komunalinių atliekų sąvartynui įrengti buvo *parinkta būtent Lietuvos valstybingumo ištakų (paveldo) areale, tarsi nuosekliai laikantis sovietmečiu primestų principų ir įpročių žaloti, menkinti išskirtinės vertės kultūros paveldą?* Antai sovietmečiu netoli Trakų, vos už 8 km nuo miesto centro, kuris irgi yra istorinis Lietuvos valstybingumo simbolis, 1987 m. (galima sakyti, Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo išvakarėse!) buvo įrengtas ir iki 2008 m. veikė Vilniaus apskrities komunalinių atliekų Kariotiškių sąvartynas, kurio smarvė pasiekdavo net greitkelių Vilnius–Kaunas. Tiesa, tada viešų protestų nebuvo, bet nebuvo ir Lietuvos Respublikos su jos teritorijos bendruoju planu, nebuvo nustatytas Lietuvos nekilnojamojo kultūros paveldo erdvinis funkcinis stuburas su pažymėtomis jo ribomis, naudojimo kryptimis ir strategija. Dabar visa tai yra, bet įpročiai nesikeičia. Antai net nesivarginta objektyviai įrodyti, kodėl būtent Kazokiškės pasirinktos Vilniaus apskrities sąvartyno statybai. Planas nebuvo analizuojamas ir paveldosaugos požiūriu – jo sprendiniai nebuvo derinami su Kultūros vertybių apsaugos departamentu, neįvertinta numatomos ūkinės veiklos

neigiama įtaka Kernavės kultūriniam rezervatui, jo kraštovaizdžiui ir kultūriniam turizmui, nors buvo akivaizdu, kaip tokio sąvartyno kaimynystė pakenks tarptautinės reikšmės kultūrinio turizmo maršrutui Vilnius–Trakai–Kernavė.

Nesilaikyta Lietuvos Respublikos teritorijos bendrojo plano (2002) sprendinių – šioje teritorijoje įrengus sąvartyną buvo pažeista vientisa funkcinė teritorinė ir erdvinė istorinių valstybingumo centrų ir ašių struktūra.

Lietuvos piliečių, paveldosaugos, aplinkosaugos ir kitus viešuosius interesus sąvartyno „buldozeriai“ (turiu omenyje ne tik mašinas), vaizdžiai tariant, išmetė į šiukšlių dėžę. LR Vyriausybė, Vilniaus apskrities viršininko administracija, Aplinkos ir Kultūros ministerijos nekreipė jokio dėmesio į Valstybinės paminklosaugos komisijos išvadą, kad *toje vietoje tokio objekto statyti negalima.*

2002-10-29 LR Seimas patvirtino LR teritorijos bendrąjį planą, o 2003-09-11 Vyriausybės nutarimu Nr. 1160 buvo patvirtinta Nacionalinė darnaus vystymosi strategija. Sąvartyno steigimo procesas glaudžiai susijęs su šių strateginių dokumentų sprendiniais ir strateginėmis nuostatomis, todėl prisiminkime keletą esminių klausimų, kurie buvo užduoti tuomečiam aplinkos ministrui Arūnui Kundrotui ir bent kelioms Vyriausybėsms, kurios įžūliai „stūmė“ Kazokiškių projektą (ypač jį rėmė premjeras Algirdas Brazauskas, sugebėjęs numalšinti net Prezidento Valdo Adamkaus įkarštį sustabdyti neleistinas statybas. Būtų įdomu sužinoti, kokie argumentai lėmė pirmojo valstybės asmens, garsaus ekologo, atsargų atsitraukimą...) Taigi štai klausimai, į kuriuos nei atsakingi asmenys, nei oficialios institucijos iki šiol taip ir neatsakė:

1. Kodėl sąvartynas suplanuotas istorinio valstybingumo požiūriu prioritatinėje kultūros paveldo teritorijoje, „vientisoje istorinių valstybingumo centrų bei ašių teritorinėje erdvinėje struktūroje“ (žr. LR teritorijos bendrojo plano 16 psl. 24 p. (Žin. 2002, Nr. 110–4852) ir šio plano brėžinį Nr. 3 „Kultūros paveldo teritorijos“)?

Juk LR teritorijos bendrajame plane ir Teritorijų planavimo įstatyme nurodyta, kad jis yra „*privalomas dokumentas Valstybės valdymo institucijoms, priiman-*

čioms LR lygmens sprendimus, susijusius su šalies teritorijos naudojimu, tvarkymu bei apsauga; dokumentas, nustatantis valstybės institucijų rengiamų LR lygmens specialiųjų planų, ilgalaikių programų bei strategijų pagrindines planavimo sąlygas [...] Bendruoju planu privalo remtis ūkio šakų (sektorių) plėtros strategijos, kiti valstybės institucijų rengiami strateginiai planai ir programos“ (ten pat, p. 4).

2. Kodėl buvo ir vis dar yra ignoruojama LR Valstybinės kultūros paveldo komisijos 2004-12-17 sprendimo Nr. 107 „Dėl komunalinių atliekų švartyno steigimo šalia Kazokiškių gyvenvietės“ (Žin. 2004 m., Nr. 184–6833) 1 punkto nuostata, kurioje nurodyta: „Vilniaus apskrities komunalinių atliekų švartynui parinkta vieta šalia Kazokiškių gyvenvietės yra nepagrįsta, o paveldo-sauginiu požiūriu netinkama?“

3. Kodėl nei parenkant vietą, nei atliekant poveikio aplinkai vertinimą, nei svarstant ir derinant detalų planą, nei statant šį švartyną nebuvo laikomasi ir iki šiol nesilaikoma Specialiųjų žemės ir miško naudojimo sąlygų (LR Vyriausybės 1992 m. nutarimas (Žin. 1992, Nr. 22–652) Nr. 343 ir 1995 m. LR Vyriausybės nutarimo Nr. 1640 (Žin. 1996, Nr. 2–43) 203, ir 203.3 punktų reikalavimų, kuriais nustatyta: „Įrengti kietųjų buitinių atliekų švartynus draudžiama [...] miškuose ir arčiau kaip per 25 metrus nuo jų“? Kodėl švartynas buvo suplanuotas ir statomas miške?

Turbūt siekiant „atitolinti“ mišką nuo švartyno buvo iškiršta nemažai brandžių, vertingų rūšių medžių. Statant švartyną, įrengiant jo infrastruktūrą taip pat iškiršta dalis miško, planuojama jį kirsti ir ateityje.

Akivaizdu, kad valstybės institucijos, atsakingi jų pareigūnai, „prastūmę“ ydingus ir labai žalingus sprendimus, iki šiol taip ir nesuprato, ką pridirbo. Todėl būtina aiškiai įvardyti: švartynas pastatytas *reikšmingiausiame kultūros paveldo areale, kurio centrinę dalį riboja jungtys tarp istorinių Lietuvos sostinių (Trakai–Kernavė–Vilnius)*. Čia sukoncentruoti kultūros paveldo objektai, turintys išskirtinę urbanistinę, architektūrinę, archeologinę, etninę ir kraštovaizdinę vertę ir reikšmę Lietuvai, Europai, pasauliui. Švartynas pastatytas ant Lietuvos istorinių sostinių Kernavė–Trakai jungties

miško teritorijoje. Taigi tenka klausti, ar Lietuvoje dar galioja Europos kraštovaizdžio, Europos architektūros paveldo apsaugos konvencijų ir Konvencijos dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkosaugos klausimais (Orhuso konvencija) principai?

Vilniaus apskrities regioninio komunalinių atliekų švartyno statyba greta Kazokiškių dar labiau pablogino labai prastą paveldosaugos ir ekologijos būklę šiame areale – nors Kariotiškių švartynas jau uždarytas, ekotarša dar ilgai išliks, o ką ir kalbėti apie subjaurotą kraštovaizdį. Naujo švartyno statyba pažeidė valstybės ilgalaikės raidos strategijos principus (Žr. LR Seimo 2002-11-12 nutarimą Nr. IX–1187), Nacionalinės darnaus vystymosi strategijos ir jos įgyvendinimo nuostatas (Žr. 2003-09-11 Vyriausybės nutarimą Nr. 1160), nes didelės apimties švartyną leista statyti istoriniame Lietuvos valstybingumui reikšmingiausiame areale.

Kazokiškių švartynas jau veikia. Tiesa, jo apimtis kol kas mažesnė, nei planuota. Tačiau ši istorija dar nesibaigė, nerimsta ir net aštrėja visuomenės protestai, vis dar laukiama tarptautinių institucijų išvadų. Bet nejaugi klaidas taisysime tik tada, kai kas nors „iš viršaus“ jas nurodys?

Reikia konstruktyviai ir ryžtingai siekti, kad Lietuvos piliečių teisės, tarp jų – žmonių ir tarptautinės bendruomenės teisė į kultūros paveldo pažinimą, gyvenamosios aplinkos kokybę, būtų įtvirtintos ir realizuotos. Kazokiškių ir jų apylinkių, kaip ir kitų vietų gyventojai turi teisę į estetišką ir ekologišką gyvenamąją aplinką. Būtina užtikrinti LR teritorijos bendrojo plano sprendiniais nustatytas vientisos funkcinės teritorinės struktūros – kultūros paveldo erdvinio stuburo išsaugojimą ir palaikymą atkuriant ir atgaivinant vertingiausius ir reikšmingiausius jo elementus. Turi būti įtvirtintas Lietuvos tapatumą lemiančio kultūros paveldo ir istoriškai susiformavusio kraštovaizdžio racionalus panaudojimas, apsauga, palaikymas, vertingų ir reikšmingų kultūros paveldo elementų atkūrimas, jų atgaivinimas. Šios nuostatos laikytinos svarbiausiu prioritetu. Būtina išsaugoti Lietuvos valstybingumo ištakų istorinės aplinkos ir kultūrinio kraštovaizdžio paveldo fragmentus.

Kad ateityje išvengtume panašių ydingų sprendimų ir šiurkščių klaidų, Seimas turėtų šiuo klausimu priimti prevencinį nutarimą ir sudaryti komisiją, kuri įvertintų Kazokiškių sąvartyno planavimo ir statybos procesą, pateikdama objektyvias išvadas. Kol nebus įtvirtintos strateginės nuostatos ir reikalavimai, kad apskričių (regionų) komunalinių atliekų sąvartynai – valstybinės reikšmės objektai – apskritai negali būti planuojami ir statomi kultūros paveldo erdvinio stuburo teritorijoje, kaip yra nustatyta Bendrajame plane, tol persekios grėsmė, kad istorinėse vietose ir vėl išdygs koks nors monstras.

LR Vyriausybei jau derėtų užsakyti sąvartyno greta Kazokiškių gyvenvietės *konversijos galimybių studiją*, o kartu su Savivaldybių asociacija apsvarstyti alternatyvius atliekų surinkimo, sandėliavimo ir apdorojimo būdus. Vilniaus regiono komunalinių atliekų sąvartynui (jeigu jis yra iš tikrųjų neišvengiamas) reikia parinkti tinkamesnę vietą, kuri nesikirstų nei su paveldosaugos, nei su ekologijos reikalavimais. Bet gal ir vėl nugalės buldozerinė logika ir mankurtų psichologija, kai nemažtoma, gyvenant tik šia diena, o paveldas akiplėšiška naikinamas, nes nesuvokiami pragaištingi tokio vandalizmo padariniai...

Logiška ir nekeista, kad Kazokiškių sąvartyno istorija atvėrė tokias mentaliteto ir savivokos smegduobes, tokį šiukšliną valdininkų santykį su tauta, jos istorija, jos savastimi...

Ukmergės viltys ir neviltys

Aptarę skaudžiausią ir vis dar kraujuojančią Vilniaus regiono (Vilniaus miesto problematikos šiame straipsnyje, kaip minėjau, nenagrinėjau) žaizdą, pasižvalgykime plačiau, juoba kad čionykštės urbanistinio paveldo apsaugos ydos būdingos visai Lietuvai. Tiesa, čia nėra tokių „Maximų“ ar „Akropolių“ kaip Telšių senamiestyje, kaip Kaune, greta Karmelitų bažnyčios, kaip Marijampolės istorinėje dalyje, greta marijonų vienuolyno, nėra ir tokių „dangoraižių“ kaip Klaipėdos senamiestyje Taikos g. 4 arba kaip viešbutis „KD“ istorinėje jos dalyje ir pan. Urbanistines vietas – valstybės saugomą Ukmergės senamiestį su Piliakalniu ir Pilies kalnu, dvi

istorines Eišiškių miestelio dalis stengiamasi tvarkyti, laikantis paveldosaugos reikalavimų, čia neplanuojami nauji pastatai, siekiama išsaugoti istorinius namus ir gatvių tinklą, istorinį užstatymą. Jau parengtas Ukmergės senamiesčio specialusis teritorijos ir apsaugos zonos ribų planas, tačiau nėra ypač reikalingo paveldotvarkos plano. Ukmergės senamiestis dar turi saugomo ir atkurto akmens grindinio, tačiau esama ir istorinei miesto daliai nebūdingos gatvių ir šaligatvių dangos, pvz., aikštė prie savivaldybės (Kęstučio g.) išgrįsta geltonomis trinkelėmis, kitose vietose – pilkomis betoninėmis... Stinga senamiesčio polichromijos koncepcijos, pagrįstos istorine analize ir tyrimais, apstu atsitiktinių spalvinių sprendimų. Daug plastikinių vitrinų, langų rėmų, durų. Užrašai ir reklamos margos, dažnai neskoningos. Nedaug, tačiau vis dėlto esama naujų pastatų, priestatų, antstatų, kurie istorinės struktūros ir aplinkos atžvilgiu laikytini tikrais svetimkūniais. Stinga paveldosauginių senamiesčio tyrimų. Labai fragmentiški istorinės miesto dalies istoriniai, urbanistiniai, architektūriniai, archeologiniai tyrimai. Menkai ištyrinėtas Pilies kalnas.

Eišiškėse, kurias sudaro dvi atskiros dalys (pirmoji – tai bažnyčios valdai priklausęs Jurzdikos kaimas prie bažnyčios, ilgainiui prijungtas prie Eišiškių), yra daug plastikinių langų, kai kurių senųjų pastatų fasadai apkalti plastikinėmis lentelėmis, spalvos ne itin suderintos. Miestelio ypatumas – sudvejinti namų frontonai, atsukti į gatvę. Tai išradingas ir įdomus architektūrinis urbanistinis sprendimas, Lietuvoje reta tradicija.

Neblogai prižiūrimas Šešuolių miestelis, žinomas nuo XV a. pirmosios pusės. Originali planinė struktūra su tiesiog švytinčia, išpūdinga medine bažnyčia ir varpine prie trapecijos formos aikštės siaurojo pagrindo buvo suformuota XIV a.–XIX a. pab. Toks urbanistinis sprendimas optiškai padidina, sureikšmina bažnyčios ir varpinės tūrius, be to, yra itin retas, nes Lietuvos miesteliuose bažnyčios dažniausiai buvo statomos prie plačiojo trapecijos pagrindo (Rytų Lietuva, II t., 1998, p. 115–116).

Ukmergės rajono savivaldybei priklausančioje teritorijoje jau beveik nėra senųjų kaimo gyvenviečių, tačiau gau-

su vertingo archeologinio ir sakralinio paveldo, dar yra išlikusių vertingų dvarų sodybų ar jų fragmentų (į Kultūros vertybių registrą įrašytos 24, tačiau yra ir neįrašytų). Be to, čia palyginti gerai prižiūrimas reikšmingas memorialinis kultūros paveldas: Laisvės paminklas Kęstučio a. Ukmergėje, Baro konfederacijos koplyčia Vepriuose ir kt.

Paminėtinos Taujėnų, Siesikų, Užugirio, Leonpolio dvarų sodybos. Savita bokšto forma išsiskiria Siesikų miestelio bažnyčia, tačiau kadaise renesansinės (vėliau rekonstruota) Siesikų bažnyčios fasadai aptriušę, tinkuotas plytų mūras kai kur išbyrėjęs. Šios originalios bažnyčios fasadus būtina restauruoti.

Pakeliui į Siesikų dvaro sodybą driekiasi registrinė, bet apleista, griūvanti, kaip ir daugelis kitų, šeiminko neturinti Lokinės dvaro sodyba – 7 pastatai, 11,2 ha teritorija nyksta akyse. Deja, tai ne vienintelė merdėjanti dvaro sodyba Ukmergės rajone. Neprižiūrimus originalios planinės erdvinės struktūros Leonpolio dvaro sodybos rūmus (savininkas UAB „TYMBERPAK“) jau pradėta plėsti ir ardyti. Išluptos metalinės autentiškų keraminės glazūros židinių durėlės, nulupinėti arba sudaužyti kai kurie kokliai. Filiginės (įsprūdinės) durys, langų rėmai, langinės, kiti vertingi autentiško interjero elementai kol kas išlikę. Ypač didelio diametro, geros kokybės grindų ir pastogės perdangų sijos jau atidengtos. Jei nebus užtikrinta apsauga, ilgapirščiai išlups ir jas. Apmaudu, kad prieš kurį laiką, beje, pasinaudojus ir valstybės lėšomis, buvo sužalota stogo ir pastogės konstrukcija, kai kur pakeista jo forma ir danga. Apgadinta net pastogės dūmtraukių sistema. Neprižiūrimi, netvarkomi prie centrinių rūmų išlikę želdyno fragmentai ir augmenija. Į atskiras valdas suskaidyta sodyba ir jos aplinka prarado funkcinių vientisumą. Ilgainiui ji neteks ir kompozicinio – planinio erdvinio – vientisumo. Tokio nuosmukio požymių esama jau dabar. O juk vertingi ne tik centriniai šio dvaro originalios archi-

tektūros rūmai (kadaise buvusi, vėliau išsprogdinta pilaitė), turtinga ir šio dvaro istorija, susijusi su Radvilų gimine. Leonpolio dvaras buvo dalis (palivarkas?) Radviloms priklausiusio milžiniško Taujėnų dvaro.

Neprivažiavus Siesikų dvaro sodybos centrinės dalies, kitapus kelio tarsi vaiduoklis stūksa šio dvaro kumetyno griuvėsiai. Siesikų dvaro sodyba (kai kurie tyrinėtojai vadina ją pilimi) įspūdinga tiek savo architektūra, tiek istorija. Dvaras minimas nuo XIII a., siejamas su legendiniu Kęstučio bendražygiu Daumantu. Sodyba apipinta legendomis, kurios byloja apie kunigaikščių Radvilų gyvenimą, romantišką meilę. Renesansinė, su aiškiai matomais gynybiniais elementais Siesikų dvaro sodyba yra valstybės saugomas kultūros paminklas. Ji išnuomota privačiam asmeniui 99 metams. Kadaise kompleksą sudarė net 19 pastatų. 1997–2004 m. kai kurie iš jų buvo nugriauti. Pastaraisiais metais dvaro sodyba, ypač centriniai rūmai, yra kokybiškai, laikantis tradicinių technologijų restauruojama ir konservuojama. Privatus savininkas naudojasi sukaupta patirtimi, pasitelkia kvalifikuotus specialistus. Restauruotos renesansinės rūmų langų angos, įstatyti mediniai langų rėmai (na, gal tik stiklas pagamintas ne pagal to meto technologijas). Numatyta eksponuoti vertingus autentiškus renesansi-

Apleisti ir neprižiūrimi, neužsandarinti originalūs Leonpolio dvaro centriniai rūmai (Ukmergės rajonas) skendi vešlioje augmenijoje. 2010 m. birželio mėn. 6–8 d.

LR Prezidento Antano Smetonos Užugirio dvaro sodyba prižiūrima Ukmergės rajono savivaldybės pastangomis, centriniai rūmai (aut. F. Vizbaras) ir kiti pastatai užsandarinti, tačiau juos būtina konservuoti, restauruoti ir tinkamai naudoti. 2010 m. birželio mėn. 6–8 d.

nio laikotarpio grindų fragmentus, jau atidengta istorinė altitudė su jų elementais ir t. t. Taikomos tradicinės autentiškos ar artimos joms medžiagos, gaminiai ir statybos darbų technologijos. Pvz., renesansinis tinkas restauruojamas ir atkuriamas taip: iš natūralaus lietuviško molio su atitinkamais natūraliais priedais be cemento pagaminta masė klojama rankomis, lyginama teptukais. Pasak savininko, nenaudojamos nei mentės, nei kitokie įrankiai. Medžio dirbiniai vaškuojami, impregnuojami, apdirbami laikantis anų laikų technologijų ir t. t. Dirbama nuosekliai, metodiškai, siekiama bent iš dalies ištaisyti ar sumažinti ankstesnių tvarkytojų padarytas klaidas ar pažeidimus (pvz., anksčiau įrengtos gelžbetoninės perdangos „slepamos“ po medinėmis sijomis ir lubomis). Tvarkoma ir prižiūrima sodybos aplinka (išvalyti, restauruoti tvenkiniai, jų šlaitai apželdinti autentiška, plačialape dvarų tvenkinių augmenija, atkurti ar restauruoti kai kurie kiti elementai (šoniniai pylimai). Bravoras restauruotas ir pritaikytas gyventi.

Milžiniško Taujėnų dvaro, valdyto Radvilų (jiems priklausė iki 1939 m.) sodyba pastaraisiais metais buvo sutvarkyta ir pritaikyta įvairiems renginiams, pobūviams, vestuvėms, turizmui ir t. t. Rūmų vidaus auten-

tiška planinė erdvinė struktūra nebuvo atkuriamą. Tvarkant siekta išsaugoti rūmų ir medinio svirno fasadus, jų dekorą, kitus autentiškus išorės ir vidaus funkcinius, konstrukcinius, dekoru elementus. Vertingosios savybės nesumenkintos, tačiau kai kur ir neatskleistos: pvz., nesiimta rūmų fasadų ar planinės struktūros akademinio restauravimo ir atkūrimo, abejonių kelia fasadų spalviniai deriniai, daug kur neatitinkantys klasicizmo architektūrai būdingų polichromijos kanonų ir t. t. Taujėnų dvaro parkas, nepaisant kai kurių diskutuotinių sprendinių, šiuo metu Lietuvoje yra vienas iš geriausiai sutvarkytų ir prižiūrimų privačių dvaro parkų. Žvelgiant iš centrinės rūmų dalies ar nuo jų lauko terasos atsiskleidžia akiai maloni, estetiška, daugiaplanė parko erdvė su tvenkiniais, medžių ir krūmų guotais, gerai prižiūrima veja, gėlynais ir mažosios architektūros akcentais.

Ateityje reikėtų dar atidžiau pažvelgti į vieno garsiausių klasicizmo architektų Pietro de Rossi'o suprojektuotus Taujėnų dvaro centrinus rūmus (užsakovas LDK sekretorius, Marijos Radvilaitės vyras Benediktas Marikonis) – atlikti papildomus architektūros ir polichromijos tyrimus, įvertinti praradimus ir tęsti jau pradėtus darbus, kur įmanoma – atkurti planinę anfiladinę šių rūmų struktūrą. Restauravimo ir atkūrimo linkme reikėtų pratęsti ir šio architekto suprojektuoto peizažinio parko, kuris kadaise buvo vienas gražiausių visoje LDK, tvarkymą.

Antano Smetonos Užugirio dvaro sodybos, kurią prižiūri Ukmergės rajono savivaldybė, centriniai rūmai (aut. Feliksas Vizbaras) ir kiti pastatai užsandarinti. Pastatų ir želdinių būklė patenkinama. Yra ir geros būklės statinių, tačiau vienas iš jų kuo skubiau tvarkytinas. Savivaldybė suformavo ir siekia įteisinti 80 ha dvaro žemėvaldą, parengė projektą „Užugirio (A. Smetonos) dvaro pritaikymas turizmo reikmėms“, kurią Ūkio ministerija (VĮ Lietuvos verslo paramos agentūra), kaip minėjau, atmetė (2010-02-05 raštas Ukmergės rajono savivaldybei Nr. R4-1670(1.9)), esą dvaras yra „mažai lankomas, nes iki šiol nepritaikytas

lankymui, nėra sukurtos infrastruktūros“. Agentūra nurodo, kad valstybės saugoma Užugirio dvaro sodyba „neturi galimybės tapti nacionalinės reikšmės turistiniu objektu“, kad „Užugirio (A. Smetonos) dvaras tiek kultūrine, tiek turistine prasme yra vietinės svarbos, kuris galėtų būti svarbus ne atvykstamajam turizmui, bet vietiniam turizmui“.

Taigi tarpukario Lietuvos Prezidentą Antaną Smetoną primenantį, apie spalvingus ir sudėtingus tarpukario laikus bylojanti autentiška dvaro sodyba, kurią Prezidentui kaip pagarbos ženklą padovanojo Lietuvos visuomenė, Ūkio ministerijai atrodo objektas, nevertas valstybės globos ir lėšų. Kita vertus, savivaldybės pateiktas projektas yra tobulintinas, kad atitiktų paveldosaugos reikalavimus, nes dvaro sodybos kompleksas yra nacionalinės reikšmės ir vertės kultūros paveldo objektas. Beje, ši dvaro sodyba kadaise buvo Taujėnų dvaro palivarikas.

Ukmergės rajono savivaldybė skiria per mažai dėmesio kultūros paveldo administravimui ir priežiūrai. Buvo patvirtintas Ukmergės rajono savivaldybės teritorijos bendrasis planas, kurio kultūros paveldo dalies sprendiniai nekokybiški ir nepakankami. Jie neužtikrina kultūros paveldo tinkamos apskaitos, apsaugos, tausojamojo naudojimo. Neparengti funkcinės planinės ir erdvinės kultūros paveldo struktūros palaikymo, atskleidimo kraštovaizdyje, apsaugos, panaudojimo, pritaikymo ir pan. sprendiniai rajono mastu, atsižvelgiant į LR teritorijos bendrąjį planą. Nepažymėtos Kultūros vertybių registre esančios dvarų sodybos (pvz., Krikštėnų, Šližių ir kt.), o jų ir kitų kultūros paveldo objektų (vietovių) teritorijų ribos plano brėžiniuose apskritai nepažymėtos. Neparengta Ukmergės senamiesčio apsaugos strategija. Dvarų paveldo fizinė būklė blogėja, nors yra keli geri dvarų paveldo tvarkymo (Siesikai), pritaikymo (Taujėnai) pavyzdžiai. Ypač opi problema – dvarų sodybų vientisumo išsaugojimas, fizinės jų būklės palaikymas, nuolatinė pastatų priežiūra ir apsauga. Kompleksinės dvarų paveldo išsaugojimo, priežiūros, tinkamo panaudojimo sistemos Ukmergės rajono savivaldybės mastu nėra.

Autentišką, originalų istorinio pastato fasado, dekoruoto plytų mūru, fragmentą būtina restauruoti (Ukmergės senamiestis, Savivaldybės aikštė). 2010 m. birželio mėn. Kęstučio Mikšio nuotr.

Savivaldybė ir Kultūros paveldo departamentas ilgai nesėmė veiksmų, kad užtikrintų neūkiškai laikomų ar apleistų dvarų sodybų priežiūrą, bent minimalią apsaugą (pvz., Leonpolio dvaro centriniai rūmai, Veprių (priklausė Lietuvos turto fondui), Lokinės dvaro sodyba ir kt.), pagerintų fizinę jų būklę.

Nesilaikoma vertingųjų savybių nustatymo ar papildymo procedūrų, kaip nurodo Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymas. Tipiškas pavyzdys – privačios Krikštėnų dvaro sodybos teritorijos tvarkymas ir centrinių dvaro rūmų rekonstrukcija. Čia didelė lėšų dalis buvo panaudota ne vertingosioms dvaro sodybos savybėms atskleisti, t. y. ne jos teritorijai, centrinių rūmų fasadams, planinei struktūrai restauruoti ir atkurti, bet paveldui žaloti.

Prioritetiniams, nacionalinės reikšmės objektams (kompleksams) pritaikyti ir panaudoti neskiriama ES lėšų. Kaip minėta, Ūkio ministerija atmetė savivaldybės paraišką, kaip pritaikyti ir panaudoti dalį Užugirio dvaro sodybos komplekso. Šį projektą reikėtų tobulinti ir papildyti kitais Antano Smetonos gimtinės komplekso objektais – tai Užulėnio (Lėno) dvare (palivarke) 1933 m. pastatyta mokykla, giminės kapai, objektai iš gimtosios sodybos vietos... ■

Tęsinys kitame numeryje

„KITAIP MANANTIS TAI DAR NE SLIBINAS“

Ar Vincas Kudirka buvo bedievis?..“ – tokiu sta- „Ačiokiškai suformuluotu klausimu dr. Aldona Kačerauskienė pavadino straipsnį, išspausdintą bernardinų laikraštyje *XXI amžius* (nr. 95). Pabandykime atsakyti į šį klausimą, remdamiesi ne kokia nors subjektyvia nuostata, o paties Vinco Kudirkos žodžiais.

Priešdėlis „be“ žmogaus atžvilgiu paprastai reiškia kokį nors jo trūkumą („beširdis“, „begėdis“, „benamis“, „beprotis“), o kartu išduoda ir skeptišką požiūrį į tokią „deformuotą“ asmenybę. Atgrasiai skamba ir „bedievio“ sąvoka, vis dar tapatinama su amoralumu, bolševizmu, piktadarybėmis, o fanatikų požiūriu – su paties šėtono pinklėmis. Juk „bedieviai“ esą trypia tai, kas tikintiesiems brangiausia ir švenčiausia...

Tai ar galėjo būti *bedievis* iškiliausias XIX a. lietuvių tautos atgimimo veikėjas, aistringas patriotas, kovotojas už prigimtine tautos teisę gyventi savarankiškai, laisvę kalbėti savo kalba, turėti savo spaudą? Juk dėl savo tautos, kovodamas už jos laisvę, už tiesą ir teisingumą, Kudirka sudegė ant tėvynės altoriaus kaip žvakė! Net ir *Varpas* – jo įsteigto laikraščio pavadinimas – yra krikščionių Bažnyčios šauklio dvasiškai pakilti simbolis... Be to, tais laikais valstietiška lietuvių tauta, sukaustyta rusų carizmo retežiais, buvo labai religinga. Tai ar galėjo išsiskirti tautos ir to, kuris taip aistringai ją žadino, kad prabustų ir atgimtų, keliai?

Religinės pasaulėjautos žmogui tokie klausimai yra gana sunkūs. Vincą Kudirką, brangų, savą pagal politinę ideologiją, didžiulį autoritetą, lietuvių kultūros ugdytoją, krikščionims norisi priartinti prie savęs ir bendrosios pasaulėžiūros atžvilgiu.

Man, vienam iš Respublikinės Kudirkaičių organizacijos steigėjų (1988 m. gruodį padėjau Vidai Balkevičienei – pirmajai jos vadovei – parengti organizacijos įstatus, o 1993 m. išleidau laikraščio *Varpo gausmas* numerį, skirtą moksleivių patriotiniam ugdymui), buvo įdomu sužinoti, kaip Didžiojo Varpininko pasaulėžiūrą traktuoja *XXI amžius* – šis gana solidus, į objektyvumą ir net savotišką pasaulietiškumą pretenduojantis krikščionių vienuolių spaudos organas. Tuo labiau kad kasdien eteryje skambančios „Tautiškos giesmės“, virtusios Valstybės himnu, autoriaus bendroji pasaulėžiūra per 20 nepriklausomybės metų taip ir nebuvo išsamiau aptarta.

Keista, nesuvokiama, net bauginanti yra toji tylą... Ne tik apie Vinco Kudirkos, bet ir apie kitų Lietuvos šviešuolių laisvamaniškas pažiūras žiniasklaidoje nerasime beveik nė žodžio. Pasaulėžiūros klausimais apskritai nediskutuojama, todėl viešoji mintis šiais klausimais tapo silpniausia dvasinės kultūros grandimi. Vertybinė orientacija pakrikusi, visuomenė iš esmės neturi jokių aiškesnių strateginių savo egzistencijos tikslų. Tai palikta ne tik tradicinės Bažnyčios, bet ir netradicinių sektų, būrėjų, magų, ekstrasensų, parapsichologų, net raganų, žiniuonių, „aiškiaregių“ ir mistikų nuožiūrai. Kai nesa- ma viešo keitimosi skirtingomis nuomonėmis, skirtingų pažiūrų kūrybinės sąveikos, pasaulėžiūra archajiškai vegetuoja, nors tai ryškiai nesiderina su sekuliarizuotu dvasiniu ES klimatu.

Kartojasi XIX a. situacija, kai, Kudirkos žodžiais tariant, „*mūsų sanlygose, neduodančiose viską aiškiai rašyt [...] intelektualai ant ilgo laiko sulenda į užpečkį*“

(*Varpas*, 1896, nr. 1). Kokie tokios „užpečkinės“ psichologijos padariniai? Daug žmonių ilgai kankinasi, sunkiai suvokdami katalikiškosios mistikos esmę, savarankiškai, stichiškai vaduodamiesi iš „viešpatavimo“ ideologijos varžtų, primestų jiems nuo mažens, ieškodami tikrovei adekvačių pasaulėžiūrinių sprendimų, kol nusivylę suvokia karčią ir paradoksalią tiesą, kad amžinas yra tik laikinumas...

Vis dėlto per Kudirkos gimimo 150-ies metų jubiliejų (2008 m. gruodžio 31 d.) apeiti jo pasaulėžiūros, požiūrio į katalikybę ir Bažnyčią buvo jau neįmanoma. Teko norom nenorom apie tai prabilti... Tačiau žmonės, kurie yra skaitę Kudirkos „Tėvynės varpus“ jo redaguojamame laikraštyje *Varpas*, jo laiškus bendraminčiams, buvo gerokai nustebinti to, kas pasakyta.

Straipsnio „Ar Vincas Kudirka buvo bedievis?“ autorė cituoja prof. Reginos Koženiauskienei pranešimo, skaityto mokslinėje konferencijoje, skirtoje Vinco Kudirkos 150-osioms gimimo metinėms, fragmentus. Pasak profesorės, Kudirkos „pasaulėžiūrą geriausiai atspindi darbai“. Kokie? Gal jo publicistika – mintys apie dvasininkiją, vienuolynus ir pačią katalikybę? Ne. Esą „V. Kudirka mielai spausdino kunigų straipsnius *Varpe* ir ne kartą barė savo bendraamžį Joną Šliūpą, užpuldinęjantį kunigus“. Be to, „V. Kudirka rūpinosi lietuvių sielų išganymu, sielvartavo, kad uždaromos lietuviškos bažnyčios, kad tautiečiai neturi kur eiti išpažinties, ne vieną kartą gynė reikalą, kad vaikai būtų mokomi tikėjimo tiesų, žinoma, lietuviškai...“ Ir apskritai: „Jo kūryboje jaučiamas pomėgis kalbėti Šventojo Rašto tekstų metaforomis, alegorijomis ir parabolėmis...“

Kokia išvada daroma iš šių „faktų“?

Kadangi Kudirkos raštuose, pasak straipsnio autorės, „jaučiamas giluminis suartėjimas su šventaisiais tekstais, o jo gyvenimo ir kūrybos nuostatos atitiko krikščioniškosios moralės normas bei principus, be to, jis gyvenime nesielgė kaip bedievis nihilistas, tai ir neturėtume jį vadinti bedieviu“. Kačerauskienė pabrėžia: „Iš V. Kudirkos raštų galima spręsti, kad jo tikėjimas buvo tylus, nedemonstruojamas, toks, kaip moko tikėti ir melstis Šventasis Raštas, – sakė konferencijoje prof. R. Koženiauskienei.“

Toks iškreiptas, švelniai tariant, Kudirkos pasaulėžiūros traktavimas – ne naujiena. Apie jo požiūrį į pasaulį, į visuomenę ir į religiją nemažai rašyta JAV lietuvių. Čikagoje po karo buvo leidžiamas neperiodinis žurnalas *Varpas* dažnai gvildendavęs ne tik ideologines Kudirkos pozicijas, bet ir bendrąją jo pasaulėžiūrą. Pavyzdžiui, Vytautas Bagdonavičius Kudirką vadino „tradicinės krikščioniškosios dorovės atstovu“. O filosofas Vincas Vyčinas tvirtino, kad savo tautiniu atsivertimu „Kudirka įėjo į dvasinį ryšį su savo tautos ‘kosmine’ pasąmone [...]. Ir šita prasme jis buvo religingas asmuo“ (*Varpas*, nr. 24).

Publicistas Aleksandras Merkelis monografijoje „Didysis varpininkas Vincas Kudirka“ pripažįsta, kad santykiai su dvasininkija nuolatos „aštrėjo bei blogėjo, ir jis pats buvo apšauktas bedieviu“. Tačiau į savo paties klausimą „Ar iš tikrųjų V. Kudirkos veikloje esama to, kas galima būtų pavadinti bedieviškumu, kova su religija, krikščionybės griovimu lietuvių tautoje?“ šis autorius irgi atsako: „Anaiptol, nė mažiausio šešėlio. „Tėvynės varpai“ yra nesugriaunamas įrodymas, kad XIX amžiaus paskutiniame dešimtmetyje Vincas Kudirka yra vienas iš didžiausių ir energingiausių katalikybės gynėjų prieš besiveržiančią į Lietuvą pravoslaviją. Jei jis būtų bedievis ar bent netikintis [...] žmogus, tai kuriems galams jis būtų gynęs katalikybę nuo pravoslavijos?“

Net ir nežinant, ką Kudirka rašė apie katalikybę ir dvasininkus, yra aišku, kad šis argumentas nepakankamas paneigti skeptiškam jo požiūriui į katalikybę, o tuo labiau – įrodyti tariamą religingumą.

Rimtesnę, gilesnę jo pasaulėžiūros analizę iševijoje pateikė Vytautas Kavolis studijoje „Žmogaus genezė. Psichologinė Vinco Kudirkos studija“. Tačiau ir šis autorius tvirtino, kad Kudirkos „tikėjimas yra griežtai individualistinis, nereikalaujantis išorinių formų, kritiškas, nesentimentalus; ir dėl šių savybių savotiškai ‘protestantiškas’“.

Bet jeigu tikėjimas yra kritiškas, nesentimentalus (paremtas ne „širdimi“, kuria, anot Šventraščio, „surandamas Dievas“) ir netgi „protestantiškas“, tai kažin ar toks protestas prieš katalikybę išvis yra religinis. O jeigu

jis neturi „išorinių formų“, yra „griežtai individualus“, „nedemonstruojamas“, tai iš kur galima žinoti, koks jis iš tikrųjų yra ir ar apskritai „jis“ yra? Ar tai nėra tiktai bandymas, suvokiant Kudirkos autoriteto įtaką lietuvių kultūrai ir žinant, kad *Varpo* publicistiką nedaug kas skaitęs, pavaizduoti jį katalikybės šalininku? O gal daugelis jo straipsnius *Varpe* skaito tarpais užsimerkdami ir nematydami, kas ten parašyta?

Nepriklausomybės metais vienintelis kiek objektyvesnis bandymas aptarti Kudirkos pasaulėžiūrą yra dr. Irenos Buckley (VDU) internetinis straipsnis, pavadinamas „Vincas Kudirka: krikščioniškųjų ir tautinių vertybių jungtis“. Ar autorė surado tą „jungtį“ Kudirkos kūryboje?

Buckley pripažįsta: „V. Kudirkos nuostatos yra priešingos maironiškajam teocentrizmui, pagrįstam garbinimo, baimės ir Dievo meilės retorika.“ Tačiau daro išvadą: „Tautinės inteligentijos dvasinė diferenciacija XIX a. pabaigoje nesukėlė griežtos konfrontacijos. [...] V. Kudirka derino liberalizmo, tolerancijos idėjas su giliai suvoktomis, nedeklaruojamomis krikščioniškomis vertybėmis. [...] V. Kudirkos darbai rodo, kad dažniausiai šias jungtis lemia ne sąmoningas nusiteikimas, o pasąmonės klodai.“

Čia vėl išnyra tas pats tendencingo spėliojimo metodas: Kudirka „nedeklaravo“ tokios jungties, nes ji glūdėjo „giliai pasąmonėje“, nepaisant jo paties viešai pareikštos nuomonės. Bet ar tokia „giluminė“ Kudirkos sąmonės įžvalga neprasilenkia su jo paties „sąmoningu nusiteikimu“? Ar tai iš tikrųjų objektyvi, o ne voliuntaristinė jo pasaulėžiūros analizė?

Tiesa, ir pats Didysis Varpininkas kurį laiką bandė suvienyti pasauliečių ir tikinčių inteligentų pastangas bendrai kovai už carinės spaudos sąlygomis svarbiausią tikslą – lietuvių tapatumo sutvirtinimą. Kudirka rašė: „*Tėvynei naudą gali atnešt darbuotojai įvairių pažvilgių, ne tik kunigijos užtvirtintų [...]. Mūsų rūpestis ne kelti vaidus tarp 'netikinčiųjų' ir tikinčiųjų, o kelti lietuvių. [...] Rodos, nebūtų ko bijotis, susipratus, kad kitaip manantis tai dar ne slibinas, kad ir su priešingomis nuomonėmis galima greta gyventi be drebėjimo, vaidų ir išvien tarnauti viešiesiems reikalams [...]. Kol bus*

tarp mūsų nors viena partija, išsiskyrusi nuo visų, su savo nuopelnais ir nuodėmėmis apsisupusi lukštu, ir lyg sugedęs kiaušinis gaudens norintiems prisiartinti: nejudink – pasmirs! – tol, nors ir visi, žiūrint iš šalies, eitume į pagelbą tėvynei [...], stovėdami prie tėvynės altoriaus [...], užmiršime sudėti ant to altoriaus priderančias aukas“ (*Varpas*, 1894, nr. 1).

Tačiau tautos žadintojo kilnios pastangos vienyti inteligentus, kad visi kartu siektų gyvybiškai svarbaus lietuvių tautai tikslo, nedavė vaisių. Intelligentija suskilo, anot Kudirkos, į „*liberalus bedievius*“ ir „*klerikalus davatkas*“, nes vieni rūpinosi tautos švietimu, esamos tikrovės supratimu ir geresniu medžiaginiu žmonių būviu, o „*antri su plaukais iš baimės pasišiaušiojusiais šaukia: kame yra to viso cementas ir papėdė? Vieniems regis, kad be to cemento galės apsieiti, kiti per nevalią nori aną brukti – ir štai, palikę šalyje pamatinį dalyką – apšvietimą, pjaunas apie reikalingumą ar ne krikščioniško tikėjimo*“ (*Varpas*, 1896, nr. 8).

„*Tolesniame laike, – rašo Kudirka, – viena lietuvių dalis, dvasiškija, atsiskyrė nuo „Varpo“. Teisybę pasakius, tai du gaivalu, kurių vienas turėjo pilną liuosybę manymo ir kritikos, kitas gi – suvaržytą per nevalią mintį ir labai siaurus kritikos rubežius, tokiu, sakau, du gaivalu ilgai eiti išvien negalėjo*“ (*Varpas*, 1898, nr. 6).

Turbūt nereikia aiškinti, kurioje „barikadų“ pusėje stovėjo pats Kudirka: „*Nereikėjo brukti per nevalią to cemento, – rašė jis, – nes ir cementas ne prie kiekvieno darbo tinka ir dar neprityrusiose rankose gali sugest ir likt be naudos.*“ Dvasininkai, pasak jo, „*būgnija vien apie 'reikalingumą tikėjimo', aiškindami tą reikalingumą ne su pagelba mokslo ir logikos, o tik su pagelba iškeikimų bedieviais, su pagelba intrigų ir kitų panašių įrankių, nes 'krikščioniška idėja turi būt ant pirmos vietos'*“. Laisvamaniams „netikėliams“ jie išvis nenorėjo palikti vietos. Katalikiškas laikraštis *Tėvynės sargas* prie „paleistuvių“, „didžiausių neprietelių“, prie „išgamų lietuvių“ priskyrė ir bedievius: „*Į pirmą eilę išgamų pagal programą pristatytas „Varpas“*“ (*Varpas*, 1896, nr. 8).

„*Nereikalingas ir be matomo pamato buvo tas pasišiaušiojimas plaukų, – aiškino Kudirka, – nelogiškas ir labai netaktiškas anas brukimas per nevalią reikalingu-*

mo tikėjimo į darbus tų vyrų, kurie apie nereikalingumą tikėjimo niekad neužsiminė ir tuo klausimu nebuvo užsiėmę [...].

Aniems neklausant, pradėjo dergt, o pagalios ir išdavinė“ (Ten pat).

Išdavysčių, skundų (*denunciantišką*) taktiką polemikos įkarštyje Kudirka laikė ypač bjauria. Čia nereikia įrodymų ar argumentų, čia gana parodyti pirštu į „neištikimą“ gaivalą (rašytoją ar laikraštį) ir pagąsdinti, „kad susirišimas su tokiais gaivalais nugramzdina žmogų į prapultį su kūnu ir dūšia“, tada žmonės „klausys rody, gelbiančių dūšių. Galingas tai įrankis, bet ir atsakymas už niekingą jo vartojimą yra didelis! [...] Tokią denunciatišką polemiką gimdo didelis fanatizmas, taip didelis, kad jisai nustelbia visai ir protą, ir sąžinę“ (Varpas, 1898, nr. 3). Toks fanatizmas lėmė, kad kai kurie dvasininkai išvis draudė žmonėms skaityti lietuviškus laikraščius, jeigu pirmiau neparodo jų kunigui: „Aišku, užgina skaityti tik tamsuoliai, kurie nežino, ką darą“ (Ten pat).

Tai kas yra kaltas dėl to meto lietuvių inteligentijos susiskaldymo ir konfrontacijos?

Tik pradėjęs leisti *Varpą* ir *Ūkininką*, Kudirka gavo įspėjimų ir kaltinimų, esą „mūsų laikraščiai bedieviški: vienas sakė – dėl to, kad „Varpo“ nepradėjome nuo „Vardan Dievo Tėvo“; kitas – kad per retai minime laikraščiuose žodį „Dievas“; trečias – kad tame pat numeryje, kur aprašytas mėšlas, yra paminėtas Dievas ir t. t.“ (Varpas, 1896, nr. 8).

Nesunku suprasti, kodėl katalikų dvasininkai dilemą „Dievas ar Tėvynė“ visada sprendė Bažnyčios naudai. Jų pasaulėžiūra pagrįsta „Viešpaties“, t. y. Absoliuto, idėja, jie yra įtikėję, kad turi teisę viešpatauti visuomenės gyvenime, be to, pirmiausia žiūri, aišku, Bažnyčios interesų. Katalikų laikraštis *Tėvynės sargas* yra atvirai pareiškęs: „...Niekada neaukokime katalikybės dėl gero tėvynės.“

Kudirka labai piktinosi tokia katalikiškosios inteligentijos laikysena: „Turime teisę paabejoti, ar pati katalikystė būtų taip pasakiusi. Ji būtų atsiminusi, kad nepriguli prie prigimtų lietuvių tautos ypatybių, kad ji yra tikrai ateivė [...]. Nesusilaikė tačiau katalikystės tarnai nuo pastatymo akis į akį katalikystės su tėvyne, ne-

susilaikė nuo ištartimo prieš tėvynę vardan katalikystės žodžių, atsiduodančių mirties kvapu [...]. Kaip išdrįsta šis laikraštis vadinti save tėvynės sargu? Tegul vadinasi ‘Katalikystės sargas’“ (Varpas, 1896, nr. 8).

Jau vien ši *Varpo* polemika su *Tėvynės sargu*, vien tai, kad katalikų tikėjimą Kudirka laikė svetimkūniu lietuvių tautos dvasinėje kultūroje, verčia suabejoti, ko vertos pastangos Kudirkos pasaulėžiūrą užtempti ant katalikiško kurpalio. Kartu darosi aišku, ir kodėl nesuiformavo derama „krikščioniškųjų ir tautinių vertybių jungtis“. Tokią jungtį žlugdė klerikalų pretenzijos dominuoti tautiškų vertybių sąskaita, siekis monopolizuoti visą dvasinį tautos gyvenimą: „Toku būdu ir pavedimas tėvynės reikalų ir jos likimo į katalikystės sargų rankas būtų tėvynei didei pavojingas, nes iš pusės katalikystės rastų smarkių konkurencijų“ (Ten pat).

Gal leiskime ir pačiam Kudirkai pasisakyti klausimu, kurį iškėlė bernardinų laikraštis, – „Ar Vincas Kudirka buvo bedievis?“

Pirmiausia, koks buvo jo požiūris į katalikų dvasininkus? „Mūs kunigai visgi per daug aiškiai išskiria save iš tarpo visų draugijos sąnarių, per daug ypatingų reikalauja privilegijų [...], skaito save už nedasilytėtinus ir verčia, kad net jų paklydimų niekas neišdrįstų patėmyti. Per tai kitaip manančius vadina savo priešais [...] argi iš tikrųjų, galint „užkabinėti“ visus kitus mirtingus žmones, negalima užkabinėti kunigus, taipgi mirtingus žmones?“ (Varpas, 1894, nr. 1).

„Tėvynės varpuose“ ir Kudirkos laiškuose bendraminčiams esama nemažai tokių „užkabinėjimų“ – aštrių epitetų kunigų adresu: „manekenai, išmankyti su kūnu ir dvasia ant svetimo kurpalio“ (Varpas, 1892, nr. 5), „magikai“ (Varpas, 1898, nr. 5), „tamsuoliai“ (Varpas, 1898, nr. 3), „apkvaitusios nuo fanatizmo garų ypatos“ (Varpas, 1894, nr. 7), „išlamdyti šventeivos“, „kvailo įsitikinimo fanatikai“ (1880 m. gegužės 15 d. laiškas Pranciškui Adomačiui), „juodieji pranašai“ (Varpas, 1896, nr. 4), „savimylos, kuriems rūpi tik tai savo nauda“, „fanatizmo junkeriai“, „Kunigų idealai: storas pilvas, pilnas kišenius ir riebi gaspadinė“ (Varpas, 1897, nr. 1).

Tokių „dvasiškiems piemenims“ (dar vienas Kudirkos epitetas) negailestingų charakteristikų motyvai

buvo ne tik žema, apmaudą ir pasipiktinimą kelianti lietuvių intelektualinė kultūra (dalį kaltės dėl to turėtų prisiimti Katalikų bažnyčia), bet ir natūralus atoveiksmis tiems, kurie, užuot ieškoję argumentų, vien keikė, plūdo, šmeižė „bedievius“. Patį Kudirką davatkos ir kunigai buvo apšaukę ne tik „bedieviu“, bet ir paleistuviu, net žmogžudžiu... Bet „*aš nepabūgsiu! Nes tolimas tam purvui, kuriuo mane teršia rėksmingi valkatūnai*“, – rašė jis laiške Pranciškui Adomaičiui 1880 m. gegužės 15 d.

Pasigilinus į ideologinę XIX a. atmosferą, nevertėtų stebėtis, kad katalikų dvasininkams rašytojas taiko tokias „sutirštintų spalvų“ charakteristikas. Pasak Kudirkos, dvasininkai „*ne argumentais kovoja, o tiktai siundymu savo priešininko ir skelbimu pramanyto pavojaus dėl trempiamų šventenybių [...]. Polemikas, kurių argumentai neturi nieko bendro su apsvarstomu dalyku, kurių siekis ne išaiškinimas teisybės, o tik apdrabstymas priešininko kad ir bjauriausiais purvais, semtais iš bet kokios balos, reiktų apstabdyti. [...]. Kadangi panašios polemikos išeina tankiausiai iš kunigų laikraščiu, tai tegul kunigai prisideda prie įvesdinimo į polemiką reikalaujamos etikos*“ (Varpas, 1898, nr. 5). Be to, nepamiština, kad Kudirkai būdingas kritiškas literatūrinis mąstymas, su mistikos neprotingumu, su neteisybe jis kovojo ir kandžia satyra: „*Žinomas daiktas, kad išjuokimas silpnų, papeiktinų pusių greičiau galima pataisyti nekaip pamokslas.*“

Kudirka pats sau nusižengia, tvirtindamas, kad išjuokimas „*turi pasiekti silpną žmogystos pusę, tik neužgauti ir nenuskriausti pačią žmogystą*“, bet vis dėlto neiškęsdamas ir aštrių satyros žodžiu pliekdamas dvasininkus. Galima suabejoti tokiomis apibendrintomis, pernelyg negatyviomis dvasininkijos charakteristikomis. Jokie žmogiškieji sprendimai ir vertinimai nėra tobuli, absoliučiai neklaidingi. Nederėtų ir Kudirkos pernelyg garbinti, bandant pateisinti kiekvieną jo poelgį, pavyzdžiui, antisemitinius pareiškimus. Tačiau derėtų suprasti, kodėl jis užėmė tokią aršią poziciją. Ne tik pats Kudirka asmeniškai buvo puolamas. Naudodamiesi kaimo gyventojų tamsumu, kai kurie dvasininkai gąsdino parapijiečius, kad šie neskaitytų „bedieviškos spaudos“: „*Pargabentus jau į Lietuvą laikraščius ir kny-*

gas degino tie patys lietuviai dėl to, kad esą nuodėmė tuos raštus skaityti, nors visai nežinojo turinio tų raštų“ (Varpas, 1898, nr. 3). Be to, Katalikų bažnyčia tuo metu iš esmės užėmė lietuvių lenkinimo poziciją.

Ar esant tokiai situacijai Kudirka galėjo dvasininkų atžvilgiu būti tolerantiškas ir mandagus? Tolerancija tokiam obskurantizmui pati būtų buvusi tamsuoliška. Kai atvirai paminamos prigimtinės tautos teisės, kai nesiliauja šmeižikiški išpuoliai prieš šių teisių gynėjus, „*negali žmogus iškęsti nepaspyręs lojiką su koja ir neriktelėjęs: šelauk!*“ (Varpas, 1893, nr. 7).

Žodį „bedieviai“ ir net sąvokas „tikintieji“, „netikintieji“ Kudirka dažnai rašo kabutėse, nes, anot jo, „*Kas yra bedievis ir katrą žmogų galima gryna sąžine pavadinti bedieviu, o katrą ne, – sunku būt „Tėvynės sargui“ atsakyti, nes tame dalyke jo išmanymas tikrai taip toli nesiekia*“ (Varpas, 1896, nr. 8).

„*Tikėliai užsispyrė išnaikinti netikėlius. [...]. Europoje užvedė inkviziciją, o Amerikoje – anatamą*“ (Varpas, 1894, nr. 7). Toks primityvus, nepakantus, nehumaniškas žmonių rūšiavimas į dvi priešingas stovyklas, prisimant sau arbitrų ir teisėjų vaidmenį, nepriimtinas dar ir todėl, kad Dievo sąvoka yra labai plati, neapibrėžta, neiški (to, kas pramanyta, neįmanoma išaiškinti). Protin-gas žmogus net ir pats sau neskuba atsakyti į klausimą, ar jis religingas. Juk kas yra Dievas? Kūrėjas? Teisėjas? Baudėjas? Tvarkdarys? Meilė? Karalius? (Visa tai – netašytas antropomorfizmas...) O gal „Naikinanti ugnis“? Pabaisa? Vampyras, reikalaujantis kruvinių aukų? Ar atvirkščiai – „atpirkėjas“, pats tapęs „kruvina auka“? O gal Dievas, kaip tvirtina patys teologai, – tai „paslapčių paslaptis“, t. y. nežinomybė? Be to, juk ir katalikas yra „bedievis“, sakykim, Krišnos, Mitros, Dzeuso, Perkūno ir kitų dievų atžvilgiu. Musulmonai ir net judėjai visus krikščionis irgi laiko „bedieviais“. Filosofų Dievas, skirtingai nuo primityviai įsivaizduojamų antropomorfinių būtybių, gali būti išvis ne asmenybė, o neapibrėžtas kosminis protas, būties tikslingumas, visatos esmė, visuotinio tapsmo jėga... Ar tokie mąstytojai – irgi „bedieviai“? Todėl beatodairiškai klijuoti žmogui paties Kudirkos sarkastiškai vartotas neadekvačias „tikėlio“ ar „netikėlio“ etiketes, kaip tą darė ir tebedaro katalikiškoji spauda, yra ne tik nesubtilu, bet

ir nekorektiška. Kudirkos pasaulietišškai pasaulėžiūrai nusakyti netinka priešdėlis „be“, reiškiantis trūkumą. Atvirkščiai, jam būdingas konstruktyvus blaivumas, realizmas, dalykiškumas, pasaulietiškumas, drąsa kovoti su blogiu – ne tik su politine ar ekonomine, bet ir su dvasine priespauda, su obskurantizmu. Tai iš tikrųjų nuosekli, vientisa pasaulėžiūra.

Bernardinų „oficiozas“ Kudirkos žodžius apie vienuolynus, aišku, irgi nutyli. Kai vienas kunigas ėmė kviesti lietuvaites, kad vyktų į JAV, taptų ten steigiamo vienuolyno „seserimis“, nes tada galės ateityje religiškai šviesti Lietuvos vaikus, Kudirka rašė: „*Man rodosi, kad kur kas naudingiau ir garbingiau būtų tą laiką, kurio daug išeis, bekuriant klioštorijų* [taip pašaipiai jis vadino vienuolyną, – V. B.], *viduramžinę mums visai nereikalingą instituciją, pašvęst mokiniui vaikų [...]. Kam dar čia su koku ten klioštorium daryt lietuvaites?*“ (Varpas, 1895, nr. 4). Tokio vienuolyno steigėjams vietoj jaunų lietuvaičių jis siūlė kviesti į JAV... davatkas: „*Isteigtume emigracijos komitetus ir iš kiekvienos parapijos galėtume pristatyt jų po keliolika vagonų.*“ Beje, davatkas Kudirka vadino „*visuomenės piktšaisiais*“, „*žmonijos kora*“, „*liežuvautojomis*“, nes patriotiškai nusiteikusius inteligentus pasauliečius jos ne tik šmeižė, bet kartais vykdė ir „*žemesnės paslaptinės policijos*“ funkcijas – skųsdavo, išduodavo caro policijai. Todėl jų „*nesinorėtų priskirti prie žemesniųjų sutvėrimų, o prie žmonių – lyg ir šlykštu*“ (Varpas, 1891, nr. 8). Davatkystė, kaip ir kunigystė, gali išmaitinti, visai nieko nedirbanti. Davatkos – tai dievobaimingumu prisidengusios „*valkatos šventabėdės*“: „*Nekaltinkite mane už taip triviališką žodį: žmogystai, paverstai į triviališką esybę, pritinka tik triviališkas vardas*“ (Varpas, 1892, nr. 7).

Laisvamanišką Kudirkos pasaulėžiūrą geriausiai nusako jo požiūris į pačią katalikybę.

„Nesuprantame lietuviams kitokio tikėjimo, kaip tik katalikišką“, – rašė vienas religinis JAV išeivijos laikraštis. („*Tai tuojaus matyt, kad 'nesupranta'*“, – pakomentavo Kudirka skliausteliuose.) Pasaulietišką inteligentų susivienijimą minėtas laikraštis vadino „Asilų Draugija, prie kurios priguli keli veršiai“, išleidę knygelę apie ūkininkavimą ir dorovinį elgesį be religinės mistikos.

Kudirkos nuomone, katalikybė yra „*pavirtusi į gryną popiežystę*“ (Varpas, 1895, nr. 12). Kodėl jis buvo prieš tai nusistatęs? 1894 m. popiežius Leonas XIII paskelbė encikliką Lenkijos vyskupams. Tais pačiais metais Varpe (nr. 7) Kudirka išspausdino šios enciklikos įžangą, kurioje teigiama: „*Viernai tarnaujant Dievui ir Ciesoriui, reikia mokyti Dievo baimės prasčiokėlius tamsiuosius [...]* ir išpildymo šventos religijos nuo pat kūdikystės, idant iškaloje neskaitytų knygy, kurių Bažnyčia nepatvirtina, ir saugotųsi nuo draugystės su bedieviais, bet kuo didesnę gauna mokslą, kad tada didesnę turėtų Dievo baimę ir paklusnybę Bažnyčiai šventai“. Pacitavęs tekstą, Kudirka klausė: „*Skaitytojau, kaip Tamstai patinka šitoji prakalba?*“

Enciklikoje popiežius neskyrė lietuvių nuo lenkų ir gyrė politinį Aleksandro III „teisingumą“, nepaisant to, kad šis caras persekiojo Lietuvoje katalikybę, okupacinė jo valdžia surengė kruvinas Kražių skerdynes. „*Man kražiečių kraujas yra brangesnis už Vatikano diplomatiją*, – rašė Kudirka, apibūdinamas ją kaip „lapės dorą“. – *Nė koks autoritetas nenubaidys manęs nuo išreiškimo atvirų nuomonių vardan to kraujo ir neprivėrs būti apsimetėliu. [...]. Geriau su teisybe laimėt priešininką, nekaip su melu – draugą*“ (Varpas, 1895, nr. 3).

Religija iš esmės teigia sielos nemirtingumą. Kaip Kudirka traktavo sielos santykį su kūnu?

Kritikuodamas šiuo klausimu JAV leidžiamą katalikų laikraštį Rytas, kuriame buvo rašoma, kad „dūšia gali būti be kūno ir daryt viską, kas prie jos priguli“, Kudirka pašaipiai rašė: „*Jeigu dūšia gali būti be kūno, tai gal gali patekt skyrium nuo kūno ir policijos priežiūrai? Ir jeigu gali būti mislys, atsitraukusios nuo kūno, tai ar negalima būtų tokią mislį sugriebt ir patalpint į laikraštį?*“ (Varpas, 1896, nr. 1). Jis tiesiog išjuokia šio laikraščio tvirtinimą, esą „dūšia prasideda pirm susivienijimo kūnų nėščioje moteries“, šmaikščiai pridurdamas: „*Tu man ištirk*“... Tokią „*dvasišką akušeriją*“, aiškinančią žmogaus sielos pradžią, jis vadino netgi „*šlykščia*“...

Pasaulėžiūros požiūriu įdomus jo pasisakymas dėl meilės jausmo prigimties: „*Nerūgaukite ant manęs tie filosofai, kurie meilės pradžios ieškote ne žemėje, o ore, – jeigu pasakysiu, kad tą „traukutį“ dėdienė gamta suteikė ne tik žmonėms...*“ (Varpas, 1891, nr. 2). Meilės jausmo

pagrindą Kudirka įžvelgė ne mistiniame dvasingume, o biologinėje žmogaus prigimtyje, jo instinktuose: „*Žmogus pyksta ant mokslo nurodymų, kad jis esąs tik visos gyvūnijos evoliucijos „paskutinis laipsnis“, negalintis pa- neigti giminytės su gyvuliais“* (Varpas, 1889, nr. 10).

Net ir patriotizmo jausmo ištakas Kudirka įžvelgia grupiniame tautos savisaugos instinkte ir nurodo, kad tie, kurie kovoja su šiais gamtos suformuotais instinktais, „*su prigimtais žmogaus jausmais, greičiau ar vėliau turi pralaimėt*“ (Varpas, 1895, nr. 12). Ši gili lietuvių tautos savarankiškos ateities įžvalga, kaip žinome, kelis kartus ryškiai pasitvirtino jau XX amžiuje.

Skirtingai net ir nuo šiuolaikinės, reformuotos katalikiškosios teologijos, kuri vis dar svyruoja kreacionizmo ir evoliucijos santykio klausimais, painiojasi vertindama darvinizmą, Kudirka jau XIX a. suprato mokslinį evoliucijos teorijos pobūdį, kovos už būvį dėsnio gyvojoje gamtoje vaidmenį ir gynė darvinizmą nuo tamsuoliškų išpuolių, esą šis „naujasis mokslas“ kaltas dėl žmonių nedorovingumo, žiaurumo, nusikaltimų: „*Būk tai prieš Darviną žmonės gyveno kaip aniolai, o tik Darvinui ištarus: „kova už būvį“, svietas paklausė ir pradėjo pjautis“* (Varpas, 1891, nr. 10).

Kudirka apgailestavo, kad Lietuvoje tiek nedaug inteligentų, o išsilavinimo lygis toks žemas: „*Mūsų žmonelės mato visą laimę iš mokslo tiktai tame dalyke, kai mokslas duoda įstoti į kunigus“*, į universitetinio lygio inteligentus žiūri iš pasalų, šnairuoja, mato jų raštuose „*kilpą, užtaisytą ant jūsų nekaltybės“* (Ten pat). Dėl to buvo kalta ir Bažnyčia, diegusi tikintiesiems skeptišką požiūrį į mokslą ir jaunimo išsilavinimą. Kudirka *Varpe* (1891, nr. 9) citavo tokį vieno katalikiško laikraščio teiginį: „*Šio svieto mokslai ir mandrybės Dievo akivaizdoje yra pusgalvystė...*“

Ar tiesa, kad Kudirka katalikybę gynė nuo stačiatikybės? Ne, ne tiesa. „*Ne mano dalykas, – rašė jis, – kaip sulaikyti lietuvius prie katalikų bažnyčios, o atginti nuo cerkvės“* (Varpas, 1889, nr. 9). Jis nesipainiojo į vienos krikščioniškosios konfesijos rietenas su kita, tik gynė lietuvių teisę atlikti religines apeigas gimtąja kalba.

Ar tiesa, kad jis buvo krikščioniškosios moralės atstovas? Ne, ne tiesa. Dr. Irena Buckley pati rašo: „Žmo-

giškasis moralumas, poeto manymu, stiprus ir tikras, kada jis yra neprimestas, o grindžiamas laisva valia, giliai suvokiamas.“ Dorovė yra visos žmonijos kūrinys, todėl ji, kaip bendražmogiškoji vertybė, nėra kokios nors vienos religinės srovės nuosavybė.

„*‘Tikintieji’ absoliutiškai sprendžia, kad ‘netikintieji’, – rašė Kudirka, – negali būti gerais žmonėmis. Tikrai galima atrasti ‘netikinčių’ žmonių, kurie savo elgesiu, gerais darbais visai nenusiduoda aplenkti ‘tikintiesiems’.*“ Jis nurodo, kad ir vieni, ir kiti turi savus, skirtingus dorą elgesio pamatus, todėl nedera šnairuoti vieniems į kitus „*ir per prievartą siūlyti savuosius pamatus*“. Juk „*tikėjimas tai dalykas ne prievartos, o sąžinės“* (Varpas, 1893, nr. 5).

Katalikiški laikraščiai, pasak jo, „*priversti yra pripažinti, kad tikėjimas jau taip neteko kredito, kad iš geros valios nei- ma jo, o tik reikia jį siūlyti, kišti į akis, naudotis iš kiekvienos vietos, kur galima kaip kokį pirkinį brukti, kad tik kas imtų“* (Ten pat). Tarp kitko, toks katalikiškosios mistikos „brukimas“ ir piršimas „iš kiekvienos vietos“ dar yra išlikęs, nors situacija net ir kaime dabar jau visai kitokia.

Ar tiesa, kad Kudirka „ne kartą barė J. Šliūpą, užpuldinėjantį kunigus“? Ne, netiesa. Atvirkščiai, gynė jį nuo agresyvių dvasininkų išpuolių ir vertino kaip bebaimį kovotoją už tiesą: „*Jo raštai skaitytoją patraukia nesulaikoma drąsa sakyti į akis teisybę nuogą.*“ Tardamasis su Šliūpu dėl Varpo idėjinės krypties, jis rašė: „*Kad laikraštis neturės pažiūrų „Tamsos“ – tful norėjau pasakyti „Šviesos“ [religinės krypties, – V. B.] – tai kiekvienam išmintingam žmogui aišku [...] Su radikališkomis pažiūromis reikia saugotis ir atsargiai elgtis: dar per drūčiai juoda ranka jėzuitų (kunigijos), liūdna pamislyti, laiko už keteros Lietuvą ir ją vadžioja. Tik užkabink kunigą – tai joks laikraštis nepasieks į rankas žmonių. Atsimename, tokiu būdu dingo „Aušra“. [...] Tegul tik jie paleidžia žmones priprasti prie skaitymo, o tada...“* – rašė jis laiške Jonui Šliūpui 1888 m. kovo 28 d.

Tačiau dėl dvasininkų siekio „neprireisti ‘netikėlių’ prie tautos gavinimo darbo“ Kudirka vėliau buvo priverstas atsisakyti laukimo taktikos ir stipriai „užkabinti“ ne tik kunigiją, bet ir patį katalikų tikėjimą. Protas ir sąžinė, asmenybės taurumas ir aistra kovoti už tiesą net ir labai sunkiomis sąlygomis lėmė, kad nepripažino jokių

kompromisų mokslo ir tėvynės sąskaita ne tik su tam-
sios „šviesos“ apaštalais, bet ir su „užsilikusiais prietarais“
(*Varpas*, 1892, nr. 11), „*kvailu įsitikinimu*“ (Laiškas Pran-
ciškui Adomaičiui 1880 m. gegužės 15 d.), „*aprioristiškais*
svajojimais“ (*Varpas*, 1894, nr. 1), „*kurstymu emigracijos į*
rojų“ (*Varpas*, 1892, nr. 11), tiesiog „*niekais*“ (Ten pat).

Ar tokie Kudirkos, jo paties prisipažinimu, „*kaip pa-
saulietiško žmogaus*“ (Laiškas Pranciškui Adomaičiui
1880 m. gegužės 15 d.) žodžiai apie katalikybę yra įro-
dymas, kad jis buvo „tylus tikintysis, toks, kaip moko
tikėti ir melstis Šventasis Raštas“? Pašalintas iš kunigų
seminarijos „už pašaukimo stoką“, Kudirka ne tik nie-
kada nesimeldė, bet ir nelankė bažnyčios.

Abstrakčių pasaulėžiūros problemų jis nesprendė –
niekur neanalizuoja Dievo idėjos, nesigilina į materia-
lizmo ar idealizmo problematiką. Todėl nėra pagrindo
priskirti jį prie idealistų, nes jo „idealizmas“ buvo ne fi-
losofinis, o praktinis, pagrįstas didele patriotinių idealų
realizavimo viltimi. Netinka jo vadinti ir materialistu,
nes jis ne tik nepriskyrė savęs šiai filosofinei krypčiai,
bet ir neanalizavo neaiškių, spekuliatyvių, todėl vengtin-
ių „*medžiaginės pasaulio esmės*“ problemų.

Kudirka, kaip išmintingas intelektualas, matyt, su-
vokė ne tik emocinio-psichologinio lygmens mistikos
neprotingumą, bet ir abejotiną abstrakčių teorinių spē-
liojimų vertę. Jo pasaulėžiūrą galima apibūdinti kaip
realistinę, pozityvistinę, mokslu pagrįstą „sveiko pro-
to“ poziciją, nukreiptą daugiausia į konkrečių gyvenimo
problemų sprendimą ir į tikros, be mistikos apna-
šų, lietuvių dvasinės kultūros ugdymą. Buckley pati
sau prieštarauja, straipsnyje darydama išvadą: „V. Ku-
dirka – vientisa XIX a. asmenybė, kurios dvasinį turinį
lemia tautinės ir krikščionybės suformuotos vertybės,
perteiktos liberalaus pasauliečio.“ Jeigu jis – vientisai
„liberalus pasaulietis“, vadinasi, jį suformavo ne krikš-
čionybė, tuo labiau netinka vadinti jo „krikščioniškųjų
vertybių perteikėju“. Savo dvasine jėga, blaiviu protu ir
istoriniu įžvalgumu jis pats formavo lietuvių tautos ke-
lią ir darė įtaką jos pasaulėžiūrai. Jo skelbta visapusiškai
laisvos lietuvių tautos idėja net ir po šimtmečio išliko
labai aktuali. Ji ir dabar gyva, nepaisant visų globalizmo
vėjų ir demografinės krizės.

Tai kaip vis dėlto derėtų atsakyti į klausimą, pateiktą
bernardinų laikraštyje? Vargu ar apskritai verta stengtis į
jį atsakyti, nes toks klausimas nedaug ko vertas. Komen-
tarai, interpretacijos, vertinimai čia nelabai reikalingi. Ku-
dirka, kaip matome, laikė save „pasaulietišku žmogum“,
liberalu, laisvosios minties, kuriai nepriimtinas kaustantis
katalikiškas dogmatizmas, atstovu. Be to, klerikalizmas su
savąja „viešpatavimo“ ideologija privertė jį neigiamai ver-
tinti ir katalikų dvasininkus, ir pačią katalikybę.

Gaila, kad lietuvių tautos idėjinį XIX a. švyturį ma-
žai kas suprato ir tinkamai įvertino. Dirbti pogrindinį,
nors kilnų ir labai reikšmingą darbą jam buvo sunku
ne vien dėl carinės priespaudos, bet ir dėl Lietuvos
žmonių tamsumo, dėl „dangiškojo viešpatavimo“ ide-
ologų arogantiškų pretenzijų ir trukdymų, dėl dau-
gumos net ir pasaulietiškos orientacijos inteligentų
inertiškumo, abejingumo gyvybiniam prislėgtos ir
atsilikusios tautos interesams. Be to, šią iškilą, talen-
tingą asmenybę aklas likimas tragiškai nuskriaudė –
jis susirgo sunkia liga, kurią įveikti to meto medicina
dar buvo bejėgė.

Savo vos įpusėtą gyvenimą jis baigė pakirstas džio-
vos, vienišas (anot jo, „*atskirtas nuo viso pasaulio*“) var-
ganoje lūšnoje, net į kapus jį palydėjo visai nedidelis
būrelis žmonių (beveik tiek pat buvo ir žandarų). Ne-
būta nei pamokslų, nei prakalbų, nors dalyvavo moterų
šiai ne taip priprašytas kunigas.

Kudirka, jei prisikeltų iš kapo, turbūt ir šiandieni-
niam Lietuvos dvasininkams pasakytų, kad daugelio iš
jų protas ir sąžinė laisvamanybės atžvilgiu (nepaisant net
Vatikano II Susirinkimo nutarimų) vis dar yra „šventai“
suakmenėję. Jeigu sąžinė yra „Dievo balsas žmoguje“, tai
ar autoriai, priskiriantys Didįjį Varpininką prie katalikiš-
kų avelių, kartais nepametė šios „Dievo dovanos?“

Dvasinė kultūra nėra privati kokios nors religinės
konfesijos ar politinės partijos nuosavybė. Demokratinė
visuomenė tarsi ozonu kvėpuoja skirtingų nuomonių
išlydžiais. O kas bijo net Vinco Kudirkos, kam atrodo,
kad kartoti „bedieviškas“ jo mintis yra nuodėmė, tie,
kai eis pro akmeninį Didžiojo Varpininko paminklą
Vilniaus centre, beje, pastatytą medikų iniciatyva,
turėtų persižegnoti... ■

Vaidas JAUNIŠKIS

PUBLIKA? TEGUL UŽEINA...

Pasvarstymai apie teatrinius virsmo ritualus

„...reikia būti kankiniais, kurie deginami siunčia ženklus nuo savo laužų.“
Antonin Artaud, „Teatras ir jo antrininkas“

Siekiamybė ir imperatyvas, vertybinė gairė ir misija. Ši frazė, kurią meno pasaulis perskaitė 1938 m., gali pretenduoti į rekordininkes – ją ypač dažnai cituoja romantiškai nusiteikę teatro kūrėjai ir tokio teatro vertintojai. Nors poetiškai pamišęs „šventasis kankinys“ Artaud ir ugningi jo teiginiai anaipol nėra praktinis *vade mecum*, o tik puikus inspiracijų šaltinis, tačiau žongliuojantiems retorika kitko nė nereikia. Paradoksas: kankinystės adoracija mene, bene ryškiausiai sutviskusi XIX a. pabaigoje ir turėjusi sulaukti logiško finalo sulig futuristų eksperimentais, perskrodė ne tik visą XX a., bet tęsia savo kelionę ir šią dieną. Vis dėlto tuo stebėtis nereikėtų, jei turėsime omeny, pavyzdžiui, literatūrinį metodą, kurį naudojo vienas garsiausių mesianizmo išpažinėjų, melodramatiškų detektyvų (anot Nabokovo) kūrėjas Dostojevičius: tiek melodrama, tiek detektyvas užima daugiausia vietos populiariosios kultūros lentynose, nes siūlo skaitytojams ramybę ir tikėjimą, kad pažeista visuomeninė tvarka ir sudrumsta dvasinė harmonija bus atkurtos. O XX amžius suteikė aibes tragiškų progų griebtis raminamosios kultūros. Teatras pagal savo prigimtį negali apsieiti be ženklų,

tačiau šiandien stebina ne tiek Artaud frazės gajumas, kiek visiškai tiesmuki – net jei nesąmoningi – bandymai perkelti ją į sceną, kūrėjams suteikiant (ir patiems prisiimant) kankinių aureoles. Laužai, kaip rodo geriausi lietuvių teatro pavyzdžiai, scenoje dega gražiai ir prasmingai.

Gražina Mareckaitė puikioje studijoje „Romantizmo idėjos lietuvių teatre“ pateikia tokią citatą: „...vertingas yra pavyzdys lietuviško pasakoriaus, kuris apsieina visiškai be dekoracijų, nebent uždega ryšulėlį žabų, kai jo pasakojime pasirodo ugnies paukštė. O kai jis kalba apie stiklo kalną, nejučiomis praveria duris ir atlapoja klausytojams žvaigždėmis žėruojantį dangų.“¹ Jei ne kiek senstelėjęs stilius, pamanytum, kad kalbama apie Eimunto Nekrošiaus ar Beno Šarkos teatrą, apie režisūrinę išmonę, matomą Algirdo Latėno „Ledi Makbet“ ar Rimo Tumino „Mistrė“. Pastarasis pavyzdys būtų arčiausiai tiesos, nes cituojama ištrauka yra iš Adomo Mickevičiaus paskaitos, 1843 m. skaitytos *College de France*. Tumino ir Mariaus Ivaškevičiaus „Mistrė“ lietuviams vienam Paryžiaus bare kumščiais gina savo tautumą ir kalbų maišalynėje. Epizodas netyčia

tampa autoteminis, nes prabyla apie patį teatrą, patyrusį svetimas *doku*-dramų, britų brutalizmo, naujojo sentimentalizmo pagundas, šiek tiek grybštelėjusį net performanso ir postdramos formų, bet užsispyrusiai vėl grįžusį prie savo ištakų ir besipriešinantį europietiškos vertybių valiutos vilionėms.

Minėtoje studijoje apie lietuviškąjį romantizmą tarpais juntama ir lengva autorės ironija, ypač kai kalbama apie mėgėjų teatrus, ir rimta tarpukario teatro, kuris blaškėsi tarp įvairių formų, kritika. Tačiau knygos pabaigoje Mareckaitė lyg ir ima apgailestauti, kad šiandien mūsų teatras jau nutolęs nuo romantizmo per šviesmečius, nors pripažįsta: „*Kalbėti apie romantinės tradicijos tęstinumą lietuvių scenoje būtų visiškai anachronizmas.*“² Sutikti su abiem teiginiais būtų galima tik studijos, nagrinėjančios daugiausia dramaturgines romantizmo apraiškas, kontekste. O sceninė raiška, kuri šioje knygoje beveik netyrinėjama, leidžia toliau kalbėti apie akivaizdžias romantines tendencijas. Ne vėl stauga atgimusias, nes jos nuolatos buvo ir yra kurstomos mūsų teatro vaidilų ir vaidilučių, neleidžiančių abejoti, kad esame paskutiniai Europoje scenos pagonys.

Pastarųjų keleto teatrinių sezonų ženklas iš tikrųjų yra liepsnojantys kūrėjai su romantiškais savo pasauliais. Žinoma, juos lydi ir melodramos, bet šios, pasak Peterio Brookso, yra supaprastintas aiškiai poliarizuotų moralinių konfliktų paaiškinimas, į XIX a. atėjęs iš ikirevoliucinės Prancūzijos ir teikęs tvarkos iliuziją.³ Daugėja ir komercinių produktų pagal nuolatinių Lietuvos ir visos Vidurio Europos komediografų *Ray Cooney* & *Eric-Emmanuel Schmitt* receptus, bet jų funkcija paprasta ir nusipelno tokio pat dėmesio kaip ir vakaras su vidutinio svorio lietuvių popžvaigždute. Dabartinė teatro ideologija yra sunkusis romantizmas, demonstruojantis „tikrąsias“ sceninės raiškos vertybes, iš kurių ryškiausios – gestų patetika ir ženklų pabrėžtinumas. Tos visuomenės dalies, kuri ilgisi tvirtos rankos, teatre laukia katarsis. O jei pritarsime Hansui Robertui Jaussui, kad menines kūrinio savybes publika suvokia pagal atstumą tarp jos lūkesčių ir kūrinio teikiamos patirties horizontų,⁴ tai šiandienos teatre svarbiausia tampa intonacija, su kuria režisierius ištaria: „Publika? Tegul užaina...“

Neįpareigojanti atmintis

Įrodyti, kad tęsiama tarpukario, o ypač stagnacijos laikų, tradicija (suformuota tų spektaklių, kurie yra tapę mūsų teatro emblemomis), pakaktų ir pasirenkamos dramaturgijos: peržvelgę teatrų repertuarus, aptiktume tarsi ir pakankamą tiek žanrų, tiek stilių įvairovę, bet jau medžiaga, o ypač režisūriniai akcentai, stipriai niveliuoja tekstus ir ištarmes – tai, apie ką, teatrų manymu, šiandien būtina kalbėti.

O šiandien kalbama apie vakar. Atminties tema jau mažiausiai dešimtmetį populiari visoje Europoje, ir ne tik praeities palikimą inventorizuojančiose posttotalitarinėse šalyse, – ji egzotiškai patraukli ir sauguose kraštuose, bandančiuose ieškoti savo traumų. Vienų atmintis yra su nostalgijos potekste („anksčiau buvo geriau“), kitiems ji – tai motyvas įvertinti. Todėl režisieriai šią temą rutulioja pagal savo nuostatas: pvz., Valerijus Jevsejevas („*Visada Tavo. Anna Frank*“) ją suvokia kaip autonominę ir tik universaliai susietą su žiūrovais; Agnius Jankevičius („*Prakeikta meilė*“) sovietinės praeities niuansus pateikia kaip apibendrintą vaikystės „filmą“. Dar prieš „atminties bumą“ nostalgikškai, bet skaudžiai rakinėdamas praradimo žaizdas ją akcentavo Rimas Tuminas („*Nusišypsok mums, Viešpatie*“). Kristianas Smedsas „*Vyšnių sode*“ nykstančią atmintį ir kultūrą fiksuoja pasitelkdamas dar gyvų kultūros „medžių“ bendruomenę. Alvis Hermanis tikras latvių istorijas perteikia kaip fikciją, bet tam naudoja realybės tyrimo metodus („*Ilgas gyvenimas*“, „*Latvių istorijos*“, „*Sound in Silence*“). O Krzysztofą Warlikowskis „(A)Polonijoje“ aštriai ir be kompromisų atveria konkrečiai tautai nemalonus istorijos puslapius, universalizuodamas visa tai per antiką, atmintį, jos paklaidas ir apsivalymą.

Jono Jurašo ir Aušros Marijos Sluckaitės „*Antigonė Sibire*“ taip pat supina antiką su mūsų tautos tragedijomis, ir šiuo požiūriu tai išskirtinis lietuvių dramaturgijos ir teatro atvejis, toks dažnas svetur, ypač lenkų scenoje, kai spektaklis paverčiamas laboratorija: vieną kūrinį pratęsia kitas, net nebūtinai fikcija – tai gali būti ir filosofijos traktatas ar biografinė drama. Pagal kūrybos metodą „*Antigonė Sibire*“ verčia prisiminti „Smėlio

Iš lietuvių scenos gestų katalogo: „Publika“ (režisierius – Gintaras VARNAS) ir „Mistras“ (režisierius – Rimas TUMINAS)

klavyruose“ atrastą „atminties archeologijos“ principą, tačiau patetiškai mostai ir poetinė publicistika, tas 7-8 dešimtmečių scenos įdagas, verčia suklusti: ar publikai vėl atėjo laikas patriotiškai skiemenuoti, o režisieriams

skautiškai budėti? Tiesmukos paralelės tarp antikos ir dabarties, nesupriešinamos nei vaizdu, nei vaidyba, sustabdo dramaturginę įtampą pačioje pradžioje ir veda į akligatvį pagrindinę mintį: kas mums yra istorija, jei ji pasirodo negyva jau scenoje?

Istorija ir jos interpretavimo galimybės Tumino ir Ivaškevičiaus „Mistre“ kur kas įdomesnės nei konkretus, kad ir mitologizuotas, poeto gyvenimo epizodas, bet ir jame glūdi (į)tikėjimo, iš(si)trėmimo misijos aspektai. Vis dėlto pabandęs pastišo potėpiais sugrįžti prie „Madagaskaro“ krantų Tuminas apsigavo: ironija nebeveikia, nes neaiškus jos taikynys, o naujos pjesės veikėjai, pateikti kaip dvimačiai televiziniai personažai,⁵ nekelia nei nostalgijos, nei gaudulio, kuris buvo toks ryškus Pokšto kelionėse. Akivaizdžiausias dramaturgo flirtas su „pusiau lietuviško“ romantizmo šaknimis ar, kaip įvardijo Małgorzata Litwinowicz-Drożdziel, – „neįpareigojantis romanas“ su lenkų romantine tradicija⁶ scenoje nevirto rimtesniu istorijos ar kultūros mitų apmąstymu.

Kolektyvinė atmintis, net šiandieniniai nesklandumai su lenkais atgaivina Vilniaus ir jo mito svarbą tarpukario teatre, mūsų sceninio romantizmo apogėjuje, tačiau dabar veidrodis, regis, apsisuko, ir istorinė sostinė matoma per „prarastojo Kauno“ mitologiją. Tą liudija ir ankstesni Herkaus Kunčiaus, Mariaus Ivaškevičiaus kūriniai, prikeltas Petras Vaičiūnas ir šį sezoną prisimenami Albinas Herbačiauskas (Gyčio Bernardo Padegimo „JAH“), Unė Babickaitė (Birutės Mar „Unė“), Kazys Binkis (Tomo Jašinsko „Keturiais vėjais“). Tik kai kada alogiškai prasiveržia senojo teatro ikonos, ir poetai futuristai basi, pasiraitoję kelnes žirglioja po lietuvišką (scenos) dirvą, bet ne Laisvės alėjos šaligatviais. Prie tos pačios ikonografijos, tik jau pagrįstos „apčiuopiama žeme“, šliejasi Cezario Graužinio „Nutolę toliai“. Į sceną grąžindamas chrestomatines Pauliaus Širvio eiles (jaunystės harmonijos ištroškusiems), režisierius su savo grupe bando išsiaiškinti ne tiek konkretaus poeto, kiek ištisos pokario kartos pasaulėžiūros fenomeną: nesutirštinta nostalgija ir dar mažiau ironijos suteikia poezijai egzistencinės dramos skambesį.

Pavyzdinis XX a. vidurio romantizmas, nuaustas iš tarpukario Lietuvos vertybinių gijų, netikėtai prasiver-

žė Jono Griniaus pjesės „Barbora ir Žygimantas“ inscenizacija, kurią Jonas Vaitkus dar labiau sustiprino antilenkiškais (Lietuvos teatrui stereotipiniais) juokeliais. Romantiškasis siužetas apie mūsų Romeo ir Džuljetą perkeltas ir į šokio sceną, bet Anželikai Cholinai už lenkų ir lietuvių rūmų peripetijas daug svarbesnė meilės istorija (ir, pripažinkime, paprastesnė šokio kalbai). Būtent toks akcentas, tik gaila, kad atsiradęs ne ideologinės dramos, o dekoratyvinio pobūdžio scenoje, išskiria šį siužetą iš kitų variantų: jis primena Radvilaitės istorijos ankstesnių interpretatorių romantines nuostatas, kai žodis „myliu“ turėdavo vienintelį įmanomą adresatą – Lietuvą. To šaknys glūdi XX a. pradžios mėgėjų teatre, Mareckaitės gražiai sugretintame su Vakarų romantizmu: šio herojai individualiai kenčia nerasdami gyvenimo prasmės, o Lietuvoje „viskas [...] siejasi su tautinio judėjimo idėjomis“.⁷

Jonas Vaitkus neatsisako savo temos, pasirinktos dar garsiuoju Kauno laikotarpiu, bet puolimo objektą – mankurtų ir veidmainių visuomenę – pakeitė teatrališkumas, akcentuotas ir Kauno (2001), ir Sankt Peterburgo (2011) „Žuvėdroje“, o dar labiau išryškintas režisuojant Leonido Andrejevo 1922 m. parašytą itin romantiško turinio pjesę „Tas, kuris gauna antausius“. Bet tai, kas galėjo skambėti kaip demaskuojanti parabolė greta „perestroikos“ metais išpopuliarėjusių Jevgenijaus Švarco pasakų, šiandien atrodo ne vien anachronizmas, bet ir režisieriaus pasiklydimas tarp intencijų ir siužeto, ataidinčio jau iš absurdiškai toli. Traktuodamas teatrą kaip dirbtinę kultūrinę konstrukciją, režisierius nebemato (neranda?) išeities iš totalaus dirbtinumo ir pats jam paklūsta, užsidėdamas dvigubo teatrališkumo kaukę ir pamiršęs, kad pirmosiomis akimirkomis pjesės herojus Dirigentas (Eduardas Murašovas) teigė laisvę kaip „nevaidybą“.

Tai iš dalies primena dvi Gintaro Varno „Publikos“ versijas – pastatytoji 1997 m. teigė neįmanomybę ištrūkti iš teatro, bet tai kilo iš meilės

„Barbora ir Žygimantas“. Artūro Šimonio rankos (režisierius – Jonas VAITKUS)

ir aistros scenai, o 2010 m. „Publikos“ teatrališkumą sustiprino autocitatos iš paties režisieriaus kūrybinės „retrospektyvos“, tačiau meilę teatrui pakeitė drąsiau, įnirtingiau eksponuojama homoerotinė meilė, nes teatru iš esmės – ir itin teatrališkai – nebetikima. Iš čia kyla bergždžia poezijos patetika, nes sunkiai šifruojamus García Lorcos kodus (jie ir buvo kuriami kaip protestas prieš buržuazinį „iššifravimą“) dar sykių užrakina romantiški vaizdai ar kančios užlaužti balsai. Pirmosios „Publikos“ azartas kurti ir keisti virsta rezignacija, gražiausiu (ir sceniškai aktyviausiu) teatrinės mandalos laikinumu.

„Barbora Radvilaitė“. Marius Jacovskio veidai (režisierė – Anželika CHOLINA)

Atleidimo ir susitaikymo receptus siūlantis gydytojas Čechovas išmainomas į revoliucingesnį Gorkį: ar tai turėtų reikšti, kad scena radikalėja? Bet Aido Giniočio „Vasarotojai“ atrodo kaip dar viena Čechovo interpretacija, ir vietoj antausio beveidei, prisitaikėliškai inteligentijai (o tai būtų itin aktualu!) pasitenkinama režisūriniėmis žaislėmis. Peršasi analogija su pjesę rašančiu sutrikusiu Gorkiu: „*Jaučiu, kad ore sklando nauja pasaulėžiūra, demokratiška pasaulėžiūra, bet sugauti to negaliu, nemoku. O ji sklando ir bręsta.*“ Naują pasaulėžiūrą sublimuoja scena, todėl Vaitkaus studentų „Paskutiniusius“ galima vertinti tik pedagoginiais matais (nors korumpuotos ir visiškai supuvusios visuomenės veidrodis – akivaizdus), o štai Oskaras Koršunovas „Dugne“ žengia visiškai kitokios revoliucijos link.

Kalbos negalia

Retrospektyviai atsekti dabarties šaknis nėra sunku, bet adekvačiai vertinti praeitį trukdo iškreipta atmintis ir psichologinio atstumo stoka. Pakeitus žvilgsnio rąsą, galima sėkmingai išvengti šališkumo – tai suvokti padėjo pavyzdys iš kitos meno sferos. Šių metų Kino pavasaryje demonstruotas Irano režisieriaus Mohammado Rasoulofo filmas „Baltosios pievos“ (2009) toli gražu nėra išskirtinis kino meno kūrinys, bet jis įdomus praeities tyrinėjimo aspektu. Režisierius su operatoriumi Jafaru Panahi, abu nuteisti kalėti už tai, kad kėlė Iranui aštrius moterų lygybės, žmogaus teisių klausimus, filme seka parabolę apie renkamas nuskriaustųjų ašaras, kuriomis plaunamos šalies valdovo kojos. Vizualiai išraiškingos poetinės pasakos fabula gerokai šlubčioja, bet kažin ar tai lemia egzotiškos Irano poetikos įmantrumas. Juosta kiek primena užšifruotą ezopinę sovietmečio kino kalbą, pavyzdžiui, „Kin-dza-dza“, Paradžanovo estetiką, galima įžvelgti keletą citatų iš „To paties Miunhauzeno“, o balsvai mėlyni peizažai, personažai su drobiniais marškiniais, ritualizuotos scenos, trumpi skurdoki dialogai primena 8–9 dešimtmečių lietuvių teatrą. Sutrikimas – būtent ta reakcija, kuri išduoda, kad žvelgi jau iš kitos geležinės uždangos pusės: tikriausiai taip užsieniečiai anuo metu žvelgė į Lietuvos

kiną, o ypač į teatrą. Savo praeities kultūros negalime tyrinėti visiškai atsietai (trukdo asmeninis dalyvavimas ir puikiai įvaldyta metaforų kalba), bet Irano kūrėjų pavyzdys suteikė tą „atsiribojimo efektą“, – čia nėra jokių referencijų, kurios būtų pavaldžios mūsų estetinei patirčiai, galime kliautis tik minimaliu tolimos šalies istorijos išmanymu ir universaliomis epo schemomis. Toks „turistinis žvilgsnis“ į performatyvųjį meną iš esmės leidžia dėti lygybės ženklą tarp totalitarinių valstybių scenos meno ir pirmiausia konstatuoti, kad itin šlubuoja gebėjimas pasakoti istorijas, todėl – ne vien dėl cenzūros draudimų – griebiamasi poetinės kalbos. Išnykus totalitarinei ideologijai, neliko ir argumentų, kuriais būtų galima teisintis, tačiau tiek originalūs kino scenarijai, tiek svetimšalių pjesės iki šiol „renka ašaras“. Ta *istorinė-poetinė* drama, išaugusi „į režisūros poreikį vis aktyviau ieškoti įtaigaus neverbalinio atitikmens dramaturginiam tekstui“,⁸ šiandien kelia „šalutinį efektą“. Europos scenoms kurį laiką buvo įdomus lietuvių režisūrinės kalbos rafinuotumas, bet vėliau teatras, bandydamas vizualią poeziją išskelti iš menkiausio skiemens ir drauge ignoruodamas dramos tekstą, ėmė smarkiai mikčioti. Jis užsikerta ties pirmuoju skiemeniu ir – tiesiog adekvačiai logopedinėms pratyboms – bando gelbėtis dainuodamas, lyg ideologiškai mėgintų gražinti visuomenei dainuojančios revoliucijos laikus. (Beje, tokią retorikos pergalę prieš *ratio* šiandien regime daugelyje su *populus* susijusių lygmenų.)

Gal būtų kiek nepagrįsta reikalauti, kad vyresnės kartos režisieriai keistų kadaise atrastąjį stilių, kuris tapo skiriamuoju jų brovū. Bet žiūrovams pateikiamas *déjà vu* anaipol nėra režisūriškai suplanuotas. Atsiriboję nuo dramos lauko, regime, kaip vis dažniau sceną užplūsta 8–9 dešimtmečių vizualioji kalba ir konfliktai: jautri asmenybė prieš gaują žiaurių prisitaikėlių ar pasaulio valdovų (anksčiau partinių, dabar mafiozų) su juodais kostiumais; abstraktūs kubai, sunkios materijos, plastiko kostiumai, verčiantys jaunesnės kartos scenografus Artūrą Šimonį ir Agnę Kuzmickaitę painioti su Jonu Arčikausku ir jo atradimais 9–10 dešimtmečiais (Nacionaliniame dramose teatre atgaivinti senesni spektakliai tuos panašumus tik patvirtina). Scenogra-

finė samplaika iš keleto materijų, netekusi režisūrinės dramaturgijos, daro abejotino skonio eklektikos įspūdį. Scenos tamsa ir prastas apšvietimas kaip keleto dešimtmečių senumo Lietuvos teatro emblema. Sustingusią režisūrinę mintį bandoma gaivinti „moderniai“ naudojamomis technologijomis... Tik Adomas Jacovskis demonstruoja klasikinę kokybę, „Mistre“ pateikdamas tarsi nefunkcionalią, bet statiškai orią dekoraciją ir scenografijos menui sugrąžindamas deramą svorį. Dėl vizualinės atakos kartais net sunku susivokti, kur krypsta dramos fabula – režisūros ženklai tokie sodrūs ir taip pabrėžtinai eksponuojami, kad ši narciziška tuščiakalbystė tampa tobulu nesugebėjimo – ir nenoro – pasakoti istorijas pavyzdžiu (Jono Vaitkaus „Mergaitė, kurios bijojo Dievas“, „Tas, kuris gauna antausius“, Sauliaus Varno „Kai mes mirę nubusim“, Algirdo Latėno „Ledi Makbet“...).

Keisčiausia, kad tokią pat metaforišką liniją, spaudžiami režisūrinės tradicijos presingo, tęsia ir jaunesni kūrėjai. Sureikšmintų nepsichologizuotų pozų ir eksponuojamos režisūros melodrama be svaresnės minties jau ne vieną spektaklį pavertė baletu ant ledo – gražu, ir to pakanka, o *story* tampa bulvariniu vodevilium (Artūro Areimos „Prakeiktieji“, tęsiantys „Laimingųjų“ sceninį piešinį). Galbūt siekiama parodijuoti kičą, norima šokiruoti (Vydūno skaitymai milžiniško falo paunksmėje), bet scena be etinių pamatų ir intelektualinio svorio tampa tikriausia kičo propaganda, o „modernaus“ teatro „interakcijos“ ir ketvirtos sienos griovimas – tai dar vienas porceliano servizas miesčioniško teatro sekcijoje (Areimos „Amfitrionas“). Ingmaro Bergmano psichologinė drama pateikiama kaip kokteilis *Bergman on the Beach* – tuščios gražių aktorių pozos prie „privalomos“ vaizdo projekcijos (Agnės Dilytės „Persona“). Justino Marcinkevičiaus ir Henriko Radausko eilės pateikiamos taip patetiškai, lyg būtų atriedėjusios geležiniais BAM'o bėgiais kartu su tipine agitpropo estetika, entuziastingais mostais ir maršo ritmais („Trupės liūdi“ poezijos spektaklis „Kokia čia teisybė?“) – komjaunuoliški montažai universalūs, nes patrauklūs savo (pa)prastumu?

Pagrindinė teatro kryptis šiandien siūlo atmintinai išminktą seno sukirpimo estetiką (galima būtų sudaryti katalogą iš pozų, gestų, scenografijos detalių ir reikšmių) – svarbiausia čia yra režisūros diktatūra ir intensyvi išdidintų ženklų ataka. Bet negalima nematyti evoliucijos: operetiniai gestai, depersonalizuotos, psichologiškai nemotyvuotos, geriausiu atveju socialinės, išreiškiančios vien statusą, pozos logiškai paverčia scenos veiksmą primityviausia antagonistų dvikova. Paradoksalu, bet režisūrinio teatro presingas, „atsisveikinant su Stanislavskiu“, skatina ne keliauti pirmyn, o grįžti į ikirežisūrinį teatrą – sceninių judesių arsenalas atrodo nusižiūrėtas iš XVIII a. knygų su kodifikuotomis pozomis (Johanno Jacobo Engelio *Ideen zu einer Mimik*, 1785, vėlesnio Henry Siddonso *Illustrations of Gesture and Action*, 1807) ar net pasiskolintas iš *commedia dell'arte* amunicijos. O pabrėžtinė vienprasmių ženklų transliacija ir nepaliaujamas jų kartojimas ima kelti ne tik pasipriešinimą, – norisi atvirkščiai negu Artaud, kuris pagrįstai laikomas vienu iš postdraminio teatro pradininkų, sušukti: kada gi šie kankiniai liausis siuntę ženklus nuo įsivaizduojamų savo laužų? Nepaisant ženklų nykimo/neigimo postdraminėje scenoje, teatras iš esmės negali be jų apsieiti, tačiau būdami vienprasmiai ir vienaplaniai, akcentuojantys vien fikciją ir jos interpretavimą, jie tik išduoda kūrėjų mąstymo ribas.

Teatro teorijų pamirštas kraštas! Čia niekas negirdėjo nei apie pakitusią teatro vietos sampratą, nei apie ekonomines ir simbolines jos galias,⁹ nei apie aktorius/atlikėjų kūną ir dvigubą – socialinę ir dramatinę – jo reprezentaciją, biografinį kūną, naująją mimezę (Arntzen¹⁰). Niekas čia jau seniai neeksperimentuoja netradicinėse erdvėse, „neįvietina“ meno, nes laiko tai tiesiog paauglių žaidimu. O gal teisingiau būtų sakyti, kad tai kraštas, kur niekas nesidomi dabartine teatro situacija ir (galimu) dialogu su žiūrovais?

Būtent tokią teatro ir jo kalbos padėtį nagrinėja du spektakliai – „No Theatre“ trupės „Telefonų knyga“ (režisierius Vidas Bareikis) ir OKT „Dugne“, kurį režisavęs Oskaras Koršunovas ypač ryškiai ir vizualiai brėžia ribą tarp romantiškų šūkių (scenos gale, „dugne“, bėgančia

eilute tablo šviečia garsiosios Gorkio frazės apie žmogų), realistinės fikcijos (užstalės dialogai, mikroskopiški, itin niuansuoti psichologiniai veikėjų portretai, jų veiksmai) ir performanso interakcijos (šiapus stalo, arčiau žiūrovų). Šios trys zonos nusako ir spektaklio tikslus: Gorkio pjesė, redukuota iki ketvirtojo veiksmo, yra tik pre-tekstas: užuot kalbėjus apie siužeto sąsajas su šiomis dienomis, aktorių/personažų, scenos „bomžų“, kurie kabinėjasi prie žiūrovų, veiksmiais provokuojamas kitoks santykis su scenos kūriniu. Juolab kad ir pats siužetas čia paneigiamas, fabula miglotai nuspėjama. Frazė „*Kas nori išgerti su Satinu, kurį vaidina Dainius Gavenonis?*..“ nusako ir paties kūrinio principą: aiškiai atskirti dvi sferas – fikciją ir realybę – bandant laviruoti tarp jų, finale įterpiant ir už-spektaklinę (bet ne už-OKT-teatrinę) „Hamleto“ viziją. Aiškus dviejų (fikcijos ir realybės) sluoksnių atskyrimas ir transcendentinis „Hamletas“ kelia nemažai klausukų dėl intelektualinės ir emocinės kūrinio sugestijos: viena sfera neigia kitą, bet, jei šiuo „teatrinio performansu“ norėta suvedžioti ir pamesti žiūrovus, – tai tikslas pasiektas, nes būtent čia tyrinėjamas aktorių ir žiūrovų buvimas bendroje erdvėje. Trupė nesimaivo ir kviečia ne į reprezentacines erdves, o į kūrybos – repeticijų – kambarį.

„*Labas vakaras, jums skambina Elzė Gudavičiūtė...*“ – realiai išėjusi iš scenos ir iš vaidmens „Telefonų knygos“ atlikėja, kaip ir kelios kitos, spektaklio kulminaciją pasiekia ne veiksmo dramaturgijos, o realybės plotmėje: kas bus, jeigu abonentas neatsakys, jeigu piktai reaguos, jeigu?.. Viskas čia tinka, nes realybė intencionaliai įterpiama į scenos kūrinį, o scena apleidžiama tam, kad nepamirštume, kur iš tikrųjų esame (konkrečiame laiko, teatro kontekste), kokia yra (kitur ir čia, vakar ir dabar) aktorių vaidyba, koks aktorių/atlikėjų vaidmuo, pagaliau kokia paties teatro reikšmė. Spektaklio fabulos linija irgi miglota, nelygi, iš fikcinės, todėl trafaretinės, interakcijos (vienas iš žiūrovų virsta aktoriumi) pereinanti į realią (skambučiai telefonu į užteatrinės erdves, išplečiantys scenos erdvę), o siužetą – analogiškai kaip ir hamletišką pasažą „Dugne“ – paverčianti fantazija (išprausta į klasikinę dėžutę pati scena maištauja ir tampa keršijančiu voragyviu). Tačiau, jei reikia

tradicinio teatro, – „No Theatre“ nariai pateikia ir jį („įtikinama“ Dovydo Stončiaus nusišovimo scena). Ne parodijuodami, bet visa jėga įrodydami šios estetikos pajėgumą, jie kartu atsisveikina su ja, nes kūrėjams neabejotinai svarbesnė yra nuostata laikyti žiūrovus aktyviais partneriais, o spektaklį leisti suvokti gerokai platesniame už scenos meną kontekste.

Kaip rašyti istoriją?

Nespėjęs keistis taip sparčiai, kaip keitėsi visuomenė, teatras nebesusigrąžino būtosios šlovės. „*Iš tikrųjų tūkstantmečiui baigiantis teatras kaunasi su užmarštimi, atsigręždamas į istorinę atmintį, kurdamas įvairias teatrines atsiminimų erdves. Teatras pats ima rašyti istoriją*“, – konstatavo vokiečių teatro filosofė Christel Weiler 1999-aisiais.¹¹ Prieš 20 metų suteikta saldi galimybė ne tik dalyvauti kuriant, bet ir kurti istoriją dabar likusi tik atminties archyvuose. O vien teatro teorijos knygos ir naujos akademinės išvalgos vargu ar pajėgs atgavinti teatrą – dirbtinis jų taikymas dažniausiai būna iliustratyvus ir bevaisis, tą aiškiai liudija, pavyzdžiui, Slovėnijos teatro seni ir nauji pavyzdžiai.¹² Esminis, ontologinis dabarties ir visuomenės kaitos suvokimas/nagrinėjimas galėtų būti kelias, vedantis į bendravimą su ja – būtent virsmo analizė įrodo Alvio Hermanio, Tiito Ojasoo, Kristiano Smedso teatrų reikalingumą.

Jau kuris laikas akcentuojamas vartotojų visuomenės „materializmas“ (ir teatro „dvasinė“ atsvara) yra ne tik viena iš paviršinių temų, eksponuojamų per visas medijas, – ji atsisuka prieš patį scenos meno vaidmenį: teatro „brendas“ tampa reklama jį vartoti. O gal sugrįžtantys svarstymai *individas vs visuomenė* aktualūs kaip tik dabar, kai ji vėl apimta stagnacijos, susiskaldžiusi ir valdžios suvedžiota? Tačiau, net jei būtų tokia teatro reakcija, tektų pripažinti, kad jam mažiausiai rūpi kalbėjimo būdas.

Bristolio universiteto socialinė antropologė Vieda Skultans studijoje, tiriančioje posttotalitarinės visuomenės atmintį, lygina, kaip pasikeitė žmonių gebėjimas perteikti patirtą skausmą ir jo suvokimas 1991–1992 ir 2006–2007-aisiais. Tyrimas parodė, kad pirmaisiais

Latvijos nepriklausomybės metais asmeninės netektys buvo suvokiamos kaip nacionalinio tapatumo manifestacija, grindžiama biblinėmis, literatūrinėmis analogijomis (ši kultūrinė atmintis ir guodė žmones – jie nesijautė vieniši, ir buvo „apreiškimo akimirka“). Po 16 metų kultūrinė atmintis išblėso, nauja neoliberali visuomenė skausmą ar ligas interpretuoja jau kaip fizinį individo neįgalumą ar valios stoką. Pati kalba keitėsi stublinamu greičiu: nors bendros atminties fazėje „daugelis pasakotojų sakėsi niekada anksčiau nepasakoję apie savo gyvenimą, jų istorijos skambėjo lyg surepetuotos, pasitelkiant tautosakos struktūras ir „nuotykių“ temas [...], lyg išsigalvojimai, paremti fikcija“.¹³ Po keliolikos metų skausmas išliejamas medicininiais, ekonominiais ir psichiatriniais terminais: „Balsai pasigirsta, pranyksta ir vėl išnyra tokiomis formomis, kad patys kalbėtojai gali pasijusti nepatogiai ir jų nebeatpažinti.“¹⁴

Antropologė mini Arnoldą van Gennepą ir jo aptartus „perėjimo ritualus“ (itin dažnai pasitelkiamus posttotalitarinių valstybių studijose), fiksuojančius virsmą: praradę ankstesnį statusą, liminaliniu (slenksčio) laikotarpiu subjektai yra priversti paklusniai tylomis laukti naujų instrukcijų. Tai galioja ir didelėms žmonių grupėms, ir valstybėms. Jei teatras (kaip kūrėjų grupė) yra subjektas, patiriantis iniciaciją, turėtume atkreipti dėmesį į van Gennepo išskirtą sakralinio apsivalymo fazę, privalomą preliminaliniu laikotarpiu.¹⁵ Gal būtent dvasinės, o ne biurokratinės, iliustracijos teatrui (visuomenei?) ir pristigo, todėl šiandien jam (jai) iš paskos velkasi praeities ženklų ir elgsenos šešėlis?

Tačiau čia pat reikėtų stabtelėti ir paklausti, ar toks teatro sudvasinimas, visuomeninis sureikšminimas nėra iš romantizuotų praeities laikų, kai – grįžkime prie pradžios, – pasak Zbigniewo Raszewskio, „pirmąją XIX a.

Virvių raštai: „Faustas“ (režisierius – Eimuntas NEKROŠIUS) ir „Ledi Makbet“ (režisierius – Algirdas LATĖNAS) D. Matvejevo ir M. Aleksos nuotr.

pusę buvo galima pervąžuoti visą žemyną, nuo Madrido ligi Peterburgo, ir visur į akis krito tie patys reiškiniai: milžiniškas teatro prestižas ir žymė, kurią jam įspaudė Romantizmas“.¹⁶ Nors čia neabejotinai kalbama apie miesto, nacionalinį, valstybės teatrą, šios institucijos svarba kito tiek, kiek keitėsi pati visuomenė, kuriai, kaip konstatavo Czesławas Miłoszas, „romantizmas ir nacionalizmas yra du to paties reiškinio sparnai“.¹⁷ Nors troškimai išsipildė arba tapo nebe tokie aktualūs, pagrindiniai teatro kūrėjai vis tiek neskuba atsisakyti už-

imamos padėties ir priimti kaitos kaip naujo iššūkio.¹⁸ Taigi, atsisako pratęsti/rašyti istoriją. Netgi priešingai – nors romantiškas polėkis iš esmės turėtų būti neatsiejamas teatro kūrėjų bruožas, būtent jis šiandien virsta visiškai pragmatiškais institucijos ar individo veiksmis, pagrįstais tokiomis moralinėmis vertybėmis, kurios padeda išlaikyti *status quo*: nuolankumas ir kankinystė vietoj mąstymo ir politikos. Visuomenei būdingą tvirtos valdovo rankos ilgesį pratęsia/kompensuoja teatrinė Rūpintojėlio/kankinio autodafė, kur aiški transcendentinė vertikalė ignoruoja materialiuosius socialinius ryšius, nes šie esą neverti aukštojo meno dėmesio.¹⁹ Tai suteikia visuomenei itin efektyvų raminamosios kultūros pagrindą, o drauge skatina nepakantumą bet kokiai įsiveržimui „iš šalies“, drumsčiančiam proto miegą ant ezoterinės psichiatro kušetės. Kai tokie teatro kūrėjų gestai bus pripažinti (dėl jų bus pripažinta!?) ir demitologizuoti, žiūrovai galės eiti į teatrą pasikalbėti, o ne pasyviai tūnoti liminalinės būsenos tyloje. ■

¹ Gražina Mareckaitė, *Romantizmo idėjos lietuvių teatre*, Vilnius: *KFMI*, 2004, p. 230.

² Ten pat, p. 24.

³ Peter Brooks, *The Melodramatic Imagination, Imitations of Life - a reader on film & television melodrama*, ed. by Marcia Landy, Detroit: *Wayne State University Press*, 1991, p. 58.

⁴ Cituojama pagal: Rasa Vasinauskaitė, *Laikinumo teatras*, Vilnius: *KFMI*, 2010, p. 20–21.

⁵ Kultūrologės Małgorzatos Litwinowicz-Droździał manymu, ne tik Mickevičiaus ir Mistro duetas, bet ir Paryžiaus bohemos personažai svarsto tapatumo klausimą, išreiškiamą net per literatūrinius žanrus: „George Sand mato lietuviškus prietarus, Balzacas – romaną, Chopinas – tragišką biografiją, Margaret Fuller – reportažą“. Žr.: Małgorzata Litwinowicz-Droździał, *Mesjaże - towar eksportowy, Dialog*, 2011 Nr. 6, p. 50.

⁶ Ten pat, p. 49.

⁷ Mareckaitė, *op. cit.*, p. 36.

⁸ Ramunė Marcinkevičiūtė, *Eimuntas Nekrošius: erdvė už žodžių*, Vilnius: *Scena/Kultūros barai*, 2002, p. 18.

⁹ Plačiau apie tai žr.: Edgaras Klivis, *Perrašomos vietos: topografija, identitetas ir politika šiuolaikiniame Lietuvos teatre*, *Meno istorija ir kritika 4*, VDU, Kaunas, 2008, p. 171–184.

¹⁰ „Naujosios mimezės veidrodį apibrėžčiau kaip erdvę, esančią už tradiciškai ar klasikiniu būdu suvokiamos veiksmo reprezentacijos, susijusių su virtualumu ir su vizualaus pobūdžio dramaturgija, taip pat ir su realiuoju laiku [...] tekstas jau yra nebe re-prezentatyvus, o prezentatyvus, jis teigia sąveikaudamas dialogu (*it presents statements in a dialogic interaction*). Žr.: Knut Ove Arntzen, *Reflections On New-Mimesis: Playing With Irony And Simulation*, *Meno istorija ir kritika*, VDU, Kaunas, 2006, p. 7.

¹¹ Christel Weiler, *Am Ende / Geschichte* (Кристель Вайлер, В конце/История), *Театроведение Германии. Система координат, Санкт Петербург, Балтийские сезоны*, 2004, с. 140.

¹² Ramunė Balevičiūtė, *Slovėnijos teatras šiandien: laikas publikai*, *Menų faktūra*, 2010 10 28 - <http://www.menufaktura.lt/?m=3391&s=63916>, žiūrėta 2011-06-22.

¹³ Vieda Skultans, *Voices Found and Lost. Illness as Metaphor in Post Soviet Latvia in: The Poetics of Memory, Post-Totalitarian Narration*, ed. Johanna Lindbladh, – *CFE Conference Papers Series No. 3*, Lund 2008, p. 55.

¹⁴ Ten pat, p. 67. Beje, tyrinėtojos paminėta tautosakos ar biblinės struktūros kelia dar vieną svarbų klausimą: ar šlovingoji ezopinė teatro kalba, jei nenauginėsime akivaizdžių draudimų ir bandymų juos apeiti, nebuvo tiesiog imanentiškas mūsų teatro kalbėjimo būdas, taip pat atėjęs iš romantizmo laikų? Bet tai nusipelno atskiros studijos, kurios pradžia, beje, jau padaryta – kalbu apie Balio Sruogos 1930 m. parašytą straipsnį, „Šarūnas Valstybės teatre“.

¹⁵ Арнольд ван Геннеп, *Обряды перехода*, Москва: *Восточная литература*, 1999, с. 24

¹⁶ Cituota iš: Gražina Mareckaitė, *op. cit.* p. 16.

¹⁷ Ten pat, p. 21.

¹⁸ Šiuo atveju nesigilinu į socialinį tokios situacijos aspektą, kur medijos ir valdžia kūrėjams veidmainiškai vis dar teikia didžiulius pasitikėjimo kreditus – tą rodo skambios antraštės, premijos ir privalomi koncertai per valstybines šventes, bet tuoj pat ir keršija – padidina mokesčius, apkaltina lėšų švaistymu, nesilaiko UNESCO priimtų rekomendacijų dėl menininko statuso. Beje, tai idealiai atitinka XIX a. pabaigos visuomenės požiūrį į aktorius kaip metafizinius kūrėjus, kaip antipodą vartotojiškumui, kuris socialiai ir materialiai buvo visiškai ignoruojamas. Materialinė aktorių padėtis kiek pasikeitė, bet principas – sudievinotos misijos ir realaus gyvenimo išsiskyrimas – išliko.

¹⁹ Pagal tokias nuostatas analogiškai turėtų būti ignoruojamas ar apsaugomas ir pačių kūrėjų „materializmas“, paliekant jiems tik demiurgų ar mesijų vaidmenį, ir nevertėtų kaupti dėmesio į „bulvarinės spaudos“ keliamas bangas, visiškai nesujusias su menu (Žr. rašinį apie Jono Vaitkaus peripetijas su sodybos kaimynais „Garsus kūrėjas kaime tampa įnirtingu kariu“, *Lietuvos rytas*, 2011-06-03).

AKTORIAUS ATSITRAUKIMAI, arba ROLANDĄ KAZLĄ SKANDINANTIS MOBI DIKAS

Amerikiečių rašytojas Hermanas Melville'is 1851 m. Mobi Diku pavadino prestižinę, nors gyvybiškai pavojingą, jūreivių svajoną sumedžioti didįjį baltąjį banginį. Mobi Dikas tapo drąsaus ir pragaištingo įsisvajojimo sinonimu.

Savarankišką teatro menininko karjerą aktorius Rolandas Kazlas pradėjo 2009 m. gražiu individualių kūrybos projektų pažadu. Garsiai nuskambėjusi Vlado Šimkaus poezijos inscenizacija – monospektaklis „Geležis ir sidabras“, atrode, atvers įdomią perspektyvą. Atsiras teatras, sukurtas iš netikėtų literatūrinių pasirinkimų, talentingos vaidybos, išlavinto sceninio skonio ir sodraus, turtingo intelektualinio akiračio dermės.

Tačiau viskas klostosi ne taip, kaip tikėtasi. Kazlas tarytum bando atsikratyti savito teatrinio tembro „apnašų“, atsiranda vis akivaizdesnių analogijų su tipiškais režisruojančių aktorių ambicijomis. Kaino dramos teatre Kazlo režisuota Antono Čechovo „Palata nr. 6“ (2009), Jaunimo teatre pastatytas Hermano Melville'o „Raštininkas Bartlbis“ (2010) tiesiog verste verčia, kad patrauklią temą apie drąsų aktoriaus iššūkį pakeistų sena ir, tiesą sakant, jau kaip reikiant įgriususi diskusija apie aktorinės režisūros nesklaidumus.

Kita vertus, Kazlo atvejį šią diskusiją, regis, praturtina naujais aspektais. Visų pirma, jis gerokai ją pagilina, atverdamas gluminantį menininko sąmonės nenusipėjamumą ar keistumą. Pats Kazlo po-

sūkis į režisūrą yra paradoksalus – režisieriumi jis tapo ne dėl vaidmenų bado, tai būtų įprasta ir savaip pateisinama, bet priešingai – iš sceninės pilnatvės, t. y. būdamas pačioje aktorinės šlovės viršūnėje ir tarsi neturėdamas jokios motyvacijos keisti profesinį profilį.

Kas nutinka menininkui, kai jis ryžtasi pasitraukti iš sėkmės tako, rizikuodamas eiti nauju, neišbandytu, nebūtinai vedančiu į sėkmę keliu? Kategoriškai atsakyti į šį klausimą neįmanoma. Galime tik spėlioti, nujausdami, kad viena iš hipotezių – ko gero, pati gražiausia – galėtų būti vienaip ar kitaip susijusi su psichologiniais romantizmo kontekstais. Netikėtai Kazlo potraukis režisūrai primena pasakotojo Izmaelio iš romano „Mobi Dikas, arba Banginis“ potraukį pavojingiems vandenims: „Aš mėgstu plaukioti po uždraustas jūras ir išlipti negyvenamuose krantuose.“¹

Kazlo romantizmas ypač išryškėja kitų teatro aktorių, taip pat pasukusių nepriklausomų menininkų keliais, pragmatiškos laikysenos fone. Daugeliui iš jų nepriklausomybė reiškia dalyvavimą komerciniuose TV projektuose, vaidybą serialuose, lėkštuose, bet pelninguose prodiuseriniuose spektakliuose ir t. t.,

o Kazlui ji – priešingai – reiškia galimybę režisuoti Šimkų, Čechovą, Melville'į.

Tas „negyvenamų krantų“ ilgesys tvinkčioja kaip vidinis nerimas, kūrybinę Kazlo biografiją praturtinantis herojiškai romantiškais gestais. Šiuo požiūriu ryžtas priimti režisūros iššūkį nuosekliai pratęsia nuolatinius jo iššūkius pačiam sau – „Viengungių melodijų“ lyderis ryžosi suvaidinti Rotmistrą Augusto Strindbergo dramoje „Tėvas“, režisuotoje Jono Vaitkaus (1997), televizinių šou „žvaigždė“ valingai apsisprendė atsidėti vien teatrui, nepranokstamas komedijinis aktorius pasinėrė į Alberto Camus „Kaligulą“ (2004) ir pan. Nepaisydamas pavojų, kurie tyko prie „negyvenamų krantų“, Kazlas tarsi malšina herojinės dramos troškimą, poreikį, kurio, regis, neturėjo galimybės realizuoti vaidindamas, – režisieriai, o ypač sėkmingiausias bendrakeleivis Jonas Vaitkus, valingai primetė jam groteskiškai tragikomiško nevykėlio amplua ir, beje, būtent čia sutviskėjo aktorinis Kazlo unikalumas, atsiskleidė asmenybės charizma.

Tai, kad Vaitkaus spektakliuose žybtelėjo aštriausios Kazlo talento briaunos, yra ne tik logiškas vienas kitą suprantančių, vienas kitam atitariančių kūrėjų susitikimo padarinys, bet ir svarus „įkaltis“, bylojantis, kad Kazlui būtina režisieriaus parama – tiksli akis ir tvirta ranka. O turint omenyje, kad tada, kai tenka griebtis autorežisūros, Kazlas dažnai atsitrenkia į seklojų sprendimų dugną (tai liudija, pavyzdžiui, jo vaidmenys Igno Jonyno spektakliuose), režisūrines aktoriaus intencijas galima suvokti kaip pavydėtinai ekstremalų, beatodairišką savęs įveikimą.

Kazlas visada garsėjo tuo, kad skaito daug ir išskirtinai geros literatūros. Pirminį impulsą pasukti į režisūrą, matyt, suteikė asmeniniai literatūriniai atradimai, aistringas noras viešai pasidalyti savo kaip skaitytojo susižavėjimu. Orientuojamasi iš esmės į klasiką, tačiau su polėkiu „pravėdinti“ literatūros archyvus, atgaivinant juose sugulusius tekstus – Šimkaus poeziją ar Melville'o prozą.

Savaip simboliška, kad režisūros Kazlas ėmėsi būtent po Vaitkaus „Patriotų“ (2008) – spektaklio, ku-

ris daugiau ar mažiau įtikinamai parodė teatro galią „apdulkėjusius“ literatūros veikalus paversti gyvosios, aktualiosios kultūros dalimi.

Akivaizdu, kad teatrinės savo „literatūrologijos“ Kazlas neatsieja, neatidalija nuo literatūrinės kūrybos intencijų. Teatre jis atvirai ieško erdvės rašytojiškam savo azartui išlieti. Ieško jos tiek rinkdamasis poezijos ar prozos kūrinius, tiek juos inscenuodamas, nes jo autorystės pėdsakai aiškiai pastebimi. Ir, regis, jaučiasi vis drąsesnis, laisvesnis. Pradžioje („Geležis ir sidabras“, „Palata nr. 6“) jis apsiribojo tik keleto tekstų komponavimu, o „Raštininką Bartlbi“ išplėtė savarankiškos kūrybos epizodais – išplėtojo Melville'o užuominas, įterpė su jo novele visiškai nesusijusių tekstų...

Tikriausiai režisūra traukia Kazlą kaip galimybė realizuoti platesnius meninius savo polinkius. Šis kūrybinio universalumo siekis leidžia gerokai praplėsti teatrinį aktoriaus patyrimą. Tačiau visa tai nekompensoja režisūrinių įgūdžių stokos ir kainuoja pernelyg brangiai, nes norom nenorom „įsteigiamas“ privatus literatūrinis-teatrinis salonas.

Tiesa, Kazlas turėjo rimtą pagrindą manyti, kad taip neatsitiks. Spektakliu „Geležis ir sidabras“ subtiliai atgaivinęs Šimkaus poeziją, jis, regis, galėjo kliautis savąja literatūros pagava tarsi patikimu režisūros vedliu. Gaila, bet po Šimkaus atradimo sekė Čechovo subanalinimas ir, tiesą sakant, visiškas Melville'o prozos ištuštinimas.

„Geležis ir sidabras“ nuo vėlesnių Kazlo spektaklių – „Palatos nr. 6“, „Raštininko Bartlbio“ – visų pirma skiriasi tuo, kuo monoteatras skiriasi nuo „daugiafigūrio“ teatro arba autorežisūra nuo režisūros.

Žinoma, autorežisūra yra paslankiausias ir aktoriams daugeliu atvejų lengviausias įveikiamas „žanras“, matyt, todėl, kad ji priklauso ne tik nuo režisūrinės prabos, bet ir – ko gero, netgi labiau – nuo kuriančios asmenybės energetikos, intelektualumo, sceninės įtaigos ir pan. Iškalbingai tą liudija „Geležis ir sidabras“ – spektaklis, kuriame apstu režisūros „duobių“, įkyraus tuščių režisūrinių ornamentų

pertekliaus, tačiau viską neutralizuoja sugestyvi turininga Kazlo vaidyba.

Čia galėtume prisiminti ir Valentino Masalskio monoteatrą, kuris nuo „Geležies ir sidabro“ skiriasi tiek, kiek skirtingos yra kūrybinės Masalskio ir Kazlo individualybės, bet kuris lygiai taip pat įtikinamai liudija monologiniams teatro pavidalams lemiamą – o gal net vienintelę reikšmingą – asmenybės galią.

Monoteatro forma Kazlui, regis, ypač tinka, nes suteikia puikią galimybę maksimaliai atverti ir išnaudoti monologinę jo kūrybos prigimtį. Šį aspektą pats aktorius galingai išpažino benefisais laidose „Nekenčiu reklamos“, neabejotinai priklausančiose televizinio humoro „aukso fondui“. Išpažino tai ir teatre – visų pirma su neslepiamu pasimėgavimu kurdamas spalvingą Fomos Opiskino *monospektklį* Vaitkaus „Stepančikovo dvare“ (1998), o paskui – atvirkščiai – su beveik berniukišku nuoširdumu Eimunto Nekrošiaus „Otele“ (2000) „reketuodamas“ visų dievinamo generolo (Vladas Bagdonas) dėmesį – Jagas kone maldavo būti pamatytas ir pagaliau išgelbėtas, nes būti nepastebėtam jam yra tiesiog nepakeliama.

Egocentriškas (pačia geriausia šio žodžio prasme) Kazlo vaidybos būdas persikelia ir į jo režisūrą, todėl dirbti su kitais – su aktorių trupe – jam labai nelengva. „Raštininkas Bartlbis“ – tai akivaizdus Kazlo darbo su aktoriais, tiek su jam puikiai pažįstamais „jaunimiečiais“, tiek su Bartlbio vaidmeniui specialiai pasikviestu Artūru Sužiedėliu, tiek su pačiu savimi, fiasko.

Tą rodo ne tik stulbinamai neįdomūs vaidmenys, bet ir iškreiptas, „sužalotas“ Melville'is, nes režisierius išbraukė svarbiausią jo temą – susidūrimą su kita, absoliučiai kitoniška sąmone. Novelės protagonistą, apgaubtą nepaaiškinamo, neperprantamo keistumo aura, Kazlas pavertė tuščia, nieko nesakančia scenos rekvizito dalimi. Režisierius ne tik neieško, neformuluoja jokios alternatyvios koncepcijos, bet, atrodo, ignoruoja ir savo paties padarytą kupiūrą, todėl Teisininką, Volstrito kontoros savininką, kurį, pasak Melville'o, sutrikdė ir smalsauti paskatino Bartlbio keistumas, Kazlas vaidina nepa-

„Geležis ir sidabras“. Režisierius ir aktorius – Rolandas KAZLAS

prastai intensyviai reaguodamas į neįprastybę, nors scenoje jos paprasčiausiai nėra.

Kitaip sakant, melviliškoji išskirtinumo ir ordinario kaktomuša „Raštininke Bartlbyje“ virsta beveik komiška tuštumos ir aklumo trintimi. O iš jos konstruojamas sceninis pasakojimas logiškai tampa paviršutiniška „daug triukšmo dėl nieko“ inscenizacija, kurios banalus moralas būtų toks: kai stokojama režisūrinio „matymo iš šalies“, numarinamos visos prasmės.

Beje, tarytum nujausdamas, kad Bartlbio ir Teisininko akistata prarado melvilišką keistumą, Kazlas „apkamšo“ ją keistomis intermedijomis. Keisčiausia iš jų, ko gero, yra finalinė „Raštininko Bartlbio“

atkarpa – kalėjimo virėjas (Andrius Bialobžeskis) scenoje veikia, kategoriškai atsisakęs to santūrumo, kuriuo jį apdovanojo Melville'is, todėl maivosi tarsi cirko konferansjė. Kai jis, virdamas kaliniams maistą, išsitraukia šautuvą ir nušauna varną, kuri garsiai pliumpeli į katilą, vertą „Makbeto“ raganų, norom nenorom tai verčia suklusti ir sunerimti dėl netikėtai lėkštos režisūrinės Kazlo humoro jausmo išraiškos.

Bandydamas nuslėpti prasminę „Raštininko Bartlbio“ tuštumą, Kazlas „prikemša“ sceną įvairaus kontorinio rekvizito, apkrauna galingais įvairių XVIII–XX a. Europos kompozitorių muzikos svarmenimis, „papuošia“ operetinių kontoros gyvenimo scenų pantomima ir pan. Šis fasadinis perteklius neužpildo – negali užpildyti – vidinės tuštumos, kuri rėžia akį, nes yra Kazlui absoliučiai netinkamas dalykas, kūrybinės jo biografijos nepuošiantis faktas.

Iškart po „Raštininko Bartlbio“ premjeros *facebook'e* užvirė karšta diskusija, kurios pagrindinė intonacija buvo apgailestavimas, kad Kazlas „bėga nuo savo prigimties“. Bėga, – visi vieningai dėl to sutarė, – nuo komedijinio savo talento. „*Et, geriau jau jis bėgtų atgal į televiziją...*“ – apmaudžiai atsiduso vienas iš internautų.

Tokie nuosprendžiai yra pernelyg kategoriški. Visų pirma, ignoruojama tai, ką Kazlas pats yra ne kartą sakęs, – jo talentas įvairiažanris, ne tik komedijinis. Perdėtai dramatinuojamas ir jo troškimas neva išsižadėti humoro.

Vis dėlto įžvalgose, kad aktorius bėga „nuo savo prigimties“, ko gero, esama tiesos. „Raštininkas Bartlbis“ sustiprino įspūdį, esą Kazlas stengiasi radikaliai transformuoti sceninį savo įvaizdį, kuris, atrodė, yra susikūręs taip organiškai, kad be išlygų vadintinas ryškiausiu meninės jo prigimties ypatumu. Kitaip tariant, aktorius vis akivaizdžiau naudojasi režisūra kaip galimybe viešai atsiriboti nuo įdomiausių savo herojų – kvailokų nevykėlių, kurie iki ašarų juokingai kliūva už kiekvieno sudėtingesnio žodžio ar įmantresnės minties, ir stoti į vieną gretą su protingais, giliais, „egzistenciškais“ vyrais iš Šimkaus, Čechovo ar Melville'o istorijų.

Tam tikru atžvilgiu Kazlas pradėjo savotišką savęs rehabilitavimo procesą. Tai nereiškia, kad jis tvirta mūro siena atsivėrė nuo humoro. Veikiau tai rodo, kad dabar vertingiausiu dalyku jis laiko ne įvairias juoko formas, o tai, apie ką užsiminė dar ryždamasis „Kaligulai“, – tai teatro kaip erdvės, būtinos egzistencinei savivokai, gynyba, ontologinės pasaulėžiūros „diegimas“ – būtiškosios kūrėjo, intelektualo ar paprasto kontoros klerko patirties refleksija. Juokas čia irgi prasišėžia, bet yra atribotas nuo ryškios ekscentriškos kazliškosios satyros, parodijos ar klounados.

Ko gero, būtent bandymas nuo jų atsiriboti, tiksliau tariant, pakeisti jas kitokiu, matyt, tariamai intelektualesniu juoku, yra „kalčiausias“ dėl daugybės keistai nejuokingo juoko scenų, kurios verčia svarstyti, kas paskatino Kazlą maištui prieš humorą. Bet greičiausiai jis tiesiog dar nežino, kuo galėtų užpildyti komiškąjį savo teatro „degalų baką“, atsisakęs viso to, kas laikoma firminiu kazliškojo humoro ženklu.

Žinoma, šitame Kazlo persivertime per galvą esama daug gražaus kilnumo, tačiau galima įžiūrėti ir lygiai tiek pat daug nesusipratimų, kažkokį lemtingą susipainiojimą. Kad ir kokia teisinga atrodytų kazliškoji teatro ontologinio įprasminimo idėja, vis tiek akivaizdu – Kazlo satyra buvo gerokai ontologiškesnė negu jo egzistencializmas. Joje sutelkti įvairialypiai žmogiškosios egzistencijos paradoksai buvo aštresni ir gilesni negu „tikrosios“ egzistencinės akistatos, kurios neretai – ypač spektaklyje „Raštininkas Bartlbis“ – virsta tuščia, net kažkokia mokykline retorika.

Dėl to nederėtų kaltinti neva prastos dramatinio nuovokos – Rotmistras spektaklyje „Tėvas“ arba „Otelio“ Jagas ir daugelis kitų Kazlo vaidmenų liudija, kad toji nuovoka yra net labai neprasta. Tik, matyt, ne taip lengva iš aktorinės raiškos perkelti ją į režisūrinę plotmę. Išskyrus, žinoma, „Geležį ir sidabrą“, kur dramatiškoji akistata – nerimo, kūrybos kančių, meilės ilgesio, vienatvės skausmo ir pan. minisųžetai neatrodė taip negailestingai atkirsti nuo žmogiškojo jautrumo, o kartu ir nuo sceninės organikos „kanalų“. Tai lėmė ne tik aktorinė Kazlo įtaiga,

„Raštininkas Bartlbis“. Režisierius – Rolandas KAZLAS. Spektaklio scena

Nuotr. iš Valstybinio jaunimo teatro ir teatro „Lėlė“ archyvų

bet ir – regis, labiausiai – jo suinteresuotumas Šimkaus eiles paversti asmenine savo istorija.

Tačiau po „Geležies ir sidabro“ šito suinteresuotumo nebeliko. Priešingai – atradęs teatrą kaip vietą, kur pildosi noras papasakoti apie save, perteikti savąjį pasaulio supratimą, Kazlas nuo jo nusisuko, vis atkakliau transliuodamas tariamai objektyvias „žinias“. „Raštininkui Bartlbiui“ režisierius suteikė gana tvarkingą pseudoautentiško Volstrito kontoros gyvenimo išorę – stropiai parinko rekvizitą ir aprangos stilių, tačiau nepasirūpino užmegzti kokius nors vidinius, emocinius to XIX a. „vaizdelio“ ryšius su pačiu savimi, su teatru ir jo publika.

Kitaip tariant, Kazlas neatsakė į klausimą, kam teatrui, publikai ir net jam pačiam reikia „Raštininko Bartlbio“. Jeigu tik tam, kad būtų primintas XIX a. gyvenęs įdomus rašytojas Melville'is, be kita ko, parašęs ir novelę „Bartlbis“, tada kyla pavojinga pagunda klausti, ar teatras, kuris yra tik trumpučių ir nuobodokos literatūros enciklopedijos eilutės

ilustracija, turi šansų išsaugoti nors kiek sceninės savigarbos...

Kadaise aiškindamas motyvus, kodėl nebedirbs televizijoje, Kazlas rėmėsi nepaprastai gražia metafora: teatras – tai juvelyro rankų darbas.

Ir tuo įtikino. Bet kai leidosi į režisūrinių mobi diko medžioklę, tapo juvelyru, kurio produkcija yra „brokuota“.

Aišku, Kazlas būtų absoliučiai teisingas, jei visus priekaištus dėl nepagrįstų režisūrinių ambicijų atremtų paties Melville'o žodžiais: „Geriau patirti pralaimėjimą ką nors naujai sumanius, nei įgyti pasisekimą mėgdžiojant.“²

Tačiau, ak, kaip apmaudu, kai talentingi žmonės pralaimėjimą renkasi savo noru!.. ■

¹ Hermanas Melvilis, Moby Dikas, arba Banginis. – Vilnius: Vaga, 1987, p. 28.

² Herman Melville, Moby Dick: An Authoritative Text. Reviews and Letters by Melville. Analogues and Sources. Criticism. – New York, 1967, p. 545.

NAUJI PRAHOS KVADRIENALĖS ĮVAIZDŽIAI

„Visas pasaulis yra teatras“, – kažkas ranka užrašė ant „V“ vieno iš Prahos scenografijos kvadrienalės paviljonų. Iš tikrųjų visas pasaulis dešimčiai dienų įsikūrė *Veletřzni palace* – didžiulėje Nacionalinėje galerijoje. Milžiniška paroda kas ketverius metus vyksta birželio 16–26 dienomis ir jau dvyliktą kartą ji priviliojo stipriausias scenografijos pajėgas iš 62 pasaulio šalių. Prahos kvadrienalė pagal „svorį“ dažnai lyginama su Venecijos vaizduojamosios dailės bienale. Scenografijos profesionalų, studentų ir teatro architektūros paroda šiemet pasikeitė – jauni scenografai, įtraukti į organizacinį komitetą (šios parodos komisaras yra pernykštės parodos laureatas Borisas Kudlička), nusprendė ją konceptualizuoti. Konceptijos pagrindas – amžinas moderniosios scenos klausimas, kaip plastinę išraišką susieti su atlikimo menu, su žiūrovais, kaip užmegzti organišką jų dialogą, o vizualumui „įpūsti“ gyvą dvasią. XX a. teatras išgyveno mimezės, pasakojimo mirtį, vizualinio meno atstovai teatre eksploatavo teatrinius elementus, kad sukurtų naujas meno formas ir žanrus. Geriausi šiuolaikiniai atlikimo menai (performansai) yra pagrįsti vizualiniais elementais, o įdomiausi šių dienų laikinio meno atlikėjai yra erdvinio meno atstovai. Todėl PQ nuo šiol bus vadinama performansų dizaino ir erdvės paroda, kuriai svarbiausia susieti kuo daugiau meno disciplinų ir žanrų.

Šių metų paroda pabrėžia įvairių šalių meninių idėjų ryšius, kurių nevaržo nei geografinės, nei žanrų ribos. Šalia Japonijos įsikuria Britanija, šalia Australijos – Lietuva, šalia Estijos – Gruzija, šalia JAV – Serbija. Jos ieško bendrų sąlyčio taškų, bendrų vertybių, kad patirtų buvimą kartu „čia

ir dabar“. Scenografija aprėpia šou ir teatro spektaklius, gatvės ir elitinį meną, scenovaizdį ir kostiumą (*Extreme* kostiumų ekspozicija), šiuolaikinėmis technologijomis atgaivina XX a. pradžios reformas (jas prisiminti padėjo Edwardo Gordono Craigo ekspozicija Prahos senamiestyje, Jaroslavo Fragnerio galerijoje). Scenografines istorijas dailininkai pristatė ne tik įprastiniuose ekranuose, bet ir keisčiausiose vietose, ekranais virto ir mokyklinė lenta, ir namo langas, net kibiro vidus. Bandymas išreikšti teatrą namo įvaizdžiu rodo, kad scenografai teatrą laiko namais, nuolatos laukiančiais svečių, t. y. žiūrovų.

Teatro kaip nebaigto statyti namo metaforą pasitelkę italai ragina žiūrovus įsitraukti į kūrybos procesą. Juolab kad nebaigtas statyti namas buvo be durų. Žiūrovai vaikščiojo aplink namą, ieškodami įėjimo, bet jo neradę ėmė žvilgtinti pro langus. Pasidavę teatrinei provokacijai, reflektavo keliaujančio, įsikuriančio bet kur teatro idėją – ji sklido iš nerūpestingai numesto kelioninio apsiausto, praverto lagamino, išskleistų knygų, ant sienos nubraižytų žemėlapių.

Siauri uždari su aukštais dvišlaičiais stogais tarsi dvyiniai yra Islandijos ir Latvijos teatro įvaizdžiai. Balta spalva nudažytą namą su balta tvorele ir pabrėžtinai aiškia atvirų vartelių vieta sukūrė žinomi Islandijos teatro kūrėjai – režisierė ir scenografė Rebeka A. Ingimundardóttir su medijų meistru Annia Hare. Viduje balti baldai ir baltas maistas ant stalo, baltai apsirėdžiusi aukštaūgė intelektualė panelė su knyga rankose padeda suprasti teatro savitumą ir teikiamus malonumus. Latvijos dvišlaičio namo vidus juodas, suanglėjęs medis skleidžia degėsių kvapą ir intriguoja me-

Brazilijos ekspozicija pelnė Auksinę trigą

Graikija. Aukso medalis už geriausių teatro architektūros ir performanso erdvės sprendimą

Nathaniel MELLORS. Didysis valkata. Trečioji scena (animatronika). 2008

Pat OLESZKO. Keistenybės. Bahia jūros odisėja

Eloise KAZAN. Karalienė Tamara. Iš kostiumų kolekcijos **Extreme**

Meksika. Aukso medalis už geriausių teatro architektūros ir performanso erdvės sprendimą

džiagiškumu – jauno scenografo Reinio Suchanovo, kylančios latvių „žvaigždės“, konceptualus mąstymas atskleidžia, kaip blėsta mažosios kultūros didžiųjų apsuptyje.

Naująjį teatro miestą senojo pavyzdžiu steigia Mongolija ir Filipinai. Jurta – specifinio būsto motyvas padeda mongolams išsaugoti savo tapatumą. Filipinietiškas namelis sureštas iš bambuko, apjuostas mažytėmis margaspalvėmis tautiniais rūbais aprenptomis lėlėmis, papuoštas ryškiais gaidžiais. Vis dėlto įprasti, gerai žinomi motyvai nesustabdo žiūrovų, abejingų nacionalinėms vertybėms. Panašiai abejingai lankytojų minios ėjo pro tuščias ekspozicijų erdves su neatvykusių šalių pavadinimais. Būtų likusi nepastebėta ir Lietuvos tuščia ekspozicija, bet lietuvių scenografai, kurių projektai nuolat ignoruojami, šiomet ir vėl negavę valstybės finansinės paramos, nusprendė viešai ir garsiai protestuoti. Ant tuščių Lietuvos ekspozicijai skirtos erdvės grindų patiesė tentą su tekstu, paaiškinančiu, kodėl lietuviai kvadrinėje nedalyvauja. Žiūrovai šįkart nesisirstė, kaip atsitinka, kai pranešama apie atidėtą spektaklį, jie būriavosi, fotografavo ir dėjo parašus ant tento, pritardami protestui prieš kultūros skurdinimą, vieningai įsitraukė į socialinio solidarumo akciją. Ji įgavo platesnį mastą, nes vos atsidarius parodai, ėmė streikuoti Prahos transportininkai. Nepatogumus pajutę parodos lankytojai ir dalyviai, vieningai pulkeliais pėsčiomis traukė per miestą, būriavosi prie *Veletžni palace*, vykdydami nesurežisuotą meno kūrėjų ir žiūrovų bendrystės misiją.

Triukšmingo miesto metaforą pasitelkę JAV teatralai, kaip ir pridera, apaugino ją supermenų įvaizdžiais. Lingavo pripučiami vienas kitą ryjantys monstroi, sienas puošė idėmus prezidento žvilgsnis, o raumeningi pasaulio galingieji apsistojo *Extreme* kostiumų ekspozicijoje. Plakatiška, sociopolitiškai angažuota, agitacinė JAV scenografijos paroda pristatė ryškiausius universalius menininkus, scenografus ir režisierius – Achimą Freyerį, Kewiną Cunninghamą, Angelle Hebert... Jų kūriniuose apstu vartotojiškos kultūros, nuolatinės kovos, atkaklaus kliūčių įveikimo ženklų.

Vokietija išsiskiria stipriu naujo-seno atradimo jausmu, atgaivina tai, nuo ko prasidėjo modernus, avangardinis teatras. Maxo Reinhardto didieji teatro projektai, Bauhauzo mokyklos eksperimentai naujai prabyla šiuolaikinių scenografų Wolfgango Gussmano, Jaume Plensa kūriniuose.

Atvira intensyvių statybų aikštelė tapo ne vienos šalies teatro veržlumo simboliu. Namų karkasai, nuogos konstrukcijos stūkso Meksikos, Naujosios Zelandijos, Didžiosios Britanijos paviljonuose. Dominuoja statiniai su bokštais, kreipiančiais žvilgsnį aukštyn. Tūriai ir erdvės vietomis suskamba tarsi polifoninė muzika.

Architektūrinės transformacijos, namo/baldo įvaizdžiai sutrikdo žiūrovus Korėjos paviljone. Iš pažiūros kompaktišką dėžę primenantis statinys nekelia didelio susidomėjimo, tačiau intriguoja jo sienose įvairiomis kryptimis įtaisyti stalčiai, stalviršiai, durelės. Neištraukęs, nepravėręs jų, netenki malonumo, kurį teikia galimybė atskleisti teatro paslaptis.

Triukšmingoje čekų ekspozicijoje matome daugiabutį su parduotuvių vitrinomis, kirpykla pirmajame aukšte ir butais virš jų su pravertais langais ir balkonais. Čia vyksta intensyvus gatvės gyvenimas.

Brazilijos ekspozicijoje buto vaizdinys išreiškia ne užsisiklindimą, uždarumą, o išsiveržimą, išsilaisvinimą. Europiečiams neįprasti objektai, motyvai, spalvos sužadina svajones apie egzotiškus kraštus. Interjerai nudažyti ryškia rožine spalva, sienos nukabinėtos paveikslais, įvairiais objektais, lėlėmis. Ryški gyvybinga kūrybinė dviasia atgaivina stiprias krašto tradicijas. Išradingas dizainas, ryškios universalios asmenybės – Fernando Mello da Costa, Flavui Graffas, Bia Lessa... Brazilija pristatė ir solidų leidinį, skirtą šalies teatro dailės istorijai, šiuolaikinėms scenografijos tendencijoms. Brazilijos paviljonui žiuri skyrė pagrindinį PQ apdovanojimą – Auksinę trigą.

Japonijos ekspozicijoje nuolat vyko pasirodymai su jautriais paprastučiais vizualiniais pasakojimais apie japonus ištikusias katastrofas, neaplenkusias ir teatro. Keista patalpa su nesvetingai atsuktomis muliažų nugaromis ir nemaloniai lipniais šiaudais Portugalijos ekspozicijoje bylojo apie emocinius išbandymus, tykančius teatre. Vengrų paviljone telkšojo vanduo, erdvė buvo užtvindyta garų ekspozitai demonstruojami ekrane, kuris pritvirtintas prie lubų ir labai nepatogu į jį žiūrėti. Kilo įvairių asociacijų, susijusių su teatro dailininko darbo specifika. Socialinis kūrybos aspektas sužavėjo žiuri – Vengrija apdovanota Aukso medaliu. Atmintyje iškilo ankstesnės PQ nugalėtoja –

Rusija, kuri taip pat siūlė žiūrovams pabraidžioti po vandenį. Plagiatas čia nebuvo įžiūrėtas.

Teatrinio miesto gatvėmis bilda traukinys, jungiantis Ankarą, Stambulą ir Prahą. Kelionės išpūdį sustiprina traukinio viduje pro langus pralekiantys vaizdai su scenografijos motyvais, spektaklių ištraukomis. Danijos vežimas, apvirtęs gatvėje, pasakoja apie netikėtumus, kurie ištinka keliaujančio vaikų teatro trupę. Ispanijos paviljonas įsikūrė ant riedutininkų trampolino, užsimindamas apie nuolatinę svaiginančią teatro kūrėjų riziką.

Pamatėme, kokius gigantiškus statinius renčia Austrijos ir Vokietijos scenografai. Kranai kelia monumentalias skulptūras, auga pastoliai, styro ramsčiai – naujos statybos susipina su griuvėsiais Austrijos operų pastatymuose po atviru dangumi, pribloškiančiuose neįtikėtina fantazija. Žiemą jie vyksta kalnuose – tada scenovaizdžiai kuriami iš sniego, o vasarą plūduriuoja ant vandens. Bodeno ežeras Bregence su didžiausia pasaulyje plaukiojančia scena pritraukia begales žiūrovų ne tik išpūdingais muzikiniais spektakliais, bet ir tuo, kad leidžia gėrėtis ne mažiau teatraišku scenovaizdžių kūrimo procesu – ant didžiulių plaustų kyla galingos konstrukcijos, kurios virsta neįtikėtino dydžio skulptūromis. Antai scenografas Davidas Fieldingas XVIII a. dailininko Jacqueso Louis Davido paveikslo „Marato mirtis“ herojų iš vonios perkėlė į ežerą, pasakodamas tragišką poeto istoriją.

Eugeno Delacroix „Laisvę barikadose“, chrestomatinį romantizmo dailės kūrinių, Makedonijos scenografai revoliucingai sukūrė iš statybinės armatūros, įvairių atliekų. Sudėtingas erdvinis piešinys pradingsta paveikslo reprodukcijos fone, žiūrovams suteikdamas galimybę dalyvauti žaidime „surask panašumus ir skirtumus“.

Witoldo Gombrowičiaus „Ivona – Burgundo kuniškaištytė“ rumunų scenografus suviliojo tuo, kad emocijas čia galima išlieti dažais. Scenos sienas jie ištapė savo kūnais – sunkūs net fiziškai pavojingi „dažytojų“ veiksmai perteikia vidinę ir išorinę įtampą. Lenkijos ekspozicijoje atvirkščiai – stiklinės sienos buvo nudažytos baltai, o žiūrovams įteikti gremžtukai ir pasiūlyta „dekoruoti sienas“. Atsirado ne vienas norintis išbandyti savo talentą. Lenkų paviljonas visada buvo pilnas žmonių, aplipusių ir gremžiančių sienas. Kaip čia pra-

leisi galimybę palikti savo pėdsaką šalia pasaulio scenografijos meistrų?

Robotai, naujosios technologijos leidžia scenografams imtis drąsių eksperimentų. Norvegijos, Latvijos, Kroatijos ir Brazilijos ekspozicijos primena garsiuosius XX a. I pusės avangardistus Filippo Marinetti, Enrico Prampolini, skelbusius teatro be aktoriaus erą. Įstabai ir graudi norvegų *Verdensteatret* „Kalbančio orkestro“ istorija, kurioje veikia tik robotai ir šešėliai. Tai „animacijos mašina“, elektromechaninė konstrukcija, audiovizualinis menas. Viską valdo kompiuteris. Instaliacija neįtraukia žiūrovų tiesiogiai, tačiau magiškas scenos veiksmas prikausto dėmesį.

Aukso medalį už naujų technologijų išradimą taikymą, transformuojant erdves, už paprastų, elementarių ir sudėtingų veiksmų derinius žiuri skyrė Kroatijos scenografams. Robotai muzikiniai instrumentai atlieka vaidmenis ir Latvijos teatro muzikiniame numeryje. Skambčiojantys varpeliai, lašantis vanduo nepatiklius lankytojus skatino patikrinti, ar skambesys natūralus, ar įrašytas. Ant Brazilijos paviljono sienos kabo paveikslas, kurio rėmas turi rankenėlę – ją pasukęs kiekvienas tampa spektaklio veikėju, nes ieško principu veikianti medinių plokštelių kompozicija pakinta, paveiksle atsiranda naujas vaizdas. Panašiai kaip brazilas Jorge Fonseca kuria ir lietuvių dailininkė Irma Balakauskaitė. Lietuvius prisiminiau ir *Extreme* ekspozicijoje – čia esama kostiumų, sukurtų iš medžiagų, neturinčių nieko bendro su audiniais. Šiuolaikinės valdovės įvaizdį pabrėžia suknelė iš šovinių, paplūdimio gražuolė skrajoja su skraiste iš balionėlių, primenančių krūtis. Dailininkė Emma Ransley iš Naujosios Zelandijos už kostiumų paprastumą ir kūrybiškumą buvo įvertinta Aukso medaliu. Bandžiau įsivaizduoti, kaip šioje ekspozicijoje būtų įsikomponavę Julijos Skuratovos kostiumai kaukės iš Claudio Monteverdi'o operos „Nuodėmingųjų šokis“ (2008)...

Parodoje buvo įdomu palyginti, kokius teatrinis miestus stato pasaulio scenografai. Statyti, konstruoti spektaklį siūlė XX a. I pusės avangardistai nė neįsivaizdavo, kokį mastą konstravimas pasieks XXI a. pradžioje. Šių metų Prahos kvadrienalė, prie kurios kasų driekėsi ilgos eilės, įtaigiai liudija, kad scenografams pavyko realizuoti savo ambiciją tapti pagrindiniais spektaklių autoriais. ■

ŽAIDIMAS* VYŠNIŲ KAULIUKAIS

Naujosios dramos akcija'11

Šių metų Naujosios dramos akcija ėjo šešiais žingsniais ir dygsniavo „pamušalinių“ festivalio koncepcijos „Atviras ir prieštaringas tikrovės tyrimo teatras“ kontrapunktą: kiekvienas iš čia pristatytų reiškinių skleidėsi tarsi *atsispirdamas* nuo to, *koks (kaip, kur ir net kas)* jis neva turėtų būti. Tam tikra įtampa, susidaranti tarp realaus ir numanomo kreipinio, regis, gero-kai paveikė spektaklį kaip teatro menininkų ir žiūrovų bendros kūrybos rezultata.

Turiu omeny ne (tik) netikėtą estetinį sprendimą, teatrinės kalbos pasirinkimą, kitaip tariant, spektaklio išraiškos būdą, formą, kuri keltų nuostabą ar provokuotų nesusikalbėjimą. Tai greičiau *pasiūlymas* peržiūrėti susiklosčiusius žiūrovų bendravimo su scena modelius. Pabandyti išsiaiškinti, kokie jie yra, iš kur kilo, kokios patirtys juos suformavo, ar tie modeliai yra universalūs, ar individualūs, subjektyvūs, todėl nedaro įtakos (?) bendram prasmų laukui.

* Žaidimo sąlygos: žaidžia dvi komandos, viena veikia, kita stebi, t. y. veikia neveikdama. Pirmoji komanda gerai žino, ką nori padaryti ir pasakyti. Arba – ko daryti ir sakyti nenori. Antroji idealiu atveju turėtų nieko nesitikėti, ateiti švari ir pasirengusi, kad ją pripildys autentiškas turinys (be to, gerai suprasti kalbą, kuria pirmoji komanda su ja bendrauja). Antrajai komandai pravartu sugebėti vienu metu pamiršti ir prisiminti. O pirmajai – susitaikyti su tuo, kad viską, ką ji pasakė ar ko nepasakė, antroji gali suprasti visai ne taip, kaip reikia. Ir priimti tai kaip sėkmingą žaidimo pabaigą. Beje, antroji komanda gali staiga susigriebti, kad tai ne jos žaidimas. Ir kad atėjo visai ne ten. Bet tai taip pat galima laikyti žaidimo tikslu.

Pirmas žingsnis tuo pat metu yra ir šeštas. Žaidimas prasideda nuo pabaigos. Dėmesio centre – aktorius, bendruomenė ir jų utopijos.

Paskutinis NDA'11 programos punktas – Kristiano Smedso „Vyšnių sodas“ transliacija iš Vienos priemiesčio Makondo, kuriame gyvena emigrantai iš Somalio, Pietų Afrikos, Čėčenijos, kitų šalių. Šis įvykis, dvidešimčia dienų nutolęs nuo pagrindinės akcijos renginių „apkabos“, geografiškai atribotas nuo konkrečios festivalio vietos, be to, pradėtas 2009-aisiais, taigi tarsi praradęs naujumo ir netikėtumo „masalą“, netikėtai konceptualiai apibendrino visą šių metų Naujosios dramos akciją, išryškino tam tikrus teatro judesius, nukreiptus į perspektyvą.

Atsietas nuo pirminės savo vietos (tai buvo Audronio Liugos vasarnamis tarp Vilniaus užmiesčio pušų), šis „Vyšnių sodas“, išbandęs emigranto dalia, prakalbo apie labai konkrečią kultūrinę atmintį. Anksčiau šio projekto-proceso formuluojami klausimai „apie kūrybos prasmę, atminties vertę ir vertybių kaitą“ skambėjo sentimentalokai, vos ne romanso intonacijomis – galbūt tą lėmė stipri bendro buvimo „Vyšnių sodas“ erdvėje magija. Kitoks nei emocinis santykis čia vargu ar buvo įmanomas – iš nuotraukų ant sienos ir iš amžinybės žvelgiančios Laimono Noreikos, Gintaro Beresnevičiaus, Dalios Tamulevičiūtės, Vytauto Kernagio, Juozo Miltonio ir kitų akys skatino visus tapti bendruomene, kontempliciuojančia savo praradimus.

„Vyšnių sodas“ Makonde. Režisierius Kristianas SMEDSAS. Spektaklio scena

Giedrės Liugaitės nuotr.

Šįkart susirinkę emigranto iš Čilės Ramono namelyje, kurio sienas dailininkė Jūratė Paulėkaitė vėl nusėjo lietuvių kultūrai gyvybiškai svarbiais žvilgsniais (tiesa, Makondo koliažą papildė ratlankiai ir t. t.), „Vyšnių sodo“ gyventojai virto savo ir mūsų laiko – skirtingų jo tarpsnių, lūžių ir punktyrų, viršūnių ir nuopolių – liudytojais. Juozas Budraitis, Jonas Vaitkus, Gytis Padegimas, Vytautas Anužis, Virginija Kelmelytė, Aldona Bendoriūtė, Rasa Samuolytė, Dainius Gavenonis, Paulius Budraitis, Irina Lavrinovič, Benas Šarka – kiekvienas *tuo pat metu* yra ir asmuo, ir personažas. Dalijasi su žiūrovais *savo praeitimi*, žiūrinčia iš dabarties akių dugno, skambančia balsuose, intonacijose, gestais brėžiančia savo regimus kontūrus, ir *ateitimi*, kurią sunkiausia įkūnyti ir įgarsinti.

Visa ši daugialypė ir daugiasluoksnė tikrovė tikrai buvo *anapus* Antono Čechovo „Vyšnių sodo“, nors jis egzistavo net ir materialiai, kaip tomeliai aktorių ir kai kurių žiūrovų rankose. Pjesės tekstas čia

atliko svarbų medijos ar mediuomo vaidmenį, bet buvo ne tiek prasmės *priežastis ir sąlyga*, kiek įrankis, savotiška „transporto priemonė“ keliauti įvairiomis kryptimis per meninę ir asmeninę, istorinę ir *istorijų* tikrovę. Kameronis, transliacijos ekranas Gedimino prospekte, priešais Nacionalinį dramos teatrą, kompiuterio ekranas, garsiakalbiai ir ausinės – lygiai tokia pati „transporto“ priemonė. Įvyko paradoksalus dalykas: labiausiai nutolęs spektaklis, privertęs

bendrauti pasitelkiant modernias ryšių technologijas, todėl turėjęs visiškai suvirtualėti, tiesiog pražūti, tapo stipriausia NDA'11 patirtimi. Tarsi replika fiziškai pernelyg priartėjusiam, prisiplojusiam, už gerklės paėmusiam, bet vis tiek beviltiškai tolimam teatrui.

Antras, trečias ir ketvirtas žingsniai. Atgal ir pirmyn į naująją dramą. Iššūkis ir atsakas. Abi komandos turi vienu metu judėti abiem kryptimis.

Šiuolaikinei dramaturgijai NDA'11 atstovavo vieno iš populiariausių rusų dramaturgų Jurijaus Klavdijjevo, vadinamo „haliucinogeniniu ir kislotnu realistu“, pjesė „Aš, kulkosvaidininkas“, kurią pristatė Maskvos muzikos ir teatro studija „SounDrama“, prancūzų dramaturgo Joėlio Pommerat pjesė „Šitas vaikas“, kurią aktorė ir pedagogė Viktorija Kuodytė, aktoriai Adrija Čepaitė ir Dainius Gavenonis repetuoja su Lietuvos muzikos ir teatro akademijos pirmo kurso aktorais

(vadovas – Jonas Vaitkus), ir suomių dramaturgo Juhos Jokelos „Fundamentalistai“, kuriuos Jonas Vaitkus stato su Rasa Samuolyte ir Povilu Budriu.

Tai trys skirtingos teatrinės kūrybos stadijos, skirtingi bendravimo su žiūrovais ir tarpusavyje modeliai. „Aš, kulkosvaidininkas“ – išbaigtas režisieriaus Vladimiro Pankovo ir jo bendražygių, aktorių-muzikantų pasisakymas, kuriam suteikta *muzikinė*, griežtai ritminė, daugiasluoksnė struktūra (tokį sceninės kūrybos metodą šie rusų menininkai vadina *soundrama* – tai naujas, jų pačių išrastas žanras). Trupė pasirinko karštligišką, vos kelių puslapių Jurijaus Klavdijjevo „iššautą“ monologą – *bachūriukas* pasakoja apie tai, kad susiruošė poilsiuoti ir viskas atrodė tobula, bet nelemtas *chebros* skambutis lėmė, kad jis buvo įmestas į kruviną mėsmalę. Šios patirties fone jo senelio kulkosvaidininko išgyventas karas (nors toks pat beprasmis ir mėšlinas) virsta universaliu žmogaus moralės ir vertės matu. Šią temą spektaklio kūrėjai karmo, miksuoja, kuria begalines tekstines, vaizdines ir veiksmines variacijas. Muzikinis spektaklio kodas – *Hotel California* melodija, kurią netikėtai atpažįstame pabrėžtinai rusiškame, folkloriniame aktorės Anastasijos Syčevos dainavime pirmoje spektaklio scenoje. Roko baladė, skambanti iš archetipinės Motinos Rusijos lūpų, kai su ritualine nevirtimi ji pasitinka iš karo grįžtantį savo kulkosvaidininką, opozicijas Rytai vs Vakarai, praeitis vs dabartis pinte supina tarpusavyje, bet tarsi ne tam, kad pabrėžtų, esą karas ir smurtas visais laikais kelia vienodą skausmą. Veikiau išryškina dabarties prasmį kakofoniją: viena su kita vis labiau suartėjančios vakarykštės opozicijos traiško pasaulį gal net baisiau negu kadaise, kai dalijosi jį tarpusavyje. Jaunasis kulkosvaidininkas (Aleksėj Černych) užaugo klausydamasis sodrių, *matu* sustiprintų savo senelio (Andrej Zavodiuk) pasakojimų apie kruviną karą ir žiūrėdamas filmą *Point Break* (pirmieji rusų videopiratai, nelegaliai įgarsindavę filmus užspaustomis nosimis, vadino jį „На гребне волны“), pasakojantį apie banglentininkus bankų plėšikus, kurie „dirbti“ eidavo su silikoninėmis buvusiu JAV

prezidentų kaukėmis... Ar jis galėjo išvengti savojo žiauraus ir beprasmiško karo?

Laiptuota kelių pakopų struktūra su raudonomis draperijomis primena sovietmečio ir dabarties politikų tribūnas, *lunaparko* tirą, viduramžiško aikščių teatro platformą (scenografas – Maksimas Obrezkovas). Čia išnyra kostiumuotos šiuolaikinio politinio teatro *petruškos* su lateksinėmis pasaulio *lyderių* kaukėmis. Strykt – putinas, strykt – tymošenko, sarkozy, obama, merkel, hillary clinton, saakašvilis... Jie grūmoja, „šaudo“ žodžių salvėmis, žybčioja raudonomis mikrofonų švieselėmis, kurios labai primena optinių taikiklių „akis“. Kulkosvaidininko salvė juos tik trumpam numuša nuo tribūnų – bet kada jie vėl gali iššokti, o jeigu ir bus nukauti, vis tiek liks portretas ir kabės greta Stalino su Mao.

Režisierius Vladimiras Pankovas spektaklio aptarime sakė, kad „SounDrama“ nekėlė sau tikslo sukurti aštrų politinį spektaklį. Veikiau rūpėjo forma ir sąžiningas pokalbis apie tai, kas jiems svarbu. Galbūt todėl spektaklis „Aš, kulkosvaidininkas“ ir atrodo kaip naujas šiuolaikinės dramaturgijos inscenizavimo estetikos posūkis. Tai nėra receptas, padėsiantis dabarties teatrui vaduotis iš komplikuočių, nykaus natūralizmo permelktų santykių su naująja drama, bet net ir pavienė sėkmė vis dėlto įkvepia.

Įdomu, kaip „SounDramos“ grupė pastatytų šiuolaikinio suomių dramaturgo Juhos Jokelos pjesę „Fundamentalistai“? Iš skaitymo, kurį NDA'11 pristatė režisierius Jonas Vaitkus su aktoriais Rasa Samuolyte ir Povilu Budriu, sunku nuspėti būsimo spektaklio estetiką, bet panašu, kad intensyvaus, psichologiškai niuansuoto, intelektualiai aistringo dviejų žmonių bendravimo akcentas išliks. Įdomu, ar išliks bendravimas su publika kaip kolektyviniu subjektu, kuriam buvęs pastorius Markusas (Povilas Budrys) pasakoja apie savo kelią nuo tvirto įsitikinimo iki abejonės, klaidų pripažinimo ir atgailos? Šis vaidmuo atrodo tarsi aktoriaus dialogas su ankstesne jo kūryba (ypač Jono Jurašo spektaklyje „Dvejonė“, Eimunto Nekrošiaus „Fauste“ ir kt.). Rasos Samuolytės kuriama Heidė irgi „kalbasi“ su

aktorės anksčiau įkūnytais personažais. Sustingusio žvilgsnio dogmatikė persiima fundamentalistinėmis pažiūromis ir gyvenimo būdu, nes daugiau neturi už ko laikytis. Jau kitoje scenoje ji – naivi mergaitė, su „pionierišku“ įkarščiu giedanti giesmę senelių namų gyventojams. Įsimylėjusi jauną pastorių, ji atranda savyje moterį ir palūžta nuo to atradimo. Aktorių duetas meistriškai susitvarko su ilgokais filosofinio, teologinio, psichologinio teksto pasažais, kaitaliodami „fundamentalių“ sąvokų turinį, kitaip dėliodami akcentus. Žiūrovai turėtų pasirengti rimtam intelektualiam darbui ir būti ypač jautrūs, jei nori užmegzti adekvatų ir lygiavertį santykį su tokia scenine tikrove.

Joëlio Pommerat „Šitas vaikas“ orientuojasi į jausminę plotmę – remiamasi bendra (galbūt) scenos ir salės patirtimi. Tikros skausmingos šeimų iš Normandijos priemiesčių istorijos, aprašytos pjesėje, aktorinio meistriškumo studentams tapo pretekstu papasakoti savąsias. Koks bus šis spektaklis, kol kas nežinia, tačiau ir „Fundamentalistai“, ir „Šitas vaikas“ gražino intensyvaus pjesių skaitymo laikus, galimybę stebėti, kaip aktorius kuria – bando perprasti savo būsimą personažą, artėja prie jo arba tolsta...

Penktas žingsnis. Pasikėsinimai į... Komandos apsimeta, kad žaidžia ne tarpusavyje.

Du šių metų Naujosios dramos akcijos renginiai – spektaklis meninė akcija „Optimizmo antologija“ ir spektaklis paskaita „Mažasis pasakojimas“ – nuskambėjo kaip bandymas kvestionuoti visas pamatines mūsų „sutarčių“ su scenos menais sąvokas.

Belgų rašytojo Pieterio De Buysser ir kanadiečių rašytojo, ekscentriškų performansų kūrėjo Jacobo Wreno „Optimizmo antologija“ – kaip reta konceptualus ir įdomus projektas, labai darniai, protingai, tiesiog tobulai *sugalvotas*, tačiau beveik visiškai nesulaukęs publikos atsako. Atsitrenkęs į visiško nesuvokimo (kad ir mandagaus) sieną, „kritinis optimizmas“ vėso ir neteko jame koduotų prasmių. Ar nebūtų geriau, jei tokio turinio renginys atsirastų akademinėje aplinkoje, tarkime, studentų filosofų sambūryje? Gal mūsų teatrinei publi-

kai iš tikrųjų labai sunku priimti kitokią kalbėjimą, o teatrinių pasakojimų prisigėrusi NDT Mažoji salė tiesiog savo sienomis atstumia ilgus, neva mokslinio disputo metodais sukonstruotus „dialogus“ apie „kritinį optimizmą“ ir „nekritinį pesimizmą“? O gal autoriams, surinkusiems įvairių pasaulio menininkų, mokslininkų, politikų ir verslininkų mintis apie optimizmą, tiesiog pritrūko ryžto eiti iki galo ir daryti arba paskaitą, arba visiškai *crazy* meninį performansą? Atrodo, jie ieškojo vidurio tarp šių dviejų kalbėjimo formų, bet nerado.

Wojtekas Ziemilskis su savo „Mažuoju pasakojimu“ apskritai nesikreipė į auditoriją, kalbėjo tarsi sau, retai pakeldamas akis. Bet jo istorija – labai asmenišką pasakojimas apie savo senelį, Wojciechą Dzieduszyckį (žymų lenkų kultūros veikėją, kuris, kaip paaikšėjo, daug metų buvo slaptųjų tarnybų informatorius) – prašneko tiesiai į klausytojus. Tai, kaip autorius bandė suvokti, iširti savo senelio istoriją, aiškėja iš nuotrupų, minčių fragmentų. Čia galėjo lengvai atsirasti sentimentalus „pagraudenimas“, bet Ziemilskis nuėjo priešingu keliu ir sukūrė tokią bendravimo erdvę, kurioje, išvengiant emocijų, užsimezgė ryšys su žiūrovais ir atsirado tarpusavio supratimas.

Šeštas žingsnis. Žaidimas baigtas. Visi eina suptis margaspalvėje gyvenimo karuselėje.

„Vyšnių sodui“ baigiantis, Lopachinas (Jonas Vaitkus) ramiu, bet tvirtu naujojo žemės savininko balsu paprašo visus išeiti. Ori Vienos festivalio publika skirstosi vangiai, į aktyvesnius raginimus kažkuris atrėžia: „Mokėjau pinigų, niekur neisiu.“ Ir štai visi, regis, išėjo, vartai užsidarė. Tada mikrofoną pasiima Ramonas, emigrantas iš Čilės, tikrasis šio Makondo sodo sklypo šeimininkas. Ir ima audringai kalbėti apie tai, kad valdininkai uždėjo drakoniškus mokesčius sklypų savininkams ir tarsi kokie lopachinai varo juos iš ten, kur jie gyvena jau 20 metų ir viską yra sukūrę savo rankomis... Tada kviečia visus atgal – niekas neturi teisės uždaryti vartų. Tikrovė ir teatras kartu geria šampaną, Čechovas merkia akį Ramonui, duoda jam pasaugoti savo pensnė, o „Vyšnių sodo“ komanda eina žaisti futbolo su Somalio rinktine. ■

UGNIAUS GELGUDOS (NE)KRIMINALINIAI PEIZAŽAI

Ugniaus Gelgudos pristatyti nereikia, nes šis menininkas – vienas iš *oficialių* mūsų jaunojo šiuolaikinio meno ambasadorių, *mainstreamo* atstovas (žinoma, nebūtinai finansiniu atžvilgiu). Taip yra todėl, kad Ugnius, viena vertus, naudoja Vakarų kolegų išbandytas taktikas (sakykime, „Gravitacijos“ ciklą galima lyginti su Wolfgango Tillmanso 9-ojo dešimtmečio pabaigos – 10-ojo pradžios *house*, klubinę ar apskritai jaunimo (sub)kultūrą fiksavusiais ciklais, net konkrečiomis nuotraukomis), antra vertus, jis viską daro taip pat kokybiškai kaip ir vakariečiai, o Lietuvoje tai dar nėra masinis reiškinys. Nepriekaištinga formali Gelgudos kūrinių kokybė visada atperka *déjà vu* įspūdį. Išsaugodamas tarptautinei galerinei rinkai (ar mentalitetui) suprantamus, patrauklius elementus, jis nevensia ir autentiškų lietuviškų ar asmeninių prieskonių.

Apskritai Gelgudą galima iš dalies lyginti su Antanu Sutkumi – abu fotografai, nors priklauso skirtingoms kartoms, puikiai jaučia, kaip ir kokiomis formomis įgyvendinti savo idėjas, kad fotovaizdai taptų populiarūs, moka derinti formalią kokybę, aktualų turinį ir platesnės publikos ar oficialios sistemos poreikius. Kitaip sakant, sugeba išlaikyti aukso vidurį (šiuo atveju tai – komplimentas), nepasiduoda nevaržomai avangardo anarchijai, bet ir nenusileidžia iki komercinio kičo ar atviro pataikavimo publikai.

Prisiminkime Gelgudos fotografijų seriją apie netradicines šeimas, telpantią į teisingos temos, t. y. oficialios EU žmogaus teisių doktrinos, rėmus, bet Lietuvoje sukėlusią skandalą, taigi tapusią lyg ir avangardu... Arba visų tokią mėgstamą, šmaikščią „Žalgirio mūšio“ parafrazę.

Kriminalinių peizažų ciklas remiasi taip pat gerai patikrinta, bet gelgudišką atspalvį įgavusia paradoksų kūri-

mo taktika. Menininkas gilinasi į spaudos (reportažinės, o tiksliau – kriminalinės) fotografijos kontekstualumą, kitaip sakant, į absurdą, kuris slypi po natūraliomis (iš pažiūros) prasmėmis ir jų pateikimo būdais. Pasirodo, masinio informavimo priemonės, apsimetančios objektyviomis, dažnai taiko prasmių „darymo“ iš nieko taktiką, todėl tai, kas mums atrodo tikra, viso labo yra tekstinių ir vaizdinių abstrakcijų deriniai.

Gelguda šį kontekstą, viena vertus, radikalizuoja, redukuodamas į konceptualiai aiškias absurdo schemas (jas tarsi apnuogina, išgrynina, ištraukdamas iš aktualaus spaudos konteksto), antra vertus, estetizuoja, perkeldamas į „meninės“ fotografijos sritį.

Tokios taktikos jis laikosi perkurdamas ir perfotografuodamas tariamai kriminalines scenas. Didžiuliu formatu nuotraukos funkcionuoja kaip savarankiški (anti)pasakojimai – jose (beveik) niekas nevyksta arba personažų „veiksmai“ reikalauja paaiškinimo (pavadinimo, antraštės), tačiau, kai jį perskaitai, prasmė lieka tokia pat neapibrėžta. Vaizdo ir teksto sąveika (arba tai, kad jos nėra) sukuria antiprasmių grandinę – galime juos suvokti tik kaip paradoksą arba bandyti rutulioti menamos istorijos tęsinius, nors vizuali fotografijų „fabula“, kurią tariamai nupasakoja ar apibūdina pavadinimai/antraštės, yra tarsi „įstrigusi“ – neaišku, ar tai įvykio pradžia, vidurys ar pabaiga, nežinia, iš kieno – įvykio dalyvio, įvykį fiksuojančio fotografo ar tiesiog abstraktaus „pasakotojo“ – pozicijos reikėtų tą fotografiją suvokti.

Kai kurie vizualūs ženklai su pavadinimu/antrašte beveik nesusiję, nebent netiesiogiai ar metaforiškai (antai nufotografuotas skiriamosios juostos gabaliu-

Ugnius GELGUDA. Kriminaliniai peizažai. Užsilikusi petarda tapo nelaimės priežastimi iš parodos „Vartų“ galerijoje

kas, įstrigęs medyje, sukuria paradoksią analogiją su „riba, trimis sekundėmis skyrusia gyvenimą nuo mirties“). Todėl bendras išpūdis labiau primena sapną negu realybę, o reportažas atsiskleidžia kaip vienas iš tikrovės klastojimo būdų. Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad Gelgudai labiau rūpi sapniškoji, estetinė šio prasminio/vizualaus absurdo pusė, o ne socialinė ar diskurso kritika. Ir šiuo atveju tai, ko gero, yra jo kūrinijų privalumas.

Dalį tariamai reportažinių nuotraukų Gelguda palieka be pavadinimų arba siūlo, kad patys parodos lankytojai sudėliotų patinkantį vaizdą, projektoriuje kaitaliodami skaidres, ir sugalvotų jam antraštę – 10-ajame dešimtmetyje Gintaras Makarevičius tokiu pačiu būdu siūlė iš skirtingų dalių sudėlioti žmonių (nusikaltėlių?) veidus. Šis ciklas, kalbantis apie modeliuojamą, simuliuojamą tikrovę, statistams skirtus vaidmenis, ir vėl paradoksaliai suartėja su XX a. 7–8 dešimtmečių lietuvių fotografijos mokykla – Antano Sutkaus, Romualdo Rakausko, Aleksandro Macijausko nuotraukomis, kur tikrovė ir žmogus (kaip simbolis) taip paryškunami, metaforizuojami, hiperbolizuojami, idealizuojami, fiksuojant net neidealizuotinus dalykus (beje, tai irgi iš dalies

susiję su spaudos fotografija – ideologiniu tikrovės apipavidalinimu), kad tikrovė, atrodo, ima vaidinti pati save. Katarsis toks įtaigus, koks būna tik sapne. Panašiai elgiasi ir Gelguda, bet jo kūriniai suteikia ne katarsį, o daro melancholiško, baugaus sapnų labirinto, sutampančio su šiuolaikinio pasaulio kontūrais, išpūdį.

Parodoje demonstruojamas ir videofilmas. Gelguda filmavo Šečenkos gatvę – gamyklų ir pramonės įmonių (sovietmečio žargonu, „partizankės“) rajoną, tampantį loftų kvartalu, ir pritaikė Jono Meko 1990 m. sukurtą filmą „A Walk“ (pasivaikščiojimas po Wooster gatvę Niujorko SoHo kvartale) garso takelį. Sunku pasakyti, ar Gelguda rimtai bando rasti analogijų tarp Mačiūno

įkurtos menininkų kolonijos Niujorke ir buvusio proletariško Vilniaus rajono, kurį sparčiai privatizuoja naujasis (meno) elitas, ar tas sąsajas ironizuoja, o gal šiuos kontekstus sugretina visiškai formaliai. Iš paties filmo tai nepaaiškėja.

Vis dėlto filmą išgelbsti nuotaika, kurią sukuria kiek teatrališkas garso takelis ir specifinis filmavimo būdas – videokamera, ant „gervės“ iškelta į kelių metrų aukštį, filmuojama (turbūt) lėtai važiuojant mašina. Žiūrovams neįprastas rakursas, aukštis ir žvilgsnis, tarsi negyvai, mechanškai „slystantis“ loftų kvartalu (žmonių čia beveik nėra, atsitiktiniai praeiviai šmėsteli tik retkarčiais), puikiai dera su monologu už kadro. Filmas irgi primena baugų sapną. Pamiršti, kokia tikroji jo prasmė, tačiau nuotaikos pagautas gali žiūrėti keletą kartų iš eilės tarsi kokybišką videoklipą.

Vis dėlto ilgainiui suskamba ir prasmės: pramoninė „partizankės“ dalis, į kurią vaikystėje ar paauglystėje retai teuzklysdavau, nors gyvenau netoliese, atsiskleidžia kitaip ir byloja apie besikeičiantį miestą – fiksuojama tarpinė būsena: kvartalas dar turi sovietmečio bruožų, bet jau yra beveik neatpažįstamai pasikeitęs. ■

PASIKLYDUSIOS KARTOS ATRADIMAI

Jovitos Aukštikalnytės ir Agnės Deveikytės-Liškauskienės tapyba

Pastaruoju metu vis labiau populiarėja jaunųjų tapytojų (Andriaus Zakarausko, Monikos Butyrinaitės, Adomo Danusevičiaus, Indrės Ercmonaitės, Mildos Gailiūtės, Lino Jusonio, Eglės Karpavičiūtės, Jolantos Kyzikaitės, Alinos Melnikovos, Astos Stasionytės) kūryba. Tai karta, gimusi jau laisvėjančioje Lietuvoje (1985–1987), absorbavusi kitokį meno suvokimą.

Pavadinčiau ją naiviaisiais optimistais, tikinčiais tradicinės tapybos galia ir vengiančiais didelių eksperimentų. Priešingai nei dešimtmečiu vyresni (Eglė Rakauskaitė, Svajonė ir Paulius Stanikai, Valdas Ozarinskas), drąsiai atsisakę tradicijos ir pasirinkę kitas medijas, arba jauniausioji karta, ryškiai išsiskirianti kitokia tapybos stilistika, jie yra labai artimi savo mokytojams ir tęsia nežymiai transformuotą jų tapybos tradiciją.

Jovita Aukštikalnytė ir Agnė Deveikytė nusprendė tapti tapytojomis tuo metu, kai Lietuvoje imta garsiai kalbėti apie tapybos mirtį – iki tol buvusi naujų stilių ir tendencijų pranašė atsidūrė ant išnykimo slenksčio. Tiesa, jos populiarumas labiau smuko Vilniuje, o Kaune, turinčiame galias ekspresionistines tradicijas ir aktyvius tapytojus – Alfonsą Vilpišauską, Eimutį Markūną, Arūną Vaitkūną, Aušrą Barzdukaitę, Eleną Balsiukaitę, Aušrą

Andziulytę, Laimą Drazdauskaitę, Audronę Petrašiūnaitę, – jai ir toliau buvo skiriamas deramas dėmesys. Ko gero, tai lėmė ir panevėžietės Jovitos Aukštikalnytės apsisprendimą studijuoti Kauno dailės institute, o raudondvariškei Agnei Deveikytei nė svarstyti daug nereikėjo...

Agnė DEVEIKYTĖ-LIŠKAUSKIENĖ. Keturių sienos. 2011. Išvirkščia drobė, akrilas

Jovita AUKŠTIKALNYTĖ. *Visada tavo*. 2011. Drobė, aliejus

Aukštikalnytės kūrybos pradžia – „Paribio portretai“, tapyti psichiatrinėje ligoninėje. Diplominio darbo temą dailininkė tęsia ir po studijų. Deveikytė-Liškauskienė irgi toliau plėtoja tai, ką pradėjusi, labiausiai ją domina gamta, o konkrečiau – pievos, laukai, žemė ir jų kaita skirtingais metų laikais. Pasak autorės, jai įdomi paties augalo filosofija. Abstraktūs, iš atskirų drobės gabalų susiūti, sudygsniuoti, dažniausiai monochrominiai darbai – skiriamasis Deveikytės-Liškauskienės bruožas.

Abi tapytojos fiksuoja ribines būsenas. Aukštikalnytė nesiremia tiesioginiais realybės vaizdais, nors gilinasi į tam tikrus gamtos procesus (gėlės vytimas), tapo konkrečią figūrą (Rūpintojėlis). Nuotaiką, emocijų būseną ji perteikia tvarkingais, ramiais potėpiais, monochrominėmis žemės spalvomis – švie-

siai ir tamsiai pilka, gelsva, rusva, dar keliais pasteliniiais atspalviais. Deveikytės-Liškauskienės paveiksluose konkretybių – pievos, lauko, žemės, lysvės – irgi nematyti, koncentruoti vaizdiniai pereina į geometrines figūras ar ornamentinius raštus („Lysvių mikšai“, 2008).

Jų tapyba poetiška, lyriška, medityvi, minimalistinė, be socialinių provokacijų, be politinės kritikos, be kišimosi į visuomeninį gyvenimą. Viskas asmeniška, subjektyvu. Net ir Jovitos „Paribių portretai“ iš psichiatrinės ligoninės arba Agnės dalyvavimas parodoje „Socialus“ (2007) labiau susiję su vidine, o ne su išorine refleksija. Tapyba joms – tam tikra minčių forma. Kai nėra galimybių tapyti – braukoma grafitu (Aukštikalnytės „Iš natūros“, 2011), dygsniuojama (Deveikytės-Liškauskienės išsiuvinėti, susiūti „Horizontalūs lopai“).

Nutapytus, sudygsniuotus ar subrūkšniuotus jausmus autorės eksponuoja netradiciškai – drobių sujungimai, pailginimai, ištempimai sukuria naujas geometrines formas, o paveikslų dėlionė sustiprina nuotaiką, kurią norima perteikti.

Jovita tapyti mokėsi iš ekspresyviojo Arūno Vaitkūno, kuris kiekviename motyve įžvelgdavo spalvų žaismo prasmę. Spalvų ekspresija jai labai artima kaip galimybė išreikšti emocijas būsenas. Agnė – kur kas santūresnės Laimos Drazdauskaitės mokinė, išlikusi stilistiškai savarankiškesnė, iš savo mokytojos perėmusi nebent ramų, medityvų, nostalgikišką reflektyvumą. Agnės paveikslai visiškai abstraktūs, tai labiau sudvasintas daiktų ir motyvų pasaulis, tiesiantis tiltą tarp praeities ir dabarties. Agnė naudoja ir išvirkščius drobės lopus, derindama juos vieną su kitu („Dualumas“, išvirkščia drobė. 2010).

Abi autorės palaiko tapybą kaip meno rūšį, atradusios sau artimą išraišką ir nuosekliai ją puoselėdamos. Jų paroda „Duetai“ Kaune, galerijoje „Aukso pjūvis“, veiks iki vasaros pabaigos. ■

AKVILĖ ZAVIŠAITĖ: HEDONIZMO NUODĖMĖ IR LAIKINUMO KANČIA

Akvilė Zavišaitė (1962–1991) – tragiško likimo menininkė, išėjusi į nebūtį pačioje jaunystėje. Sostinės galerijoje „Kunstkamera“ 2011 m. birželį surengta paroda „Tarp Vilniaus ir Sidnėjaus: po 20 metų“ (šiuo metu veikia Nidoje, Virginijos ir Kazimiero Mizgirių gintaro galerijos Menininkų namuose) dar kartą priminė įdomią, netipišką jos kūrybą. Akvilė troško tapti dailininke, bet į Vilniaus dailės institutą įstoti jai nepasisėkė, Pedagoginiame institute studijavo anglų kalbą. 1983 m. gavo leidimą išvykti į Australiją, kur jau buvo įsikūrusi jos motina, žurnalistė Rita Baltušytė. Tais pačiais metais Akvilė įstojo į Niukaslio dailės kolegiją, o ją baigusi – į aspirantūrą *Hunter Institute of Higher Education* ir gavo aukštesnio laipsnio dailininkės diplomą.

Jos paveikslų personažus – striptizo šokėjas, pabrėžtinai seksualias barų merginas, kurių gundantys kūnai kaitina vyrų vaizduotę, derėtų vadinti užribio personomis, bet ne dėl išankstinių puritoniškų nuostatų. Juk „moralumas“ tebėra labai svarbus, o atviras gundymas dažniausiai „praneša“ apie ištvirkimą, kūniškų aistrų tenkinimą, kurį tapatiname su „žemu“, „blogu“ elgesiu. Net ir šiais tariamo pliuralizmo, liberalizmo, moralinės devalvacijos laikais, kai apsinuoginama, turint tikslą greitai ir garantuotai išpopuliarėti, popkultūros „žvaigždės“ vis tiek atkakliai teisinasi, neva erotinės nuotraukos pavišintos be jų žinios...

Šiuolaikinės kurtizanės iš Akvilės paveikslų tokiu apsimestiniu dorovingumu nesistengia manipuliuoti. Net jaunatviško šėlsmo, koketiškumo įvaizdžiai čia byloja apie sunkiai nusakomą tarpinę būseną.

Jauna, savęs ieškanti moteris drąsiai demonstruoja dailų kūną – tai atvirumo pasauliui ir sau pačiai ženklas, tačiau ji tarsi dar neapsisprendusi, laukianti iniciacijos. Utriruotas, kartu drovus ar net naivus kūniškumas kalba apie jaunystės iššūkius. Junta smelkianti laikinumo nuojauta, kurią sustiprina tamsūs paveikslų fonai. Dar atviresni dvasinio skausmo, nerimo, vienišumo pavidalai, fantasmagoriškai perkreipti veidai piešiniuose, kompozicijose su vaikiškais žaislais. Atsiveria slogi, fatališka, niūri, neįauki egzistencijos pusė, sutrikusio, vienišo individo jausena.

Kita vertus, vargu ar kas galėtų užginčyti, kad Akvilės paveikslus nuo kičo, dekoratyvios saloninės kūrybos skiria tik plonytė linija. O ir ji dailininkės valia kartais visai išnyksta... Sąmoningai išryškinamas seksualumas, manieringas, vingrus siluetas, dekadanso dvasia, drąsiai naudojami banalūs simboliai ir mistinės personažų transformacijos (kėdė, virstanti gyvate, kryžiai ir t. t.) kartais atrodo kaip atėję iš tatuiruočių, komiksų ir panašios vaizdinijos. Viso to moko vengti tarsi ugnies klasikinė dailės mokykla, tą laiko „grožiu“ tik miesčionys, neturintys skonio ir meninės nuovokos. Akvilės kūrybos maniera, stilius asocijuojasi su daugybe XIX a. pabaigos – XX a. dailės kryptių. Tai „naujasis daiktiškumas“ su Otto Dixu, Georgu Groszu, Maxu Beckmannu priešakyje (tiesa, Akvilė taip stipriai nedeformuoja savo personažų, daugeliu atveju jai svetimos ir socialinės, politinės kūrybos potekstės), dramatiškų aktų kūrėjas Egonas Schiele, ekspresionizmo klasikai, galbūt Gustavas Klimtas

Akvilė ZAVIŠAITĖ. *Susirūpinimas*. 1988. Popierius, anglis, pastelė; 230x150

su žaismingomis tapybinėmis savo „mozaikomis“, trykštančiomis hedonizmu, nuodėmingieji Henri de Toulouse-Lautreco personažai... Užsisklendimas, vienatvė, infantilumas, bejėgiškumas individui priešiškame pasaulyje, mistiniai įvaizdžiai, regimi Akvilės paveiksluose, dvelkia romantizmo, simbolizmo dvasia. O kur dar minėtasis „žemosios“ kultūros sluoksniškas... Štai kad ir vienas garsiausių Akvilės paveikslų „Nuotaka“ (1989), kuriame dailininkė seka tikrą siaubo pasaką: jaunoji čia virsta tarsi pasmerktą myriop ar pačios Mirties sužadėtine. Ją kviečia ar gviešiasi sučiupti iš keistų erdvių kyšantys nematomų šmėklų pirštai... Argi tas vaizdinys neprimena naivių vaikiškų istorijų, kurias jau ūgtelėję pasakodavome vienas kitam, – apie kažin kokią Juodąją ran-

ką, Pikų damą... Jų besiklausant, pašiurpdavo oda, o tuščiuose namuose kiekvienas krebždesys tamsoje primindavo, kad blogio jėgos tūno čia pat, šalia...

Kad ir kaip būtų, reikia pripažinti: šitas įvairių stilių, išraiškų, mergaitiško naivumo ir didelės vidinės jėgos, profesionalumo ir „mėgėjiškos“ kūrybos, dailės istorijos parafrazių ir gatvės slengo kokteilis dažniausiai veikia svaiginamai stipriai.

Nors plačiau išsiskleidusi toli nuo Lietuvos, Akvilės Zavišaitės kūryba pas mus yra palyginti neblogai žinoma. *Tyto alba* yra išleidusi knygos „Akvilė. Paveikslai. Laiškai. Atsiminimai“ du leidimus (1997 ir 1998 m.), šiemet rudenį išeis trečias, papildytas. Lili Kopač 1998 m. sukūrė dokumentinį filmą apie dailininkę.

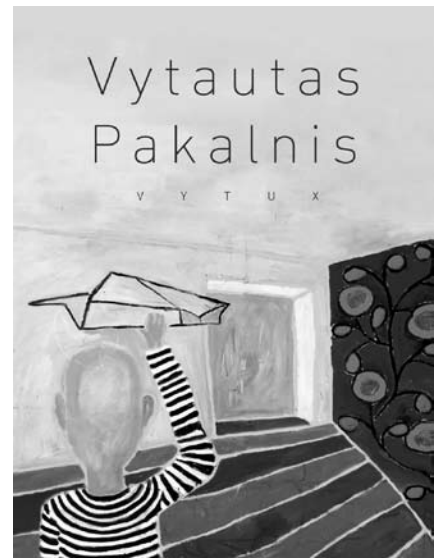
Įdomus, jau istorija tapęs faktas – 1989 m. Lietuvos dailės muziejuje buvo surengta personalinė jos paroda, dalyvavo ir autorė. „Akvilės jaunystė, jos šelmiška drąsa ir laisvės – būsimos mums, o jos Australijoje jau įkvėptos – gūsiai svaigino žiūrovus“, – 7 meno dienose rašė dailėtyrininkė Ramutė Rachlevičiūtė, 2006-aisiais surengusi pomirtinę dailininkės parodą „Akademijos“ galerijoje. Ji užsiminė ir apie tai, kuo Lietuvos jaunoji karta gyveno 9-ąjį dešimtmetį, – laisvės troškimas, vadavimasis iš suvaržymų, ryškėjanti *undergroundo* kultūra skatino prasiveržti į viešumą erotiškumui, ilgai slėptam kūniškumui, seksualumui dailėje, literatūroje...

Akvilės Zavišaitės kūryba šiandien vertintina ne tik kaip autonomiškas, uždaras fenomenas, įdomu pažvelgti į ją per nūnai populiarią erdvėlaiko prizmę. Dailininkės požiūris į savo personažus (turiu omenyje moterų atvaizdus) yra tipiška vyriško žvilgsnio projekcija, skirtingai nuo daugelio šiuolaikinių menininkių moterų, sąmoningai formuluojančių savo kūrybos tikslus. Tačiau toks dvilypumas jos kūryboje nėra pats svarbiausias, nes paveikslų motyvus ir temas vienija bendražmogiška patirtis – nutrūktgalviška jaunystė, skaidrus džiaugsmas ir kankinanti vienatvė, viską persmelkiantis egzistencinis nerimas... ■

Violeta JUŠKUTĖ

TEN, UŽ HORIZONTO

Vytauto Pakalnio kūryba

Miestas negyvena be žmonių, jei žmonės pasitraukia iš miesto, jis tampa vaiduokliu, užmaršties smėlis užkloja jo dievus, didvyrius ir genijus. Kiekvienas miestas turi veidus, be kurių yra sunkiai įsivaizduojamas. Vilnius irgi turėjo ir turi tokių asmenybių, kurios neatsiejamoms nuo jo gatvių, skverų, nuo kultūros kasdienybės. Be jų miestas netenka dalies savo spalvų ir šarmo. Vienas iš tokių Vilniaus žmonių buvo Vytautas Pakalnis – aukštas, todėl matomas iš toli, išraiškingas, išsiskiriantis iš minios ir toks kasdieniškai savas. Visų vadinamas Vytuku. Turėjo praeiti daug laiko, kol susitaikėme su mintimi, kad daugiau niekada nebepamatsime jo silueto, nešnektelsime atsitiktinai susitikę. Jo tapyba, teatras, performansai buvo užtvindę miestą lyg tasai svaigus ir savas liepų kvapas pavasarį...

Dabar galime susitikti jau tik su jo tapyba. Džiaugsmas kaskart neišmatuojamas. Ir laikui bėgant vis daugėja atradimų.

Liepos 14–25 d. VDA „Akademijos“ galerijoje vyko Vytauto Pakalnio tapybos paroda, trečioji pomirtinė. Išsamiausia retrospektyva „Pasaka be galo“ buvo parodyta 2008-aisiais Vilniaus kongresų rūmuose (kuratorė Vaidilutė Brazauskaitė). Nors rūmų erdvė nėra ideali paveikslams eksponuoti, šį trūkumą kompensavo gali-

mybė pamatyti beveik visą dailininko tapybos kolekciją.

Kartu su paroda „Akademijos“ galerijoje buvo pristatytas albumas „Vytautas Pakalnis. VYTUX“. (Sudarytoja Vaidilutė Brazauskaitė, redaktorė Teresė Valiuvienė, dailininkas Martynas Gintalas, fotografas Antanas Lukšėnas. Išleido *Vilniaus dailės akademijos leidykla*.)

Albumų leidyba reikalauja didžiulio, kruopštaus ir profesionalaus visos komandos darbo. Tai nekasdieniškas kultūrinio gyvenimo įvykis. Aptariamasis albumas yra idealaus A4 formato, palyginti nedidelės apimties (150 puslapių), bet visa Vytauto Pakalnio kūryba, išskyrus literatūrinę, yra aprėpta. Tapyba ir teatras.

Knygą malonu liesti – knygos viršelis, atspausintas ant faktūrinio popieriaus, primena paties dailininko autentiškos drobės fragmentą. Įdėta paveikslas „Skrydis dirbtuvėje“ (1999 m.) reprodukcija, kurioje matome patį Vytuką – per atlapotas duris į dangaus žydrynę jis leidžia popierinį lėktuvėlį, skraidindamas ir mus į ornamentinę savo alijošių, balerinių, alyvų, paukščių pėdelių pasaulį. Neįmanoma nepaklusti. Kai atsiverčiame pirmą puslapį, jis vėl pasitinka mus su kalija rankoje – mažėlis spindinčiomis akimis.

Vytautas Pakalnis

Albumo moto yra eskizas „Žirafa ir paukštis“, lyg vaiko ranka nupiešti mylimi vaikystės personažai: žirafa, paukštis ir visada vienišas žmogutis – Aš, pasiklydęs tarp dviejų medžių (monotipija „Medžiai-žmonės“, p. 7) ar lietui pliaupiant einantis keliu priešinga kryptimi, nei rodo kompasas (monotipija „Kurėjai per lietų?“, p. 8). Vėliau juos matysime daugelyje dailininko paveikslų. Po Vytuko albumą keliaukime jo sukonstruotu popieriniu „autobusu“ (p. 9). Pirma stotelė – Vaidilutės Brazauskaitės straipsnis apie kūrybą ir menininką, žmogų, draugą.

Skyriaus „Dailė“ anotacijoje sudarytoja pristato jį kaip asmenybę. Kruopščiai parinktos nuotraukos iliustruoja ir papildo šiltą, bet nesentimentalų, pasakojimą.

Neperkrauta ir informatyvu. Menotyrinė analizė yra pagrįsta puikiu dailininko kūrybos išmankymu, todėl nepaskęsta tirštame spėlionių rūke ir atskleidžia dėsningumus, padedančius suvokti jo meninį mąstymą. „Iš pirmų lūpų“ girdėtos paties autoriaus interpretacijos suteikia dailėtyrininkei teisę aptarti paveikslų reikšmes ir simbolius, koncepcijų kilmę ir raidą. Pakalnio tapybos sąlyginę realybę labai aiškiai apibrėžia literatūrinė siužeto fabula, leidžianti imtis praktinės semiotikos. Menininkas duoda orientyrus – ženklus ir reikšmes, o Brazauskaitė plastinę kalbą išverčia į natūraliąją, aptardama kūrybos evoliucijos etapus.

Reprodukcijos, kaip ir dera klasikinio stiliaus albume, pateikiamos chronologiškai, atvartuose jos ne konkuruoja, bet papildo viena kitą spalvų deriniais, detalių sąskambiais, ženklų asociatyvumu. Ciklai neišskaidyti, metrika tiksli. Kataloge nurodomi ir kūrinių savininkai. Paskutinis Vytauto Pakalnio paveikslas „Choro repeticijos pertrauka“ (2004) yra paskutinis ir reprodukcijų albume (p. 100), kurio kompozicija profesionali, konceptuali ir jautri.

Vaidas Jauniškis apžvelgia Vytauto Pakalnio teatrinę kūrybą. Anotacijoje „Švelnios mūsų dramos“ teatro kritikas iš juslinių nuotrupų prustiškai dėlioja efemeriškus, tik keliolikoje nuotraukų ir scenarijuose, tik asmeninėje atmintyje fiksuotus spektaklius. Nors dailininko sukurtos sceninės mandalos smiltis jau išpustė atšiaurūs kultūros skersvėjai, jo įkurti teatrai („U“ su Irma Balakauskaite, „Karman“), pastatytos pjesės buvo svarbi meninės raiškos dalis. „Teatras Vytukui visuomet buvo žaidimas, liūdnas ar linksmas, bet visuomet kviečiantis kurti kartu“, – pabrėžia Jauniškis.

„Kas ten, už horizonto, kur veda takelis, kiek pakopų [...] laiptuose į dangų? Pasižiūrėkime į Vytauto Pakalnio paveikslus ir gal kiekvienas iš mūsų ras savo atsakymą...“ – ragina Vaidilutė Brazauskaitė (p. 19), nors popierinis Vytuko „autobusas“ nudardėjo Vilniaus grindiniu jau senokai... ■

MENO IR MOKSLO SANDŪROJE

In memoriam Algimantui Galiniui

Algimantas Galinis

Vardai palieka darbus, lygiai taip pat galima pasakyti, kad vardus sukuria darbai. Algimanto biografijai tinka abu šie atvejai, bet mes norime ir galime aptarti tik tą jos dalelę, kur mums teko su Juo susidurti. Pridursime, kad tai kūrybinė biografija. Ir mokslas, ir menas yra kūryba. Vienur kuriama mąstant, kitur pajuntant. Jausmas nėra pojūtis, bet ar galima tarp jų nubrėžti aiškią ribą? O tada galima sakyti, kad vargu ar surasime tokią ribą tarp sąvokų „pajusti“ ir „suprasti“. Herbertas G. Wellsas, palikęs gal ir prieštarai vertinamus, bet kartu niekaip nepamirštamus romanus greta „Trumposios pasaulio istorijos“, nėra vienintelis kūrėjas, pasireiškęs literatūros mene ir istorijos moksle, juk istorijos mūzą randame tarp kitų meninės kūrybos žanrų globėjų. O ką jau sakyti apie štai tokius Theodoro Mommseno žodžius apie Cezarį: „Jei šioje tobulai susikūrusioje prigimtyje apskritai įmanoma surasti vienintelę pusę, kurią galėtume išskelti kaip būdingiausią, tai ji būtų tokia, kad jis nepripažino jokios ideologijos ir nieko, kas fantastiška. Savaiame suprantama, kad Cezaris buvo aistringas žmogus, nes be aistrų nerasime jokio genialumo, tačiau jo aistros niekada nebuvo stipresnės už jį patį.“

Ko šioje charakteristikoje daugiau: supratimo ar pojūčio, žinių ar tikslumo, pagaliau – mokslo ar meno? Istorijos mokslo klasikas taip apibūdino žmogaus santykį su gyvenimo jam pateikiamais iššūkiais. Algimantui gyvenimas pateikė juos televizijos teatro ir istorijos mokslo sankirtoje.

Tokia sankirta buvo „Būtovės slėpinių“ laida. Tai buvo meno mūzų valda, kurią sudarė „rampos komanda“ ir jos „sargyba“. Atsiprašome, kad nevardijame pastarosios kolegų – paprasčiausiai bijome kurį nors praleisti (jų buvo daug ir kai kurie keitėsi), geriau jau maža anoniminė skriauda negu didelė individuali. Tai netrukdo pareikšti jiems pelnytos padėkos. „Rampos komandą“ sudarė vadovas režisierius (juo buvo Algimantas), redaktorius ir du „aktoriai“ (jų greitai atsirado daugiau atskiruose epizoduose). Šie buvo ne meno, o mokslo mūzos valdiniai. Čia ir glūdėjo svarbiausias iššūkis. Klėjos tarnai „nepripažino jokios ideologijos ir nieko, kas fantastiška“, o laidos vadovas privalėjo „būti aistringas žmogus, nes be aistrų nerasime jokio genialumo“. Ir Algimantas surado tokią aistrą (o gal toki jį surado režisūros aistra): „Ginčas, ginčas ir jokių kalbančių galvų!“ Istorikams teko gerokai paplušėti, kad surastų ginčo kabliukus ten, kur jiedu daugiausia buvo vienminčiai, o režisierius kaip kempinė (aistringai!) siurbė mokslo žinias. Mokėmės visi, į polilogą įsitraukdavo ir „sargyba“. Suprakaituodavome du kartus – kai rengdavomės laidai ir kai ją filmuodavome. Išeidavome nuvargę, bet tai buvo malonus nuovargis.

Algimantas Galinis visada buvo aistringas. Kitoks jis ir negalėjo būti, nes tai buvo profesinė aistra. Jis buvo **savo vietoje.** ■

Alfредas Bumblauskas
Edvardas Gudavičius
Albertas Žostautas

ŽAKAS LIPŠICAS ŽEMIEČIAMS

Skulptoriaus gimimo 120-osioms metinėms

Dar ano amžiaus pradžioje rašytojas Robertas Musilis, apibūdindamas moderniąją minėjimų kultūrą, ironizavo: jei norime kažką užmiršti, pastatykime tam „kažkam“ paminklą.¹

Dabartinė atminimo politika, kad ir kokia intensyvi, kryptinga ji būtų, dažnai neatspindi kolektyvinės atminties procesų, nedaro įtakos mentaliteto pokyčiams. Jubiliejinės sukakties proga nepakanka atidengti paminklą, atidaryti memorialinį muziejų ar parodą, kad atsirastų įtaigesnis emocinis ryšys tarp atmenamos asmenybės ir dabartinės visuomenės.

Šiomet sukanka 120 metų, kai gimė pasaulinio garso skulptorius litvakas Žakas Lipšicas, minimos ir M. K. Čiurlionio 135-osios gimimo metinės. Graži simbolinė paralelė – Druskininkuose, atkampiam anuomet carinei Rusijai priklausiusiame kurortiniame miestelyje, dvi kaimynystėje gyvenusios šeimos išaugino du iškilus menininkus, kurie savo kūryba skleidė universaliąsias tiesas. Tačiau Druskininkai ir šiandien suvokiami tik kaip Čiurlionio atminties vieta, šis menininkas yra pagrindinė kolektyvinės atminties figūra. Viena vertus, tai natūralu, turint omenyje jo įtaką nacionalinei kultūrai ir vis dar ryškiai vyraujančią izoliacionistinę etnolingvistinę nuostatą, kad kitų etninių grupių istorija ir paveldas – vien jų pačių reikalas. Antra vertus, įdėmiau pažvelgę į oficialią atminimo politiką, nors ir deklaruojančią dialogą tarp kultūrų, matysime, kad retorika iš esmės nepasikeitė nuo tarpukario laikų, be to, yra išlaikiusi suprimityvintą, net groteskišką formą, įdiegtą

sovietmečiu. Pažymint iškilios asmenybės sukaktį, pirmiausia susitelkiama į tai, ką svarbaus ir reikšmingo ji davė Lietuvai, nevengiama ir pritemptų, dirbtinių sugretinimų, skambių su(si)reikšminimų.

Šio straipsnio tikslas – į Žaką Lipšicą pažvelgti iš kitokios perspektyvos, akcentuojant ne tiek pagarbų santykį „per atstumą“ su iškiliumeninininku, o pirmiausia ieškant emocinio ryšio, remiantis Emanuelio Levino etikoje išplėtotu bendrabūvio vaizdiniu.

Skulptoriaus kūrybą yra išsamiai aptarę įvairių šalių – Prancūzijos, JAV, Izraelio – menotyrininkai. Lietuvoje tokių tyrinėjimų kol kas negausu.² Naujausia tendencija – menotyros tekstuose remtis paties skulptoriaus mintimis iš susirašinėjimų su artimaisiais, su bičiuliais – garsiais menininkais, su parodų kuratoriais.³ Laiškuose šalia dalykinių klausimų Lipšicas dažnai svarstydavo apie kūrybos prasmę, menininko likimą. Kaip rodo susirašinėjimas su Lietuvos menininkais intelektualais Vytautu Landsbergiu, Vladu Vildžiūnu,⁴ pokalbiai su išeiviu iš Lietuvos – skulptoriumi Adomu Raudžiu-Samogitu, ne mažiau svarbus jam buvo tapatumo ir šaknų klausimas.⁵

„*Mielas žemieti...*“ – taip šiltai, jausmingai Lipšicas laiškuose kreipiasi į Vildžiūną ir Landsbergį. Nors į lietuvių kalbą (susirašinėta rusiškai) kreipinį *милий земляк* įprasta versti *mielas kraštietis*, tačiau žodį „kraštas“ pernelyg nublukino, subanalino sovietmečio poezija, o iš senujų LDK teisynų ataidintis *žemietis* turi kur kas jaukesnes konota-

Jacques
LIPCHITZ
Litografija
Iš Valstybinio
Vilniaus
Gaono žydų
muziejaus
rinkinių

Jacques LIPCHITZ. Litografijos. Iš Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus rinkinių

cijas, atribojančias nuo etninės, konfesinės, lingvistinės priešpriešos, pranašumo jausmo. Pasak filosofo Tomo Kavaliausko, žemiečiai yra tiesiog „saviakai“ – su jais ne konkuruojama, o būnama, kalbama, išgeriama, į talką susiburiama...⁶

Žemietis geriausiai atspindi Lipšico santykį su Lietuva. Skulptoriui, mene ieškojusiam bendražmogiškų idėjų, gimtoji šalis nėra itin svarbi kaip politinis subjektas – juk jis gimė carinės imperijos provincijos miestelyje, vėliau iš Prancūzijos parvykdavo į gimtinę, virtusią Lenkijos „kresu“, o gyvenimo saulėlydyje susirašinėjo su sovietinės Lietuvos kultūros ir meno veikėjais. Skirtingai negu kitam žymiam menininkui, geram bičiuliui Neemijai Arbit Blatui, užaugusiam Kaune ir aktyviai dalyvavusiam tarpukario Lietuvos kūrybiniame gyvenime, Lipšicui svarbesnis vaikystės prisiminimų gaivinamas poetizuotas, kone pastoralinis ryšys su gimtine.

Geležinė uždanga nutraukė išorinius ryšius su Lietuva, bet vidiniai tik dar labiau sustiprėjo. Lipšicas bendravo su dailininkais litvakais, padėdavo lietuvių menininkams išėviamams. Keletas laiškų iš Lietuvos, gautų paskutiniaisiais skulptoriaus gyvenimo metais, netiesiogiai skatino jį būti orientyru tiems lietuvių menininkams, kurie nenorėjo paklusti socrealizmo kanonams. Atsitiktinumas, pačiam Lipšicui atrodes neįtikėtinas, kad 1972-aisiais jis kone tuo pat metu gavo du laiškus iš Lietuvos – jam parašė Vytautas Landsbergis ir Vladas Vildžiūnas, nežinoję apie vienas kito iniciatyvą. Juos visus simboliškai siejanti gija buvo Čiurlionis – vienas apie jį rašė, kitas dedikavo jam savo skulptūras, todėl kartu su laiškais siuntė Lipšicui įvertinti naujus šios tematikos veikalus, skulptūrų nuotraukas, Čiurlionio kūrybos katalogus.⁷

Oficialioji sovietinė menotyra Lipšico kaip ir daugelio surrealistų ir konceptualistų kūrybą ignoravo, išimtis, patvirtinanti taisyklę, buvo taikoma tik Pablui Picasso, Henry'ui Moorui, dar vienam kitam „idėjiškai parankiam“ menininkui. Trumpame modernaus meno istorijos kurse, kuris buvo dėstomas Vilniaus dailės institute, Lipšico pavardės ilgą laiką nebuvo, o ir vėliau apie jo kūrybą už-

Žakas Lipšicas dirbtuvėje. Italija. 1970

Iš Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus rinkinių

simindavo vos keliais sakiniais. Sužinoti apie skulptorių kiek daugiau buvo įmanoma nebent iš privačių pokalbių su dėstytojais, kurie dirbo institute nuo tarpukario laikų.⁸ Apie Lipšico kūrybą galėjo plačiau papasakoti tie menotyrininkai, kurie studijavo ar stažavosi didžiuosiuose metropolijos universitetuose, nes ten bibliotekų fondai buvo gausesni ir atviresni.⁹

Kiek labiau Lipšicu susidomėta 8-ajame dešimtmetyje, kai *Kultūros barai* paskelbė jo susirašinėjimo su Vladu Vildžiūnu ištraukas, o kiek anksčiau – trumpą Vytauto Landsbergio publikaciją. Pagrindinis šių publikacijų akcentas buvo ne skulptoriaus asmenybė ir kūryba, o jo pažintis su Čiurlioniu, mintys apie lietuvių liaudies meną.

Pirmaisiais nepriklausomybės metais, minint Lipšico gimimo 100-ąsias metines, Vaidotas Daunys esė „Proveržiai ir atradimai“ palietė ne tiek estetinius skulptoriaus kūrybos, kiek egzistencinius – tada ypač aktualius – aspektus.¹⁰

Nors Lipšico laiškuose vyrauja nostalgiskas, net sentimentalus santykis su gimtine, tačiau, kaip pats prisipažįsta, jaunytėje jo būta kur kas sudėtingesnio. Dar aštuoniolikos nesulaukęs Chaimas Jakobas slapta nuo tėvo, gavęs kuklią motinos paramą (auskarus su brangakmeniais), iš gimtųjų Druskininkų išvyko į Paryžių ir tapo Jacques'u,¹¹ sugriaudamas jam numatytą ramią ir sočią provincijos architekto ar statybų inžinieriaus ateitį. Jaunuolio maištas buvo individualus, tačiau kartu atspindėjo Lipšicų giminės, apdovanos išskirtiniais gabumais ir didelėmis ambicijomis, charakterį...

Maištingais bėgliais jaunystėje teko pasijusti ir skulptoriaus tėvams – Abraomui ir Rachelei Lipšicams. Abiejų šeimos – viena pasiturinčių Gardino pramonininkų, kita neturtinga, bet labai religinga – nepritarė vedyboms. Tik po Rachelės tėvo mirties, bet prieš Abraomo giminių valią, jie susituokė ir išsikėlė gyventi į Druskininkus,¹² kurių, kaip ir daugelio kitų buvusių LDK miestelių, išskirtinis bruožas – konfesijų ir kultūrų įvairovė. Ženklią miestelio gyventojų dalį sudarė žydai, o vasarą kurorto gydyklas užplūsdavo poilsiautojai, dažniausiai atplaukdavę garlaiviu iš Gardino. Naujakuriai Lipšicai vietos bendruomenėje greitai pritapo, gyveno pasiturimai. Abraomas Lipšicas, dirbęs statybų rangovu, gaudavo ir privačių asmenų, ir carinės administracijos užsakymų Druskininkuose ir kitur. Jakobo tėvas neturėjo specialaus išsilavinimo, tačiau, būdamas labai gabus, svariai prisidėdavo kuriant ar koreguojant architektūrinius ir inžinerinius brėžinius. Druskininkuose išlikę du Abraomo Lipšico statyti objektai: viešbutis „Central“ ir vila „Linksmoji“ prie Druskonio ežero (dabar – Druskininkų miesto muziejus).

Skulptorius laiškuose iki smulkmenų atgaivina savo vaikystės atminties vietų kartografiją: „*Einant nuo stačiatikių cerkvės Druskonio ežero kryptimi, dešinėje pusėj, maždaug trečioje gatvelėje, stovi mums priklausęs pastatas, buvęs centrinis viešbutis, vėliau pertvarkytas į ligoninę ir gydytojų butus [...], o jeigu nuo Čiurlionių eitumėte bažnyčios kryptimi, tai prie pat ežero, ant kalvos, išvystumėte mano tėvo kažkokiam ponui statytą vilą... Tai tėvo architektūros pavyzdys. Tėvas buvo ne tik statytojas, greičiau – architektas be diplomo.*“¹³

Abraomui Lipšicui buvo sunku susitaikyti su mintimi, kad gabus vyriausiasis sūnus, užuot įgijęs praktišką profesiją ir padėjęs jam plėtoti statybų verslą, pasirinko skulptūrą. Vis dėlto ilgainiui atlyžo ir rėmė Jakobo studijas. Nepaisant skirtingų ateities vizijų ir kitų nesutarimų, tėvas skulptoriui buvo ir liko didelis autoritetas, kuriuo remdavosi ir užklupus kūrybinei krizei: „*Mano tėvas ima plytas ir stato iš jų namą; o aš pastatytą namą išskaidau į plytas. O norėčiau statyti...*“¹⁴

Menininko brolių ir seserų likimas klostėsi panašiai kaip daugelio Rytų Europos pasiturinčių žydų šeimų palikuonių: Europos didmiesčiuose įgiję aukštąjį išsilavinimą, jie nebegrižo į gimtuosius Druskininkus. Kita vertus, sudėtingi XX a. pirmosios pusės politiniai procesai ir represiniai mechanizmai išblaškė šeimos narius, jiems teko kaitaliooti gyvenamąją vietą, vardus ir pavardes. Šiuos modernios tapatybės procesus taikliai nusako jau minėto Roberto Musilio apibūdinimas – „žmogus be savybių“. Šalia jo būtų galima pridėti – „žmogus be vietos“, kaip neišvengiamą praėjusio šimtmečio kataklizmų duotybę.

Ambicingą menininką vargino dvilypumas: Paryžiuje ir kituose didmiesčiuose Žakas tarp laisvamaniškų bičiulių jautėsi išeivis iš konservatyvios provincijos, o grįžęs į gimtinę patirdavo, kad jau yra svetimas ir čia. Laiške Landsbergiui jis guodėsi: „*Ar teko kada saulėtą žiemos dieną matyti priešistorinę lietuvišką dūminę pirtį? Tarp aukštų tiesių pušų skendintį tylų viduramžišką miestelį? Ir staiga – Paryžius – didelis pasaulis, įžymūs žmonės, vėliau Amerika, Italija... Visa tai patirti savo kailiu. Ir jaustis atitrūkusiam, susvetimėjusiam su saviškiais...*“¹⁵ Šią skulptoriaus būseną atspindi ir ankstyvųjų jo darbų herojus – jūreivis su gitara ar mandolina. Jūreiviams lemta klajoti tarp svetimų krantų. Pasak skulptoriaus, polinkis kurti griežtas geometrizuotas formas, ilgainiui sukėlęs kūrybinę krizę, buvo kartu ir siekis save sukultūrinti, atsikratyti gamtos prieglobsty augusio provincialo bruožų. To „atsikratęs“ netrukus pajuto, kad praranda jam itin svarbų ryšį su gamta: „*Lygiavausi į tobulą kristalo geometriją, tačiau ilgainiui supratau nebenorį kurti neorganinės gyvybės...*“¹⁶ Ilgainiui Lipšicas atsisakė griežtų linijų, rinkdamasis ekspresyviai, viena kitą užklojančias formas, kurios, ypač herojinės kūrybos periodu, tapo kone barokinės ir tarsi atkartotojo skulptoriaus gimtinės reljefą su

kalvomis ir žemyninėmis kopomis, upių ir upelių išraizgytais slėniais. Tyliai ošiančių pušynų ilgėjimąsi rodo ir skulptoriaus sprendimas įkurdinti savo dirbtuves atokiau nuo šurmuliuojančio Paryžiaus centro, ūksmingose Bulonės pakrantėse.

Tiesiogiai bendrauti su Mikalojumi Konstantinu Čiurlioniu skulptoriui neteko, nors abi šeimos gyveno netoliese ir buvo pažįstamos: „Manau, kad su Čiurlionio tėvu susipažinau savo motinos dėka. Nors su juo pačiu bendrauti neteko, bet matydavau jį vaikštinėjantį: visada vienišą, apsigaubusį tamsia pelerina, kas man, vaikui, darydavo didelį įspūdį.“¹⁷ „Paskutinį kartą su Čiurlionio tėvu kalbėjau si viešėdamas Druskininkuose 1912 metais, jau po Konstantino mirties. Pamenu, kaip kartą senasis Čiurlionis užėjo su mano motina į kambarį, kuriame aš lįpdžiau galvą vienai skulptūrai, ir tarė: „Uždrauskite jam šitą darbą, nes baigs gyvenimą kaip mano sūnus...“¹⁸

Laimei, niūri pranašystė neišsipildė, tačiau simbolinių sąsajų su Čiurlioniu esama, antai memorialinis Lipšico muziejus įkurtas viroje, kuri kadaise priklausė gydytojui Jozefui Markevičiui – būtent jis pirmasis pastebėjo ir skatino atsiskleisti jaunojo Čiurlionio talentą.

Kita Lipšicui reikšminga jaunystės atminties vieta – Vilnius, į kurį mokytis jis atvyko 1906 m., palikęs pogromų baimės kaustomą Bialystoką. Keletas metų, praleistų Vilniuje, sustiprino jaunojo Jakobo apsisprendimą dėl profesijos. Tėvų pageidavimu iš pradžių studijavęs inžineriją, ėmė vis daugiau dėmesio skirti dailės studijoms Ivano Trutnevo piešimo mokykloje, kuri kartu su Vitebsko mokykla padarė didžiausią įtaką modernistinio meno raidai LDK kultūrinėje erdvėje.¹⁹

Lipšico estetinėms nuostatoms svarbus Vilniaus bažnyčių poveikis: „Aš gi Vilniaus bažnyčiose skulptūros išmokau. Jos tebestovi mano akyse.“²⁰ Ypač dažnai jis prisimindavo Šv. Petro ir Povilo bažnyčią, kurioje lankydamasis grožėdavosi stiuko lipdyba: „Ir skulptūra tada man būtinai turėjo būti balta.“²¹

Czesławas Miłoszas Vilniaus kultūrinėje sąrangoje įžvelgė konfesinių ribų kūryboje nepaisančią dvasią, būdingą seniesiems genijams – tokiems, kaip Jonas Kristupas

Glaubicas ar Markas Antokolskis... Lipšicas pokario metais irgi sukūrė keletą įstabių sakralinių skulptūrų Europos bažnyčioms: „Dievo Motiną“ (1946) *Notre Dame de Toute Grace* bažnyčiai Aukštutinėje Savojoje, Prancūzijos Alpėse, ir to paties pavadinimo skulptūrą (1953) Argilo abatijai Škotijoje. Ant vienos iš jų postamento, tarsi norėdamas suartinti skirtingų religinių konfesijų žmones, skulptorius įrašė: „Jacques Lipchitz, žydas, ištikimas savo protėvių religijai, sukūrė šią „Dievo motiną“ siekdamas paskatinti dvasinį gyvenimą, stiprinantį žmonių tarpusavio supratimą.“

Lipšicas labai vertino lietuvių liaudies meną. Prašydavo, kad Vildžiūnas atsiųstų liaudies dirbinių nuotraukų, dažnai sakydavo: „Tai daugiau negu liaudies menas...“ „Turėdama tokią potencialą, Lietuva galėtų tarti savo universalųjį žodį skulptūroje. Labai to norėčiau“, – rašė laiške Vildžiūnui.²² Su Adomu Samogitu dalydavosi įspūdžiais apie tautodailę: „Lietuviai gi skulptorių tauta. Lietuvos pakelėse kas kilometrą stovi po kryžių, kurie apdėlioti tokios nuoširdžios išraiškos ir apibendrintų formų statulėlėmis.“ Ir pridurdavo: „Jeigu ten būtum pasilikęs, būtum tapęs smūtkelių drožėju.“²³ Nors mėgo kartoti, kad be lietuviškų šaknų nebūtų sukūręs „didžiųjų gyvenimo medžių“, tačiau pabrėždavo, kad dažnas grėžiojimas atgal tinka nebent tradicijas saugančiam amatininkui, o menininkui gali tapti kūrybinio stabdžiu.

Lipšicas domėjosi Lietuvos menininkų kūryba, buvo itin reiklus kritikas. „Mano manymu, atsidūrėte kryžkelėje tarp savo šaknų ir estetinės nebrandos. Pavojinga padėtis. Laisvę reikia pelnyti, ji niekam netenka kaip dovana. O jeigu ji gaunama veltui, be mūsų, tai visų pavojingiausia ir nuveda į gryniausią fantaziją arba į niekį – saugokitės šito. Jūs pernelyg galvojate apie savo šaknis, o aš manau, kad apie jas galvoti neverta, jos ir taip su mumis, be jų išdžiūtume.“²⁴ Šalia meninio išprusimo, Lipšicas ypač vertino kryptingumą ir užsispyrimą: „Ar matei Lietuvoje arklius, tempiančius sunkius vežimus? Prisimeni, ką jie turėjo ant brizgelių prie akių? Turėjo tokias lyg akių ausines, kad mieste nesibaidytų, nešokinėtų. Taigi, įsivaizduok, kad tu kaip ir tie arkliai turi tokius akidangčius... Tam, kad galėtum eiti į priekį, iš visų jėgų į vieną tikslą ir visą laiką jaustum, kad skulptūra – tavo gyvenimas, tu šioje žemėje esi tam, kad šiame seniausiam pasauly mene tartum savo žodį.“²⁵

Laiškuose diskutuodamas apie M. K. Čiurlionio kūrybą, Lipšicas neslėpė ir pats esąs intuityvistas: „*Menas – tai visų pirma pažinimas, bet ne protu, o kažkokiomis kitomis galiomis. Pats žmogus yra savo vidinio ir išorinio patyrimo sintezė, ir kuo ji intensyvesnė, tuo daugiau jis turi galių matyti ir veikti.*“²⁶

Adomas Raudys-Samogitas taip apibendrina Lipšico įtaką jo kūrybai: „*Paryžiaus dailės akademijoje meno specialistai mane kaltino „lipšicizmu“. Bet aš buvau patenkintas, radęs kas man prie širdies, radęs ką iš gimtojo krašto. Ar blogai, jei kas įkvepia?*“²⁷

Vladui Vildžiūnui su savo įkvėpėju ir kritiku susitikti, deja, neteko. Tačiau po keleto meto įvyko simbolinis abiejų menininkų susitikimas – Franklino D. Murphy Skulptūrų sode stovi dvi Lipšico skulptūros ir viena Vildžiūno.

Žako Lipšico memorialinis muziejus Druskininkuose ir nuolatinė ekspozicija atnaujinami remiantis šiuolaikinės muzeologijos gairėmis – akcentuojama muziejaus kaip aktyvios kūrybinės laboratorijos idėja, atsisakant tradicinės pasyvios muziejaus kaip šventovės koncepcijos.²⁸ Svarbi ne tik eksponatų dokumentinė ir estetinė vertė, bet ir tai, kokią ryšį muziejus užmegs su lankytojais, su vietos bendruomene.

Atnaujinamoje ekspozicijoje siekiama informatyvumą ir edukaciją derinti su atraktyvumu ir komunikacija.

Įgyvendinti parodos tikslus padės eksponatais praturtėjęs fondas. Planuojama eksponuoti Lipšicų šeimos dovanotas menininko litografijas, eskizus, žinomų dailininkų ir artimų Lipšico bičiulių sukurtus jo šeimos portretus. Lankytojai galės susipažinti su gausia skulptoriaus korespondencija: laiškais artimiesiems, bičiuliams menininkams, dalykiniu susirašinėjimu su galerijomis.

Atsižvelgiant į kurortinę Druskininkų specifiką, bus pasitelkiamas atraktyvumas, kad muziejuje būtų įdomu skirtingų interesų lankytojams. Bus pristatoma ne tik menininko kūryba, bet ir jo mintys apie meną, meilę, santykius tarp žmonių, visuomenės būklę. Praskleisime skulptoriaus kūrybos užkulsius: ryšius su ryškiomis meno pasaulio asmenybėmis, su galerijomis, su užsakovais. Papasakosi-

me apie kūrybinių likimą, jų vertinimus. Išsamiai pristatysime Lipšico gyvenimą ir kūrybą. Kuriant ekspoziciją, bus atsižvelgiama ir į turistų norą geriau pažinti skulptoriaus vaikystės ir jaunystės laikų Druskininkus, žydų bendruomenės aplinką.

Rengsime edukacinius užsiėmimus, atgaivinsime gražią skulptoriui dedikuotą plenerų idėją. Tikimės, kad muziejus stiprins ir kurs naujas Žako Lipšico sąsajas su žemiečiais. ■

¹ Robert Musil, *Mémoires presposthumes*, Paris: Seuil, 1965.

² Naujausias leidinys: Antanas Andrijauskas, *Litvakų dailė l'École de Paris aplinkoje*, Vilnius, 2008.

³ Ryškiausias pavyzdys: *Lipchitz: Les années françaises de 1910 à 1940*, Paris, 2004.

⁴ Dovanotos šių laiškų kopijos saugomos Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus (toliau – VVGŽM) fonduose.

⁵ Adomas Samogits, *Mano dienos Italijoje su Žaku Lipšicu*, Vilnius, 2010.

⁶ Tomas Kavaliauskas in : http://vz.lt/straipsnis/2011/01/07/KOMENTARAS_ekonomines_ydos_ir_dorybes2

⁷ Pokalbis su Vladu Vildžiūnu, 2011, balandžio 28 d.

⁸ Pokalbis su Adomu Raudžiu-Samogitu, 2011 m. gegužės 5 d.

⁹ Pokalbis su Antanu Andrijausku, 2011 m. balandžio 4 d.

¹⁰ Vaidotas Daunys, Proveržiai ir atradimai, *Krantai*, 1991, Nr. 35/36, p. 67–69.

¹¹ Евгения Липшиц, Родословная, 1990, p. 9.

¹² Ten pat.

¹³ Žako Lipšico laiškas Vytautui Landsbergiui, 1972 m. lapkričio 28 d. VVGŽM.

¹⁴ Portrait of artist Jacques Lipchitz. Dokumentinis kino filmas, 1977 m.

¹⁵ Žako Lipšico laiškas Vytautui Landsbergiui, 1972 m. lapkričio 28 d. VVGŽM.

¹⁶ Portrait of artist Jacques Lipchitz. Dokumentinis kino filmas, 1977 m.

¹⁷ Žako Lipšico laiškas Vytautui Landsbergiui, 1972 m. lapkričio 28 d. VVGŽM.

¹⁸ Ten pat.

¹⁹ Antanas Andrijauskas, *Litvakų dailė*, p. 32.

²⁰ Adomas Samogits, *Mano dienos...* Op. cit., p. 60.

²¹ Ten pat, p. 47.

²² Žako Lipšico laiškas Vladui Vildžiūnui, 1972 m., VVGŽM.

²³ A. Samogits, *Mano dienos...* Op. cit., p. 161.

²⁴ Žako Lipšico laiškas Vladui Vildžiūnui, 1972 m., VVGŽM.

²⁵ A. Samogits, *Mano dienos...* Op. cit.

²⁶ Žako Lipšico laiškas Vytautui Landsbergiui, 1972 m. VVGŽM.

²⁷ Adomas Samogits, *Mano dienos...* Op. cit., p. 9.

²⁸ François Mairesse, Pasaulio muziejūnimas, in: <http://www.bms.edu.lv/resources/2Muziejūnimas-prancuz-LT.pdf>

DONATA WENDERS – FOTOGRAFĖ FILMAVIMO AIKŠTELĖJE

Vokiečių fotografės Donatos Wenders darbai neat-
siejami nuo kinematografijos. Daugiausia ji dirba
filmavimo aikštelėje, fotografuodama filmų scenas. Su
savo vyru, režisieriumi Wimū Wendersu yra išleidusi
keletą fotografijos knygų (*The Heart Is A Sleeping Beau-
ty ir Buena Vista Social Club*), dalyvauja fotoparodose.
Pasak jos, fotografo darbas yra stebėti, bandant por-
tretuose perteikti asmenybę per nesužadintus gestus,
mimiką, kūno kalbą.

Paulius Petraitis: *Gal pradėkime nuo to, kaip pasu-
kote į kūrybą.*

Donata Wenders: Kai buvau vaikas, sekmadieniai
būdavo skiriami manai ir nuotykiams. Tėvai, vietoj
bažnyčios, nors religija vaidino svarbų vaidmenį šei-
mos gyvenime, vedavosi sesė ir mane į muziejus, te-
atrą, parodas, skaitymus ir koncertus. Užaugau įsitiki-
nusi: menas bus esminis mano gyvenime.

*Jūsų, kaip fotografės, darbas glaudžiai susijęs su fil-
mais. Kas patraukė pirmiau: kinas ar fotografija? Ir ką
laikytumėte savo tikrąja profesija?*

Prieš pažintį su Wimū septynetą metų dirbau ope-
ratoriaus asistente. Apšvietimo įgūdžiai, kompozicija,
formato ir juostos parinkimas filmui – šios praktikoje
įgytos žinios, be abejo, padarė įtaką asmeniniam foto-
grafavimo stiliui. Dabar laikau save fotografe.

*Kas yra sudėtingiausia fotografuojant filmavimo
aikštelėje?*

Bandau perteikti išpūdingiausias filmo scenas, pa-
sitelkdama perspektyvą, vaizdo gilumą, spalvas, ir, ži-

noma, aktorius. Diena iš dienos, scena po scenos at-
spindėti filmo atmosferą visais minėtais aspektais yra
didelis iššūkis.

Aš mieliau fotografuoju per filmavimą negu prašau
aktorių, kad pakartotų sceną vėliau. Visų pirma, filmo
kūrimo laikas yra brangus ir nesinori užlaikyti koman-
dos dėl nuotraukų. Antra, aktorių ekspresija yra tikresnė
ir intensyvesnė, kai jie vaidina prieš kino kamerą, negu
kai pozuoja fotografijoms. Todėl fotokamerą įtaisau į dė-
žutę, pavadintą „dirizablis“ (*blimp*), kad jos veikimo gar-
sas sumažėtų iki minimumo. Turiu prieti kiek įmanoma
arčiau operatoriaus, jei noriu rasti „teisingiausią“ maty-
mo kampą. Vien tai kartais būna tikras iššūkis, ypač kai
kamera įsodinta į *steady-cam* įrenginį arba kraną. Vietos
aplink operatorių dažniausiai labai nedaug, tad tenka įsi-
sprausti į kampą, kad likčiau nepastebėta.

Kaip sutikote Wimū Wendersą?

1992-aisiais Berlyne Wimas kūrė filmą „Toli, taip
arti!“ (*In weiter Ferne, so nah!*). Jürgenas Jürgesas buvo
operatorius, o aš – jo asistentė.

Kaip režisierius Wimas kėlė pasigėrėjimą. Visi
jautėme jam didžiulę pagarbą, nes matėme, kaip pui-
kiai, iki menkiausių detalių jis išmano savo profesiją.
Visi stengėsi dirbti dėl Wimo, nes jis vertina sunkų
darbą ir nepriima to kaip savaiame suprantamo daly-
ko. Vertindamas kiekvieno indėlį Wimas – jam tas
būdinga – sukuria atvirumo, humoro ir entuziazmo
sklidiną atmosferą.

Į filmavimo aikštelę jis ateidavo pirmas, išeidavo pa-
skutinis. Kai 6 mėnesius drauge kuriamas filmas, visi
gali labai gerai pažinti vienas kitą. Per filmavimą mudu

nenujautėme bendros ateities. Tik po pabaigtuvių vakarėlio, kai abu staiga supratome, kad kasdien jau nebesimatysime, pajutome, kokie įsimylėję esame. Pirmiausia aš gerbiau Wimą kaip režisierių ir tik po to pamilau kaip savo gyvenimo vyrą.

Koks režisierius yra Wimas? Gal galėtumėte papasakoti plačiau apie darbą filmavimo aikštelėje?

Iki smulkmenų suprasdamas kiekvieną filmo kūrimo detalę, ar tai būtų garsas, kamera, dekoras, ar vaidyba, Wimas jau po kelių darbo dienų žino, kuo gali pasikliauti, o kam reikia vadovauti, norint pasiekti reikiamo rezultato. Wimo, kaip režisieriaus, darbas sukoncentruotas ne į jį patį, bet į komandos narių artimiausias užduotis.

Nuo pat pradžių jis atlieka mažus ritualus su filmavimo grupės nariais: ar tai būtų kavos gėrimas tuo pačiu būdu su tuo pačiu žmogumi kiekvieną rytą, ar tam tikros temos plėtojimas per pokalbius su kitu asmeniu, ir tai tęsiasi iki pat filmavimo pabaigos. Jis sugalvoja taiklias pravardes savo komandos nariams, kai kuriuos žmones apkabina rytais... Visada per filmavimą vyksta daugybė mažų ritualų, su kiekvienu komandos nariu Wimas randa ypatingą bendravimo būdą.

Turėjote progą dirbti su daugybe garsių aktorių: nuo Melo Gibsono ir Millos Jovovich (The Million Dollar Hotel) iki Timo Rotho (Don't Come Knocking) ir Den-

niso Hoperio (Palermo Shooting). Ar jie yra reiklesni fotografams, dirbantiems filmavimo aikštelėje, pavyzdžiui, gal pageidauja, kad būtų išlaikytas tam tikras jų įvaizdis?

Visi (be išimties) aktoriai nori tinkamai atrodyti nuotraukose. Kai kurie bando kontroliuoti kiekvieną mygtuko spustelėjimą ir yra lengvai išmušami iš vėžių, jei negauna pakankamai laiko pasirengti pozavimui. Kiti suteikia daugiau laisvės ir pasitiki fotografu, stengdamiesi dirbti drauge su juo, kad išreikštų dalelę savęs. Viską lemia asmeninis jų tarpusavio santykis.

Pavyzdžiui, Milla Jovovich man atrodo mažiausiai tuščiaagarbiška iš aktorių ir modelių, kuriuos esu sutikusi. Ji pasitiki fotografu, o savo mimika ir gestais išreiškia tiek pat, kiek ir žodžiais. Esu stebėtoja, o ne režisuojanti ir įsakinėjanti fotografė, todėl atvirus „fotopokalbius“ su aktoriais vertinu daug labiau nei suvaidintas ar surežisuotas pozas.

Prisidėjote prie Wenderso filmo „Už debesų“ (Beyond the Clouds), statyto kartu su Michelangelu Antonioni'u. Koks ryšys buvo tarp dviejų režisierių ir kokį Jūs atsime-nate Antonioni?

Knygoje „Laikas, praleistas su Antonioni'u“ Wimas dienoraščio forma atskleidžia kasdieninius sunkumus filmavimo aikštelėje. Antonioni'is patyrė insultą ir galėdavo pasakyti vos tuziną žodžių. Tai nėra itin daug režisieriui, norinčiam kurti pilnametražį filmą. Prodiuseriai paprašė, kad Wimas būtų vadinamasis atsarginis režisierius ir jis tapo tarpininku tarp komandos ir Antonioni'o. Prieš filmavimą kiekviena scena turėdavo būti aptarta, kartais tai trukdavo net kelias valandas. Wimas ir Michelangelas gerbė vienas kitą, abu elgėsi itin disciplinuotai. Filmavimo aikštelėje pasitaikė visko – ir laukinio nevaldomo juoko protrūkių, ir staigaus pykčio priepuolių. Situacijos, kai laikas yra pinigai, kartais tampa labai įtemptos. Išdidžiam ir gerbiamam italui nebuvo lengva susitaikyti su tuo, kad kažkas kitas atsidurs dėmesio centre. Wimas tapo atsidavusiu Antonioni'o padėjėju, bet jam teko sugerti nemažai senojo meistro frustracijų.

Filmuojant „Milijono dolerių viešbutį“ (rež. Wim Wenders). Donatas WENDERS nuotr.

„Pina“ (rež. Wim Wenders) © Neue road movies GmbH, Donatos WENDERS nuotrauka

Vis dėlto jie liko draugai iki pat Michelangelo mirties.

Kuriuos Wimo filmus labiausiai mėgstate ir kodėl?

Šiuo metu tai „Pina“, filmas apie Wimui įdomią asmenybę – Piną Bausch. Tai, kaip jis pasakoja apie šokio choreografę, yra subtilu ir nuostabiai įtaigu, puiki dermė tarp vaizdų ir poetinių vietų. Įstabų Pinos Bausch darbą Wimas perkėlė į kino ekraną – apie tai jie abu svajėjo daugelį metų.

Be šio, mėgstu daugelį jo filmų, ypač ankstyvuosius.

„Pina“ nufilmuota naudojant 3D technologiją. Wendersas yra vienas iš pirmųjų legendinių režisierių (kitas – Werneris Herzogas), naudojančių šią techniką. Ką Jūs apie tai manote ir kaip technika paveikė filmą?

Wimas visada domėjosi naujomis technologijomis, ypač audiovizualinėje srityje, ir ne kartą buvo šio lauko pionierius. Bet ne technologija atvedė Wimą prie Pinos Bausch. 3D buvo atsakymas į klausimą, kuris tvyrojo ore maždaug du dešimtmečius, nuo tada, kai Wimas ir Pina nusprendė kurti filmą kartu. Wimas paprasčiausiai nežinojo, kaip galingą Pinos Bausch šokio teatro kalbą perkelti į kino ekraną. Kai išvydo pirmąjį 3D filmą Kanuose 2008-aisiais, suprato, kad trūkstamas elementas – trečioji ekrano dimensija. Noras rasti tinkamą išraišką atvedė jį prie šios technologijos. Filme „Pina“ šokį matome ne tik naujai, nes tai juk 3D, bet apskritai pirmąkart šokis kino ekrane yra pilnakraujis, o ne primena liūdną savo paties šešėlį. Mano manymu, tai šedevras, o kartu meilės laiškas choreografei Pinai Bausch ir jos šokėjams, bylojantiems gražia ir subtilia kūno kalba.

Esate minėjusi, kad mieliau fotografuojate moteris, nes jos yra labiau „permatomos“, labiau linkusios atskleisti save negu vyrai. Kodėl taip yra?

Taip nesakiau! Mano nuomone, jos labiau geba tapti „permatomomis“!

Kai žiūri į moterį, daug pasako tai, kaip ji juda, kokia jos šukuosena, kaip ji kalba... Iš to nesunku suprasti, kokios ji nuotaikos, ką galvoja arba ko trokšta. Vyrai dažniau išreiškia save darbu nei kasdieniniais gestais, apranga ar plaukų kirpimo stiliumi, nebent tie, kurie yra truputėlį moteriški. Man labai patinka fotografuoti vyrus! Sekėsi užtikti juos „permatomus“ – tuo metu, kai jie pasinėrę į darbą arba į šiaip kokį nors veiksmą.

Iš ko susideda įprastinė Jūsų diena?

Mano įprastinė diena kas kartą yra vis kitokia, nė viena nebūna tokia kaip praėjusi. Jei esame Berlyne, pasirūpiname augalais, nemačiusiais mūsų ilgą laiką, pasimatomė su šeima, su kaimynais ir draugais, parašome laiškus, stengiamės pasirengti ateinančiai kelionei. Wimas ir aš dažnai keliaujame – reikia dalyvauti įvairiuose projektuose, filmuoti ar pristatyti filmą, fotografuoti, ieškoti filmavimo vietų ar surinkti komandą, todėl kasdieninės užduotys priklauso nuo to, kuo esame užsiėmę.

Bandome rytą pradėti mažu ritualu – skaitome ištraukas iš knygų, kurias branginame.

Ar galėtumėte išvardyti, pavyzdžiui, penkis Jums labiausiai patinkančius Berlyno bruožus?

Berlynas yra sužeistas miestas. Kiek siekia atmintis, visada žiojėjo tarpai tarp namų – atviros erdvės, likusios po Antrojo pasaulinio karo. Šios properšos nuteikia mąstyti apie žmogaus gyvenimą, kuris nėra idealiai tvarkingas ir gražus. Tuo atžvilgiu Berlynas man atrodo labai žmogiškas miestas. Tą dieną, kai šios neišreikštos, apleistos erdvės bus sutvarkytos, miestas, ko gero, praras dalį savo stiprybės.

Berlynas apsuptas ežerų, miestiečius siejančių su gamta, jame daug medžių, laikau juos tarsi gerais draugais.

Berlyniečiai yra atviri ir tiesūs, kartais net iki skausmo. Kaip susiklostė šis jų charakterio bruožas, man pačiai knieti sužinoti.

Berlynas yra palyginti plokščias, viską galima pasiekti dviračiu ir perdaug nepervargsi. Berlyniečiui nelabai reikalingas automobilis, manau, tai yra puiku ir labai šiuolaikiška.

Berlynas yra tarsi tavo jausmų veidrodis ir kartu suteikia galimybę būti tokiam, koks esi.

Pastaraisiais dešimtmečiais Berlynas smarkiai keitėsi. Ar miestas, kuriame gyvenate, dar primena tą, kuriame užaugote?

Aštuntajame dešimtmetyje Berlynas buvo revoliucingas ir smarkus – skubėjo išbandyti naujus dalykus, visuomenė keitėsi, veikiama meno ir atsirandančių naujų nuomonės reiškimo būdų. Tuo pat metu Berlynas buvo atsipalaidavęs. Prisimenu sekmadienius be automobilių! Kaip nuostabu tiek seniems, tiek jauniems žmonėms. Parkuose vykdavo piknikai. Nusikalstamumo lygis buvo itin žemas – siena neleido ginklams patekti vidun. Man nebuvo baisu augti Berlyne. Jauni vyrukai, kurie nenorėjo tarnauti kariuomenėje, iš visos Vokietijos vykdavo į šį miestą. Berlynas atrodė sklidinąs taikos. Kiekvienas čia buvo laukiamas – nesvarbu, blaiviai galvojantis, ramus, audringas ar pamišęs.

Šiandieninis Berlynas kvėpia kitaip. Jis tapo internacionaliniu didmiesčiu. Niekada anksčiau čia negyveno tiek žmonių iš įvairių šalių. Miestas pilnas jaunimo... Kiek nerimaudama kartais klausiu savęs, kur dingo seni žmonės? Jie mums reikalingi taip pat kaip ir jaunimas. Berlynas jaučiasi tarsi jaunas medis, pasodintas į istorinę žemę. Kas iš to išsirutulios ir kokią įtaką tai darys miesto raidai, parodys ateitis.

Jei nebūtumėte fotografė ir galėtumėte rinktis kitą profesiją, kas Jus domintų?

Turiu daug interesų, mėgstu studijuoti Bibliją, siūti drabužius, eksponuoti kitų menininkų kūrinius... Bet kita profesija? Sunku išsirinkti. Jei savyje atrasčiau kitą talentą, naudingą aplinkiniams, norėčiau jį pritaikyti. Kol kas neatradau.

Dėkoju už pokalbį. ■

KODĖL ZSA ZSA PASAKIAU „NE, NE“

Pamenu, viename Romos viešbutyje ilsėjau po varginančio filmavimo Egipte.

Tai buvo *La Dolce Vita* – saldaus gyvenimo viršūnė.

Filmas „Navaronės ginklai“, kuriame vaidinau kankintoją sadistą SS kapitoną Seslerį, ir „Didysis pabėgimas“, kuriame įkūnijau kitą sadistinių polinkių nacį, turėjo didžiulį pasisekimą. Režisierius Johnas Sturgesas leptelėjo, atseit vaidmenį „Didžiajame pabėgime“ gavau tik todėl, kad nepavyko rasti nacio Vokietijoje.

Atvykau į Romą, ką tik baigęs vaidinti italų vesterne „Sacharos avantiūristas“, kuriame atlikau pagrindinį vaidmenį, – septynias savaites buvo filmuojama įvairiose Egipto vietose. Sunkus darbas. Vaidinau po dykumas klajojantį anglakalbį nuotykių ieškotoją. Pagrindinį moters vaidmenį atliko anglė, buvusi *Blue Belle* šokėja Paryžiuje, ištekėjusi už italo. Dirbome penkias dienas per savaitę, nuo saulėtekio iki saulėlydžio. Dienomis pragariškai kaitino. Naktimis spaudė stingdantis šaltis.

Į mano kambario duris kažkas pabeldė.

Atnešė telegramą iš Helgos Moray, garsios romanistės, su kuria dirbau rašydamas filmų scenarijus.

Perskaičiau: „Mielas George’ai, ar galėtum greičiau grįžti namo? Zsa Zsa Gabor bus Londone dešimtą dieną, o George’as Sandersas man sakė, kad ji

norėtų su tavim susitikti. Daugiau naujienų pranešiu, kai grįši. Myliu. Helga.“

Anuomet Zsa Zsa buvo šlovės viršūnėje, suvaidinusi keturiose dešimtyse filmų ir beveik tiek pat televizijos šou. Žinoma, pagrindinė šios milžiniškos šlovės priežastis buvo ta, kad ji yra Zsa Zsa Gabor.

George’as Sandersas buvo vienas iš jos vyrų. Nepamenu, trečias ar ketvirtas.

Nedelsdamas nusiunčiau Helgai trumpą telegramą – pranešiau laiku atvyksiu į Londoną susitikti su legendine Zsa Zsa.

Nė nenutuokiau, kodėl ji geidžia pasimatyti su manimi.

Asmeniškai jos nepažinojau. Bendravau su jos seserimi Eva. Praėjusiais metais ji buvo atvykusi į Londoną ir mudu vakarieniavome *Baltojo dramblio klube* Curzono gatvėje kartu su jos reklamos agentu Warrenu Cowanu, kuris gyveno Los Andžele, ir jo atstove Londone Margareta Gardner.

Apie Zsa Zsa žinojau tiek, kiek teko skaityti laikraščiuose. Ji buvo garsi. Turtinga. Kino „žvaigždė“.

Mano galvoje dūzgė jaudinančių minčių spiečius.

Vos grįžęs į Londoną, paskambinau Helgai. Jos nebuvo namie. Atsiliepė George’as Sandersas. Jis buvo apsistojęs Helgos bute *Albert Hall Mansions*. Jiedu artimai bendravo nuo jaunystės Holivude laikų.

„Sacharos avantiūristas“. Robertas Sardena – George MIKELL. Filmo kadras

Paklausiau George'o, kodėl Zsa Zsa nori su manimi susitikti. Bet George'as Sandersas neišduodavo paslapčių.

„Zsa Zsa pati tau pasakys per vakarienę *Ritze*“, – atsakė. Ir pranešė, kurią dieną ir valandą turime susitikti. Nieko daugiau.

Atėjo ta diena. Ir ta vakarienė. Zsa Zsa spinduliuavo žavesiu ir, žinoma, stačiai varvėjo briliantais. Jos riešą puošė kasteto dydžio apyrankė, kurią pardavęs galėčiau visą gyvenimą misti vien ikrais, užgerdamas juos šampanu.

„Prašau, vadink mane Zsa Zsa, – švelniai tarė ji, vos tik susitikome. – Kreipinys *ponia Gabor* skirtas svečiams.“

Vakarienei baigiantis ji staiga surimtėjo.

„George'as sakė, kad parašei filmo scenarijų pagal garsųjį Helgos romaną „Mylėk tą valandą“. Jam patiko. Sveikinu. Paskambink rytoj. Apie dešimtą ryto, branguti. Norėčiau pasikalbėti.“

Ir išbėgo.

Sutrikęs svarsčiau, ko gi jai iš manęs reikia.

Kitą dieną paskambinau. Zsa Zsa vėl tryško žavesiu. Pasakė, kad norėtų su manimi bendradarbiauti, nes dabar rašanti pjesę, kurios „žvaigždė“, suprantama, bus ji pati.

Draugiškai paplepėjome. Pasiūlymas atrodė įdomus. Pasiteiravau apie atlyginimą.

Nuostabos pritvinkusi pauzė.

„Branguti, ką pasakei?“ – paklausė jau ne taip meiliai.

Pakartojau klausimą.

„Branguti, – šūktelėjo ji į telefoną, – tu dirbsi man! Garsiajai Zsa Zsa Gabor! Susitiksi su žymiais žmonėmis.“

„Ne, ne, Zsa Zsa, – atsakiau suirzęs. – Turiu mokėti už butą. Turiu kažkaip gyventi...“

Ji griežtai mane nutraukė.

„Juk tau tai puiki proga, branguti! – suspigo. – Aš tave išgarsinsiu!!!“

„Turiu užsidirbti pragyvenimui, – atkakliai pakartojau. – Pagalvokite apie tai.“

Pasakiau jai savo telefono numerį. Jaučiau, kad ji nė nesivargina jo užsirašyti.

Su Zsa Zsa daugiau kalbėtis neteko.

Negirdėjau, kad ji būtų parašiusi tą pjesę ir joje suvaidinusi. ■

Iš anglų k. vertė Inga TULIŠEVSKAITĖ

BALTIJOS ŠALIŲ POSOVIETINĖ KAITA IR DILEMOS: VYKTI AR NEVYKTI, IŠLIKTI AR IŠNYKTI?

Su Maria MÄLKSOO, Estijos Tartu universiteto Vyriausybės ir politikos instituto vyresniąja tyrinėtoja, kalbasi Tomas KAVALIAUSKAS

Tomas Kavaliauskas: *Savo knygoje „Tapimo europiečiu politika: Lenkijos ir Baltijos post-šaltojo karo saugumo vaizduotė“ (The Politics of Becoming European: A Study of Polish and Baltic post-Cold War Security Imaginaries) be kita ko aptariate ir požiūrius į karą Irake. Ar vertėjo Vilniaus dešimtukui jį paremti? Juk pokomunistinės šalys šį karą palaikė ne dėl moralinių priežasčių, o pragmatiniais sumetimais – kad būtų lengviau įstoti į NATO. Makiaveliškas Naujosios Europos žingsnis...*

Maria Mälksoo: Baltijos šalių sprendimą paremti karą Irake laikau ganėtinai liūdnu ir apgailėtinu pokomunistinės istorijos puslapiu. Estijos prezidentas Lennartas Meri's manė, kad „tarptautinė teisė – tai mūsų (mažų valstybių) atominė bomba“, ir ji turėjo būti susprogdinta pragmatiniais tikslais – siekiant „būti su amerikiečiais jiems reikiamą valandą“, mat senųjų europiečių nuokrypis į Rusiją yra įtartinas. Tad natūralu, kad bendras politinis klimatas, sukurtas JAV prezidento George'o Busho administracijos

retorikos („karas su terorizmu“, „tie, kurie ne su mumis, tie prieš mus“), trukdė Baltijos trijulei priimti niuansuotą sprendimą dėl invazijos į Iraką.

2003-iaisiais NATO struktūra sudrebėjo. Rusija netgi siūlosi dalyvauti kuriant globalinį saugumą, tiesa, Wikileaks pateikė informacijos, kad JAV planuoja naują gynybos programą Baltijos šalyse, nukreiptą prieš potencialią Rusijos grėsmę. To imtasi iškart po Rusijos ir Gruzijos konflikto. Vokietija tokiems planams nepritarė, ir tai verčia prisiminti liūdnei pagarsėjusį 1939-ųjų paktą. Vladimiras Piontkovskis, prieš trejetą metų skaitydamas viešą paskaitą VDU Politikos mokslų ir diplomatijos fakultete, sakė: jei Rusija būtų viena prieš vieną su Europa, rusai laimėtų. Piontkovskis turėjo omenyje ne karinę „vienas prieš vieną“ situaciją, greičiau realpolitik žaidimus, naudojant ekonomines priemones. Ar sutinkate su tokia pozicija?

Esu įsijautusi į Baltijos šalių polinkį labai dramatiškai žvelgti į saugumo perspektyvą, nors ir esame

tarpatlantinio aljanso nariai. Bet taip pat įtariu, kad tokie svarstymai gali būti nesveikai perdėti – norėčiau tikėti (prisiminkime Foksa Mulderį iš paslaptingųjų *X-Files!*), kad Piontkovskis yra pernelyg radikalus pesimistas. Baltijos valstybėms išeitų į naudą turėti omenyje, kad NATO, bent vieną savo sąjungininkę palikusi likimo valiai, pasirašytų aljanso mirties nuosprendį. Tai, žinoma, nereiškia, kad šiuolaikinė saugumo politika neturi nieko bendra su sukta Clausewitzo strategija, kai „karas tęsiamas kitomis priemonėmis“, tarp jų ir ekonominėmis, tai ypač akivaizdu Rusijos santykiuose su Latvija.

Tragedija Smolenske – vis dar itin jautri tema. Ar Lenkija nebuvo pernelyg atsipalaidavusi, manydama, kad Katynė dukart neįvyksta, ypač po 70 metų? Ar nesklandė mistinė dvasia virš Smolensko oro uosto? Shakespeare'o Hamletas po susitikimo su tėvo šmėkla neprarado budrumo... „Dūmai virš Katynės“ (skolinuosi Józefo Mackiewicziaus sukrečiančios esė pavadinimą), deja, vis dar neišsisklaidė...

Galite tai vadinti estišku nejautrumu, bet, mano nuomone, Smolensko katastrofa tiesiog parodė siaubingas paprasčiausios nesėkmės proporcijas. Palyginusi, kas apie „Katynę–2“ rašyta Baltijos šalyse, pastebėjau, kad paslėptų prasmių ir įvairių sąmokslų teorijų intensyvumas didžiausias Lietuvoje. Pavyzdžiui, Estijoje nerasime Vytautui Landsbergui prilygstančio politiką, kuris taip spekuliuotų užuominomis apie „tikrąjį“ Smolensko katastrofos kaltininką. Mano vaizduotė šios tragedijos atžvilgiu taip pat ne tokia laki kaip jūsiškė: manau, kad apokaliptinio spektaklio scenas primenančios nelaimės karais tiesiog ima ir įvyksta.

Studijavote Kembridže. Kokia tai buvo patirtis? Ar ji padeda siekti objektyvumo?

Manau, kiekvienas, kuriam tenka laimėti metus ar daugiau praleisti izoliuotame akademiniame Oxbridge'o rojuje, pritaris teiginiui, kad ši vieta unikali, išskirtinai tinkama akademiniam darbui, bet kartu dusinanti, nes esi visiškai atitrauktas nuo „re-

alaus pasaulio“. Ketveri metai Kembridže man tikrai padėjo įgyti labai reikalingą distanciją su Baltijos šalių ir Lenkijos saugumo vaizdiniais, o nuostabi universiteto biblioteka paskatino universaliau vertinti, kaip Baltijos ypatumai atitinka postkolonializmo sindromą. Kita vertus, faktas, kad disertaciją parašiau Kembridže, o ne Briuselyje, Paryžiuje ar Londone, taip pat prisidėjo, kad empirinę žiūrą išstūmė teorinė. Įsitikinau: jei nori pamatyti daiktus iš arčiau, reikia nuo jų atsitraukti.

Na, tai pabandykime iš atstumo pažvelgti į 2010-ųjų gegužės 9-ąją. Maskvos Raudonąja aikšte 65-ųjų metinių proga žygiavo 10 500 Rusijos kareivių su istorinėmis uniformomis. Kai kurie nešė transparentus su Stalino portretu, su kūju ir pjautuvu, su užrašu „Sovietų Sąjunga“. Paradą stebėjo Vokietijos kanclerė Angela Merkel (beje, JAV Prezidentas Barackas Obama iškilmėse nedalyvavo), Estijos prezidentas Toomas Hendrikas Ilvesas, Latvijos prezidentas Valdis Zatleris (Lietuvos Prezidentės Dalios Grybauskaitės Maskvoje nebuvo). Ar toks Estijos ir Latvijos diplomatinis elgesys nekoreguoja ir požiūrio į Ribbentropo–Molotovo slaptuosius protokolus, o gal net savotiškai išduoda sakralią 1989-ųjų išsivadavimo iš okupacijos prasmę?

Visų pirma Estijoje ir Latvijoje, skirtingai nei Lietuvoje, totalitarizmo simboliai įstatymiškai nėra uždrausti. Estijoje įstatymo projektą, kuris būtų uždraudęs demonstruoti Sovietų Sąjungos ir nacistinės Vokietijos vėliavas, kitus šių režimų simbolius, parlamentas atidėjo 2007 m., ir nors ši tema vis iškildavo, trūko politinės iniciatyvos baigti svarstymus.

Kodėl nesutapo Baltijos šalių požiūris į dalyvavimą Antrojo pasaulinio karo metinių minėjime 2010-aisiais Maskvoje? Manau, reikėtų aptarti kelis svarbius aspektus. Pirma, pasikeitė Estijos prezidentūros dinamika. Tas pats klausimas, ar Baltijos prezidentams vykti į Maskvos paradą, ar ne, buvo karštai diskutuojamas ir 2005-aisiais. Tada viena iš trijų Baltijos valstybių „pakišo kiaulę“ – Latvijos prezidentė Vaira Viķe-Freiberga nusprendė daly-

vauti. Estijos Prezidentas Arnoldas Rūtelis (kuris Europos „išvadavimo“ iškilmėms Maskvoje teoriškai turėjo būti mažiau jautrus dėl komunistinės savo praeities, palyginti su Toomasu Hendriku Ilvesu, įsitikinusiu antikomunistu) ir Lietuvos Prezidentas Valdas Adamkus liko namuose. Nors ontologinio saugumo požiūriu Baltijos lyderių nenoras prisijungti prie pompastiško ir nesavikritiško „pergalės prieš blogį“ šventimo Maskvoje 2005-aisiais yra visiškai suprantamas, Viķe-Freibergos žygis į Maskvą pasirodė kur kas vaisingesnis negu pasyvi Estijos ir Lietuvos pozicija.¹

Kalbant iš esmės, požiūris į Ribbentropo–Molotovo paktą ir tragiškas jo pasekmes Baltijos šalims tikrai nesikeičia. Gal tik atsirado daugiau pragmatizmo, bent jau Estijoje ir Latvijoje, palyginti su ideologiškai atkaklia Lietuvos laikysena politinės atminties atžvilgiu. Nederėtų pamiršti, kad Rusijos prezidento Dmitrijaus Medvedevo politinės atminties linija bent jau taktiškai yra švelnesnė, negu buvo Vladimiro Putino pozicija, labiau atsižvelgianti į kitų kančias ir linkstanti ieškoti kompromisų. Tad Estijos ir Latvijos prezidentų dalyvavimas Antrojo pasaulinio karo pergalės iškilmėse, be kitų dalykų, atspindi ir norą pripažinti šį retorinį posūkį.

Ilvesas dar 2005-aisiais, kai vyko karšti ginčai „vykti ar nevykti“ į Maskvą, nepritarė prezidento Rūtelio apsisprendimui nevykti. Jis argumentavo tuo, kad estai (galbūt ir baltai plačiąja prasme) turėtų pripažinti faktą: jų kančios sovietų okupacijos metais nebuvo unikalūs reiškinys, palyginti su kitomis Vidurio Rytų Europos tautomis (istorikas Timothy's Snyderis šį regioną jausmingai pavadino Antrojo pasaulinio karo „kraujo žemėmis“).² Ilvesas pabrėžė, kad bet kuri Vidurio Rytų Europos šalis galėtų laikytis griežtos pozicijos: „Mes į Maskvą nevyksime!“, nes išvadavimą iš nacių pakeitė sovietų okupacija ir represijos. Pasak Ilveso, reikėtų vengti neigiamai išsiskirti iš kitų Europos šalių, nors ir sunku nepripažinti, kad Baltijos šalys – tai išskirtinis atvejis Antrojo pasaulinio karo, nacių ir sovietų okupacijų kontekste. Vis dėlto istorinių kančių ir

kankinystės nereikėtų stengtis paversti kapitalu, istorinės tragedijos neturėtų tapti instrumentais, kuriais tvarkomi dabarties užsienio politikos reikalai. Ilvesas 2005-aisiais glaustai suformulavo:

„Mūsų kančios yra mūsų pačių reikalas... Niekam kitam jos nerūpi taip, kaip mums, niekas, išskyrus lenkus, tinkamai nepasirūpins žudynių Katynės miške atminimu. [...] Mums reikia modernaus naratyvo. Jei priklausome Vakarams, turime elgtis atitinkamai.“³

Taigi sprendimas vykti į Maskvą 2010-aisiais buvo labai pragmatiškas pasirinkimas, siekiant neišsiskirti plačioje Europos kanvoje, netapti „ypatingu atveju“, nors pats Antrojo pasaulinio karo kontekstas Baltijos valstybes ir paverčia tuo ypatingu atveju... Ilveso oficialūs argumentai, kodėl jis vyksta į Maskvą, buvo pagrįsti suderinamumo principu (iš dalies tai toks pats rezonansas, kaip ir Rusijos oficialiosios atminimo politikos pokytis, įvykęs po lėktuvo katastrofos Smolenske). Estijos prezidentas sąmoningai vengė sovietų atsakomybės temos ir susitelkė ties aukomis, o ne ties karo laimėtojais ir pralaimėtojais.

Konceptualiame lygmenyje keltinas klausimas, kokiu laipsniu Estijos ir Latvijos perspektyva vis dėlto skiriasi nuo Rusijos išvadavimo/okupavimo diskurso?

Estijos, Latvijos ir Lietuvos Antrojo pasaulinio karo vertinimas fundamentaliai skiriasi nuo oficialaus Rusijos požiūrio į karo tikslus, padarinius ir prasmę. Nepaisant Estijos ir Latvijos prezidentų pragmatiško sprendimo patvirtinti Baltijos šalių „normalų europietišumą“, t. y. Europos Antrojo pasaulinio karo aukas paminėti Maskvoje, komunistinio palikimo vertinimai Baltijos šalyse ir Rusijoje yra visiškai skirtingi, nes skirtingas ontologinis jų pamatas. Antusias pasaulinis karas suvaidino esminį vaidmenį, formuojant modernų Rusijos ir Baltijos šalių tapatumą, todėl atminties tema esmiškai svarbi jų egzistenciniam (arba tapatumo) saugumui.

Kaip minėjau, totalitarizmo simboliai nėra oficialiai uždrausti nei Estijoje, nei Latvijoje, todėl, kalbant

formaliai, čia nėra jokio paradokso. Kitas klausimas: ką Baltijos šalių lyderiai išpeš, jei ir toliau ignoruos paneuropietiškus minėjimus? Manau, Viķe-Freibergos 2005-aisiais pasirinkta taktika diplomatinio požiūriu buvo produktyvesnė nei virimas savo istorinių kančių sultyse. Diplomatiškai žvelgiant, prasmingiau viską ir visur aktyviai aiškinti, pasiunčiant Baltijos žinutę, negu iš visur save eliminuoti. Manau, kalbame apie tai, ką bendra turime su Europa, ką bendra turėjome karo metais ir kas mus vis dar skiria. Diplomatinis pranešimas – žodžiu ar kūno kalba – turi būti atitinkamai nušlifuotas ir tikslingai nukreiptas. Paprasčiausiai likti nuošalėje ir pasyviai pripažinti kieno nors kito (o jis nebūtinai mums draugiškas) kalbėjimą nėra labai išmintinga. Taigi mūsų pasirinkimas toks: mėginame visai Europai ir Rusijai aiškinti savo istoriją ir ypač sudėtingą padėtį Antrojo pasaulinio karo fone. Manau, informacijos amžiuje tylėjimas ir atsiskyrimas nėra tinkamiausia laikysena.

Kokią įtaką Estijos ir Latvijos sprendimams dėl kelionės į Maskvą švęsti „išvadavimo“ padarė gausi rusakalbių populiacija šiose valstybėse?

Nematau esminio skirtumo, tik stilistinį. Nei Estijoje, nei Latvijoje nekvestionuojamas sovietų okupacijos faktas, tačiau įdomu tai, kad atsirado įvardijimas „okupacijos naratyvas“ arba „okupacijos teorija“, kuris kartais vartojamas akademinuose tekstuose, oficialiose diskusijose. Pavyzdžiui, teisėjas Myersas kontroversiškoje Europos Žmogaus Teisių Teismo byloje 2008-aisiais patenkino „raudonojo partizano“ Vasilijaus Kononovo ieškinį Latvijai: už taikių gyventojų žudymą Antrojo pasaulinio karo metais jis buvo nuteistas neva nepagrįstai [vėliau Latvija įteikė apeliaciją ir ankstesnis nuosprendis buvo panaikintas, – red.].

Nemanau, kad reliatyvus rusakalbių skaičius lemia vidinę Baltijos dinamiką, apsisprendimą, vykti ar nevykti į Maskvą. Tai labiau susiję su besikeičiančia vidaus politika, kuri kartais būna gluminanti – Rusijai draugiškas buvęs komunistas Rūūtelis, atro-

dytų, kur kas tinkamesnis kandidatas dalyvavauti pergalės parade 2005-aisiais nei proeuropietiškas atlantistas Ilvesas, bet vis dėlto atsitiko atvirkščiai. Pragmatiškam ir į rezultatus orientuotam Ilvesui teko nevaisingai ir vis iš naujo aiškinti „Baltijos šalių Antrojo pasaulinio karo istoriją“ platesnei, bet ne itin susidomėjusiai Europos bendruomenei. Trumpai tariant, po to, kai Viķe-Freiberga savo dalyvavimu Maskvoje 2005-aisiais nusiuntė „Baltijos žinutę“, tapo natūralu, kaip išsitarė Ilvesas, „tą dieną būti su europiečiais“.

Lietuva atkakliai (kai kam atrodo užsispyrusiai) reikalauja Rusijos, kaip Sovietų Sąjungos paveldėtojos, politinio atsiprašymo dėl sovietinės okupacijos. Tai tikriausiai susiję su „įgimtu politiniu stiliumi“ [*native political style*], kai (reliatyviai) remiamasi istorine Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtimi šiame regione, nekreipiant dėmesio į tai, kad dabar ji yra maža, nereikšminga ir subordinuota valstybė, kaip ir Estija su Latvija, nors lietuvių populiacija vis dėlto didesnė. Visi gerai žinome, kad Lietuva pasirinko skirtingą stilių ir atsiskirdama nuo Sovietų Sąjungos 9-ojo dešimtmečio pabaigoje–10-ojo pradžioje, tačiau kažin ar kas nors nesutiks, kad visos trys Baltijos valstybės pasiekė to paties, nors jų keliai, kuriais eita į politinį tikslą, ir atminimo politika santykiuose su Rusija šiek tiek skyrėsi.

Bronzinio sovietų kareivio istorija Taline 2007-aisiais, dėl to kilusio protesto riaušės atvėrė dramatišką plyšį tarp dviejų interpretacinių perspektyvų. Manychiau, jei paminklas būtų perkeltas 1989-aisiais, vargu ar nors vienas Estijos rusakalbis būtų tam priešinęsis. Šiuo atžvilgiu laiko poveikis paradoksalus – užuot mažinęs, jis didina „idėjinį“, nes etniniu jo nepavadinsi, jautrumą...

Sutinku. Šiuo atžvilgiu 1990-aisiais (gal net ir 1989-aisiais) Bronzinio kareivio iškeldinimas techniškai, diplomatiškai ir emociškai būtų buvęs daug paprastesnis. Kitas variantas: buvo galima atidėti tai vėlesnei ekspozicijai, pasakojančiai apie komunizmo nusikaltimus Estijoje, turiu

omenyje Talino Okupacijos muziejų. Prisiminkime garsiąją Marko Soosaaro, meno kolekcininko ir dokumentinių filmų režisieriaus, instaliaciją „Sudie, XX amžiau!“ – vietoj Lenino galvos jis uždėjo blyksinčią šviesą.

Esmė ta, kad vėlesni mėginimai rekonceptualizuoti ir praplėsti semiotinį Bronzinio kareivio prasių landšaftą, siekiant apimti skirtingas ir prieštaringas interpretacijas, buvo nesėkmingi. Konfliktas 2006–2007 m. augo, tempėsi. Nepamirškime ir to, kokia skirtinga buvo Rusijos atminimo politika 1990-aisiais ir 2000-aisiais. Taigi Bronzinio monumento problema turėjo būti išspręsta. Iškeldinimo procesas buvo skausmingas, Estijos vyriausybė galėjo visa tai padaryti geriau, tačiau sprendimas iškelti monumentą į karių kapines galiausiai pasirodė teisingas.

Politiniai monumentai iškeldinami, bet Daugava visada tekės tarp Latvijos ir Rusijos, Nemunas – tarp Lietuvos ir Baltarusijos, o ežeras Peipsi-Pihkva liks didžiausiu ežeru/siena tarp ES ir Rusijos. Kokių laipsnių riaušės dėl Aliošos Taline buvo geopolitinis veiksmas? Ar tikrai tai tik „vienos nakties įvykis“ be geopolitinių padarinių?

Mano supratimu, Bronzinio kareivio perkėlimas nėra geopolitinis įvykis. To siekiant, reikėtų iškelinti Talino geopolitinį simbolį – rusų ortodoksų Aleksandro Neviškio cerkvę Toompea, stovinčią priešais Estijos parlamentą... Tikriausiai neverta perdėti Bronzinio kareivio dramos reikšmės. Juk kas ten viso labo buvo? Protestas dėl Bronzinio kareivio perkėlimo pademonstravo nebent esamą geopolitinę sieną tarp valstybių, o tai tinka ir kitoms Baltijos šalims...

Neseniai girdėjau pajuokavimą: „Lietuvių emigracija į Vakarų Europą baigėsi, prasideda evakuacija.“ Turimas omenyje spartus populiacijos mažėjimas. Kyla išnykimo pavojus. Estija dar mažesnė negu Lietuva. Ar pas jus taip pat svarstomas galimas estų išnykimas? Ar Estijos liberalų ir nacionalistų pozicijos

šiuo klausimu sutampa? Kaip Jūs vertinate estų, latvių ir lietuvių migraciją globalizacijos procesų kontekste?

Estų egzistencinė baimė, kad tauta išmirs, yra nuolatinė ir gerai reflektuojama. Tą rodo priimami įstatymai, tokie kaip „tėvų algos“, bandant skatinti gimstamumą. Turime programą „Talentai, grįžkite namo!“ – ji skirta daugiausia jauniems į užsienį išvykusiems talentingiems žmonėms, kurie jaučia si pernelyg kvalifikuoti, kad galėtų dirbti Estijoje. Ši iniciatyva, viliuosi, dar duos vaisių. Kampanijos kritikai – taip pat ir žmonės, ieškantys gilesnių priežasčių, dėl kurių vertėtų rinktis savo šalį vietoj svetimos – problemą įžvelgia ne tiek dėl to, kad Estijoje sunku įsidarbinti, kiek dėl visuomenės uždaramo, slogios nepakantumo kitiems ir kitokiems atmosferos. Naujausia 30 turtingiausių pasaulio valstybių [joms priklauso ir Estija, – red.] Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (OECD) ataskaita, rodo, kad estų netolerancija didėja – pats faktas, kad OECD sąraše Estija yra visų netolerantiškiausia šalis, daug kam atvėrė akis. Bet tik laikas parodys, ar ši liūdna statistika atvers akis ir politikams.

Dėkoju už pokalbį. ■

Pokalbis iš ciklo, rengiamo vykdant projektą „Podoktorantūros (post doc) stažuotčių įgyvendinimas Lietuvoje“, finansuojamą Europos Sąjungos struktūrinių fondų.

¹ Maria See Mälksoo, (2007) 'The First Lady of the Baltic „Memory Offensive“', *Diplomaatia* no 47 (August); available at [http://www.diplomaatia.ee/index.php?id=242&L=1&tx_ttnews\[tt_news\]=292&tx_ttnews\[backPid\]=310&cHash=9f2314765d](http://www.diplomaatia.ee/index.php?id=242&L=1&tx_ttnews[tt_news]=292&tx_ttnews[backPid]=310&cHash=9f2314765d).

² Timothy Snyder, (2010) *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. New York: Basic Books.

³ Toomas Hendrik Ilves, (2005) Kūlm rahu [Cold peace], *Diplomaatia* no 20 (May).

AR JULIJA TYMOŠENKO TAPS UKRAINOS MORTA BORECKAJA?

Toks klausimas gali pasirodyti sunkiai suvokiamas dėl tolimos ir miglotos paralelės tarp dviejų žymių moterų – rytų slavų erdvės politinių figūrų. Morta Boreckaja suvaidino svarbų vaidmenį XV a. Rusijos istorijoje, o Julija Tymošenko yra ryški šiuolaikinės Ukrainos politikė. Kas galėtų jas sieti?

Apie Mortą Boreckają ne daug kas iš lietuvių yra girdėjęs. O gaila. Turint omenyje, kaip glaudžiai mūsų istorija susijusi su Rusija, reikėtų žinoti pagrindinius istorinius kaimynų veikėjus. Juo labiau kad Morta Boreckaja tiesiogiai susijusi ne tik su laisvės¹ likimu rytų slavų erdvėje (bent jau maskoliškoje jos dalyje), bet ir su Lietuva. Tai aptarsime vėliau, o dabar tik paminėkime, kad Morta Boreckaja buvo stambi Didžiojo Naugardo žemvaldė ir politinė veikėja. Tuo metu Naugardas buvo valdomas demokratiškai, svarbiausius nutarimus priimdavo večė – tam tikra liaudies susirinkimo atmaina. XV a. II pusėje kilus Maskvos grėsmei, Morta tapo bene pagrindine Naugardo savarankiškumo gynėja. Vėliau rašytojai pavertė Mortą rusiškos laisvės, kurią įkūnijo Naugardo večės varpas, simboliu. Po 1478 m. miesto užkariautojai išvežė jį Maskvon „su kitais varpais skambėti“.

Apie Juliją Tymošenko greičiausiai yra girdėjęs kiekvienas lietuvis. Iš kitų šiuolaikinių Ukrainos politikų Tymošenko ryškiai išsiskiria ne tik savo moteriškumu, bet ir energija, radikalumu, polinkiu į reformas, į populizmą ir šou blizgesį. Pradėjusi savo kelią kaip smulki Dnipropetrovsko verslininkė, Julija padarė svaiginamą karjerą, perėjusi į Ukrainos dujų sektorių ir kuriam laikui jį, galima sakyti, monopolizavusi, tapdama vienintele moterimi oligarche ne tik Ukrainoje, bet ir visoje buvusios Sovietų Sąjungos erdvėje. Žurnalistų teigi-

mu, XX a. pabaigoje ji galėjo kontroliuoti apie 20 proc. Ukrainos bendrojo nacionalinio produkto² arba apie 25 proc. Ukrainos ekonomikos³ (*sic!*).

Politinės karjeros pradžioje Tymošenko tapo Viktoro Juščenko⁴ vyriausybės vicepremjere, 1999–2001 m. rūpinosi kuro ir energijos sektoriumi, du kartus – 2005 m. ir 2007–2010 m. – buvo premjerė. Per 2010 m. Ukrainos prezidento rinkimus ši politikė antrame ture nežymiai nusileido Viktorui Janukovyčui (45,47 proc. prieš 48,95 proc.). Ji vadovauja partijai *Batkivščina* (Tėvynė) ir Julijos Tymošenko blokui (JTB). Suvaidinusi svarbų vaidmenį, kai 2001 m. išplėskė protestai dėl žurnalisto Heorhijaus Gongadzės nužudymo, Tymošenko per Oranžinę revoliuciją 2004–2005 m. tapo viena iš pagrindinių Juščenko sąjungininkių kovoje su prezidento Leonido Kučmos režimu ir rinkimų klastojimu. Būdamą vykdomojoje valdžioje pasižymėjo ne tik populizmu, bet ir bandė reformuoti ekonomiką.⁵ Tymošenko ne kartą buvo kaltinama įvairiais ekonomiais nusikaltimais. Kaltinimai ypač sustiprėdavo, kai politikė tapdavo neparanki valdžiai. 2001 m. atleista iš vicepremierės pareigų ir įsitraukusi į kampaniją prieš prezidentą Leonidą Kučmą, ji kelis mėnesius praleido kalėjime. Nauji kaltinimai dėl įgaliojimų viršijimo, būnant premjere, iškelti po pralaimėtų prezidento rinkimų. Dėl spalvingos verslo ir politinės karjeros žurnalistai sugalvojo Juliai (taip familiariai ji vadinama) įvairiausių pravardžių – *dujų princesė*, *ledi Ju*, *Ukrainos Žana d'Ark*, *geležinis Maidano angelas*...

Aiškumo dėlei apsibrėžkime, kas laikytina rytų slavų erdve. Tai trijų tautų – ukrainiečių, rusų ir baltarusių – gyvenamos teritorijos. Šioje erdvėje IX a. susikūrusią (ar

variagų sukurtą) rytų slavų valstybę paprasčiausia būtų vadinti taip, kaip ji pati save vadino – Rusia (*Русь*). Ar yra skirtumas tarp Rusios ir Rusijos (*Россия*)? Nesigilindami į šią problemą, kurios iki šiol nėra galutinai išsprendę nei istorikai, nei politikai, pažymėkime, kad Rusios ir Rusijos tapatinimas nėra savaime suprantamas dalykas. Neatmestina

Morta Posadnikė. Klavdijaus Lebedevo paveikslo „Naugardo večės sunaikinimas“ (1889) fragmentas

galimybė, kad Rusios ir Rusijos santykis yra panašus (bet ne tapatus!) į Frankijos (t. y. frankų valstybės; pr. *Francie*) ir Prancūzijos (*France*) santykį. Sutapatinti Frankijos ir Prancūzijos neleistų tai, kad iš frankų kilo mažiausiai dvi tautos (ir valstybės), t. y. prancūzai ir vokiečiai. Todėl neįmanoma atmesti Vokietijos teisių į Frankijos paveldą. Ir ne tiek svarbu, kad pakitęs frankų vardas perėjo prancūzams. Panašiai senojo Rusios vardo sugraikintą variantą perėmė Maskvos valstybė. Nors šalies ar tautos vardas yra labai reikšmingas požymis, tačiau vien jo perėmimas nerodo tiesioginio tęstinumo. Juk estų niekas nelaiko baltų palikuonimis, nors jie perėmė senąjį *aisčių* vardą. Ir atvirkščiai – tai, kad ukrainiečiai ir baltarusiai istorijos būvyje pakeitė savivardį, nepaneigia Ukrainos ir Baltarusijos teisių į senosios Kijevo Rusios paveldą (kaip ir Vokietijos teisių į Frankijos palikimą).⁶ Tą turėjo galvoje žymusis ukrainiečių istorikas Michailo Hruševskis rašydamas ne *Ukrainos*, bet *Ukrainos-Rusios* istoriją. Ir, matyt, instinktyviai tą jaučia baltarusiai, kurie savo šalį vadina Baltąja Rusia (*Беларусь*). Taigi po Sovietų Sąjungos išardymo sovietiškai rusišką *Baltarusiją* (*Белоруссия*) neatsitiktinai pakeitė išdidžiai skambanti *Baltosios Rusios Respublika* (*Республіка Беларусь*) – toks oficialus rusiškas šios valstybės pavadinimas. Gaila, kad lietuvių kalbos strategai nepastebėjo šio reikšmingo niuanso.

Julija Tymošenko

Nesiveldami į šią (Kijevo) Rusios/Rusijos koliziją, toliau kalbėdami apie bendrą trijų tautų valstybę visiškai atsiskyrus *rus-* šaknies, apsiribodami neutralėse Kijevo valstybės sąvoka. Mums rūpimos politinės figūros veikia jau po Kijevo valstybės suirimo XII a. pradžioje, todėl mums ir prireiks rytų slavų erdvės apibrėžimo, apimančio visą istorinę šių trijų tautų (ukrainiečių, baltarusių, rusų) raidą tiek erdvės, tiek laiko požiūriu.

Vėl grįžkime prie dviejų iškilų moterų. Kas tarp jų bendra, išskyrus tai, kad tiek Boreckaja, tiek Tymošenko savo gyvenamuoju laiku viena buvo, kita yra ryškiausios moterų politikės visoje rytų slavų erdvėje?

Pirmiausia jas sieja dar vienas formalus požymis – pasakiški turtai. Apie Tymošenko turtus, kurių realus dydis yra spėlionių objektas, jau užsiminėme, o Boreckiams ir Mortai, po vyro mirties likusiai našle ir giminės vyriausiaja, priklausė nesuskaičiuojamos žemės valdos Naugardo imperijos šiaurėje. Boreckiai buvo bene pirmaujanti Naugardo bojarinų⁷ giminė, kolonizavusi Š. Dvinos žemes. Boreckių turtų ir galios šaltinis buvo šiaurinės žemės. Naugardui ne vieną kartą teko dėl Dvinos kovoti su Maskva. Suprantama, siekis šiaurines Naugardo žemes ir savo latifundijas apginti nuo augančio Maskvos apetito, buvo vienas iš pagrindinių antimaskvietiškos Boreckių ir kitų Naugardo bojarinų laikysenos motyvų. Tačiau materialinio dėmens

neriektų pervertinti. Laisvė buvo naugardiečių kraujyje ir neturtingieji ją gynė dar atkakliau negu daugelis bojarinų, vėliau apsigavusių, nes patikėjo netikromis Ivano III garantijomis, kad jų tėvonijos nebus liečiamos, todėl sutikusių atsisakyti večės ir tapti didžiojo kunigaikščio pavaldiniais. Lenkų tarpukario istoriko Felikso Koneczny'o manymu, laisvės šūkiai, skambėję Naugardo gatvėse XV a. pabaigoje, atėjo ne iš Vakarų Europos, bet buvo dar senųjų skandinavų IX a. į Naugardą atneštos laisvės sampratos apraiška.⁸ Būtent su Morta Boreckaja siejami didžiausi protestai večėje 1470 ir 1471 m. sandūroje, programinis jų šūkis buvo: „*Nenorime Maskvos didžiojo kunigaikščio, nei vadintis jo tėvonija – esame laisvi žmonės, Didysis Naugardas [...], bet norime Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero.*“⁹ Kad apjuodintų tokių „išsišokimų“ organizatorę, „papirkinėtoją“ ir „klastingiausią moterį“ Mortą, Maskvos metraštininkui prireikė vos ne viso bibliinių neigiamų moteriškų epitetų arsenalo – nuo Samsono žudikės

Dalilos iki karalienės Erodiadės, prisidėjusios prie šv. Jono Krikštytojo nukirsdinimo.

Palyginkime miestus, kuriuose veikė ar veikia aptariamoms moterys. Spindinčią sostinę – „auksabokštį“ Kijevą tik iš pirmo žvilgsnio sunku lyginti su Didžiuoju Naugardu, tapusiu dabartinės Rusijos provincija prie Ilmenio ežero, kažkur Sankt Peterburgo prieigose. Kijevą ir Naugardą nuo žilos senovės sieja daugybė saitų. Šios paralelės ir svaigina, ir gąsdina. Naugardas – pirmoji Kijevo valstybės sostinė¹⁰ (iš kurios variagai savo centrą netrukus perkėlė į Kijevą, užkariautą 882 m.) – suvaidino milžinišką vaidmenį rytų slavų tautų istorijoje, pradedant politika, baigiant raštija ir menais. Ankstyvuojų rytų slavų istorijos periodu Naugardas, antrasis Kijevo valstybės centras, stebuklingai išvengė mongolų totorių nuniokojimo XIII a. ir tarsi išsaugojo nenutrūkstamą senąją tradiciją. Būtent Naugarde atsirado ir subrendo rytų slavų senovinės demokratijos atmaina – večės respublika, kuri buvo tiesiog akį režiantis

kontrastas besiformuojančiai Maskvos didžiųjų kunigaikščių (vėliau carų) patvaldystei ir jų valdinių „cholopų“ vergijai. XV a. Vladimiro ir Maskvos didieji kunigaikščiai pagal tradiciją buvo renkami ir Naugardo valdovais. Ši vidinė įtampa negalėjo ilgai tęstis. 1471 m. Maskvos didysis kunigaikštis Ivanas III pradėjo totalinį puolimą prieš laisvąjį miestą. Beje, nereiktų manyti, kad Didysis Naugardas buvo bejėgė auka. Nors miestas buvo valdomas demokratiniais principais, tačiau panašiai kaip ir antikinė Roma jis valdė bekraštę imperiją nuo Livonijos iki Obės Užurajėje, nuo Kolos pusiasalio iki Didžiųjų Lukų netoli Polocko. Net įvertinus tai, kad šie dideli plotai buvo retai apgyventi, sutikite – tai išpūdingos erdvės. Nenuostabu, kad apie Didžiojo Naugardo turtus sklido legendos. Šioje dramatiškoje kovoje, tarsi atkartojančioje Atėnų ir Spartos dvikovą antikos laikais, susigrūmė du istoriniai rytų

slavų pradai – večė ir kunigaikštis. Susigrūmė ir dvi politinės tradicijos, viena besiremianti laisvės principu, kaip minėta, naugardiečiai laikė save „laisvais žmonėmis“ (*вольные люди*), o kita – valdovo ir valdinystės idėja.

Trumpoje 1471–1478 m. dramoje ryškiai sušvito Mortos „posadnikės“¹¹ žvaigždė. Morta Boreckaja tapo pagrindine laisvės gynėja, aplink ją susibūrė vadinamoji prolietuviška gruputė, kuri vienintele galimybe išsaugoti laisvę laikė sąjungą su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste. Pagal naugardiečių projektą Lietuvos didysis kunigaikštis Kazimieras Jogailaitis turėjo tapti naujuoju Naugardo valdovu ir miestą valstybę apginti nuo Maskvos. Sėnosios Naugardo laisvės ir stačiatikybė turėjo būti neliečiamos. Maskva apšaukė naugardiečius išdavikais ir tikėjimo laužytojais. Po to sekusius du karus laimėjo Maskva, nes Kazimieras taip ir nestojo ginti Didžiojo Naugardo. Maskoliai ne tik sudorojo su prolietuviška grupuote, bet ir atėmė išdidžiųjų Naugardo bojarinų (tarp jų ir promaskvietiškai nusiteikusių) žemes, ištrėmę juos saulės tekėjimo kryptimi.

Ši tragedija asmeniškai palietė Mortą Boreckają. Vyresnysis jos sūnus Dmitrijus buvo nukirsdintas 1471 m. po pralaimėto Šelonės mūšio,¹² sūnus Teodoras 1475 m. buvo suimtas ir išvežtas į Maskvą, pati Morta 1478 m. po Naugardo kapituliacijos su anūku Vasilijum Teodoraičiu buvo suimti ir išvežti į rytus, tolesnis jų likimas nežinomas. Neaprepiamas bene stambiausias Naugardo žemvaldės valdas Maskva, žinoma, konfiskavo. Buvo sunaikintas beveik visas Naugardo visuomenės elitas, ne tik bojarinai, bet ir smulkesni žemvaldžiai, pirkliai. Kad galutinai išrautų večės prisiminimus ir palaužtų Naugardo dvasininkiją, puoselėjusią senas tradicijas, pirmasis Maskvos caras Ivanas Rūstusis surengė iki tol nematytas kraują stingdančias skerdynes Naugarde 1570 m. Anot legendos, nuo visų baisybių net baltasparnis balandis ant Šv. Sofijos katedros suakmenėjo...

Naugardo išskirtinumas buvo visiškai sunaikintas. Įdomus sutapimas – Naugardas galutinai kapituliuo 1478 m. sausio 13-ąją... Večės varpas, pasak liaudies padavimo, taip ir nepasiekė Maskvos – pakeliui, nutraukęs pančius, jis įkrito į Valdajaus¹³ daubą ir sudužo – taip atsiradę skarđziabalsiai Valdajaus varpeliai...

Paskutiniai Naugardo večės varpo dūžiai žymėjo politinės ir pilietinės laisvės esmingą susitraukimą didžiarusių

žemėse ir pirmąją rimtą būsimųjų Maskvos patvaldžių pergalę. Didžiojo Naugardo žemių prisijungimas kone dvigubai padidino Maskolijos potencialą. Milžiniški konfiskuotos žemės plotai, atsidūrę Maskvos didžiųjų kunigaikščių rankose, leido jiems suformuoti naują, nuo valdovo stipriai priklausomą sąlyginę žemėvaldos tipą – *pomestijas*. Pomestijos po truputį išstūmė senąsias tėvonijas, o privalomos tarnybos supančioti paklusnūs dvarininkai pakeitė senuosius Maskvos bojarinus. Valdovas darėsi vis stipresnis, laisvė vis labiau traukėsi – Rusijoje įsigalėjo patvaldystė. Visa tai vyko, deja, pasyviai stebint vakarykščiame Maskvos varžovui Rytų Europos erdvėje – Lietuvos didžiajam kunigaikščiui. Tokią laikyseną iš dalies galima paaiškinti tuo, kad pasikeitė Lietuvos užsienio politikos prioritetai. Tuo metu Kazimierui (valdė 1440–1492 m.) labiau rūpėjo plėsti savo įtaką Vidurio Europoje, siekiant savo sūnams Vengrijos ar Čekijos sostų. Trumpam laikui net pavyko sukurti tai, ką vėliau istorikai išdidžiai pavadino *Jogailaičių Europa*. Tačiau nepamirškime, kad dominuoti Vidurio Europoje pirmiausia buvo suinteresuota Lenkijos Karūna, o Lietuvai pasyvi Rytų politika buvo fatališkai pavojinga. Pasekmių nereikėjo ilgai laukti – jau Kazimiero brolis Aleksandras už neveiklumą Rytuose sumokėjo pirmaisiais pasienio teritorijų praradimais XV a. pabaigoje. Valdant vėlesniems įpėdiniais, Lietuva patyrė dar rimtesnius smūgius – Smolensko kritimą XVI a. pradžioje, priverstinę Liublino uniją 1569 m., pirmąją per visą istoriją Vilniaus okupaciją 1655 m., būtinybę nebyliai susitaikyti su Rusijos protektoratu 1717 m., galiausiai pirmosios mūsų valstybės sunaikinimą. Ar ne per didelė kaina? Pačiai Rusijai večės varpo nutildymas reiškė riedėjimą vos ne azijinio despotizmo kryptimi, lydimą prievartos ir tremčių.

Kijevas, pirmosios rytų slavų valstybės sostinė,¹⁴ per savo ilgą istoriją buvo nesantaikos obuolys tarp Černigovo, Smolensko, Haličo-Voluinės ir Suzdalės-Vladimiro Riurikaičių dinastijų atšakų, tapo mongolų totorių antpuolių auka, turėjo priverstinai nusilenkti buvusiems duoklininkams lietuviams. Vėliau, po Lietuvai nesėkmingos Liublino unijos, Kijevas pateko į Lenkijos valdžią, po kazokų sukilimų tapo hetmonų valstybės sostine, kol po truputį virto Rusijos imperijos pakraščio – Mažosios Rusijos provinciniu centru. Nors Kijevas buvo nepriklausomos Ukrainos

Liaudies Respublikos sostinė 1918–1920 m., tačiau bolševikinės Ukrainos SSR centru tapo Charkovas. Vis dėlto pagrindiniam stalinizmo architektui nebuvo svetima tam tikra istorinė logika – jis ne tik grąžino lietuvių tautai istorinę sostinę Vilnių, bet ir Ukrainos sostinę perkėlė į natūralų jos centrą – Kijevą. Šiais dviem veiksmais žinomiausias visų laikų gruzinas, gal to visai nenorėdamas, pakirto didžiarusiškosios imperijos šaknį, nes lietuviškos LDK ir Ukrainos-Rusios idėjoms tai potencialiai suteikė antrą kvėpavimą.

Dabar Kijevas – pirmosios rytų slavų valstybės politinis ir idėjinis centras – yra nepriklausomos Ukrainos sostinė. Užtenka paklausti Vladimiro Žirinovskio kalbų, pabendrauti su eiliniausiais rusais, kad suvoktum, kaip giliai rusų tautinę savimonę užgavo „jaunesniojo brolio“ nepaklusnumas ir savarankiškumas. Menkinti ukrainiečius pradama nuo esą „juokingos“ jų kalbos ir baigiama Ukrainos valstybinės tradicijos neigimu. Reikalą dar labiau komplikuoja tai, kad jaunesnysis brolis, jei jam apskritai pripažįs-

tama teisė egzistuoti, anksčiau iš esmės buvo vyresnysis, nes Kijevo valstybės laikais ne Volgos ir Okos tarpupis (Maskvos valstybės branduolys) buvo tikroji Rusia. Pirmine ir siaurąja prasme Rusia tada buvo Vidurio Dniepro kraštas su pagrindiniais centrais Kijeve, Černigove ir Rusios Perejaslaulyje (dab. Chmelnyckio Perejaslavas). Taigi galutinio ukrainiečių atsiskyrimo iššūkis neišvengiamai turėjo stipriai sukrėsti prie Sovietų imperijos horizonto jau įpratusią tautinę didžiarusių savimonę.

Dar skaudžiau ambicijas žeidžia tai, kad Ukraina strategiškai labai svarbi Rusijai. Zbigniewas Brzezinski abiejų šalių santykį 1994 m. apibūrė taip: „*Negalima teigti, kad be Ukrainos Rusija nustoja būti imperija, tačiau papirkusi ir pavergusi Ukrainą Rusija savaimė taps imperija.*“¹⁵ Tai kažkiek primena geopolitinę situaciją Rytų Europoje XV a. II pusėje. To amžiaus I pusėje Maskva, dar neužvaldžiusi Naugardo resursų, buvo pakliuvusi į iškiliausio Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto protektoratą

(1427–1430), o šimtmečio pabaigoje (1494 m. taika) Lietuva neteko pirmųjų teritorijų rytuose. Mūsų laikais tai, ar Ukraina, didžiarusių niekinamai vadinama pakraščiu (*окраина*), išliks, ar neišliks savarankišku faktoriumi Rytų Europos politiniame žemėlapyje, lems geopolitinę regiono ateitį. Todėl Lietuva neturėtų nosisukti nuo Kijevo (kaip ir Tbilisio) realijų, šiuo atžvilgiu prezidentas Valdas Adamkus dabartinės prezidentės užsienio politiką, manyčiau, ne be pagrindo vadina katastrofa.

Beje, Ukraina etimologiškai iš tikrųjų reiškia kazokų gyvenamą pakraštį, tačiau ne Didžiosios Rusijos (t. y. Rusijos), kaip norėtų Maskvos ideologai, o Abiejų Tautų Respublikos Rusijos (arba rusėnų gyvenamos teritorijos) pakraštį. Taigi su Maskva Ukraina turi kur kas mažiau bendro, negu atrodo iš pirmo žvilgsnio.

Vėl grįžkime prie laisvės. XVIII a. pab. – XIX a. pr. buvo parašytas įdomus kūrinys, atspindintis gimstančią nacionalinę politinę ukrainiečių mintį. „Rusų arba Mažosios Rusijos istorija“ – tai pirmoji politinė Ukrainos istorija, parašyta savotiška politinio pamfletu forma. Šiame kūrinyje yra įdomus epizodas. 1650 m. Padnieprio kazokams išsivadavus iš Abiejų Tautų Respublikos ir įtvirtinus savo valstybę, valdomą hetmono, buvęs sušauktas seimas, kuriame svarstyta, su kuria valstybe jungtis – su Maskva, su Turkija ar Lenkija. Linkstant prie sąjungos su vienos tikybos ir kilmės Maskva, tam ryžtingai pasipriešinę jaunieji kazokų atstovai. Jų kontrargumentai buvo tokie: „*Maskvos tautoje viešpatauja negarbingiausia vergovė ir didžiausia nelaisvė, pas juos be Dievo ir caro nieko nuosavo nėra ir negali būti. Žmonės, jų manymu, ateiną į pasaulį tik tam, kad jame nieko neturėtų, o tiktai vergautų.*“¹⁶ Taigi laisvės ribų ir jos suvokimo skirtumai Ukrainoje ir Rusijoje egzistavo nuo seno. Vertėtų pasvarstyti, ar Oranžinė revoliucija galėjo kilti atsitiktinai ir ar Maidano¹⁷ idealai (o ypač aistringas jų gynimas) nebuvo sudėtingos istorinės Ukrainos raidos rezultatas? Kita vertus, turbūt istorinė raida lėmė ir tai, kad Rusijoje spalvotoji revoliucija nekilo, nors daug kas prognozavo tokią galimybę.

Su vidinės laisvės klausimu XXI amžiaus Ukrainoje ypač glaudžiai susijusi Julija Tymošenko. Julija Vladimirovna Grigian/Telegina (ukrainietiška Julija Volodymyrivna Hryhian/Telehina) yra kilusi iš Dnipropetrovsko – tai Leonido Brežnevo gimtasis miestas Ukrainos viduryje. Sovie-

tmečiu Dnipropetrovskas (beje, taip pavadintas ne Petro I, o bolševiko Grigorijaus Petrovskio, vieno iš holodomoro organizatorių, garbei) buvo stambus sovietų karinio pramoninio komplekso centras, čia projektuotos ir gamintos kovinės balistinės ir kosminės raketos. Leonidas Iljičius nepamiršo savo gimtojo miesto, nemažai dnipropetrovskiečių pasiėmė į Kremlį, o ir „deficitų“ jie gaudavo netgi dažniau negu maskviečiai. Didelė dalis naujojo Ukrainos politinio elito atėjo būtent iš Dnipropetrovsko – antruoju Ukrainos prezidentu tapo Leonidas Kučma, buvęs stambiausios miesto gamyklos „Južmaš“ (įkurta, kai sričiai vadovavo Brežnevas) direktorius. Tymošenko nuo kitų Dnipropetrovsko „klando“ atstovų skiriasi tik tuo, kad yra kilusi ne iš nomenklatūros, o iš eilinės šeimos, gyvenusios paprasčiausioje „chruščiovkėje“. Išsiveržti iš šio lygmens Julijai padėjo sena kaip pasaulis pelenės istorija – simpatiška mergina ištekėjo už vidutinio lygmens Dnipropetrovsko funkcionieriaus sūnaus. Su vyro šeima susijusi tiek jos verslo pradžia, tiek pirmoji pažintis su ukrainiečių kalba. Tarp kitko, Dnipropetrovsko sritis per pastaruosius rinkimus balsavo taip, kaip rytinė prorusiška šalies dalis, taigi prieš savo kraštietę Juliją (už oranžinius balsuoja vakarai su Lvovu ir centras su Kijevu). Verslą pradėjusi nuo vaizduojosčių nuomos ir roko koncertų organizavimo, paskui persikėlus į dujų sektorių, didžiausio pakilimo metais Tymošenko, kaip minėta, kontroliavo gal net ketvirtadalį Ukrainos ekonomikos. Beje, žurnalistai pavadino ją *gazoba princesa*, iš pradžių turėdami galvoje ne dujas, o šilkinį permatomą audinį (*gaz*¹⁸), iš kurio buvo kuriama Julijai skirta madų kolekcija.

Tačiau ne ekonomikos magnato ar oligarcho padėtis Juliją Volodymyrivną daro išskirtine figūra Ukrainos politikos padangėje. Tokių magnatų Ukrainos politikoje daug, galima būtų net rizikingai teigti, kad visi svarbesni Ukrainos politikai yra magnatai (ar bent jų statybiniai). Tymošenko sugebėjo pasinaudoti ne tiek savo turtais, kiek asmeniniais gabumais, kad taptų viena pagrindinių Oranžinės revoliucijos veikėjų, kai kas ją laiko netgi tikruoju revoliucijos varikliu. Pasyvus Juščenko valdymas ir fiasko per pastaruosius Ukrainos prezidento rinkimus rodytų, kad aktyviausia oranžinė figūra visą laiką buvo ukrainietiš-

koji Žana d'Ark, kaip ją pakrikštijo vokiečių žurnalistai. Ne tiek svarbu, kokie yra Tymošenko motyvai, svarbiau tai, kad ji gina demokratijos principus ir turi individualių idėjų. Viena iš jų – sukurti ukrainietišką gerovės valstybę, antra – reprivatizavimas, priverčiant savininkus sumokėti realią kainą. Nors tai skamba gana utopiškai, vis dėlto 2005 m. Tymošenko pavyko reprivatizuoti keletą įmonių, didžiausią sensaciją sukėlė pakartotinis plieno liejyklos „Kryvorizstal“ aukcionas – ji buvo parduota šešis kartus brangiau, palyginti su pirmuoju statymu. Pažymėtinas ir Tymošenko santykis su ukrainiečių kalba. Nuo gimimo rusakalbė (beje, svarstomos rusiškos, latviškos, žydiškos, armėniškos Julijos etninės kilmės šaknys), ji ne tik išmoko ukrainietiška (perėjo prie šios kalbos būdama 36-erių), bet dabar oficialiai nebevartoja rusų kalbos ir gina ukrainiečių kalbos pozicijas Ukrainoje. Jeigu Tymošenko būtų svarbūs tik pinigai, ji seniai būtų pasirinkusi saugų Boriso Berezovskio kelią – emigraciją. Dabar atrodo, kad ji eina Michailo Chodorkovskio takais. Išties darosi įdomu, kuo baigsis kaltinimai Tymošenko, nes dabar kalbama jau ne apie vieną, o apie tris teismines bylas,¹⁹ kurias buvusiai premjerei iškėlė Janukovyčiaus valdžia. Tai labai panašu į bandymą susidoroti su politiniu konkurentu.

Manychiau, Tymošenko bylos baigtis parodys, ar Ukrainos demokratija išlaikė brandos egzaminą. Pasodinti už grotų pagrindinę opozicijos figūrą būtų didelė Janukovyčiaus pergalė, bet ar tai būtų ir Ukrainos pergalė? Taip klostantis įvykiams, matyt, būtų labai realus putiniškas *valdomos demokratijos* scenarijus. Matėme, kuo baigėsi Mortos Boreckajos kova dėl laisvės varpo XV a. Ne tokia kruvina (vis dėlto gyvename XXI a.), bet iš esmės panaši baigtis ištiko Michailo Chodorkovskio demokratinės Rusijos viziją. Tikėkimės, Ukrainoje neatsitiks taip, kaip Rusijoje, ir laisvė (o vėliau ir nepriklausomybė) nebus užgnaužta.

Tačiau signalai, sklindantys iš Ukrainos, nuvilia – demokratijos ir informacinės laisvės erdvė (ypač televizijoje) traukiasi, mažiau kontroliuojamas yra tik internetas. Į tai jau sureagavo tarptautinė visuomenė. Štai nevyriausybinė organizacija *Freedom House*, kuri vertina politinių teisių ir pilietinių laisvių padėtį pasaulio valstybėse, nustatydama jų „laisvės statusą“, 2011 m. paskelbtoje kasmetinėje ataskaitoje Ukrainą

nužemino nuo „laisvos“ šalies, kokia ji buvo vos 5-erius metus (2006–2010), iki „iš dalies laisvos“. Paryžiuje įsikūrusios tarptautinės nevyriausybinės organizacijos „Reporteriai be sienų“, vertinančios spaudos laisvės lygį įvairiose pasaulio valstybėse, duomenimis, 2010 m. Ukraina nusirito į 131-ąją vietą iš prieš metus užimtos 90-osios (iš viso vertintos 178 šalys) ir priartėjo prie Rusijos (140) ir Baltarusijos (154), nuo kurių prieš tai buvo jau gerokai atsiplėšusi. Galėtume pasidžiaugti, kad Lietuva šiame sąraše užima garbingą 11/13-ąją vietą, o Estija – net 9-ąją. Ukrainoje 2010 m. rugpjūtį dingio (greičiausiai buvo nužudytas) apie korupciją rašęs žurnalistas Vasylis Klymentjevas. Tai primena Heorhijaus Gongadzės nužudymą 2000 m. ir yra pirmoji žurnalisto žūtis Ukrainoje po 2004 m.

Šiame kontekste politizuotos bylos, iškeltos opozicijos lyderiams – buvusiam vidaus reikalų ministrui Jurijui Lucenko (nuo 2010 m. gruodžio laikomas kalėjime) ir ekspremjeri Julijai Tymošenko yra bloga lemiantis ženklas. Lenkai turi tokį posakį: *Musi to na Rusi, a w Polsce jak kto chce* („Privalu Rusijoje, o Lenkijoje – kaip kas nori“). Panašu, kad ukrainiečiai bus priversti rinktis vieną iš dviejų variantų. Palinkėkime jiems lenkiškojo.

Ką savo kaimynų laisvės labui galime nuveikti mes, Ukrainos žemių senųjų valdovų palikuonys? Neužmirškime likimo brolių ukrainiečių (taip pat ir gruzinų), atstatykime aktyvią Rytų politiką, nes antrosios „Kazimiero klaidos“ istorija gali ir neatleisti. ■

¹ Turima omenyje vidinė laisvė, skirstoma į *politinę* ir *pilietinę*. Politinė laisvė – tai piliečių teisė daryti įtaką valdžios sudarymui ir dalyvauti valdyme. *Pilietinė laisvė* – tai garantuotos piliečių socialinės laisvės ir teisės, išskyrus teisę daryti įtaką valdžios sudarymui. Išorinė laisvė – tai politijos (valstybinio darinio) nepriklausomybė nuo kitų politijų. Naugardiečiai (tiksliau, Naugardo aukštesnieji sluoksniai) mėgavosi visomis laisvės atmainomis.

² Matthew Brzezinski, *Casino Moscow: A Tale of Greed and Adventure on Capitalism's Wildest Frontier*, 2001. Cit. pgl. James Meek, „The millionaire revolutionary“, *The Guardian* (26/11/2004), <http://www.guardian.co.uk/world/2004/nov/26/ukraine.gender>

³ Dmitrij Popov, Ilja Mištein, *Oranžinė princesė. Julijos Timošenko paslaptis*. Vilnius, *Kitos knygos*, 2006, p. 108.

- ⁴ Lietuvių kalboje įsigalėjusi forma *Juščėnka* keistina į *Juščėnko*, nes ukrainiečių kalba, skirtingai nuo rusų ir baltarusių, yra „okuojanti“, t. y. išlaikanti o tarimą višose (ir nekirčiuotose) pozicijose. Taigi turėtų būti *Viktoras Juščėnko*, bet *Aleksandras Lukašėnka*.
- ⁵ Tymošenko, 1999 m. Kijevo nacionaliniame ekonomikos universitete apgynusi disertaciją, tapo ekonomikos mokslų daktare (kandidate), yra paskelbusi daugiau kaip 50 straipsnių.
- ⁶ Prancūzų ir vokiečių istorikų ginčas dėl Karolio Didžiojo tautybės sprendžiamas gana paprastai: jis nebuvo nei vokiečių, nei prancūzas, jis buvo frankas. Panašiai vertintinas ir žymusis Kijevo kunigaikštis Volodymiras/Vladimiras Šventasis „Raudonoji Saulelė“. Laikyti jį vien ukrainiečiu tiek pat anachronistiška, kiek ir vien rusu. Manysime, visi sutiksime, kad violetinė spalva nėra nei mėlyna, nei raudona. Tačiau šių trijų spalvų ryšys akivaizdus.
- ⁷ Bojarinai (didbajoriai) – uždaras Naugardo žemvaldžių sluoksnius, turėjęs išskirtines politines teises, Naugardo aristokratija. Manoma, bojarinai buvo kilę iš senosios gentinės Ilmenio slovėnų diduomenės.
- ⁸ Feliks Koneczny, Litwa a Moskwa w latach 1449–1492. Wilno 1939. S. 83–84.
- ⁹ Никаноровская летопись, Полное собрание русских летописей, т. XXVII, М.-Лен. 1962, с. 129.
- ¹⁰ „Būtųjų laikų pasakojime“, ankstyviausiam rytų slavų metraščių sąvade (XII a. pr.), pasakojama, kad trys variagų kunigaikščiai, 862 m. atvykę į būsimąją Naugardo žemę, įsikūrė Ladogėje, Belozere ir Izborske. Po dvejų metų dviem iš jų mirus, vyriausiasis Riurikas persikėlė iš Ladogos (dabar Senoji Ladoga) prie Ilmenio, kur įkūrė naująją sostinę – Naugardą (paraidžiui „Naujoji pilis“). Naugardo I metraštininkas Riuriką „įkurdina“ iškart Naugarde. Archeologų tyrimai koreguoja šį metraščių pasakojimą: Naugardo teritorijoje IX a. archeologinių sluoksnių neaptikta, matyt, centras čia persikėlė X a. Archeologų teigimu, Naugardo pirmtakas buvo Riuriko Piliakalnis (2 km į pietus nuo Naugardo ties pačiomis Volchovo ištakomis). Esmės tai nekeičia – besiformuojančios Kijevo valstybės pradinis placdarmas buvo Naugardo žemė. Pirmuoju Naugardo paminėjimu oficialiai laikomi 859 m., tačiau tai grindžiama vėlyvu XVI a. šaltiniu (Nikono metraščiu).
- ¹¹ *Posadnik* – aukščiausias večės renkamas Naugardo pareigūnas, miesto galva. *Posadnikas* buvo Mortos vyras Izaokas Boreckis (užėmė šias pareigas 1439 ir 1463 m., mirė 7-ajame deš.) ir sūnus Dmitrijus 1471 m. Pati Morta niekada nebuvo miesto galva, tai vėlesnė legenda, kurią išpopuliarino rusų istorikas ir rašytojas Nikolajus Karamzinas, 1802 m. parašęs apysaką „Morta posadnikė, arba Naugardo nukariavimas“. Metraštininkas, kuris Naugardo IV metraštyje mini 1477 m. sudėgusius įstabius Mortos posadnikės rūmus, greičiausiai turėjo omenyje tai, kad Morta buvo posadniko našlė, o galbūt ir didžiulę jos įtaką Naugarde. Morta traukė rusų menininkų dėmesį, pvz., 1914 m. poemą jai skyrė Sergejus Jeseninas.
- ¹² Zenonas Norkus knygoje „Nepasiskelbusioji imperija“ (Vilnius, *Aidai*, 2009) rašo, kad 1471 m. liepos 14 d. įvykęs Šelonės mūšis, kuriame Maskva sutriuškino Naugardo pajėgas, „strateginės Rytų Europos tarppolitininės sistemos pusiausvyrą turėjo tokių pat lemtingų pasekmių, kokių Vidurio Europos istorijos eigai turėjo prieš 61 metus (be vienos dienos) Žalgirio pergalė. Užvaldęs Naugardo žemes [...] Ivanas III pakeitė jėgų santykį savo naudai“ (p. 377). Pasyvią LDK užsienio politiką Didžiojo Naugardo atžvilgiu autorius laiko didvalstybinės politikos (net trigubu – 1456, 1470–71 ir 1480 m.) fiasko, dėl kurio atsakinga tiek Lietuvos ponija, tiek ir Ldk Kazimieras. Norkus taip vertina paskutinę galimybę įsikišti 1480 m.: „Jungtinės lietuvių ir totorių kariuomenės pergalė buvo beveik garantuota. Nugalėjus visai nesunku būtų buvę atkurti ką tik likviduotą Didžiojo Naugardo respubliką. Iš tremties grįžę gyvi likę Naugardo bajorai ir kiti respublikos piliečiai niekada nebūtų pamiršę ir atleidę maskvėnams skriaudos ir būtų tapę atskira rytų slavų tauta“ (p. 378).
- ¹³ Valdajus – miestas netoli Naugardo.
- ¹⁴ Kijevas vadintas „*Rusios miestų motina*“ – tai vertinys iš graikų kalbos, graikiškai sostinė *μητρόπολις* (*metropolis*), paraidžiui *miestas motina*.
- ¹⁵ Zbigniew Brzezinski, „The Premature Partnership“, in *Foreign Affairs* 73, 1994, Nr. 2, p. 80. Cit. pgl Serhy Jekelčyk, Ukraina. Modernios nacijos gimimas, Vilnius, *Baltos lankos*, 2009.
- ¹⁶ История русов или Малой России, М., 1846., с. 98.
- ¹⁷ *Maidan – ukr. aikštė*. Kijevo Nepriklausomybės aikštė, kurioje vyko pagrindiniai Oranžinės revoliucijos įvykiai, pradėta vadinti tiesiog Maidanu. Maidanas didžiąja raide po Oranžinės revoliucijos reiškia būtent šią aikštę tiesiogine ir perkeltine prasme.
- ¹⁸ Rusų ir ukrainiečių kalbomis *zas* yra ir audinys, ir dujos.
- ¹⁹ Viktoras Janukovyčius buvo inauguruotas Ukrainos prezidentu 2010 m. vasario 20 d., Tymošenko antroji vyriausybė krito kovo 3-įją. Jau gegužės 12 d. buvo atnaujinta baudžiamoji byla Tymošenko dėl Aukščiausiojo teismo teisėjų papirkėnimo, iškelta dar 2004 m., o 2010 m. gruodžio 15 d. jai iškelta nauja byla, esą lėšas, gautas pagal Kioto protokolą, ji neteisėtai panaudojo pensijoms mokėti. 2011 m. sausio 27 d. pateikti kaltinimai dėl naudojimosi greitosios pagalbos automobiliais per 2010 m. prezidento rinkimų kampaniją. Trečioji byla pradėta 2011 m. balandžio 10 d. dėl įgaliojimų viršijimo Ukrainos ir Rusijos 2009 m. ginče dėl dujų. Tymošenko visus kaltinimus atmeta kaip sufabrikuotus. 2011 m. gegužės 24 d. Tymošenko buvo iškviesta į apklausą, ketinta ją areštuoti, tačiau valdžia vis dėlto nesiryžo to griebtis. Birželio 24 d. prasidėjęs teismas subūrė Julijos Tymošenko šalininkų minią ir sulaukė atgarsio Vakaruose. JAV Valstybės departamentas išplatino pareiškimą, kuriame reiškia įtarimus, kad tai – politiška motyvuotas procesas, o Europos Sąjungos ambasadorius Ukrainoje teismo posėdžio sąlygas pavadino „nežmoniškomis“.

MINDAUGO KRIKŠTAS IR JO REIKŠMĖ LIETUVOS CHRISTIANIZACIJOS POŽIŪRIU

Skiriama Mindaugo krikšto 760-osioms metinėms

Nesuklysimė sakydami, kad karalius Mindaugas senosios Lietuvos istorijoje yra visuomenės ir istorikų dėmesio labiausiai nusipelnusi asmenybė po Vytauto Didžiojo. Ir neatsitiktinai. Su Mindaugu siejame Lietuvos valstybės susidarymą – tą ypač sudėtingą procesą, dėl kurio jau ne viena istorikų karta mokslo dvikovose sulaužė krūvas plunksnakočių. Su Mindaugu siejame ir pirmuosius krikščionybės žingsnius Lietuvoje.

XIII a., kai ir gyveno Mindaugas, krikščioniškoji Europa jautė nepaprastą kultūrinį ir ekonominį pakilimą. Vakarų Europos miestai rungtyniavo tarpusavyje, kuris iš jų pastatys aukštesnę ir puošnesnę katedrą. Prie katedrų veikiančiose mokyklose buvo studijuojami žymiausių viduramžių teologų traktatai, antikiniai kūriniai, o universitetuose vykstančiuose disputuose pretendentas į bakalauro laipsnį turėjo visiems įrodyti, kad ne tik klausėsi dėstytojo, kruopščiai užsirašinėjo, ką jis sakė, bet daug laiko skyrė ir savarankiškomis studijoms. Du žymiausi XIII a. valdovai – Frydrichas II Hohenštaufenas ir Liudvikas IX Šventasis – rodė pavyzdį kitiems monarchams, kaip galima sėkmingai valdyti karalystes, mokslą derinant su tikėjimu. Du žymiausi XIII a. popiežiai – Inocentas III ir Inocentas IV – tvirtai laikydami rankose universaliosios galios simbolius, krikščioniškajam pasauliui garantavo valdžios pusiausvyrą, o šimtai pasišventusių vienuolių drąsiai skelbė Gerąją Naujieną įvairioms tautoms ir gentims nuo Maroko iki pat Kinijos. Du didžiausi

XIII a. teologai – Albertas Didysis ir šv. Tomas Akvinitis, – Aristotelio mokslą derindami su šv. Augustino mokymu, savo traktatais pagrindė, kaip galima protu pažinti Dievą.

Nuostabūs gotikiniai portalai paprastiems viduramžių žmonėms ne tik teigė Dievo visagalybę jo sukurtai kūriniui, apsakė Paskutiniojo teismo baisumus, bet ir teikė gyvenimo džiaugsmą. Miestų valdantysis elitas, pavargęs nuo visuomeninių ir kitokių darbų, jau tada galėjo maloniai leisti vakarus su knyga rankose, o ne vien žaisdami azartinius žaidimus, prie kurių buvo priskiriami ir šachmatai. Turtingoje Šampanės lygumoje, tarp Reino ir Mozelio skardžių, iki pat vandenis ramiai plukdančios Arno upės, zujo daugybė pirklų ir piligrimų. Vieni, krikščioniškąjį pamaldumą derindami su noru praturtėti, siūlė pirkti, kiti, geisdami sielos išganymo, buvo pirkėjai. Ir vieniems, ir kitiems grėšė pakliūti į nagus kelių plėšikams, apgavikams, apsimitėliams varguoliams ir kitokiems perėjūnams, kurių išganymu rūpinosi tokie pat keliauninkai – elgetaujantys vienuoliai. Štai su tokia kontroversiška krikščioniškąja Europa susidūrė Mindaugas, savo valdomą valstybę nusprendęs pakylėti iki karalystės rango.

Nors Mindaugo epocha traukė daugelį tyrinėtojų,¹ iš šešių istoriko Zenono Ivinskio suformuluotų Mindaugo laikų problemų kai kurios taip ir liko neišspręstos. Su krikštu yra susijusi penktoji problema – ar Mindaugas liko krikščionis iki mirties.² Bet pradėkime nuo pradžių, t. y. nuo sumanymo krikštytis ir paties krikšto.

Mindaugo krikšto aplinkybės

Trumpai pristatykime sudėtingas politines aplinkybes, įvykių raidą – kaip kilo sumanymas krikštytis (ir karūnotis), kodėl Mindaugas dėl krikšto kreipėsi būtent į Livonijos ordiną. Pradėjęs vienyti Lietuvos valstybę, Mindaugas susidūrė su giminaičių ir valdančiajai šeimai artimų asmenų pasipriešinimu. Giminės, kurios pradininkas, deja, nėra žinomas, viršūnėje Mindaugas įsitvirtino apie 1238 m., nes kaip tik tada Ipatijaus (Hipatijaus) metraštis užsiminė esant „Mindaugo Lietuvą“.³ Apie tuos metus vyresnysis Mindaugo brolis Dausprungas jau buvo miręs (greičiausiai sava mirtimi). Manoma, kad Dausprungas palikęs mažamečius vaikus Tautvilą ir Edivydą, kurie vėliau buvo įvardyti kaip Mindaugo brolių. Sulaukę pilnametystės, jie buvo pasiūstti kariauti į Rusiją, konkrečiau – į Smolenską (1248 m.). Tai rodo, kad giminės valdžią iš Dausprungo ir jo vaikų perėmė jaunesnysis dėdė Mindaugas. Žinoma, tokia padėtis netenkino Dausprungaičių. Mindaugas tapo savo sūnėnų globėju, taigi ir jų paveldėtų žemių siuzerenu. Globoti mažamečius Dausprungaičius galbūt siekė ir Vykintas, nes jo sesuo buvo Tautvilos ir Edivydo motina, bet vargu ar Mindaugas, Dausprungo brolis, perleido globą Vykintui (iš esmės net ne valdančiosios giminės atstovui). Tad per dešimt metų (nuo 1238 m. iki 1248 m.) Mindaugas įtvirtino savo valdžią kaip giminės ir šeimos galva. Siekti valdžios padėjo vedybos su gretimų kunigaikštysčių valdovais – Haličo kunigaikštis Danielius vedė Mindaugo seserį (greičiausiai tai įvyko dar iki 1238 m., nes kaip tik tada Danielius prašė, kad Mindaugas padėtų kovoti su Mozūrijos kunigaikščiu Konradu).⁴ Neužmirškime, kad vėliau Mindaugas savo dukterį išleido už Danieliaus sūnaus Švarno, to paties, kuris po Mindaugo nužudymo tapo Lietuvos valdovu. Paveldėtos žemės ir disponavimas globojamų sūnėnų žemėmis Mindaugui sudarė prielaidą kurti Lietuvos valstybę.

Brolėnų ir jų dėdės (iš motinos pusės) Vykinto išsiuntimas kariauti į Rusiją rodo, kad Mindaugas jau diktavo savo sąlygas giminaičiams, o šie nebuvo pajėgūs pasipriešinti. Dausprungaičiai, jei ir vylėsi susigrąžinti valdžią tėvui priklausiusiose žemėse, tokių užmojų turėjo atsisakyti. Vykinto išsiuntimas į karą rodo, kad valdžios troškę Dausprungaičiai labiau rėmėsi savo motinos, o ne tėvo giminaičiais.

Ko gero, kitaip nė negalėjo būti – iki 1248–1249 m. įvykių Mindaugui jau buvo pavykę gerokai išplėsti savo domeną ir valdžią. Mindaugo mėginimas po Saulės mūšio įsitvirtinti Kurše ir gretimose žemėse puikiai atskleidžia, kokia lemtis laukė Vykinto, jo sąjungininkų ir (greičiausiai) giminaičių Bulionių valdų, jei tokie planai bus įgyvendinti. Nalšios ir Deltuvos kunigaikščiai aptariamuoju laikotarpiu jau buvo pripažinę Mindaugo valdžią (tą patvirtina Eiliuotoje Livonijos kronikoje aprašyta Mindaugo seserėno Lengvenio pergalė prieš vietos kunigaikščius). Anot Ipatijaus metraščio, Mindaugas sūnėnams sakęs: jeigu sugebėsite užkariauti Rusios žemes, galėsite jas ir valdyti.⁵ Tautvilai, Edivydui, o vėliau ir Vykintui išvykus kariauti, Mindaugas užgrobė brolių žemes. Tas pats grėšė ir Vykinto valdoms – jas Mindaugas bandė užimti, o Vykinto sąjungininkus kunigaikščius Bulionius nužudė, kad įsitvirtintų jau ne tik giminės domene, bet ir už jo. Susidorojęs su Bulioniais, Mindaugas antrą kartą vedė – tai buvo būsimoji karalienė, po krikšto gavusi Mortos vardą. Iki vedybų su Mindaugu ji buvo, jeigu tikėsime Ipatijaus metraščiu, vieno iš Bulionių – Vismanto – žmona.

Dausprungaičiams Rusijoje nesisekė, jie buvo sumušti, o kariuomenė išsklaidyta. Tiesa, iš pradžių jiems pavyko nugalėti Maskvos kunigaikštį Mykolą, bet 1249 m. pradžioje jo broliai sumušė Mindaugo brolius ir jų dėdę. Pralaimėję Dausprungaičiai ir Vykintas negrįžo į Lietuvą, pabėgo pas Haličo kunigaikštį Danielių ir jo brolių Vasilką.⁶ Mindaugas reikalavo bėglius išduoti, tačiau Danielius nepakluso. Sunku pasakyti, kodėl (juk Danielius buvo susigiminiavęs su Mindaugu, kita vertus, jis buvo ir Dausprungaičių svainis). Greičiausiai Danielius norėjo pasinaudoti Lietuvos politinėje viršūnėje kilusiu vaidu ir įtvirtinti savo siuzerenitetą sritims, besiribojančioms su Lietuva. Ipatijaus metraštis, pasakodamas apie Mindaugo pagalbą Danieliui 1238 m., minėjo ir Naugarduko kunigaikštį Iziaslavą, nors negalime tvirtai teigti, kad jau tada jis buvo Mindaugo vasalas. Tačiau netrukus jo vietą užėmė vyriausiasis Mindaugo sūnus Vaišvilkas (Vaišelga). Taigi Danieliui knietėjo užvaldyti Naugarduką ir aplinkines žemes (dėl jų, beje, buvo su Lietuva kovojama ir vėliau).

Danieliui atsakius išduoti bėglius, ir Mindaugas, ir Dausprungaičiai suvokė, kad dabar konfliktą teks spręsti

karo lauke. Danielius kreipėsi pagalbos į artimiausius Lenkijos kunigaikščius, tačiau šie riejosi tarpusavyje. Kreiptasi ir į gretimas baltų žemes – pirmiausia Jotvą. Dėl jos jau anksčiau susikryžiuo Mindaugo, Danieliaus, Mozūrijos kunigaikščio ir Vokiečių ordino interesai, tad ir Jotvos diduomenė buvo susiskaldžiusi. Nenuostabu, kad Vykintas, jeigu tikėsime Ipatijaus metraščiu, buvo pasiūstas su dovanomis, kad papirktų svyruojančius ir pamalonintų tuos, kurie buvo nusiteikę prieš Mindaugą.⁷ Iš Jotvos Vykintas su dovanomis nuskubėjo į Žemaitiją. Kartu čia jis bandė atkurti savo valdžią šeimos domene, kurį siekė užvaldyti Mindaugas. Taigi Žemaitija taip pat nebuvo politiškai vieninga. Dalis diduomenės greičiausiai buvo linkusi palaikyti Mindaugą, tačiau dalis vėl atsigrėžė į Vykintą. Pasiuntiniai su dovanomis buvo pasiūsti ir į Livoniją. Santykius su ordinu Danielius buvo užmezgęs jau anksčiau (dėl bažnytinės unijos). Tačiau į Dausprungaičių kovą su Mindaugu dėl tėvo žemių susigrąžinimo Livonijos ordinas pirminiame etape nesikišo.

Kad Dausprungaičiai siekė atkovoti Mindaugo užgrobtą tėvoniją, o Danieliui rūpėjo Naugardukas, rodo pirmojo jų kovos etapo geografija. Pirmiausia (apie 1249 m. vidurį) žygiuota į Naugarduką, tačiau užimti jo ir gretimų sričių nepasisėkė. Danieliaus ir Dausprungaičių kariauna siekė ir paties Mindaugo domeną. Lygia greta Vykintas pradėjo siaubti Mindaugo ir jam pavaldžių didikų žemes Žemaitijoje. Vykintui, ko gero, pirmiausia rūpėjo įtvirtinti prarastas pozicijas tėvonijoje, tad ir jo kariuomenė vargu ar pasiekė buvusią Dausprungaičių arba Mindaugo teritoriją. Greičiausiai sąjungininkų tikslas buvo ne tik atkovoti užgrobtąsias žemes, bet ir vietoj Mindaugo į valdžios viršūnę iškelti Tautvilą. Tad kova dėl tėvonijos iš esmės virto kova dėl dominavimo šeimoje ir šeimai priklausančiose žemėse, kurios jau buvo vieno asmens – Mindaugo – rankose. Dausprungaičiai ketino pasielgti su Mindaugu taip, kaip jis pasielgė su jais.

Tačiau įsitvirtinti Lietuvoje 1249 m. Tautvilai su haličėnų kariuomene nepavyko, tų pačių metų pabaigoje jis pasitraukė į Livoniją, į Haličą negrįžo. Ar tai buvo derinta su Danieliumi, nelabai aišku, nes pabėgdamas į Livoniją Tautvila išslydo iš Danieliaus įtakos. Vis dėlto pasiuntinių su dovanomis kelionė į

Livoniją ir tolesnis Danieliaus bendradarbiavimas su Tautvila rodo, kad šis pabėgimas laikytas neišvengiama būtinybe, net jei su Haliču jis ir nebuvo derinamas. Kita vertus, Danieliaus nesėkmės vertė Tautvilą ieškoti galingesnio sąjungininko, į kovą įtraukiant ir Livonijos ordiną.

Rygoje Tautvila buvo priimtas kaip asmuo, nukentėjęs nuo Mindaugo tironijos. Greičiausiai 1250 m. pradžioje (arba iki vidurio) Tautvila buvo iškilmingai pakrikštytas. Iškart po krikšto Livonijos ordinas ėmė rengtis karo žygiui į Lietuvą. Taip prasidėjo antras kovos dėl valdžios etapas, turint aiškų tikslą – į Lietuvos sostą pasodinti Tautvilą. Taigi į Lietuvą jau žiūrėta ne kaip į atskirų žemių konfederaciją, o kaip į vieno asmens valdomą teritoriją.⁸

Į šią teritoriją buvo galima patekti per Mindaugui pavaldžią Našios kunigaikštystę. Jos niekas negynė, tad manytina, kad našėnai buvo Mindaugo domene, kur ir turėjo spręsti Lietuvos likimas. Eiluootoji Livonijos kronika rašo, kad Livonijos magistro Andriaus Štirlando (Andrés von Stirlant) vadovaujama kariuomenė, surinkta iš visų Livonijos kampelių, kaip niekada toli įsiveržė į Mindaugo žemes.⁹ Mindaugas užsidarė anoniminėje pilyje, kurios Livonijos ordino kariuomenė nešturmavo. Pasitenkinęs tuo, kad nusiaubė Lietuvą, Štirlandas greičiausiai grįžo atgal ir nieko nelaukęs dar kartą įsiveržė į Mindaugui paklusnias žemes. Tiesa, šį kartą vyko ne į Mindaugo domeną, bet nusiaubė jam palankių didikų žemes Žemaitijoje (tai pagalba Vykintui).

Buvo aišku, kad Dausprungaičių konfliktas su Mindaugu virto karu su kita valstybe – Livonijos ordinu. Tokiam karui Mindaugas nebuvo pasirengęs, be to, iš pietų jam grasino Haličo kunigaikštis Danielius. Mindaugas buvo apsuptas priešų,¹⁰ bet politinis jų svoris buvo nevienodas. Susivieniję lyg ir dėl vieno tikslo, kiekvienas turėjo savų egoistinių siekių. Tautvilos įsitvirtinimas Lietuvoje Danieliui rūpėjo tiek, kiek jo paties įsitvirtinimas Naugarduke ir gretimose žemėse, o Livonijos ordinui – tiek, kiek jis lems Tautvilos paklusnumą. Žinoma, tokio paklusnumo tiesioginė išraiška – žemės, kuriomis Tautvila atsilygins savo sąjungininkams. Susiklosčius tokioms aplinkybėms, Mindaugui reikėjo arba tęsti karą, arba išardyti trapią savo priešų sąjungą. Buvo pasirinktas antrasis variantas.

Tuo tikslu Mindaugas, anot Ipatijaus metraščio, slapta nusiuntė pasiuntinius su dovanomis pas Livonijos magistrą, ragindamas nužudyti Tautvilą. Tačiau Štirlandas pasiūlė Mindaugui kitą planą – pačiam krikštytis ir prašyti iš popiežiaus karališko vainiko.¹¹ Livonijos magistras norėjo turėti rankose ir Tautvilos kortą, ir prišti prie savęs Mindaugą, kad, susiklosčius palankioms aplinkybėms, galėtų pasinaudoti tiek vienu, tiek kitu. Reikia manyti, magistras laikė Mindaugą rimta politine figūra, su kuria galima ir verta derėtis. Tautvilos valdžios įtvirtinimas Lietuvoje atrodė mažiau perspektyvus, sunkiau realizuojamas ir brangiau kainuojantis.

Štai tokios sudėtingos aplinkybės lėmė, kad Mindaugas ryžosi priimti krikštą. Tai išsprendė daug problemų: buvo išardyta Livonijos magistro, Haličo kunigaikščio ir Vykinoto sąjunga, ordinas liovėsi rėmęs Tautvilą – iš Rygos šis netrukus paspruko pas dėdę Vykinatą, dar bandė tęsti kovą, vis dėlto galiausiai pasidavė, taip ir neatgavęs savo tėvo žemių. Bet svarbiausia – krikštas atvėrė galimybę Mindaugui įtvirtinti savo valdžią tarptautiniu lygmeniu, šeimą padaryti valdančiąja dinastija. Taip baigta kurti valstybę.

Mindaugo krikštas

Mindaugas sutiko su Livonijos magistro pasiūlymu apsikrikštyti. Pradėtos aukščiausio lygio derybos – į Mindaugo domeną atvyko pats Štirlandas. Per puotą buvo sutarta: kai Mindaugas priims krikštą, Livonijos ordinas neberems Tautvilos, o atvirksčiai – palaikys Mindaugą. Mainais už šias paslaugas Mindaugas, gavęs karūną, pažadėjo perleisti Livonijos ordinui kai kurias žemes. Žinoma, magistro vizitas tik apvainikavo jau iš anksto suderėtus dalykus. Derybos dėl krikšto (ir karūnacijos) greičiausiai prasidėjo dar 1250 m. rudenį,¹² nes katechumeno ir artimiausių jo giminaičių parengimas Krikšto sakramentui užtrukdavo kelis mėnesius. Tarp dvasininkų, tuo tikslu atvykusių iš Rygos, greičiausiai buvo ir Livonijos ordino kunigas Kristijonas, vėliau tapęs pirmuoju Lietuvos vyskupu.¹³

Bažnytinė viduramžių liturgija reikalavo, kad suaugęs asmuo būtų krikštijamas arba Jėzaus Krikšto dieną (sausio pradžioje), arba per Velykas (pavasari). Mindaugo ir Livonijos ordino pasiuntiniai pas popiežių Inocentą IV atvyko

1251 m. liepos mėnesį. Popiežiaus ir pasiuntinių susitikimas įvyko Milane, kur popiežius apsistojo pakeliui į Romą po priverstinės tremties Lione (Prancūzija). Savo bulėse, skirtose Mindaugui, Inocentas IV pamini valdovo krikštą ir ketinimus statyti katedrą.¹⁴ 1251 m. vasario pabaigoje, dar Lione aprobuodamas Vokiečių ordino ir Livonijos arkivyskupo sutartį, popiežius užsimena apie pagonis, norinčius apsikrikštyti, greičiausiai turėdamas omenyje būtent Mindaugą ir jo aplinką.¹⁵ Taigi, 1251 m. vasario pabaigoje Mindaugas jau buvo katechizuojamas ir rengiamas krikštui. Tad didžiausia tikimybė, kad jis pakrikštytas per Velykas, kurios 1251 m. buvo balandžio 16 d. Iškilminga pasiuntinybė, savo kelionę pradėjusi iš Rygos, Mindaugo laišku popiežiui surašymas ir Livonijos magistro tarpininkavimas tarp jo ir popiežiaus taip pat užėmė nemažai laiko. Be to, pasiuntiniai tiksliai nežinojo, kurioje Italijos dalyje jie užtikis popiežių. Mat mirus nuo Bažnyčios atskirtam Šv. Romos imperatoriui ir Sicilijos karaliui Frydrichui II Hohenštaufenui (1250 m. pab.), Inocentas IV iš Liono, kur buvo priverstas reziduoti, įsiplieskus konfliktui su imperatoriumi, ruošėsi grįžti į Romą. Tačiau Frydricho II įpėdinio Konrado IV faktinis atstovas Italijoje Manfredas vis dar kėlė grėsmę popiežiaus valdžiai, Italiją drebinio gvelfų ir gibelinų kovos, todėl grįžti į Romą Inocentui IV pavyko ne iš karto.

Šaltiniai labai lakoniškai užsimena apie Mindaugo krikštą. Eiliuotoji Livonijos kronika krikštą ir vėliau įvyksią karūnaciją apskritai suplaka į vieną įvykį. Spėjama, kad Mindaugą krikštijo Livonijos ordino kunigas Kristijonas. Jis greičiausiai vadovavo ir Mindaugo kartu su jo artimaisiais katechizacijai. Nėra duomenų, kad Mindaugo katechizacija būtų rūpinęsis ir valdovą krikštijęs aukštesnio rango dvasininkas. Vėlesnė, Lenkijos dominikonų įtvirtinta tradicija sako, esą Mindaugą krikštijo dominikonas pal. Vitas, vėliau gavęs lietuvių (bet ne Lietuvos!) vyskupo šventinimus, tačiau esami šaltiniai to nepatvirtina.

Per katechizaciją paprastai aiškinamos svarbiausios krikščionių tikėjimo dogmos, simbolių reikšmė, aptariamas krikščioniškas gyvenimo būdas ir kiti svarbūs dalykai. Mindaugas atstovavo senajai, ikikrikščioniškai religijai, kuri buvo politeistinė. Taigi turėjo įvykti ir vidinis Mindaugo persilaužimas, kad galėtų nuo politeistinės religijos

Popiežius Inocentas IV siunčia pranciškonus ir dominikonus misijoms į totorių kraštus. XV a. prancūzų miniatiūra

pereiti prie monoteistinės. Kartu su Mindaugu buvo katechizuojami artimiausi jo aplinkos žmonės. Tiesa, vargu ar laikotarpiu nuo 1250 m. rudens iki 1251 m. balandžio buvo katechizuota ir Morta. Jos krikštas, kaip manoma, įvyko vėliau – 1251 m. rudenį ar žiemą, t. y. tada, kai ji tapo Mindaugo žmona (jos pirmasis vyras Vismantas žuvo greičiausiai tų pačių metų antroje pusėje, todėl per Mindaugo krikštą dvare jos dar nebuvo).¹⁶

Kaip rodo popiežiaus Inocento IV bulės ir Eiliuotoji Livonijos kronika, į Mindaugo dvarą vykdyti katechizacijos, be Kristijono, atvyko ir daugiau dvasininkų. Vėlesniuose įrašuose, Mindaugo karūnacijos aktuose minimi pranciškonai ir dominikonai.¹⁷ 1251 m. liepos 26 d. bule Inocentas IV įpareigojo Livonijos vyskupus, kad šie padėtų Mindaugui christianizuoti visą valstybę, t. y. siųstų dvasininkus į Mindaugo žemes. Mortos aplinkoje būta ne vieno dvasininko, Eiliuotoji Livonijos kronika kai kuriuos mini vardais, pvz., Mortos nuodėmklausį Zivertą iš Tiuringijos. Popiežiaus bulės rodo, kad misijos turėjo apimti ne tik Mindaugo domeną, bet visą karalystę su Mindaugo

nukariautomis Rusios žemėmis.¹⁸ Tą patvirtina *Descriptiones terrarum* („Pasaulio aprašymas“), kurio autorius anonimas sakėsi bendravęs su Rusijoje misijas vykdančiais elgetaujančio ordino broliais.¹⁹ Vadinas, Lietuvos karalystės evangelizacijai buvo mestos nemenkos jėgos.²⁰ Dvasininkai pirmiausia ėmė naikinti pagonių artefaktus ir aiškinti krikščioniškąsias tiesas, nes to nepadarius neįmanomas nei atsivertimas, nei krikščionybės plėtra.

Kur vyko Mindaugo krikštas, deja, nežinome. Iš karūnacijai skirtų popiežiaus bulių aiškėja, kad bažnyčią Mindaugas dar tik ketino statyti, tad pirmoji bažnyčia Lietuvoje, jeigu ir buvo pastatyta, tai jau po karūnacijos arba prieš pat ją. Krikštas galėjo vykti vienoje iš Mindaugo pilių, tam pašventoje vietoje įrengus koplyčią. Tiesa, pranciškonai ir dominikonai buvo iš Apaštalų Sosto gavę teisę Krikšto sakramentą teikti nebūtinai bažnyčioje ar koplyčioje. Taip jie galėjo elgtis stepėse ir kitose vietose, kur nesama krikščioniškų centrų ar pastatų. Tačiau Mindaugo rangas vis dėlto verčia manyti, kad krikštas įvyko specialioje vietoje su visomis apeigomis.

Šaltinių palikti ir istoriografijos siūlomi įvaizdžiai

Ipatijaus metraštis, labai trumpai apibūdinęs Mindaugo krikštą, su nepasitikėjimo ar net pagiežos gaidelė priduria, kad Mindaugo krikštas buvęs netikras: „*Tačiau jo krikštas buvo apgaulingas. Slapta aukojo savo dievams [...] ir savo pagonybės atvirai laikėsi.*“²¹ Dalis tyrinėtojų tai vertina kaip įrodymą, kad Mindaugas buvo „prastas“ krikščionis arba kad visa Lietuva liko skendėti pagonybės ūkanose.

Žinoma, tvirtinti, kad Mindaugo valdomoje Lietuvoje suklestėjo krikščionybė, būtų per drąsu. Galima kalbėti tik apie vadinamąją taškinę christianizaciją. Neabejotina, kad Mindaugo dvare krikščionybė buvo išpažįstama. Taip, beje, buvo visoje X a. pabaigos–XI a. pirmosios pusės Naujojoje Europoje: krikščionybė išigalėdavo tik valdovo dvare ar svarbiausiuose centruose, abejotina, ar ji buvo „nusileidusi“ iki paprastų žmonių. Centruose buvo statomos bažnyčios arba koplyčios.²² Mindaugas nuolatinės rezidencijos arba sostinės neturėjo, todėl nebuvo apsispręsta, kur statyti misijinės vyskupijos katedrą. Dvaras keliaudavo (kieminėdavo)

iš vienos vietovės į kitą, dvasininkai visur vykdavo kartu su karalium, gabendami nešiojamuosius suveriamus altorius, liturginius daiktus, knygas. Jie atlikdavo ne tik liturginius patarnavimus dvarui, bet ir dirbdavo, pvz., raštininkais, todėl neįtikėtina, kad Mindaugas slapta nuo jų būtų aukojęs seniesiems dievams.

Apskritai klaidinga manyti, kad konvertitai buvo pusiau pagonys, pusiau krikščionys. Kartais įrodinėjama, esą po krikšto pradėtas garbinti krikščionių Dievas tapo vienu iš daugelio pagoniškų dievų. Krikščionybė neleido šalia Dievo garbinti ko nors kito. Iš konvertitų ar net *prima signatio* priėmusių asmenų iškart buvo reikalaujama laikytis privalomo krikščioniško gyvenimo būdo ir visų ritualų. Taigi, reikėjo arba įtikėti, arba netikėti, kito kelio paprasčiausiai nebuvo. Mindaugas pasirinko įtikėjimą.

Kitos religijos priėmimas neabejotinai reikalavo ir psichologinio (apsi)sprendimo. *Kaip* Mindaugas priėmė krikščionybę ir *kaip* jis ja įtikėjo, nežinome. Nežinome, ir koks buvo ikikrikščioniškas Mindaugo tikėjimas, tad negalime pasakyti, ar priimti monoteistinį Dievą jam buvo psichologiškai sunku. Remdamiesi analogijomis su kitais kraštais, galėtume daryti prielaidą, kad lietuvių pagonybė XIII a. jau buvo perėmusi kai kuriuos krikščionybės bruožus, nors nėra jokių įrodymų, kad būtent XIII a. pagonių religijoje atsirado aukščiausiasis dievas. Lenkija, Skandinavijos šalys, Paelbio slavų regionas, prieš oficialiai tapdami krikščioniškais kraštais, patyrė tam tikras pagonybės transformacijas (atsirado trigalviai arba triveidžiai stabai – akivaizdi aliuzija į krikščionių Dievo trejybę, bažnyčių pavyzdžiu pradėta statyti arba įrenginėti šventyklas, pagonių dievams buvo suteikiama krikščionių Dievo galia ir pan.).²³ Manoma, kad Lietuvoje greičiausiai XIII a. iškilo kariauninkų dievas Perkūnas,²⁴ tiesa, Ipatijaus metraščio pateiktame dievų sąrašė jis nėra minimas, bet paminėtas XIII a. antrojoje pusėje Jono Malalos sudarytame kronikos intarpe. Kai kurie tyrinėtojai yra linkę manyti, kad lietuviai be Perkūno turėjo ir aukščiausiąjį dievą.²⁵ Šventaragio mitas, jeigu juo tikėsime, nes jis pateiktas vėlyvoje Bychov(e)co kronikoje, rodo, kad šis aukščiausiasis dievas turėjo akivaizdžių sąsajų su krikščionių Dievu. Pavyzdžiui, pagal Šventaragio mitą šis aukščiausiasis dievas, lygiai kaip ir krikščionių Dievas, teis mirusiųjų sielas.²⁶

Vertėtų prisiminti ir *Descriptiones terrarum* užuominą, kad lietuviai buvo auklėjami krikščionių auklių.²⁷ Čia turima omenyje diduomenė. Pirmosios krikščioniškos misijos Lietuvoje įsikūrė dar iki Mindaugui apsisprendžiant priimti krikščionybę. Antai kronikininkas Henrikas Latvis kelis kartus mini dvasininkus, vykusius pamokslauti į Lietuvą, arba tokiais dvasininkais tapusius lietuvius.²⁸ Žinoma, tai buvo pavieniai atvejai, bet akivaizdu, kad lietuviai turėjo galimybių susipažinti su krikščionių tikėjimu.

Taigi priimti krikščionybę Mindaugui, ko gero, nebuvo psichologiškai sunku. Tik nereikėtų visko supaprastinti teigiant, esą vienas ar kitas pagoniškas dievas buvo tiesiog iškeistas į krikščionių Dievą, arba kad Mindaugo širdyje krikščionių Dievas užėmė tam tikrą kertelę šalia kitų dievų. Ipatijaus metraštininkas, taip pagiežingai aprašęs Mindaugo krikštą, neabejotinai vykdė metraščio užsakovo – Haličo kunigaikščio – politinę valią. Labai panašiai Lenkijos, Vengrijos ar Čekijos valdovus krikščionis XI a. apibūdino vokiečių kronikininkai. Tokiais „blogais“ krikščionimis buvo vadinami ir Paelbio slavų, Pamario kunigaikščiai XII ir XIII a. Todėl Ipatijaus metraštininko teiginių dėl slaptos Mindaugo pagonybės neturėtume suprasti pažodžiui.

Kad Mindaugas stengėsi savo dvare palaikyti krikščionybę, liudija ne tik Eiliuotoji Livonijos kronika, bet ir popiežių bulės. Antai 1255 m. kovo 6 d. popiežiaus Aleksandro IV bulėje, skirtoje Mindaugui, kalbama apie „pagonybės klystkelyje“ esančių pagonių (ir ne tik) pajungimą Kristaus tikėjimui.²⁹ Vargu ar tai buvo tik įprasta popiežiaus kanceliarijos klišė, nes naracinėje dalyje popiežius mini paties Mindaugo laišką dėl pagonių atvertimo. Tapęs krikščioniu, Mindaugas buvo suinteresuotas, kad krikščionybė plistų Lietuvoje, nes per tai skleidėsi jo paties, kaip valdovo krikščionio, galia ir valdžios legitimacija. Net jei pritaršime istoriografijoje vyraujančiai nuomonei, kad Mindaugas apsikrikštijo grynai politiniais sumetimais, vis tiek samprotavimai, esą Mindaugas ir toliau liko pagonis arba pusiau pagonis, neturi pagrindo. Mindaugas puikiai suvokė krikščionybės teikiamą galią, tą rodo ir jo prašymas, kad popiežius leistų karūnuoti įpėdinį. Jeigu Mindaugas iš tikrųjų būtų dvideidiškai ir toliau aukojęs pagonių dievams, popiežius tokio leidimo nebūtų davęs. Įpėdinio karūnavimas rodo ir kitą dalyką – jis turėjo būti katalikas,

o Mindaugo dinastija – katalikiška. Be to, popiežius priėmė Lietuvą į Apaštalų Sostą, pripažindamas, kad ji lygiavertė su kitomis krikščioniškomis valstybėmis (teoriškai visos jos buvo šv. Petro lenai). Siekdamas, kad Lietuvos vyskupija būtų subordinuota tiesiogiai Apaštalų Sostui, o ne Rygos arkivyskupijai, Mindaugas negalėjo tik apsimitinėti esąs uolus krikščionis. Tai buvo jo, kaip valdovo, teisė ir pareiga.

Pavaldiniai irgi nereikšė didelio nepasitenkinimo tuo, kad Mindaugas ir jo šeima apsikrikštijo. Jeigu tikėsime Eiliuotąja Livonijos kronika, žemaičiai, praėjus dešimčiai metų po krikšto, sakė mylintys karalių.³⁰ Taigi, valdovo religijos pakeitimas nesumažino pavaldinių ištikimybės. Kita vertus, Mindaugas, priėmęs krikščionybę, vargu ar dairėsi į aplinkinius, svarstydamas, ką pasakys žmonės. Atvirksčiai, jo pavyzdys turėjo užkrėsti pavaldinius.

Atkreiptinas dėmesys, kad Eiliuotoji Livonijos kronika gana palankiai vertina Mindaugą, aprašydama įvykius po krikšto (iki Lietuvos karo su Livonijos ordinu). Kronika buvo rašoma praėjus nemažai laiko po Mindaugo nužudymo, tačiau anoniminis autorius, skirtingai negu Ipatijaus metraštininkas, nevadina Mindaugo apsimetėliu krikščioniu. Mindaugas puikiai suvokė bent jau politinę krikšto svarbą, o kokia buvo psichologinė valdovo nuostata, galime tik spėlioti.

Tiesa, Eiliuotoji Livonijos kronika labai gražiai apibūdina Mindaugo žmonos Mortos psichologinį nusistatymą krikščionybės atžvilgiu. Kadangi priimant kai kuriuos politinius sprendimus dalyvaudavo ir ji, darydama įtaką savo vyrui karalienė vadovaudavosi, pasak kronikos, krikščioniška morale. Todėl neatmestina, kad krikščioniškoji moralė buvo nesvetima ir Mindaugui. Be to, Morta pavaizduota kaip ypač uoli krikščionė. Istorija pateikia daug pavyzdžių, kai konvertitai, pradedant valdovais ir jų žmonomis, baigiant paprastais mirtingaisiais, tapdavo ypač uolūs krikščionybės gynėjai ir skleidėjai. Tai patvirtina ir archeologinė medžiaga iš artimiausių kraštų – Lenkijos, Skandinavijos.³¹ Kronikos eiliuotojas, nors ir sutirštindamas spalvas, stengėsi pateikti kiek įmanoma tikslesnę psichologinę Mortos paveikslą. Juo keisčiau skamba mintis, kad sutuoktinis,

kuris žmonos klausė, ją gerbė ir greičiausiai mylėjo, buvo pusiau pagonis arba krikščionis „dėl akių“.

Mindaugo apostazės klausimas

Krikštą lydėjo valdovo karūnacija – to paties proceso sudėtinė ir neatsiejama dalis. Apie ją pastaruoju metu jau ne kartą rašyta, todėl plačiau ties tuo nesustosiu. Lietuvos vyskupijos steigimo peripetijos, vyskupo Vito paskyrimas taip pat buvo Mindaugo krikšto pasekmė. Kita problema – Mindaugo apostazė.

Teodoras Narbutas XIX a. suabejojo, ar tikrai Mindaugas grįžo į pagonybę. Pasak jo, karalius dar 1262 m. esą vykęs į Romą pas popiežių, gavęs jo atleidimą, o grįžęs uoliai platino krikščionybę, todėl ir buvo nužudytas. Lenkų tyrinėtojas Julijus Latkowskis XIX a. pabaigoje taip pat teigė, kad Mindaugas iki gyvenimo pabaigos buvo krikščionis, nors dauguma to meto tyrinėtojų ir rašytojų įrodinėjo priešingai.³² Tiesa, dokumentais nepatvirtintus Narbuto teiginius apie Mindaugo kelionę į Romą Latkowskis atmetė.

Dabartinė lietuvių istoriografija vieningos nuomonės dėl Mindaugo apostazės neturi, tačiau vis dažniau pasigirsta balsų, kad Mindaugą atskalūnu pavertė Livonijos ordino propaganda. Juozapas Stakauskas, iš lietuvių istorikų bene plačiausiai tyrinėjęs apostazės klausimą, logiškai dėliodamas argumentus „už“ ir „prieš“, priėjo prie išvados, kad Mindaugas neatsisakė krikščionybės. Stakauskas labai aiškiai atskyrė Mindaugo išitraukimą į karą prieš Livonijos ordiną nuo asmeninio krikščionybės išlaikymo. Tai du skirtingi dalykai, kuriuos istoriografija, remdamasi Eiliuotąja Livonijos kronika, suplakė į vieną. Joje pateiktas gana ilgas žemaičių dialogas su Mindaugu – po pergalingo Durbės mūšio jie reikalavo, kad karalius išitrauktų į karą prieš Livonijos ordiną.³³ Tą pokalbį, reikia manyti, bus išgalvojęs pats eiliuotojas – juk kronika parašyta praėjus daugiau kaip trisdešimčiai metų po įvykių! Stakauskas atkreipė dėmesį ir į tai, kaip laisvai kronikininkas prikerpia apostato etiketę kitiems Mindaugo šeimos nariams, pasak jo, Vaišvilkas pagoniškų papročių laikėsi net tada, kai jau buvo įkūręs vienuolyną, ku-

riame gyveno.³⁴ Taigi pernelyg sureikšminti kronikoje aprašyto pokalbio, pateikiant jį kaip akivaizdų Mindaugo apostazės įrodymą, nereikėtų.

Istorikai, pasisakantys „už“ Mindaugo apostazę, remiasi ne tik kronika, bet ir Ipatijaus metraščio žinute apie tai, esą karalius slapta atlikdavo pagoniškas apeigas. Šios žinutės patikimumą jau aptarėme. Kiti šaltiniai arba pakartoja minėtų šaltinių informaciją, arba iš jų net nėra aišku, ar kalbama būtent apie Mindaugą.

Dėliodamas argumentus „prieš“, Stakauskas ypač pabrėžė popiežiaus Klemenso IV 1268 m. sausio 20 d. bulę, kurioje užsiminta apie šviesaus atminimo Mindaugą. Beje, šioje bulėje, skirtoje Čekijos karaliui Pšemislui Otokarui II, trumpai pristatyta ir Mindaugo biografija, akcentuojant tris svarbiausius įvykius – Mindaugo krikštą, karūnaciją, sankcionuotą Apaštalų Sosto, ir karaliaus nužudymą. Žudikai vadinami „pragaišties sūnumis“.³⁵ Taigi popiežius buvo informuotas apie sąmokslą, kurio auka tapo karalius Mindaugas. Iš tikrųjų, jeigu manysime, kad paklausęs žemaičių pasiuntinių ir paveiktas Treniotos žodžių Mindaugas atkrito į pagonybę, tai kodėl visi šie asmenys, karštai prisiekinėję meilę valdovui, staiga susimokė prieš jį ir jo sūnus, tarp kurių greičiausiai buvo ir sosto įpėdinis? Juk Mindaugas sutiko su jų keliamomis sąlygomis. Į šį klausimą Stakauskas atsakė taip: sąmokslininkų taikinys buvo katalikiškoji dinastija, į sostą jie norėjo pasodinti visai kitą žmogų. Taigi, pagoniškai reakcijai atstovavo sąmokslininkai, o ne Mindaugas. Tą įvertindamas Klemensas IV ir užsiminė apie Lietuvos karalių, kaip apie krikščionių, nužudytą netikinčiųjų, t. y. apostatų. Žinant tragiškas Mindaugo nužudymo aplinkybes, nevertėtų abejoti Apaštalų Sosto žodžiais.

Tiesa, kyla kitas klausimas, į kurį Stakauskas irgi bandė atsakyti. Iš kur popiežius sužinojo, kad Mindaugas žuvo būtent nuo atskalūnų ir pagonių rankos? Šią žinią į Laterano rūmus Romoje atnešė Livonijos ordino pasiuntiniai ir dvasininkai, pabėgę iš Lietuvos, į kurią jie buvo nusiųsti, kad apsikrikštijusiam karaliui padėtų evangelizuoti valstybę. Apie tragiškus įvykius greičiausiai buvo informuotas ir pirmasis Lietuvos vyskupas Kristijonas, kuris 1259 m. rudenį išvyko į Vokietiją ir Lietuvon nebegrižo. Kadangi 1268 m. sausio 20 d. bule popiežius Klemensas IV kreipėsi į Čekijos karalių, žinia apie Min-

daugo nužudymą turėjo pasiekti ir tą kraštą. Čekija, kaip ir Lenkija, XIII a. viduryje ėmėsi iniciatyvos steigti misijines vyskupijas Lietuvos karalystės pašonėje, čekų ir lenkų misionieriai palaikė ryšius tiek su Vokiečių ordino ir gretimų šalių dvasininkais, tiek su Apaštalų Sostu, popiežius Klemensas IV galėjo tiesiai iš jų gauti išsamią informaciją apie įvykius Lietuvoje. Beje, popiežiaus bulė yra chronologiškai ankstyviausia žinutė apie Mindaugo nužudymą. Eiliuotoji Livonijos kronika ir Ipatijaus metraštis buvo parašyti jau XIII a. pabaigoje. Ypač atsižvelgtina į aplinkybes, kuriomis buvo rašoma Eiliuotoji Livonijos kronika – vyko Livonijos ordino ir Rygos arkivyskupo ginčas dėl žemių ir teisinės subordinacijos, todėl Vokiečių ordinas buvo suinteresuotas Mindaugą vaizduoti kaip atskalūną, atmetant kaltinimus, kad dėl nužudymo kaltas pats. Visa tai verčia manyti, kad Mindaugas vis dėlto neatskilo nuo krikščionybės.

Krikšto reikšmė, arba Vietoj išvadų

Oficialiai Mindaugo krikštas buvo pirmas bandymas įvesti krikščionybę valstybės lygmeniu. Mindaugas, kaip ir kiti Naujosios Europos valdovai, po krikšto buvo karūnuotas ir tapo lygiaverčiu valdovu krikščioniui. Bet, skirtingai nuo X a. pab.–XII a. Naujosios Europos valdovų, Mindaugas krikštą priėmė ne per vedybas, bet gavo iš keisto valstybinio darinio – Livonijos ordino, kuris po Saulės mūšio tapo Vokiečių ordino dalimi, – rankų. Todėl dinastinė sąjunga buvo neįmanoma, o dažna magistrų kaita, Livonijos politinio elito susiskaldymas negarantavo gerų ilgalaikių santykių. Nepaisant to, Mindaugui vis dėlto pavyko užmegzti ryšį su magistru ir gauti tarptautinį savo valstybės pripažinimą. Tai pirma.

Antra, Mindaugui pavyko, kaip ir kitiems Naujosios Europos valdovams, apsikrikštyti savarankiškai, o ne būti apkrikštytam. Nors už suteiktą pagalbą teko kai kurias žemes perleisti Livonijos ordinui, tačiau jo vasalu Mindaugas netapo. Statusas, kurį popiežius Inocentas IV suteikė dar iki karūnavimo, garantavo Mindaugui visišką savarankiškumą. Toks savarankiškumas buvo suteiktas ir Lietuvos vyskupijai. Deja, po Mindaugo nužudymo viską vėl reikėjo pradėti nuo pradžių ir jau visai kitokiomis sąlygomis.

Zenonas Ivinskis karaliaus veiklą įvertino taip: Mindaugas savo krikštu nubrėžė politinę valdovų liniją – priimti Vakarų, o ne Rytų Bažnyčios krikščionybę. Gediminaičių dinastija tokią programą kaip tik ir siekė realizuoti (galiausiai tą įvykdė Jogaila). Mindaugo įkurtoji valstybė nežlugo, net ir netekusi karaliaus. Nors daugiau kaip šimtą metų Lietuva buvo pagoniška (išskyrus prisijungtąsias Rusios žemes, kur įsitvirtino Rytų apeigų Bažnyčia), aplinkinių valstybių valdovai krikščionys buvo priversti susitaikyti su tokiu jos statusu. Ivinskis padarė ir dar vieną nepaprastai svarbią išvadą: jeigu katalikas Mindaugas nebūtų buvęs nužudytas, jo įpėdiniai būtų išlaikę ir karaliaus karūną, taigi krikštas ir karalystės statusas būtų įgijęs tęstinumą.³⁶ Deja, Treniota su kitais sąmokslininkais nepaliko Lietuvai pasirinkimo – su Mindaugu buvo nužudyta visa katalikiškoji dinastija, o kartu su ja prarastas ir karalystės statusas. Atgaivinti krikščionybę, tiesa, Rytų apeigų, bandė Mindaugo sūnus iš pirmosios santuokos Vaišvilkas, tačiau nužudytas buvo ir jis... ■

¹ Iš naujesnių studijų patartina pasidomėti – Edvardas Gudavičius, *Mindaugas*, Vilnius, 1998; *Mindaugas karalius* (sud. V. Ališauskas), Vilnius, 2008. Aktualumo nėra praradusi ir Juozapo Stakausko knyga *Lietuva ir Vakarų Europa XIII-me amžiuje*, Kaunas, 1934.

² Zenonas Ivinskis, *Lietuvos istorija. Iki Vytauto Didžiojo mirties*, Roma, 1978, p. 156.

³ *Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių* (sud. D. Antanavičius, D. Baronas, A. Dubonis, R. Petrauskas), Vilnius, 2005, p. 109.

⁴ Gudavičius, op. cit., p. 200–201.

⁵ *Mindaugo knyga*, p. 110.

⁶ Gudavičius, op. cit., p. 212–213.

⁷ *Mindaugo knyga*, p. 111.

⁸ Gudavičius, op. cit., p. 215–2218.

⁹ *Mindaugo knyga*, p. 246, eil. 3349.

¹⁰ Gudavičius, op. cit., p. 221.

¹¹ *Mindaugo knyga*, p. 111.

¹² Gudavičius, op. cit., p. 222–225.

¹³ Z. Ivinskio manymu, per Mindaugo krikštą Kristijonas buvo Vokietijoje. Ivinskis, op. cit., p. 171.

¹⁴ *Mindaugo knyga*, p. 66.

¹⁵ Stakauskas, op. cit., p. 78–80.

¹⁶ Gudavičius, op. cit., p. 233–234.

¹⁷ *Mindaugo knyga*, p. 70.

¹⁸ *Ibid.*, p. 78.

¹⁹ *Ibid.*, p. 89.

²⁰ Plačiau apie vykdytas misijas – Darius Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.* [Studia Franciscana Lithuanica/4], Vilnius, 2010, p. 51–58.

²¹ *Mindaugo knyga*, p. 111–112. Istorikas Darius Baronas pagrįstai suabejojo metaštininko žodžiais, kad Mindaugo krikštas „buvo apgaulingas“, plačiau žr.: Darius Baronas, „Katalikiška ir stačiatikiška Lietuva XIII a.“, In: *Lietuvos valstybės susikūrimas europiniame kontekste* (sud. R. Petrauskas), Vilnius, 2008, p. 253–254.

²² Europinis kontekstas pateiktas straipsnių rinkinyje *Christianization and the Rise of Christian Monarchy: Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200* (ed. N. Berend), Cambridge, 2007.

²³ Apie tai plačiau žr.: Henryk Łowmiański, *Religia słowian i jej upadek (w VI–XII)*, Warszawa, 1979; Stanisław Rosik, *Interpretacja chrześcijańska religii pogańskich Słowian w świetle kronik niemieckich XI–XII wieku (Thietmar, Adam z Bremy, Helmold)*, Wrocław, 2000.

²⁴ Nijolė Laurinkienė, *Senovės lietuvių dievas Perkūnas kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*, Vilnius, 1996, p. 55–71.

²⁵ Išsamiau žr.: Gintaras Beresnevičius, *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*, Vilnius, 2001, p. 79–81,

²⁶ Išsamesnę Šventaragio mito interpretaciją žr.: Gintaras Beresnevičius, *Baltų religinės reformos*, Vilnius, 1995, p. 135–181.

²⁷ *Mindaugo knyga*, p. 87.

²⁸ Heinrichs Livländische Chronik, *Scriptores rerum Germanicarum* (ed. L. Arbusow, A. Bauer), Hannover, 1955, Lib. III, cap. 9, §4, p. 28: „Referebat sacerdos quidam, qui tunc in Lethonia captivus tenebatur, Iohannes nomine [...]“. *Ibid.*, Lib. III, cap. 15, §9, p. 99: „Erat autem Philippus idem de gente Lettonum et in curia episcopi enutritus et adeo fidelis effectus, ut interpres ad keteras gentes docendas mitteretur [...]“.

²⁹ *Mindaugo knyga*, p. 78.

³⁰ *Mindaugo knyga*, p. 288, eil. 6401.

³¹ Marian Rębkowski, *Chryścianizacja Pomorza Zachodniego. Studia archeologiczne*, Szczecin, 2007, s. 144–159; Anne Sofie Gräslund, *The Christianization of Central Sweden from a Female Perspective, Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8–14 Jahrhunderts* (ed. M. Müller–Wille), Stuttgart, 1997, Band I, p. 313–329.

³² Išsamiau apie lenkų istorikų tyrimus, skirtus Mindaugui XIX a. pab.–XX a., žr.: Jan Jurkiewicz, „Mindaugas Lenkijos XIX ir XX a. istoriografijoje“, *Lituanistica*, 2003, nr. 4 (56), p. 4–8.

³³ *Mindaugo knyga*, p. 288–289, eil. 6363–6430.

³⁴ Stakauskas, op. cit., p. 197–198; Plg. *Mindaugo knyga*, p. 300, eil. 7204–7206.

³⁵ *Mindaugo knyga*, p. 152.

³⁶ Ivinskis, op. cit., p. 195.

ISPANIJOS PILIETINIS KARAS – GENERALINĖ DIDŽIOJO PASAULINIO KARO REPETICIJA*

Tarptautinė pagalbos revoliucionieriams organizacija (MOPR) 1936 m. rugsėjo 23 d. išplatino atsišaukimą, kviesdama viso pasaulio darbininkus rengti demonstracijas, mitingus, siūsti solidarumo telegramas Ispanijos Respublikos vyriausybei. MOPR'as mažiausiai rūpinosi nemokamos sriubos ar padėvėtų drabužių dalijimu revoliucinių kovų veteranams. Tai buvo tarptautinis sambūris, kuris finansavo revoliucinę propagandą, ginkluotas akcijas ir nelegalius kovos su vyriausybėmis metodus visame pasaulyje. Pagrindinis finansavimo šaltinis buvo Maskvos Kremlius, „tarptautinių pagalbininkų“ veiklai vadovavo aukšti NKVD pareigūnai. 1936 m. rugsėjį Komunistų internacionalas pritarė interbrigadų Ispanijoje kūrimui (pirmieji kovotojai į būsimą savo bazę atvyko spalio viduryje). Spalio 22 d. Ispanijos Respublikos vyriausybė paskelbė dekretą apie kovinių interbrigadų steigimą šalia Ispanijos Liaudies armijos.

Prieš pasirodant fronte pirmajai interbrigadai – tai buvo italų liberalsocialistų judėjimo *Giustizia e Libertà* (Teisingumas ir laisvė) kovotojai, už respublikonus jau kovėsi nemažai atvykėlių iš užsienio. Tarp 1936 m. spalio–1937 m. liepos buvo suburtos aštuonios interbrigados, kurios kovėsi lemiamuose Ispanijos pilietinio karo frontuose. 42 tūkstančiai savanorių iš 54 pasaulio šalių buvo pasirengę kautis ir mirti už kraštą, apie kurį dauguma tikriausiai žinojo tik iš mokyklinių

vadovėlių ar atlasų. Dauguma iš jų buvo idealistai, tikėjo šviesiu rytojumi, žmonijos aušra, visuotine laime, neabejojo didžiule, svarbia darbininkų ir valstiečių valstybės misija.

Interbrigados sudarė 15 proc. ispanų Liaudies armijos. Anglų istorikas Hugh Thomasas apskaičiavo: tarp interbrigadų kovotojų buvo apie 10 000 prancūzų, 5000 vokiečių ir austrų, 5200 lenkų ir ukrainiečių [iš jų 3200 žuvo – P. S.], 3350 italų, 2800 amerikiečių, 2000 britų, 1500 jugoslavų, 1500 čekų, 1000 vengrų, 1000 skandinavų ir kt. Sakoma, kad buvo apie 7000 savanorių žydų. 2–3 tūkstančius rusų iš Sovietų Sąjungos vargu ar galima laikyti savanoriais. Kovodami su nacionalistais, Ispanijoje žuvo, mirė nuo žaizdų, dingo be žinios ir buvo sužeista apie 20 000 internacionalistų – nukauta 2000 vokiečių, 1000 prancūzų, 900 amerikiečių, 500 anglų...

Interbrigados nepriklausė Ispanijos Respublikos reguliariosios kariuomenės daliniams. Visa karinė ir politinė jų vadovybė buvo komunistų rankose, o savanorius karius kruopščiai tikrindavo sovietų saugumo agentai. Brigadų šūkiu buvo: „Ispanija – Europos fašizmo kapo duobė“, „*No pasaran!*“ („Jie nepraeis!“) ir „*Adelante!*“ („Į priekį!“).

Internationalistų vadai neturėjo karinės patirties. Vyriausiasis karinis patarėjas pulkininkas Karolis Swerczewskis (Valteris) buvo lenkų karininkas, dirbęs sovietų saugumo tarnyboms. Generaliniai brigadų inspektoriai ir vyriausieji politiniai vadai buvo italų

* Tęsinys iš nr. 6. Pabaiga.

komunistai. Svetimšaliai savanoriai laikėsi nepaprastai drąsiai. Kariai gyveno ir kovojo sunkiomis sąlygomis, drausmė buvo be galo griežta – už menkiausią nusižengimą grėsė mirties bausmė. Internacionalistams buvo pavesta ne tik kautis frontuose, bet ir brutalia jėga slopinti socialistus ir anarchistus – buvusius komunistų bendražygius.

Interbrigados Ispanijoje – vienas ryškiausių to meto demokratinių jėgų tarptautinio solidarumo pavyzdžių. Paradoksas tas, kad joms dirigavo tikrai nedemokratinis Kremlius, tik 1938 m. pabaigoje pažadėjęs, kad interbrigados bus išvestos iš Ispanijos. Spalio 24 d. 12 000 savanorių karių užsieniečių paliko fronto liniją (kaip tik tuo metu vyko aršūs mūšiai prie Ebro). Jie atsidūrė demobilizacijos stovyklose, kur jų laukė griežta Tautų Sąjungos patikra. Tie, kurie turėjo galimybę grįžti į Tėvynę, greitai išvyko iš Ispanijos. Interbrigadų kariai lenkai (Lenkijos vyriausybė atėmė iš jų pilietybę ir atgal į šalį neįsileido), vokiečiai ir italai neturėjo kur dėtis, laukė galimybės išvykti į Meksiką – tai vienintelė šalis, sutikusi juos priimti. Tų, kurie bandė pasislėpti Sovietų Sąjungoje, likimas buvo siaubingas. Maskvoje juos sutiko kaip didvyrius, leido žygiuoti per Raudonąją aikštę, sveikinant minioms, o vėliau visus išvežė į Sibirą. Stalinui Maskvoje didvyrių nereikėjo. Toks atpildas laukė brolių herojų...

Franco pusėje irgi kovėsi kelios dešimtys tūkstančių užsienio savanorių: portugalų, prancūzų, rumunų, airių, rusų ir kitų. Tarp rusų buvo nemažai vadinamųjų „baltagvardiečių“, prieglobstį nuo bolševikų teroro radusių laisvojoje Europoje. Būtent jie Prancūzijos oro uoste sudegino respublikonų nupirktus lėktuvus, paruoštus skristi į Ispaniją. Rusų generolas majoras Anatolijus Fokas, nacionalistų armijoje gavęs leitenanto laipsnį, kreipdamasis į savo karius pasakė: „*Tie iš mūsų, kurie kovos už nacionalinę Ispaniją prieš III Internacjonalą, kitaip sakant, prieš bolševikus, kartu atliks ir savo pareigą baltajai Rusijai.*“ Rusų baltagvardiečių elitinės kuopos karių uniformos skiriamasis ženklas buvo raudona beretė. Kuopa kovėsi karščiausiuose fronto ruožuose. Tarp karių buvo dešimt Georgijaus Kryžiaus kavalielių, trys – apdovanoti vardiniu Georgijaus ginklu,

vienas – Šventojo Georgijaus ordino kavalielius. Po karo visi rusų baltosios gvardijos kariai gavo Ispanijos pilietybę, pergalės parade Valensijoje šalia Ispanijos vėliavos jie nešė ir Rusijos trispalvę.

Didžiausias savanorių karinis dalinys, kovojantis nacionalistų pusėje, buvo portugalų legionas. Portugalijos vadovas António de Oliveira Salazaras į kaimyninę šalį nusiuntė 20 tūkstančių kareivių. Legionas buvo įsteigtas 1936 m. rugsėjo 16 d. kaip savanorių dalinys, turintis karinę struktūrą, jo tikslas buvo „*kova su revoliucinėmis doktrinomis, ypač su komunizmu ir anarchizmu*“.

Generolo Franco pusėn stėjo 700 Airijos fašistų, būriui vadovavo generolas Eoina O’Duffy’s. Ispanijoje jis išsilaipino 1936 m. gruodžio 25 d. ir kovojo iki 1937 m. birželio 18 d. Per tą laiką 67 airiai žuvo.

Nei vienos, nei kitos pusės savanoriai nebuvo samdiniai, jie nesiekė asmeninės naudos, kovėsi iš idėjos, gynė savo tiesą: vieni nuoširdžiai tikėjo, kad gelbsti Europą nuo plintančio stalininio komunizmo, kiti vylėsi, kad išvaduos Europą nuo fašizmo grėsmės. Respublikonų pusėje kovoję vakariečiai jautė dideles simpatijas darbininkų ir valstiečių valstybei, tačiau nenoromis pylė vandenį ant Stalino, kuris bandė Europos Vakaruose sukurti placdarmą revoliucijos eksportui, malūno.

Pradedant XVIII a., Rusija nuolatos aktyviai kišosi į europinius konfliktus. Vienintelė valstybė, ideologiniais ir politiniais sumetimais atvirai rėmusi Ispanijos Respubliką, buvo Rusija, tuometinė Sovietų Sąjunga, nuo 1936 m. rugsėjo dosniai, nors ne visai oficialiai, siuntusi žmones ir medžiagas.

Rugsėjo pabaigoje į Ispaniją atvyko 200 sovietų lakūnų savanorių. Iš SSRS respublikonams buvo gabenami 475 koviniai lėktuvai, bet dalis jų sulaikyta Prancūzijoje. Tik per vieną 1936 m. spalio mėnesį Sovietų Sąjungoje buvo surinkta 47 milijonai rublių Ispanijos kovotojams. SSRS laivai nugabeno į Ispaniją tūkstančius tonų krovinių, nupirktų už šiuos pinigus. Atgal laivai atvežė daugybę Ispanijos vaikų, kurių tėvai žuvo kovodami su frankistais – pirmas toks „vaikų laivas“ atplaukė iš Valensijos 1937 m. pavasarį, liepos mėnesį

atplukdyta į Kronštata dar pusantro tūkstančio našlaičių. Iš viso į Sovietų Sąjungą atgabenta beveik 3000 ispanų nuo 3 iki 16 metų amžiaus. SSRS jiems įsteigta 15 vaikų namų. Vadinamojo Didžiojo Tėvynės karo metais Sovietų Sąjungos pusėje kovojo 800 ispanų, 151 žuvo, 15 dingo be žinios.

Per visą pilietinį karą Sovietų Sąjunga ispanų respublikonams suteikė apčiuopiamą pagalbą: 806 lėktuvus (daugiausia naikintuvus), 362 tankus, 120 šarvuočių, 1555 patrankas, apie pusę milijono šautuvų, 340 granatsvaizdžių, 15 113 kulkosvaizdžių, 20 486 sunkiuosius kulkosvaizdžius, 340 minosvaizdžių, 500 tūkstančių granatų, 110 tūkstančių aviacinių bombų, 3,4 milijono sviedinių, 862 milijonus šovinių, 1500 tonų parako, nemažai torpedinių katerių, priešlėktuvinių prožektorių, automobilių, radijo stočių, torpedų, kuro...

Tai nemažas karinis turtas, bet ne visą jį respublikonai gavo. Karinę techniką nugabenti į paskirties vietą buvo labai sunku ir rizikinga. Ispanijos krantus, oro erdvę blokavo vokiečių ir italų laivai ir lėktuvai. 1937 m. pavasarį „nežinomi“ piratai Viduržemio jūroje užpuolė sovietų transporto laivus, du iš jų – „Timiriazev“ ir „Blagojev“ – nuskandino. Iki gegužės 4 d. frankistų povandeniniai laivai 86 kartus atakavo sovietų prekybinius laivus, 3 iš jų nuskandino, 4 sulaukė ir nulydėjo į nacionalistų kontroliuojamus jūrų uostus.

SSRS tiekė respublikonams ir kitas prekes, ypač maisto produktus. Vien 1937 m. atsiuntė 457 904 tonas įvairių prekių už 92 444 000 rublių.

Manoma, kad Ispanijos pilietiniame kare dalyvavo 3 tūkstančiai vadinamųjų „savanorių“ iš Sovietų Sąjungos. Naujaisi Rusijos šaltiniai nurodo, kad Ispanijos mūšių laukuose kovojo 2065 sovietų kariai, tarp jų – 772 lakūnai, 351 tankistas, 222 kariniai patarėjai ir instruktoriai, 77 jūrininkai, 100 artileristų, 156 ryšininkai, 52 kitų sričių kariniai specialistai, 130 inžinierių ir aviacijos pramonės darbuotojų, 204 vertėjai. Vienu metu Ispanijoje būdavo nuo 600 iki 800 rusų savanorių. Apie sovietų nuostolius tikslų duomenų nėra, manoma, kad žuvo nuo 157 iki 200 karių. Pagal Rusijos šaltinius mūšiuose žuvo 189 kovotojai, 59 už kovas Ispanijoje gavo Sovietų Sąjungos

didvyrio vardą. Nustatyta, kad žuvo kas šeštas lakūnas ir tankistas.

Giedrame Ispanijos danguje ypač pasižymėjo sovietiniai naikintuvai *I-16*, respublikonai vadino juos „asiliukais“, o frankistai – „žiurkėmis“ (*rata*). Dangaus platybes raižė beveik 300 šių „padarų“. *I-16* suartėdavo su priešo eskadrile skridamas pažeme, o tada netikėtai atakuodavo iš apačios. Frankistams tai priminė velniškas žiurkes, iššokančias tiesiog iš po kojų. Įdomu, kad sovietinių karo lėktuvų uodegas puošė ne raudonos žvaigždės, o mikimauzai. Pilietinio karo metais respublikonų aviacija laimėjo 345 oro mūšius (iš jų 213 – sovietiniai lakūnai), o frankistų aviacija – 695.

Stalininė Rusija padėti respublikonų Ispanijai nusprendė pragmatiniais sumetimais. Dalis Ispanijos Respublikos rezervinio aukso (510 tonų – du trečdaliai centrinio banko aukso atsargų, kurios buvo ketvirtos pagal dydį pasaulyje) 1936 m. spalio 26 d. buvo išsiųsta saugoti į Odesą ir deponuota SSRS valstybiniame banke. Tuo metu šio aukso vertė buvo 500 milijonų dolerių (2008 m. ekvivalentas – 14 400 mln. USD). Iki tol aukso buvo saugomas parako urvuose karinio jūrų laivyno bazėje Kartachenoje. Sovietų Sąjungos atstovybės atašė, NKVD rezidentas Aleksandras Orlovas gavo šifruotą nurodymą pasirūpinti aukso atsargų pristatymu į SSRS. Aukso luitus tris naktis į uostą vežė rusų tankai

*Respublikono anarchisto Federiko Borrello Garsija mirtis
Garsi Roberto Kapos nuotrauka*

T-26 su išjungtomis šviesomis, koloną vairavo patikimi rusų instruktoriai. Toliau Ispanijos auksą plukdė sovietiniai laivai: „Kuban“ – 2000 dėžių, „Neva“ – 2697 dėžės, „Kim“ – 2100 dėžių ir „Volgoles“ – 983 dėžės. Netrukus bolševikų oficiozas *Pravda* pranešė, kad vyresnysis saugumo majoras Nikolskis (vienas iš Orlovo pseudonimų) apdovanotas Lenino ordinu už svarbios vyriausybės užduoties įvykdymą.

Ispanijos Respublika tapo priklausoma nuo Stalino valios. Kai ispanų aukso atsargos Rusijoje pasibaigė, sovietai pagrasino, kad nutrauks pagalbos teikimą. Jis buvo atnaujintas 1938 m. rudenį – Sovietų Sąjunga suteikė Ispanijos vyriausybei 85 milijonų dolerių kreditą. Ispanijoje likusi aukso dalis buvo naudojama ginklams įsigyti laisvojoje rinkoje, daugiausia Prancūzijoje ir JAV. 1956 m. Ispanijos vyriausybė pareikalavo, kad Sovietų Sąjunga grąžintų auksą, tačiau gavo neigiamą Nikitos Chruščiovo atsakymą: visas auksas panaudotas kariniams tiekimams į Ispaniją apmokėti. Be to, generalinis sekretorius pareiškė, kad Ispanija liko skolinga Rusijai 50 milijonų dolerių.

Ispanijos pilietinio konflikto atžvilgiu įdomią poziciją užėmė Lenkijos vyriausybė. Kaip rašo lenkų publicistas Bogusławas Wołoszańskis, Lenkija, nors oficialiai buvo neutrali, tylomis pardavė respublikonams ginklų už solidžią – daugiau kaip 118 milijonų zlotų sumą. Į Ispaniją iškeliavo 110 tūkstančių kulkosvaidžių, 290 patrankų, 2393 sunkieji kulkosvaidžiai, 64 seni tankai *Renault R-17*, 515 tūkstančių artilerijos sviedinių, daug kitokio karinio inventoriaus. Šiek tiek ginkluotės buvo parduota ir sukilėliams – už 22 lėktuvus *PWS 10* ir *RWD 13*, kulkosvaidžių šovinius, artilerijos sviedinius gauta 2,7 milijono zlotų. Pardavimo sandoriai neoficialiai vyko per Baltijos (Estija) ir Lotynų Amerikos šalis.

Ispanijos pilietiniam karui neliko abejingi ir Lietuvos žmonės. 1936 m. lapkričio 16 d. valstybės laikraštis *Lietuvos aidas* rašė: „*Kaunas labai domisi Ispanijos įvykiais. Vieno knygyno lange išstatytą Ispanijos karo veiksmų žemėlapių seka ypač vyrai. Pasitaiko, kad kuris nors iš jų, įbėgęs į knygyną, apibara savininką, kam vis dar netiksliai pažymėjo karo jėgų pasiskirstymą, ir pa-*

ėmęs žemėlapių pats pataiso. Būna ir taip, kad sukilėlių ir vyriausybinių šalininkų pradeda kautynes prie vitrinos lango.“

Respublikonų pusėje kariavo apie 100 kairiųjų pažiūrų asmenų, kilusių iš Lietuvos. Atskiro karinio dalinio jie nesudarė. Daugiausia jų buvo XIII ir XV interbrigadose, Abrahamo Lincolno ir Adomo Mickevičiaus batalionuose. Nemažai Lietuvos vyrų amžiams liko šioje Pietų Europos šalyje – žuvo arba dingo be žinios. Tarp jų – Edvardas Slavinas, XIII interbrigados, vėliau 45-osios divizijos smogiamojo bataliono karys, žuvęs mūšyje prie Ebro upės, Adolfas Pivoriūnas ir kiti. 1938 m. balandžio pradžioje Aragono fronte, kovodamas 129-ojoje tarptautinėje Georgijaus Dimitrovo brigadoje, žuvo jaunas lietuvių rašytojas Aleksas Jasutis-Julmis. Pilietinio karo Ispanijoje dalyvis Andrius Bulota prisiminimuose rašė: „*Vienuliktoji brigada per vieną mėnesį iš 1900 vyrų neteko apie 900 sužeistais bei užmuštais... Dvyliktoji brigada, atvykusi Madridan, [...] iš 1500 vyrų per trumpą laiką neteko apie 800 užmuštais ir sužeistais.*“

Į pagalbos Ispanijos Respublikai fondą Lietuvoje buvo surinkta 14 000 litų.

Ispanijoje pagarsėjo Rokiškyje gimęs SSRS kariškis Jakovas Šmuškevičius, slapyvardis Generolas Duglas – jis buvo respublikonų aviacijos vyr. patarėjas. Respublikonų pusėje kovojo Vilniaus karaimų šeimoje gimęs sovietų išorinės žvalgybos agentas Josifas Grigulevičius. Jis likviduodavo idėjinius respublikonų priešus, trukdžiusius Ispanijos kompartijai, ypač komunistų nekenčiamus, bet darbininkų šlovinamus, anarchistus.

Ispanijos pilietiniam karui buvo lemta sugriauti anarchizmą ir kartu itin padidinti iki tol palyginti nereikšmingą komunistų įtaką. Britų istorikas Normanas Daviesas rašo, kad fašistų propagandos vaizduotas košmaras 1938–1939 m. virto tikrove – liberaliąją Ispanijos vyriausybę pakeitė socialistų ir komunistų koalicija. Tą padaryti nebuvo sunku, juo labiau kad Stalinas į pilietinio karo draskomą šalį siuntė ne tik ginklus, bet ir instruktorius su NKVD komisarais.

Ispanijos komunistų partija, vadovaujama respublikonų vyriausybės vyriausiojo patarėjo nacionalinio

saugumo klausimais, NKVD rezidento Orlovo (slapyvardis Švedas), 1937 m. gegužės 15 d. nuvertė premjerą socialistą Franciscą Largo Caballero, kuris labai nepatiko Stalinui, nes turėjo autoritetą, buvo savarankiškas ir remiamas profsąjungų. 1937 m. gegužės 17 d. Ispanijos premjeru tapus daktarui Juanui Lópezui Negrínui, viršų paėmė komunistai – kietos linijos šalininkai, o valstybinę saugumo agentūrą SIM (Karinių tyrimų tarnyba) ėmė tiesiogiai kontroliuoti sovietų GPU. Priešingai negu Caballero, Negrinas buvo intelektualas be politinio užnugario, pagal Lenino apibrėžimą, – „naudingas idiotas“. Jis tapo Stalino marionete, valdoma Sovietų Sąjungos NKVD rezidentu Ispanijos Respublikoje Orlovo. Įsisiautėjo komunistinis teroras. Negrinas tylomis leido komunistams, vykdančioms Maskvos nurodymą, susidoroti su vadinamaisiais „priešais iš kairės“: buvo išžudyti visi anarchistinės ir trockistinės pakraipos politiniai veikėjai, daugelis kairiosios nekomunistinės milicijos vadų ir net eilinių kareivių. Todėl nemažai intelektualų ir rašytojų, iš pradžių kovojusių respublikonų pusėje, tarp jų ir George'as Orwellas, tapo antikomunistais. Negrinas, daug laiko praleidavęs užsienyje, palikdamas valdžią komunistų rankose, irgi yra atsakingas už komunistų įvykdytus nusikaltimus. 1938 m. balandžio 5 d. socialistas Indalecio Prieto pasitraukė iš gynybos ministro posto, matydamas, kad negali sustabdyti komunistų ir sovietinių patarėjų įtakos armijoje stiprėjimo.

Respublikonai, nors gavo nemažą pagalbą, iš pat pradžių vedė gynybinius, ariergardinius mūšius, stengdamiesi nutolinti pralaimėjimą. Šiandien aišku, kad jie taip darė dėl savo silpnumo. Nacionalistai turėjo vieną karinę ir politinę vadovybę, o respublikonai buvo politiškai susiskaldę ir, nepaisant komunistų indėlio į šį reikalą, nesugebėjo suformuoti vienos karinės doktrinos ir strategijos. Jiems pavykdavo tik retkarčiais atmušti potencialiai lemtingus priešininkų puolimus ir tai pratęsdavo karą, kuris kuo puikiau galėjo baigtis 1936 m. lapkritį Madrido paėmimu.

Kovos tęsdavosi ilgai, vyko su pertraukomis, dažnai be tvarkos. Padrikų ir įnirtingų susirėmimų būta daugiau nei parengtų kampanijų ar gerai suplanuotų mū-

šių, – rašo Normanas Daviesas. Užnugaryje abi pusės žudė belaisvius ir civilius gyventojus. Frankistai, įsitvirtinę palei Portugalijos sieną, dėl respublikonų pės-tininkų ir tankistų nesusikalbėjimo užėmė itin svarbią Toledo tvirtovę, pamažu apsupo vyriausybės citadeles šiaurinėje pakrantėje. Frankistų kariuomenė įsikūrė Burgose, jos štabas – Salamankoje, o vyriausybė – Valensijoje. Nacionalistai metus laikė apsiautę Ovjedą, 1938 m. vyko veržlios operacijos, siekiant kontroliuoti Ebro pakrantes ir Teruelio tvirtovę. Sausio 8 d. Teruelį užėmė respublikonai, tačiau baiminosi, kad nebūtų apsupti. Vasario 22 d. frankistai šią tvirtovę atsiėmė. Vien šiuose mūšiuose nuo 1937 m. gruodžio 15 d. iki 1938 m. vasario 22 d. respublikonų nuostoliai siekė iki 60 000 žuvusių, sužeistų ir patekusių nelaisvę, o nacionalistai prarado 50 000 karių.

1938 m. balandžio 15 d. frankistų pajėgos pasiekė Viduržemio jūrą ir padalijo Respubliką į dvi dalis. Liepos 24 d. respublikonai, kuriems jau akivaizdžiai grėsė pralaimėjimas, surengė didelį puolimą ties Ebro upe. Čia įvyko didžiausias Ispanijos pilietinio karo mūšis. Respublikonų Liaudies armijos generalinio štabo aukštas karininkas išdavikiškai nusiuntė tankų brigadą į pelkes, kur sunkios mašinos tapo neveiksmingos, o jų ekipažai buvo iššaudyti. Nacionalistų artilerija ir ištikimi sąjungininkai vokiečiai, su pikiruojančiais naikintuvais *Ju-87* surengę oro ataką, palaužė Liaudies armijos pasipriešinimą ir lapkričio 15 d. respublikonai buvo priversti atsitraukti nuo Ebro. Abiejų pusių nuostoliai sunkiai suskaičiuojami. Liaudies armija prarado nuo 10 000 iki 30 000 karių, nuo 20 000 iki 34 000 buvo sužeista, 19 563 kareiviai ir karininkai pateko į nelaisvę, sunaikinta 70 lėktuvų. Generolo Franco ginkluotosios pajėgos prarado 6500 karių, 30 000 buvo sužeista, 5000 pateko į nelaisvę, numušta 50 lėktuvų.

1939 m. sausio 26 d. neatlaikiusi apgulties kapituliuo-vo Barselona, kur nuo 1937 m. spalio 31 d. posėdžiavo komunistuojanti respublikonų vyriausybė. Ji pasitraukė į Figerasą, kur premjeras Negrinas bandė priešintis toliau. Netrukus visa Katalonija pateko į Franco rankas. 450 000 ispanų respublikonų armijos karių pabėgo į Prancūziją, kur buvo internuoti. Vasario 14 d.

atsistatydino antras ir paskutinis Ispanijos Antrosios Respublikos prezidentas Manuelis Azaña y Diazas.

Madride vis dar vyko aršūs mūšiai tarp komunistų ir nacionalistų. Susiklosčius katastrofiškai padėčiai fronte, kai sostinė jau buvo apsupta Franco pajėgų, pulkininkas Segismundas Casado 1939 m. kovo 5 d. Madride, respublikonų zonos viduje, surengė valstybinį perversmą, nukreiptą prieš premjerą Negriną. Tai tapo galutine respublikonų kapituliacijos priežastimi.

Kovo 29 d. generolo Franco kariuomenė įžengė į Ispanijos sostinę. Liaudies fronto Gynybos tarybos likučiai pasmerkė komunistus. Pergalės parade Franco paskelbė šūkius: *Hay orden en el pais* („Šalyje tvarka“) ir *España, una, grande, libre* („Ispanija viena, didi ir laisva“). Kovo 31 d. frankistai užėmė visą Ispanijos teritoriją. 1939 m. balandžio 1 d. pilietinis karas oficialiai baigėsi. Pergalės proga Trečiojo Reicho kancleris Hitleris padovanojo kaudiljui Franco įspūdingą šešių ratų šarvuotą automobilį *Mercedes*.

Treji kančių metai (986 dienos) baigėsi triuškinančiu kairiųjų jėgų pralaimėjimu: respublikonai nesugebėjo sutelkti vieningos ir veiksmingos demokratijos. Kai kurių istorikų teigimu, Ispanijos Respublika pralaimėjo 1936–1939 pilietinį karą todėl, kad JAV, Didžioji Britanija ir Prancūzija liko neutralios, o Vokietija ir Italija generolui Franco suteikė didelio masto pagalbą.

Pagrindinių fašistinių Europos valstybių pagalba nacionalistinei Ispanijai buvo iš tikrųjų įspūdinga. Remiantis oficialia statistika, paskelbta Romoje 1940 m., Italija frankistams perdavė 1930 pabūklų, 1426 minosvaidžius, 3504 sunkiuosius kulkosvaidžius, 5255 lengvuosius kulkosvaidžius, 240 747 šautuvus, 7 606 000 artilerijos sviedinių, apie 325 milijonus šovinių, 500 tūkstančių kariškų mundurų, daugiau kaip 1000 tonų sprogstamųjų medžiagų, 7668 sunkvežimius ir lengvuosius automobilius, 6105 cisternas, 931 radijo stotį, 3871 telefono aparatą ir stotį, apie 1000 lėktuvų, 1414 lėktuvų variklių, 16 720 tonų aviacinių bombų, 950 tankų, 75 500 tonų kitų medžiagų. Karinis jūrų laivynas gavo 92 transportinius laivus. Frankistų pusėje, nuolat keisdamiesi, kovojo 300 000 italų (keturių divizijų savanorių korpusas). Italų aviacija įvykdė 86 420 kovinių

skrydžių, išbuvo ore 135 265 valandas ir atliko 5318 bombardavimų. Italų nuostoliai buvo 6 tūkstančiai žuvusių ir daugiau kaip 11 tūkstančių sužeistų. Italijai intervencija į Ispaniją kainavo 14 milijardų lirų (apie 70 milijonų tuometinių dolerių).

Vokiečių pagalba kuklesnė už italų, bet irgi įspūdinga. Yra žinoma, kad pirmame karo etape, iki 1938 m. birželio, vokiečiai perdavė frankistams (be tos ginkluotės, kuri buvo legiono *Condor* žinioje) 650 lėktuvų, 200 tankų, 700 artilerijos pabūklų, 1800 automobilių, 5 torpedinius katerius. Vien išlaikyti legioną *Condor* (50 tūkstančių kariškių) atsiėjo 230 milijonų reichsmarkių. O visa intervencija Vokietijai kainavo daugiau kaip 500 milijonų reichsmarkių (apie 200 milijonų tuometinių dolerių). 1939 m. Ispanija buvo skolinga Trečiajam Reichui 225 milijonus dolerių. Franco valdžia skolą sumokėjo 1943 m., tiekdamą strategines medžiagas.

Britų istorikas Ericas Hobsbawmas rašo, kad tarptautiniu aspektu Ispanijos pilietinis karas – tai miniatiūrinė karo tarp fašistinių ir komunistinių Europos valstybių versija. Vakarų demokratijoms nerūpėjo niekas, išskyrus jų pačių neutralumą. Be to, tame kare dešinieji telkėsi ir veikė kur kas efektyviau už kairiuosius.

Svarių laimėjimų frankistai pasiekė diplomatijos srityje. Jau 1939 m. vasario 27 d. Franco režimą pripažino Prancūzija ir Anglija, prieš tai nutraukusios diplomatinis santykius su Ispanijos Respublikos vyriausybe. Vasario 28 d. naują vyriausybę pripažino Lietuva. Balandžio 1 d. tai padarė JAV. Balandžio 7 d. Ispanija prisijungė prie Antikominterno pakto, o gegužės 8 d. išstojo iš Tautų Sąjungos.

Ispanijos pilietinis karas suteikė pagreitį antikomunizmui, o kairiosios partijos susiskaldė. Antai buvę interbrigadų kovotojai, internuoti Prancūzijoje, pagėidavo kovoti Suomijos pusėje 1939/1940 m. kare su komunistine Sovietų Sąjunga.

Gegužės 29 d. legionui *Condor* grįžus į Vokietiją, Hitleris kalbėdamas reichstage pareiškė: „*Vokiečių tauta sužinos, kaip garbingai kovojo jos sūnūs dėl kilnios tautos laisvės, o galiausiai dėl Europos civilizacijos išgelbėjimo.*“ Liuftvafės vyriausiasis vadas Hermanas Goe-

ringas, sutikdamas legionierius Hamburge, sušuko: „*Tegul dedasi kas nori, viena aišku: įrodėte, kad esate nenugalimi!*“ Ir jis buvo teisus – legiono *Condor* lakūnai savanoriai Ispanijoje 1936–1939 m. iš viso numušė 277 (kitais šaltiniais 314) priešo lėktuvus, savų neteko 96 (iš jų 56 – dėl nelaimingų atsitikimų). Didžiausias vokiečių aviacijos laimėjimas tas, kad Ispanijoje buvo apmokyti ir naujausiam karui parengti 405 lakūnai.

1939 m. birželio 6 d. A. Hitleris Berlyne prie Brandenburgo vartų priėmė 20 tūkstančių legionierių, kovojusių Ispanijoje, paradą. Nuotrauka iš asmeninio autoriaus archyvo

Dar ilgiau Ispanijoje užsibuvo italai: evakuoti savo karinius dalinius jie pradėjo 1939 m. gegužės 31-ąją, o baigė birželio 23 d.

Nors Vokietija ne kartą oficialiai skelbė, kad jos kariniai junginiai Ispanijoje nekariauja, 1939 m. birželio 6 d. Hitleris Berlyne prie Brandenburgo vartų priėmė 20 tūkstančių legionierių, kovojusių Franco pusėje, paradą. Po to prasidėjo aštuonių dienų Pergalės festivalis. Už nuopelnus Ispanijai fiureris apdovanojo 26 tūkstančius vokiečių legionierių.

Legiono statusas buvo pusiau oficialus, todėl jo kareiviai ir karininkai negalėjo būti apdovanojami Vokietijos valstybiniais pasižymėjimo ženklais. Tuo tikslu dar 1939 m. balandžio 14 d. buvo įsteigtas keturių laipsnių Ispaniškas Kryžius (*Spanienkreuz*). Bronzinis ir sidabrinis skirstėsi į dvi klases: su kalavijais ir be kalavijų, o auksinis ir auksinis su brangakmeniais buvo tik su kalavijais. Jame pavaizduotas Maltos kryžius, kurio centre – apvalus medalionas su svastika. Tarp kryžiaus spindulių – keturi liuftfafės ereliai, naguose nešantys svastikas. Tai duoklė vokiečių lakūnams, kurie sudarė 70 proc. legiono karių. Sidabriniai kryžiai buvo gaminami iš 800-osios prabos sidabro arba iš pasidabruotos bronzos, auksiniai – iš paausiuoto 800-osios prabos sidabro. Kryžius su brangakmeniais buvo iden-

tiškas auksiniam, tik aplink svastikos ženklą turėjo 14 deimantų. Šį apdovanojimą gavo tik 28 vokiečiai, daugiausia legiono *Condor* lakūnai. Kryžių su kalavijais gaudavo kariai, kovoję priešakinėse fronto linijose. Bronziniu Ispanišku Kryžiumi be kalavijų buvo apdovanojami 7869, sidabrinium – 327, bronziniu su kalavijais – 8462, sidabrinium su kalavijais – 8304, auksiniu su kalavijais – 1126 asmenys.

Buvo įsteigtas ir Legiono *Condor* Garbės Kryžius, kurį gavo šeimos karių, žuvusių, dingusių be žinios ar mirusių nuo žaizdų. Iš viso įteikta 330 tokių kryžių.

Legiono *Condor* tankistai buvo apdovanojami specialiu oficialiu ženklu (*Panzertruppenabzeichen*), įsteigtu jau po Ispanijos įvykių 1939 m. liepos 10 d. Jis buvo bronzinis ir sidabrinis. Iš viso išdalyta 415 šių ženklų. Ypatingas auksinis ženklas buvo įteiktas tik legiono tankistų vadui pulkininkui Vilhelmui von Thoma.

Visi vokiečių savanoriai, kovoję legione *Condor*, gavo ispanų ordinus ir medalius. Labiausiai paplitęs apdovanojimas – medalis „Už dalyvavimą kampanijoje“. Oficialiai skelbta, kad jį gavo 14 982 kariai (ne tik vokiečiai). Trečdaliui užsieniečių, padėjusių generolui Franco, įteiktas Raudonasis Karinis Kryžius, 986 kariai

gavo Karinį Kryžių, o 70 – Karinį Medalį, teikiamą už ypatingus nuopelnus.

Pilietiniame kare nugalėtojų nebūna, jis – nacionalinė tragedija. Cezaris yra sakęs: „*Vienas pilietinis karas kainuoja nacijai tiek, kiek šimtas išorinių karų.*“ Ispanų tauta už savo vidinę priešpriešą sumokėjo labai brangiai – iš abiejų pusių žuvo 500 000 žmonių, iš jų 200 000 krito mūšio lauke: 90 tūkstančių Franco šalininkų ir 110 tūkstančių respublikonų kareivių. Taigi, žuvo 10 proc. bendro karių skaičiaus. Adolfas Paulius, remdamasis istoriku K. Dufo, rašo, kad per karą žuvo 450 tūkstančių tiesioginių jo dalyvių ir daugiau kaip pusė milijono civilių gyventojų, kuriuos pakirto kulkos, badas ir ligos. Pusė milijono politinių pabėgėlių ispanų liko tremtyje. Šimtai tūkstančių žmonių buvo nuteisti ilgus metus kalėti. Franco neleido jiems taikyti amnestijos – 1941 m. kalėjimuose vis dar buvo beveik ketvirtis milijono žmonių.

Per pilietinį karą Ispanija prarado 3,3 proc. gyventojų, 7,5 proc. buvo sužalota. Kai kurie šaltiniai nurodo, kad jau po karo Franco įsakymu buvo sušaudyta apie 100 000 jo priešininkų, dar 35 000 žuvo koncentracijos stovyklose.

Frankizmo ideologai teigė, kad marksizmo vėžį nuo ispanų tautos kūno reikia pašalinti kruvina operacija, kuri gali paliesti net trečdalį šalies vyrų. Franco, kaip ir Stalinas, tikėjo politinių valymų utopija. Po formalios pergalės 1939 m. balandžio 1 d. per radiją jis pareiškė: „*Ispanai, būkite budrūs! Karas prieš vidinį ir išorinį priešą vyksta toliau.*“

Italijos užsienio reikalų ministras grafas Galeazzas Ciano dienoraštyje rašė, kad 1939 m. vasarą Madride kasdien būdavo sušaudoma 200–250 žmonių, Barselonoje – 150, net Sevilijoje, kuri nuo pat pilietinio karo pradžios buvo frankistinė, – po 80 asmenų per parą. Kunigai dažnai atsisakydavo duoti pasmerktiesiems paskutinį patepimą, o kai kada – kaip atsitiko Safroje – sušaudydavo nuteistuosius patys. Sovietų pavyzdžiu Franco režimas įsteigė 194 koncentracijos stovyklas, kuriose buvo laikoma 400 tūkstančių kalinių.

Jie kaip vergai buvo verčiami sunkiai dirbti, bandyta perauklėti juos patriotizmo dvasia.

Praėjus tam tikram laikui po pilietinio karo generalas Franco pareiškė, kad nėra blogų ar gerų ispanų, yra tik ispanai, ir visus žuvusiuosius palaidojo vienose kapinėse. Faleno upės slėnyje netoli Madrido (*Cuevas de Moros*) buvo pastatytas generalisimo mauzoliejus – milžiniška požeminė bazilika, į kurią patenkama granite iškalto tuneliu. Jo šonuose – žuvusiųjų pilietiniame kare kapai. Bazilikos eksterjere – didžiausias kada nors pastatytas krikščionybės simbolis: 150 metrų aukščio ir 181 tonos svorio akmeninis kryžius.

Per Antrąjį pasaulinį karą Ispanija, kaip ir Šveicarija, Švedija, Portugalija, oficialiai laikėsi neutraliteto. Protingas ir pragmatiškas Franco laviravo tarp Vokietijos ir Sąjungininkų, nuolat pabrėždamas savo antibolševizmą. 1940 m. spalio 23 d. Handajuje susitikęs su Vokietijos kancleriu, Franco, nors simpatizavo fašistams, nesutiko, kad Ispanija oficialiai paremtų Trečiąjį Reichą kovoje su Anglija ir kad ispanų kariuomenė dalyvautų Hitlerio suplanuotame Gibraltaro šturme (operacija *Felix*), nelaido, kad uostas būtų atakuojamas iš Ispanijos teritorijos. „*Geriau sutikčiau leisti išrauti du ar tris savo dantis, negu patirti tai dar kartą*“, – derybomis su Franco piktnosiniavo Hitleris. Po karo amerikiečių analitikai viena iš svarbiausių Vokietijos pralaimėjimo priežasčių laikė tai, kad vokiečiai nepaėmė Gibraltaro 1940 ar 1941 m.

Franco pasisėkė, kad Ispanija nenuėję kariauti Hitlerio pusėje, nors per visą Antrąjį pasaulinį karą Vokietijai ir Italijai ji teikė smulkias, tačiau labai svarbias paslaugas: eksportavo metalų rūdas, ypač volframą, reeksportavo amerikiečių degalus ir maisto produktus iš Lotynų Amerikos, leido vokiečiams naudotis uostais, demonstravo moralinį palaikymą. Vis dėlto net didžiausios vokiečių sėkmės metais Franco nenutraukė ryšių su JAV ir Anglija, o į ministrų postus skirdavo žinomus anglofilus.

Tačiau į mūsų veržėsi jo partijos bendražygiai, provokiškai nusiteikusi armijos karininkija. Nepasitenkinimas nesikišimo politika augo, ir tai sudarė rimtą karinę opoziciją generalisimui. Franco rado išeitį – po

pusmečio visi, kurie reiškė nepasitenkinimą Ispanijos neutralitetu, atsidūrė sniego pusnyse prie Leningrado.

1941 m. birželio 22 d. Ispanijos vadovas pareiškė, kad yra pasirengęs kovoti prieš „rusiškąjį komunizmą“. Kaudiljo negalėjo atleisti Sovietų Sąjungai, kad per pilietinį karą ši kišosi į Ispanijos vidaus reikalus, ir nutarė atsidėkoti tuo pačiu. Kariuomenėje ir tarp falangistų pradėta verbuoti savanorius į Rytų frontą. Norinčiųjų atsirado dešimtys tūkstančių, buvo galima suformuoti net kelias divizijas. Franco pasiuntė į Rytų frontą vadinamąją Mėlynąją diviziją (*Division Azul*) – pavadinimas atsirado pagal falangistų

nešiojamus mėlynus marškinius. Divizijos įsteigimo iniciatorius buvo Ispanijos užsienio reikalų ministras Ramónas Serrano-Súneras – Franco žentas. „*Rusija yra atsakinga už pilietinį karą ir mūsų patirtas kančias, o Rusijos sunaikinimas atneš Europai tiktai naudą*“, – pabrėžė jis, sakydamas kalbą, pavadintą „Rusija kalta“. Savanorių divizija buvo suformuota per mėnesį.

Ispanų lakūnai susibūrė į Mėlynąją eskadrą (*Esquadra Azul*), kad paremtų vokiečių liuftvafę. Per 28 kovų mėnesius ispanų lakūnai atliko 5500 kovinių skrydžių, dalyvavo 606 oro mūšiuose, iš kurių 158 laimėjo. 12 ispanų lakūnų žuvo, 6 buvo sužeisti, 7 dingo be žinios, 1 pateko į nelaisvę, o vienas savanoris kapitonas perėjo sovietų pusėn ir kovėsi Raudonosios Armijos gretose. Iš 96 ispanų lakūnų 12 tapo asais, t. y. numušė daugiau kaip po penkis lėktuvus.

Šie koviniai daliniai tik formaliai buvo pavaldūs kaudiljui, oficialiai – ne. Mėlynosios divizijos vadu Franco paskyrė užkietėjusį nacionalsocialistą, 45-erių metų generolą Agustíną Muñozą Grandesą. Šis kariškis pilietinio karo metais sėkmingai vadovavo korpusui,

Generolo F. Franco karinė opozicija ir visi nepatenkinti Ispanijos neutraliteto politika atsidūrė rusų sniego pusnyse prie Leningrado. Nuotrauka iš asmeninio autoriaus archyvo

buvo Falangos generalinis sekretorius. 1962–1967 m. jis ėjo Ispanijos pirmojo viceprezidento pareigas.

1941 m. liepą ispanų Mėlynoji divizija atvyko į Grafenvėro poligoną Bavarijoje. Po apmokymų ji gavo vokiečių vermachto 250-osios pėstininkų divizijos numerį, turėjo 18 693 karius, tarp jų 641 karininką ir 2272 puskarininkius. Divizijos artilerijos daliniai ir pagalbinės tarnybos buvo sukomplektuotos iš Ispanijos reguliariosios armijos karių. Geležinkeliu permesti į Suvalkus, rugpjūčio 29 d. ispanai pradėjo varginantį žygį Vitebsko (Baltarusija) link. Divizija neturėjo motorizuoto transporto, be to, jai buvo skirti patys blogiausi arkliai. Spalio mėnesį ispanai pasiekė Vitebską ir įsiliejo į vokiečių XVIII armijos korpusą.

Vėlyvą rudenį Mėlynoji divizija buvo permesta į Leningrado frontą prie Volchovo. Pripratę prie karštos pietų saulės ispanai pajuto, ką reiškia rusiški šalčiai. Divizijos kovotojai neturėjo karo belaisvių statuso, nes Ispanija oficialiai nebuvo kariaujanti šalis. 1941 m. per Kalėdas sovietų kariai užėmė vieno ispanų grenadierių būrio pozicijas. Netrukus ispanai atkovojo savo apkasus ir pašiorpo pamatę, kaip raudonarmiečiai elgiasi

su belaisviais – „mėlynųjų“ lavonai buvo nurengti ir išniekinti, rankos jų pačių durtuvais prikaltos prie išalusios žemės. Dvi įniršusių ispanų kuopos pakilo į atsakomąją ataką ir sutriuškino rusų batalioną.

1943 m. spalį Franco pakartotinai paskelbė, kad Ispanija šiame kare yra neutrali. Neutralios valstybės neturi teisės padėti kuriai nors iš kariaujančių šalių, todėl spalio 20 d., spaudžiamas Anglijos ir JAV, Ispanijos vadovas atšaukė savo diviziją namo. Tačiau keli tūkstančiai ispanų tęsė tarnybą vokiečių *Waffen SS* daliniuose. Jie įsteigė paskutinį užsieniečių legioną, kovojantį vokiečių pusėje – *Legion Española de Voluntarios*, plačiau žinomą kaip Mėlynasis legionas (*Legion Azul*). Po pusmečio, 1944 m. kovo 15 d., šis karinis dalinys buvo išformuotas. Kai Mėlynasis legionas grįžo namo, šimtai jaunų ispanų slapčiomis pereidavo Pirėnus, kad galėtų įstoti į *Waffen SS*. Kai kurie iš jų ieškojo nuotykių, tačiau dauguma buvo falangos auklėtiniai ir norėjo dalyvauti antikomunistinėje kovoje. Dar daugiau savanorių atsirado tarp dešimčių tūkstančių darbininkų, anksčiau Franco pasiųstų į Vokietiją. Iš šių paskubomis apmokytų ispanų buvo suformuotos dvi grupės – *Spanische Freiwilligen Kompanie der SS Nr. 101* ir *102*, kurios kovėsi su Raudonąja Armija Rumunijoje, vėliau Šiaurės Italijoje ir Jugoslavijoje. Daugiau kaip šimtas ispanų savanorių įstojo į 28-ąją tankų grenadierių diviziją *Wallonien*. 1945 m. gegužės 7 d. Ispanija nutraukė diplomatinius santykius su faktiškai jau nebeegzistuojančiu Trečiuoju Reichu, likę gyvi ir į priešą nelaisvę nepatekę ispanai išvyko namo. Paskutiniai 296 savanoriai iš sovietų nelaisvės grįžo į Ispaniją 1954 m. balandį.

Generolas Emilio Estebanas Infantesas y Martínas, nuo 1942 m. gruodžio vadovavęs ispanų divizijai, knygoje „Mėlynoji divizija. Savanoriai Rytų fronte“ rašo apie ispanų nuostolius: Volchovo fronte žuvo 14 tūkstančių, Leningrado fronte – 32 tūkstančiai karių.

1944 m. sausio 3 d. Ispanijos vyriausybė įsteigė ispanų savanorių garbės medalį. Jame buvo pavaizduotas vokiškas šalmas, du skydai su germanų Reicho ereliu ir falangistų ženkle. Apačioje – svastika. Medalio reverse buvo tekstas „*DIVISION ESPAÑOLA DE VOLUNTARIOS EN RUSSIA*“. Visi ispanų savanoriai buvo apdo-

vanoti atminimo medaliais su užrašu „*Rusia 1941*“. Barselonoje yra gatvė, pavadinta Mėlynosios divizijos vardu, likę gyvi divizijos nariai turi karo veteranų statusą, veikia Mėlynosios divizijos draugija.

Iškart po Antrojo pasaulinio karo Franco pareiškė: Ispanija dalyvavo ne viename, o trijuose karuose: išlaikė neutralitetą kare tarp Vakarų šalių ir Vokietijos, palaikė karą su SSRS (nors formaliai jo nepaskelbė) ir buvo antihitlerinės koalicijos pusėje kare su militaristine Japonija.

Karo metais Franco netrukė ispanų pasieniečiams, kurie per valstybės sieną už pinigų praleisdavo žydus, bėgančius iš vokiečių okupuotos Europos. Be to, jis atsisakė priimti antisemitinius įstatymus. Netrukus Franco išleido dekretą, kuriuo visiems žydams, pabėgusiems iš užimtų Europos šalių, suteikė Ispanijos pilietybę. Buvo išgelbėti ir Ispanijoje rado prieglobstį 46 000 žydų, ispanai neišdavė vokiečių nacionalsocialistams nė vieno iš jų. Ispanija priglausdavo ir antihitlerinės koalicijos lakūnus, numuštus virš Prancūzijos ir sugebėjusius pereiti Pirėnus.

Ispanijos pilietinis karas nelaikytinas pirmuoju Antrojo pasaulinio karo etapu, o generolo Franco pergalė jame neturėjo reikšmingų globalinių pasekmių. Tačiau tai buvo didžiausias karinis konfliktas tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų. Ispanijos tragedija po keturiasdešimties metų baigėsi tuo, ką daugelis vadina „politiniu stebuklu“ – reformomis ir Jono Karolio I konstitucine monarchija. Paradoksas tas, kad vargu ar tai būtų įvykę be Franco. Jis valdė iki mirties 1975 m. ir padėjo šalies modernizacijos pamatus, kurie padarė Ispaniją išsivysčiusia europine valstybe.

Po Franco Ispanija pradėjo demokratinės raidos etapą. Ispanijos pilietinės santarvės sutartis, vadinamasis Manklos paktas, atleido nuo atsakomybės už milijonus žuvusiųjų pilietiniame kare, už šimtus tūkstančių nukankintų frankistiniuose kalėjimuose. Ir komunistai, ir fašistai, ir prokurorai, ir teisėjai, ir mokytojai, ir mokiniai pradėjo naują gyvenimą. Visi buvo kviečiami grįžti į Tėvynę, išeiti iš pogrindžio ir lygiomis teisėmis prisidėti prie demokratinės Ispanijos kūrimo. Susitakymas tapo geriausia išeitimi. ■

MODERNUSIS ŠIMTMETIS IR ŽYDAI

Yuri Slezkine. Žydų šimtmetis. Žydai šiuolaikiniame pasaulyje, Vilnius: Tyto alba. Iš anglų kalbos vertė Laimantas Jonušys. P. 422.

Su knygos „Žydų šimtmetis“ autoriumi Jurijumi Slezkinu lietuvių skaitytojai šiemet susitiko Vilniaus knygų mugėje. Iš Sovietų Sąjungos į JAV išvažiavęs 1983 m., dabar jis yra Kalifornijos (Berkljo) universiteto profesorius, o ši jo monografija, išversta į kelias užsienio kalbas, sukėlė nemažą ir ganėtinai kontroversišką susidomėjimą.

Apibrėžti jos žanrą sunku: šalia akademinio istorinės ir literatūrinės medžiagos dėstymo esama plačių filologinių ekskursų, taiklių, metaforiškų išvadų, froidistinių psichologinių apibendrinimų. Pagrindinė tema – žydų tautos modernizavimosi procesai Naujaisiais ir Naujaisiais amžiais. Tyrinėtojo atramos taškas yra dvi ne-sociologinės sąvokos – *apolonininkai* ir *merkurininkai*. *Apolonininkai* (sociologas Ernestas Gellneris vadina juos *ruritaniečiais*) – tai patriarchalinė valstiečių bendruomenė, puoselėjanti natūrinį ūkį, primityvius prekių mainus. *Merkurininkai* – tai išsilavinusios socialinės grupės amatininkai, judrūs prekeiviai, kurie nepaiso uždarytų sienų, skiriančių bendruomenes ir valstybes, nuolat migruoja tarp jų praturtindami save nauja patirtimi. Tarp tokių merkurininkų ypač daug buvo žydų. Žodžiais „visi mes esame žydai“ knygos autorius tarsi nori pasakyti, kad globalizacija nemažą dalį įvairių tautybių žmonių pavertė „nomadais“. Juk norėdami sėkmingai įsikurti ar įleisti šaknis svetur, žmonės dažnai turi atsisakyti savo gyvenimo būdo, įpročių, kurie paprasčiausiai trukdys gyventi.

„Modernioji epocha yra žydų epocha, o ypač dvidešimtas amžius yra žydų šimtmetis. Modernizacijai būdinga masinė urbanizacija, mobilumas, raštingumas, in-

tektualinis sudėtingumas, fizinis lepumas ir profesinis lankstumas. Jai būdinga puoselėti žmones ir simbolius, o ne laukus ir bandas“ (p. 11).

Išskirtinį dėmesį žydai skyrė švietimui, nes jo nepamėsi, jo niekas iš tavęs neatims, jį, kaip vieną iš priemonių, kuriančių kapitalą, galima panaudoti įvairiose srityse. Slezkinas cituoja motinos žodžius, dažnai kartotus savo atžaloms: „Mokykis, – staiga taria jinai su aistra, – mokykis, tu pasieksi visko – turtų ir šlovės. Tu turi žinoti viską. Visi puls ir žeminsis prieš tave. Tau turi visi pavydėti. Netikėk žmonėmis. Neturėk draugų. Neduok jiems pinigų. Neduok jiems širdies“ (p. 151).

Dalis žydų, pasak istoriko Yehudos Bauerio, mano, kad jie neturi istorijos, tik martirologiją. Viduramžiais žydai nustatė savo kančių chronologiją, pradėdami nuo Antrosios šventyklos sugriovimo. Žydų persekiojimai Europoje buvo pavadinti *TaTNU* ir *TaTKU*, primenant žudynes per pirmąjį (1096 m.) ir antrąjį (1146 m.) kryžiaus žygius; *TaTKLA* – žydų žudynės Blua mieste Prancūzijoje (1171 m.), o *TaHveTat* – Ukrainoje ir Baltarusijoje per Bogdano Chmelnickio kazokų sukilimą prieš Abiejų Tautų Respubliką (1648–1649 m.). Per arabų sukilimą, įvykusį 1929 m. Palestinoje, vykdytos žydų žudynės vadinamos *me'ora'ot TaRPaT*, o Holokaustą judaistinė tradicija įvardija kaip *der driter khurbm* – Trečiąjį šventyklos sugriovimą.

Žydų emancipacijos pradžia laikytini 1781 m., kai Habsburgų imperijoje jie gavo lygias teises su kitais gyventojais. Naujieji „emancipuoti“ ir „asimiliuoti“ žydai skleidė laisvės, lygybės, brolybės idealus puoselėdami viešojo gyvenimo „neutralias erdves“. „Žydai įkūnijo ne

tik Protą ir Švietimą – jie buvo vieni iš aktyviausių ir ištikimiausių jų gynėjų“ (p. 76).

XIX ir XX a. išskristalizavo trys žydų emancipacijos strategijos: grįžti į istorinę tėvynę *Eretz Israel*, asimiliuotis vietinėmis sąlygomis arba surasti Eldoradą, visų pirma JAV, Pietų Amerikoje ar Pietų Afrikoje. Rašytiniu atžvilgiu šias strategijas išreiškė Senasis Testamentas, Karlo Marxo „Kapitalas“ ir Zygmundo Freudų psichoanalizė su liberalizmo ideologija. „Sionizmas buvo radikaliausias ir revoliucingiausias iš visų nacionalizmy. Dėl savo pasaulietiško jį buvo religingesnės už bet kokį kitą sąjūdį, išskyrus socializmą – pagrindinį sąjungininką ir varžovą“ (p. 115).

Sėkmingą asimiliacinę žydų politiką Habsburgų imperijoje nutraukė šios valstybės žlugimas po Pirmojo pasaulinio karo. Vidurio ir Rytų Europoje susikūrusios nacionalinės valstybės tęsė XIX a. tautinę ideologiją, pagrįstą skirtimi „savas versus svetimas“. Emigracija iš Vidurio ir Rytų Europos augo. Rusijos revoliucija suteikė viltį, kad bus diegiami Prancūzijos revoliucijos principai.

Knygoje išsamiai aptariamas žydų dalyvavimas Rusijos revoliuciniame judėjime, Spalio perversme ir sovietų valstybinėse struktūrose. Iki 1917 m. žydai gyveno vadinamojoje Sėslumo zonoje, tai trukdė jiems plėtoti prekybinius ryšius, jie neturėjo teisės apsigyventi stambiuose miestuose, jiems buvo leista įsikurti tik penkio-likoje Rusijos imperijos gubernijų, daugiau kaip pusėje Sėslumo zonos kaimiškų vietovių jiems buvo draudžiama plėtoti tam tikrą veiklą. Sėslumo zonai priklausė ir vakarinės Rusijos imperijos gubernijos, t. y. buvusios LDK žemės. Tokią padėtį galėjo pakeisti revoliuciniai veiksmai, kurie, autoriaus teigimu, buvo brutalūs modernistiniai procesai, sudarę sąlygas žydams atsisakyti žydiškumo (judaistinės tradicijos, uždaro gyvenimo būdo, nuolatinio nepritekliaus) ir dalyvauti revoliucijoje, kuriant naują socialinę sanklodą.

Tyrinėtojai, nagrinėjančiam tokią jautrią istorinę temą kaip antisemitizmo raida, dažnai kyla vulgarizavimo pagunda, kai vieną iš pusių imama ginti arba kaltinti. O juk, pavyzdžiui, kad suprastume lietuvių ir žydų santykių (priešiško, sugyvenimo, abejingumo) raidą istorijoje reikia solidaus teorinio pasirengimo,

plačios erudicijos, tarpdalykinio išmanymo. Tarpukario Lietuvoje dėl žydų dominavimo prekybos ir kitų paslaugų sferoje, nors jis kasmet mažėjo, tautinė publicistika dažnai kaltino pačius lietuvius: „Tuo tarpu jų galvas trenka žydė, frizuoja žydė, antakius skuta žydė, lūpas teploja žydė, manikiūrą daro žydė, pedikiūrą tvarko žydė, masažą atlieka žydė.“ Ir daroma išvada: „Mes nebegalime vien žemę knisti – būti *Dungervolk*“ [mėšlina tauta – V. B].¹ Šis antisemitinis teiginys rodo įtampą, tvyrojusių tarp Lietuvoje gyvenusių apolonininkų ir merkurininkų.

Slezkinas pateikia daug duomenų apie žydų dalyvavimą Rusijos, Vokietijos, Vengrijos, Bavarijos revoliucijose ir paaiškina to priežastis. „*Revoliuciniai ir šviečiamieji žydų tinklai – žmonių, knygų, pinigų ir informacijos – buvo panašūs į tradicinius komercinius tinklus. Kartais jie sutapdavo – tarkim, kai studentai revoliucionieriai kirsdavo sienas ir apsistodavo savo dėdžių verslininkų namuose, kai amerikietis muilo (Naptha) milijonierius Josephas Felsas finansavo RSDDP penktąjį suvažiavimą arba kai Aleksandras Parvus (Gelfandas), pats revoliucionierius ir milijonierius, 1917 m. organizavo Lenino sugrįžimą į Rusiją*“ (p. 168).

Žydas porevoliucinėje Rusijoje galėjo kilti karjeros laiptais tik atsisakydamas žydiškumo, tapdamas komunistu, komjaunuoliu, sovietiniu menininku ar vadovu. Kitų tautų atstovai turėjo laikytis tokių pat nuostatų, bet atsisakyti savo tautiškumo jiems nereikėjo. Tarp išauklėtų žydų paaušlių XX a. 7-ajame dešimtmetyje buvo populiarūs Aleksandro Brušteino knyga „Kelias eina į tolį...“ – autobiografinis pasakojimas apie jauną žydaite iš inteligentiškos šeimos, užaugusią ikirevoliuciniame Vilniuje. Knygoje schematiškai aprašomi žmonių tipai; rūpestinga motina, doras tėvas, kvaila mokytoja vokietė, idėjiški revoliucionieriai, bjaurūs pramonininkai. „*Antisemitizmo daug (kartu su kitomis neteisybėmis), yra ir inteligentija, ištikima visuotinės lygybės idealui, bet žydų nėra, nes dauguma žydų priklauso rusų inteligentijai, o dauguma rusų inteligentų – žydai. Toks tautybės „ištirpinimas“ nebuvo nei apgaulė, nei būdas kažką apgauti – veikiau galimybė užimti deramą vietą poimperialinės Rusijos naujoje socialinėje struktūroje*“ (p. 357).

Nors nemažai žydų 1937 m. buvo represuoti, tačiau geras jų išsilavinimas, gebėjimas administruoti planinį socialistinį ūkį leido jiems kaip etninei grupei išvengti masinių represijų, kokias patyrė, pavyzdžiui, latviai – „raudonųjų šaulių“ palikuoniai.

Padėtis pasikeitė, kai po Antrojo pasaulinio karo, 1948 m., susikūrė Izraelio valstybė. Iš pradžių Sovietų Sąjunga į tai žiūrėjo palankiai, slapta siuntė ginklus ir karo specialistus kovoti su arabais. Tačiau, kai pamatė, kad Izraelis orientuojasi į Vakarų, visų pirma į JAV, sovietų valdžios kerštas buvo greitas ir žiaurus. Spauldoje pasipylė antisemitiniai straipsniai, buvo sukurta „medikų nuodotojų“ byla, nužudytas režisierius Solomonas Michoelsas. Prasidėjo tiesioginės represijos, nukreiptos prieš žydus.

„Baisiausia buvo tai, kad „budrieji čekistai“, kovojantys su blogio jėgomis, patys pasirodė esą vilkolakiai. Specialus saugumiečių atliktas saugumo patikrinimas atskleidė platų sionistinį sąmokslą ir beviltišką draugų supainiojimą su priešais. Levas Švarcmanas, pasižymėjęs tardytojas, Babelio prisipažinimo bendraautoris, dabar parašė prisipažinimą ir jame teigė priklausęs žydų teroristinei organizacijai bei turėjęs lytinių santykių su savo sūnumi, dukterimi, buvusiu valstybės saugumo ministru V. S. Abakumovu ir Britanijos ambasadoriumi N. I. Eitingonas, organizavęs Trockio (ir daugelio kitų) nužudymą, buvo apkaltintas planavęs nužudyti Sovietų Sąjungos vadovus; L.R. Raichmanas, vadovavęs Žydų antifašistinio komiteto narių sekimui, buvo areštuotas kaip žydų nacionalistas“ (p. 315).

Žlugus Sovietų Sąjungai, sužlugo ir „sovietinio žmogaus“ kūrimo projektas, bet naują žmogaus tipą toliau kuria ne tik JAV *melting-pot*, kuriame lydosi įvairios pasaulio tautybės, bet ir aiškių kontūrų dar neįgavęs europietiškas tapatumas.

Perestroikos laikais sovietinėje spaudoje istorikai, žurnalistai, literatai paskelbė nemažai tekstų, kurie turėjo užpildyti „baltas dėmes“, – siekta kuo plačiau atskleisti ir naujai nušviesti nutylimus arba falsifikuotus praeities faktus. Šioje ideologinėje pervartoje aktyviai dalyvavo žymus istorikas Michailas Geferis, parašęs daug aštrių poleminių straipsnių prieš stalinizmą. Tačiau mažai kas žinojo, kad XX a. 4-ajame dešimtmetyje

jis aktyviai dalyvavo represijose prieš tuos rusų ir žydų tautybės komjaunuolius, kurie atsisakydavo pasmerkti savo tėvus kaip „liaudies priešus“. Tokią savo laikyseną jis pagrindė racionaliai. „Žurnalisto paklaustas, ar būdamas Maskvos komjaunuolis „tikėjęs režimu“, Geferis pateikė atsakymą, kuriuo galėtų didžiulis sociologinės Frankfurto mokyklos atstovai: „Jeigu atsakyčiau taip, tai būtų jei ne tiesioginis pasmerkimas, tai bent kažkas absurdiška. Tikėti režimu? Ar gali kalinys tikėti grotomis? O jeigu tiki, tai ar dėl to, kad aklas, ar nesuvokiamai prilipo prie jų siela ir protas? Šiandien tai pavadinčiau kafkiška situacija. Tačiau tas „aš“, kuris prisiminimais grįžta į jaunystę, atmeta dabartinius žodžius. Tai, kas jums „režimas“, jam – gyvenimo sankloda“ (p. 413).

Trumpai reikėtų paminėti liberalizmo doktriną, kuri glaudžiai susijusi su trečiaja žydų emancipacijos strategija. XX a. 6-ajame dešimtmetyje pasirodžiusi JAV filosofo Lionelio Trilingo knyga „Liberalioji vaizduotė“ pakeitė ankstesnę šioje šalyje apsigyvenusių išeivių iš Sovietų Sąjungos ir kitų Europos šalių ideologiją. Nors Herberto Marcusės ir Frankfurto mokyklos adeptų mokymas buvo dar gana populiarus, jį palaipsniui išstūmė individualistinė teorija ir praktika. Trumpai tariant, kosmopolitinė socialinė erdvė sudaro visas sąlygas kiekvienam individui realizuoti save (arba ne) pagal asmeninius gebėjimus. Individualumas nėra kuriamas, jis tampa duotybe kiekvienam asmeniui, atvykusiam į JAV.

Knygos pabaigoje Slezkinas apžvelgia Sovietų Sąjungos žydų dalyvavimą disidentiniame judėjime. Kaip žinome, žydų disidentai aktyviai rėmė lietuvių ir kitų tautų nepriklausomybės aspiracijas, todėl jų indėlis kovojant prieš komunistinę sistemą yra ypač svarus.

Šia trumpa apžvalga recenzentas nuoširdžiai rekomenduoja perskaityti šią įdomią knygą – ji padės ne tik geriau suprasti žydų tautos modernią istoriją, jų mąstymo bei gyvenimo būdą, bet ir atsisakyti antisemitinių nuostatų, įsisėnėjusių prietarų, nuodijančių tarpusavio santykius. ■

¹ Vytautas Berenis. Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX–XX a. pirmojoje pusėje, Lithuanian Historical Studies, 2005, vol. 10, p. 159.

STRESO TESTAS

Mano būrimo salonas *Dura necessità*, paakintas TV serialo „Kas nori nužudyti Mią“ sėkmės (mat, tą padaryti norėjo VISI!), nusprendė irgi sukurti bent kelis – melodramą „Zvonkės BUNKERIS“, veiksmo filmą „Gazpromo KAULAI“ ir politinį trilerį „Tovarišč GOLOVA“.

Melodramos turinys griežtai slepiamas ir yra visiškai nesusijęs su jos pavadinimu. Kol kas žinoma tik tiek, kad ji bus nacionalinė pagal formą ir globalinė pagal turinį. Bus parodyta Angelina, pavyduliuojanti savo sutuoktinio Brado, Angela, Berlyne (už uždary durų) net 7 valandas (*sic!*) flirtavusi su Nicolas iš Eliziejaus laukų, ir Carla, už tą flirtą tam Nicolas skyrusi viduramžiško žiaurumo bausmę – liepusi perskaityti 7 klasikinius prancūzų romanus ir pažiūrėti tiek pat senų (sako, kai kurie iš jų ne tik nespalvoti, bet ir nebylūs!) filmų. Fone matysime lietuvišką idilę: svajonių našlė Kristina sumes klumpes su svajonių ubagu Vytautu, kuris, tos našlės teigimu, „niekuo nesiskiria nei nuo socialdemokratų, nei nuo konservatorių“. O Tščeslavijus pamokys, kaip visai pigiai pakurstyti šeimos židinių: bulvarinio laikraščio V. Ž. duomenimis, geriausias kuras – už valdiškus pinigus (jie dar vadinami reprezentacinėmis lėšomis) nupirkto knygos, ypač gerai dega tos, kuriose apie Seimo patriarchą nieko nerašoma ir netgi neįdėta nė viena jo karikatūra.

Daug sudėtingesnis yra veiksmo filmas „Gazpromo KAULAI“: Kostinas, rusų literatūros profesorius, sovietų žvalgybininko sūnus, lietuvių dujininkų strateginis konsultantas, draugams ir sugėrovams slapta skaito paskaitą apie Fiodoro Dostojevskio „Nusikaltimo ir bausmės“ pirmąją pusę (antroji nieko nedomina). Parodoma, kad vakarėlis užsitęsia, ir profesorius ryte nepajėgia įlipti į lėktuvą, skrendantį Maskvon, kur laukia derybos su „Gazprom“ „Durdom“, – neatsakingu strateginio konsultanto elgesiu piktinasi Viktoras U. ir išskrenda vienas, bet, pasak jo, ne Maskvon, o Urdomon, *к мамочке родной*. Sužlugus deryboms, klausimas, kas pirmas nustvers „Gazpromo“ numes-

tą kaulą, nejuokiai pakimba ore. Ir ten kabės tol, kol Seimas priims darbiečio Gapšio siūlomas įstatymo pataisas: pagal jas dirbti su dujomis legaliai galės tik Darbo partija.

Politinis trileris „Tovarišč GOLOVA“ bus 3D formatu filmuojamas Austrijoje. Slidus (Maskvos slidinėjimo federacijos prezidentas!) KGB atsargos pulkininkas žvaliai išlipa iš lėktuvo Vienoje su Sosnovskio barščių puokštele ir dujiniu pistoletu rankose. Staiga sušokę pasienio pareigūnai jį apieško, apžiūri, paima pirštų ir dantų atspaudus, išmatuoja ūgį ir pasveria. Įsitikinę, kad Golova(*tov*) priklausyto tai pačiai svorio kategorijai, kaip ir Putinas Raudonasai, be to, yra artimas, t. y. kadrinis, jo draugas (*tovarišč*), skubiai išvynioja raudoną kilimą ir buvusį „Alfos“, pasidarbavusios Vilniuje, prie TV bokšto, dabar tapusį „Omegos“, besidarbuojančios nematomame skaldymo ir valdymo fronte, vadą iškilmingai išlydi Kremliaus kryptimi. Stambiu planu parodoma, kaip austrų čakras užvaldo rusų dujas, ir jie, apduję net 60 proc., rodo špygą Lietuvos pusėn. Lietuviams toks politinio streso testas tapo galvosūkiu ir galvosopiu. Iš nevilties jie visi kaip vienas susibūrė ant Parnidžio kopos pasiklausyti, kaip viena parapsichologė barškina krištoliniais puodais: esą pagavusieji neįprastų krištolinių bangų dažnį patys pradeda vibruoti ir pajunta vidinę harmoniją su visata. Reikia harmonizuotis bent su ja, jei jau nesiseka su VIENA apdujusia ES valstybe...

Kol tauta vibravo, valdininkai atkritę į sovietmetį – nusprendė įvykdyti LSSR AT Prezidiumo 1986 m. įsaką ir panaikinti 30 kaimų (vien Šiaulių rajone!) pavadinimus. Matyt, jie ne tokie gražūs, kaip Registrų centrui norėtusi. Ir tai suprantama: antai raudonmečiu buvo griežtai kovojama su visomis, ypač nepadoriomis, užuominomis viešose vietose. Todėl kaimas, nešvankiai vadintas „Minkštpaučiai“, gavo absoliučiai tikslų pavadinimą „Ramučiai“... ■

Tiesiai iš Ramučių kaimo
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2011. 7 / 8 (559 / 600)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3

01125 Vilnius

Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Skaidra TRILUPAITYTĖ. *About Hard and Soft Landing or Museums in the Culture of "Crisis"*. There is much more energy in Lithuania for the creation of various strategies and giving promises than for implementing them in practice. Already existing institutions of culture have no problems in defining their missions, writing guidelines for themselves according to which nice data is provided. However, the "soft" content of culture should be understood not only navigating in virtual space of reading activity reports – it should be experienced by attending the activities organized by these institutions (page 2).

Algis MICKŪNAS. *The World of Lithuanian Language*. Let us try to find an answer to Kant's question what philosophy world would be in care it spoke Lithuanian. This question should be expanded: what is the world of Lithuanian language? Philosopher's essay (page 6).

Zecharia PLAVIN. *On Ressentiment and Intercultural Cooperation*. The regional cooperation between the Baltic states in various professional fields, especially in pedagogy and humanitarian thought is still visibly lacking. Most of the government efforts are directed toward strengthening ties with Lithuanians in exile, based on the primacy of the concept of Motherland. However, numerous recent emigrants have left the country with acute feeling of resentment towards various governments of the country of their birth. This dissociates many emigrants, despite their nostalgia. The essay explores the nature of resentment in terms of Max Sheler (1874 – 1928) on personal and interpersonal level and explores ideas of melting this negative experience in form of professional intercultural collaboration. It includes a short paper given by the author at the Symposium of Lithuanians of the World in Kaunas in July 2011 (page 11).

Mantas LIESIS. *Euthanasia Entrapped in Discussions*. Euthanasia is also the problem of world outlooks. The evaluation of euthanasia is based on the essential point of human outlook – toward death, suffering, illness and freedom. Euthanasia and someone's assistance in suicide can be legal only in exceptional and hardest cases. Otherwise human death will become business and euthanasia will become a sort of Nazi gas chamber, claims the author, specialist in law (page 16).

Georg FRANCK. *Celebrities: The new cultural elite?* Attention is the currency of the new media, which like any other asset is profitable only when possessed in sufficient quantity, writes Georg Franck. There is nothing democratic about celebrity culture, where the media have the sole power to appoint the new elite (page 23).

Marius GAUČYS. *Technologies and Media: Changes and Cultural Myths*. An overview of 23rd meeting of cultural journal of Europe in Linz, organized by Eurozine network (page 31).

Algimantas GRAŽULIS. *Values Thrown into Dumps*. Vilnius region is still rich in cultural heritage and important not only to Lithuania, but

Europe as well. It could become a place that attracts a lot of cultural tourism, however, its historical countryside is neglected and remains fragmentary (page 34).

Vladas BALKEVIČIUS. *"The One Who Thinks in a Different Way is Not a Monster"*. Was Vincas Kudirka a godless? – this was a blunt title of the article written by Aldona Kačerauskienė published in the newspaper XXI amžius, issue no 95. The author attempts to provide his answer to this question, based on the writings on the theme by Vincas Kudirka himself (page 42).

Vaidas JAUNIŠKIS. *The audience? Let it Come...* Meditations on the rituals of theatre's liminality. Though a strife toward romanticism should be a part of theatre's creators, it becomes extremely pragmatic actions of institutions or individual based on those moral values that allow to maintain status quo: submissiveness and martyrdom instead of thinking and politics. An overview of theatrical season (page 50).

Šarūnė TRINKŪNAITĖ. *The Retreat of an Actor or Moby Dick Drowning Rolandas Kazlas*. Actor Rolandas Kazlas started his individual activities two years ago with a lot of ambitious promises. However, what we see is something else. Charismatic actor as if attempts to give up his previous individuality but more and more his work starts to remind typical ambitions of actors who turned into directing (page 59).

Raimonda BITINAITĖ-ŠIRVINSKIENĖ. *New Image of Prague Quadriennial 2011*. Vanguardists who suggested construction of play in the first half of the last century did not even imagine to what degree constitution will flourish in the beginning of the XXIst century. Exhibition PQ11 attended by crowds of people shows that stage designers manage to become authors of staged plays (page 64).

Vlada KALPOKAITĖ. *A Game with Cherry Stones*. New Drama Action 11'. This year the New Drama Action shifted toward unusual aesthetics and choice of theatrical language that fosters perplexion and lack of communication. An overview (page 67).

Kęstutis ŠAPOKA. *(Non)Criminal Landscapes*. Ugnius Gelguda is one of official ambassadors of young Lithuanian art, representing its mainstream. The author reviews his exhibition in Vartai Gallery (page 71).

Kristina CIVINSKIENĖ. *Findings of Lost Generation*. About the painting of young artists Jovita Aukštikalnytė and Agnė Deveikytė-Liškauskienė (page 73).

Kristina STANČIENĖ. *Akvilė Zavišaitė: the Sin of Hedonism and Pain of Provisionality*. Akvilė Zavišaitė (1962-1991) an artist of tragic fate, who died young. Gallery Kunstkamera arranged an exhibition of her works in June, titled "Between Vilnius and Sidney: After 20 Years". At the moment the exhibition was moved to Nida (page 75).

Violeta JUŠKUTĖ. *There Beyond the Horizon*. The art of Vytautas Pakalnis. This July Akademia Gallery presented an exhibition of the artist, painter Vytautas Pakalnis (1972-2004). This was the third posthumous exhibition of his works (page 77).

Between Art and Scholarship. In memoriam Algimantas Galinis. Names leave works and names are made by works. Algimantas Galinis was always passionate. It could not be other way because it was professional passion, write historians Alfredas Bumblauskas, Edvardas Gudavičius and Albertas Žostautas, co-authors of famous TV talk show on historical themes Būtovės slėpiniai that was directed by Algimantas Galinis (page 79).

Aušra ROŽANKEVIČIŪTĖ, Gajane LEONENKO. *Jacques Lipchitz to his fellow countrymen*. This year we celebrate 120th anniversary of the birth of internationally renowned sculptor Jacques Lipchitz born in Druskininkai (page 80).

Donata Wenders – Photographer in the Shooting Site. The artist mostly worked in film photography. She mostly works with her husband Wim Wenders with whom she co-authored several books on photography and takes part in exhibitions. According to her the work of photographer is to watch trying to spot in the portraits gestures and body language. Paulius Petraitis interviews Donata Wenders (page 85).

George MIKELL/Jurgis MIKELAITIS. *Why I Said No No to Zsa Zsa*. Actor's full story (page 89).

Postsoviet Shift and Dilemmas of Baltic States: To Be or Not to Be? Tomas Kavaliauskas interviews Maria Mälksoo, senior researcher at Tartu university, Institute of Governance and Politics (page 91).

Tomas MANUSADŽIANAS. *Will Julija Tymoshenko Become Ukraine's Morta Boreckaja?* Such a question might seem hardly plausible because of an old and shady parallel between two eminent women – political figures of Eastern Slavs. Morta Boreckaja played an important part in Russian history of the XVth century (Lithuanian Grand Duke Kazimieras then did not come to aid her in defending free city Novgorod), meanwhile Tymoshenko is a contemporary Ukrainian politician. What can we, ancestors of the Grand Duchy who ruled Ukrainian lands in the past, do to aid our eastern neighbors today? - asks the author, who suggests that we can hardly make a historical mistake twice (page 96).

Marius ŠČAVINSKAS. *Christianization of Mindaugas and its Meaning to Lithuania*. It would hardly be an exaggeration to say that Mindaugas is next ruler to Vytautas according to historian's point of view. And it is understandable, since we relate Mindaugas to the making of Lithuanian state – an issue that was fiercely discussed by opposing historians. Mindaugas is also related to the first steps of Christianization in Lithuania (page 104).

Petras STANKERAS. *Spanish Civil War – A Rehearsal of Great World War*. After Franco Spain had undergone a period of democratic development. The peace agreement called Mankla Pact parodied for millions who perished in the civil war and thousands who were tortured in Franco's prisons. Communists, fascists, prosecutors and judges, pupils and teachers started a new life. Everyone was asked to come back to the Motherland and to take part in creating a democratic Spain. Peace agreement proved to be the best solution, writes the author. Continuation from No 6 (page 113).

Vytautas BERENIS. *Modern Century and the Jews*. About the book by Yuri Slezkine *A Jewish Century. Jews in Contemporary World (Žydu šimtmetis. Žydai šiuvolaikiniame pasaulyje)*. Translated into Lithuanian by Laimantas Jonušys. Vilnius: *Tyto alba*, 2011. A review (page 123).

Krescencija ŠURKUTĖ. *The Test of Stress*. Ironic essay on Lithuania's cultural and political life (page 126).

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius
Tiražas 2300 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Violeta DAVOLIŪTĖ, Ugur Ümit ÜNGÖR

Genocides? (En) (Lt)

An interview with historian Ugur Ümit Üngör

The comparison of genocides is neither a crude equation nor an equivalence of evil, argues historian Ugur Ümit Üngör. Rather, comparative study enhances understanding of individual cases and counters political manipulation of genocide under hierarchies of uniqueness.

Boris KAPUSTIN, Tomas KAVALIAUSKAS

In search of a post-communist future (En) (Lt)

How was it possible in too many post-communist countries that incredible riches accumulated in the hands of the parasitic few? Why is political power so often fused with wealth? Two philosophers search for an answer as to what went wrong in the post-communist world after 1989.

Vasilijus SAFRONOVAS

Rewriting history in Kaliningrad: Facts on the ground (En) (Lt) (Ru)

Why is the Orthodox Church of Russia reclaiming the castles and churches in the Russian enclave of Kaliningrad? The question is posed by a Lithuanian "outsider" in the light of recent changes in the ownership of important heritage sites in Kaliningrad.

Anna KARPENKO

Kaliningrad's architectural heritage: An insider's view (En) (Lt) (Ru)

What is the threat implied in the handover of the symbolically significant architectural heritage of the Kaliningrad region to the Orthodox Church of Russia? Local historian Anna Karpenko examines the social and cultural aspects of the conflict.

Almantas SAMALAVIČIUS

The vanishing genius loci of Vilnius (En)

ARCHITECTURE Vilnius's Baroque and Gothic urban heritage was once a rallying point for Lithuania's independence movement following the architectural ravages of Soviet modernism. Now it is subject to a new onslaught from local finance capital – and no one seems to care.

Dalia LEINARTĖ

On emotions (En) (Lt)

The correspondence between Algirdas Julius Greimas and Aleksandra Kašuba, 1988-1992

The sociologist Zygmunt Bauman finds unstable families a threat to society.

Anthony Giddens opens for negotiation and change. Dalia Leinartė finds Giddens more in keeping with the times and uses the correspondence between two Lithuanian intellectuals to illustrate her point.

Tomas VENCLOVA

Vilnius as an object of nostalgia (Pl) (Lt) (En)

Vilnius is often seen as a mysterious, magic and strange city, one that inspires myths and poetry, writes Tomas Venclova. Its closeness to nature makes Vilnius a pastoral city, while its multicultural character brings it close to Prague, Trieste or Sarajevo.

Kazys VARNELIS

The meaning of network culture (En) (Lt)

As digital computing meshes with mobile networking technology, society is undergoing a cultural shift. In postmodernism, being was left in a fabric of intensities; today, the self is affirmed through the net. What does this mean for the democratic public sphere?

Akvilė ZAVIŠAITĖ. Persirengimo kambarys (triptiko „Bellevue“ dalis), 1987. Drobė, pastelė, akrilas; 185,3x133/163,8

Vidmanto Ilčiuko reprod.

Šiuolaikinės kurtizanės iš Akvilės Zavišaitės paveikslų nemanipuliuoja apsimestiniu dorovingumu. Net jaunatviško šėlsmo, koketiškumo įvaizdžiai čia byloja apie sunkiai nusakomą tarpinę būseną. Jauna, savęs ieškanti moteris drąsiai demonstruoja dailų kūną – tai atvirumo pasauliui ir sau pačiai ženklas, tačiau ji tarsi dar neapsisprendusi, laukianti iniciacijos. Apie Akvilę Zavišaitę skaitykite p. 75.

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2011. Nr. 7/8 (1-128)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009